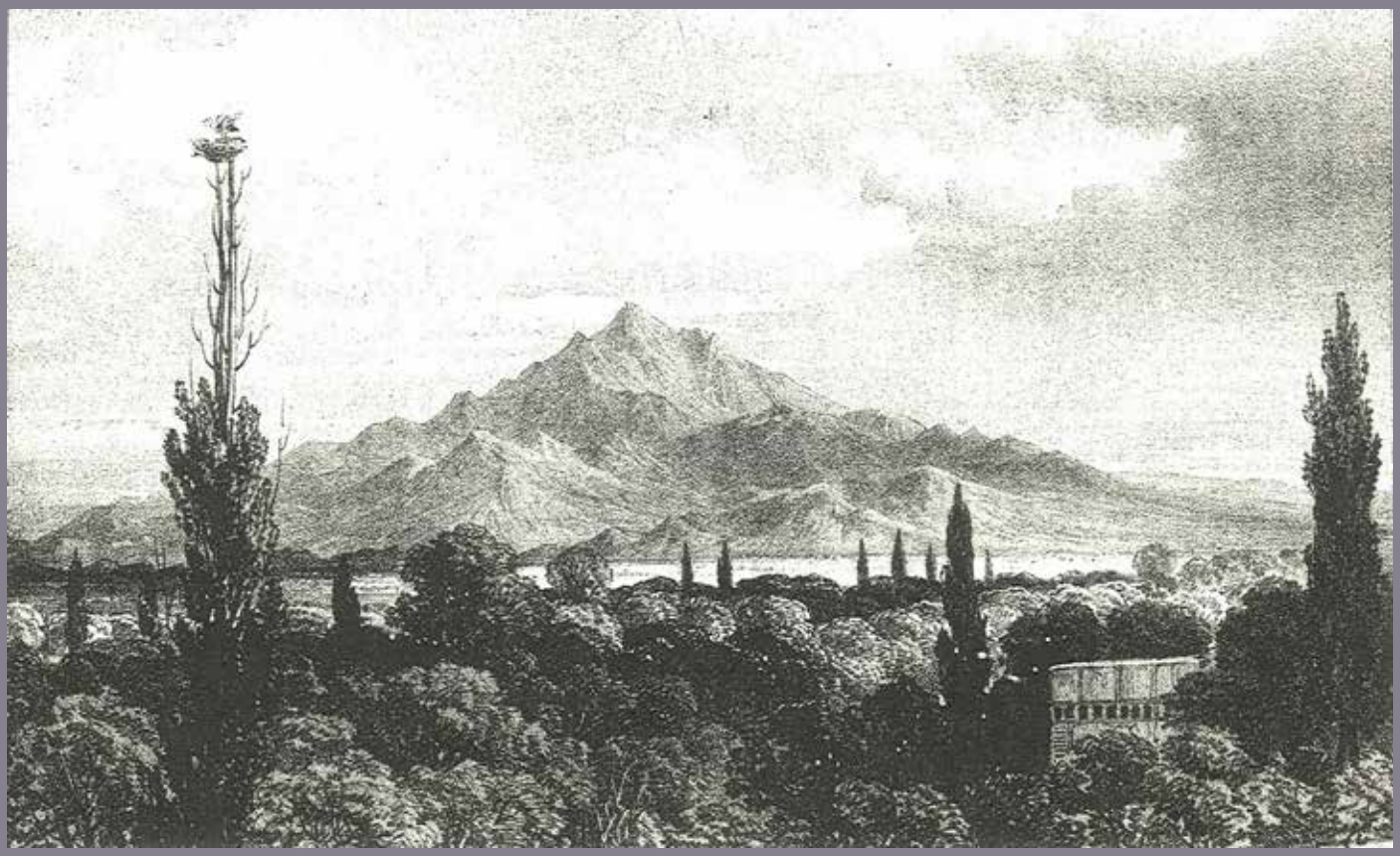
KAYSERI
YERALTI YAPILARI ENVANTERI
ALTINCI ARA RAPOR

OBRUK MAĞARA ARAŞTIRMA GRUBU

KAYSERI
YERALTI YAPILARI ENVANTERI
ALTINCI ARA RAPOR

ÇEKÜL ÇEVRE VE KÜLTÜR DEĞERLERİNİ KORUMA VE TANITMA VAKFI

omag | OBRUK MAĞARA ARAŞTIRMA GRUBU

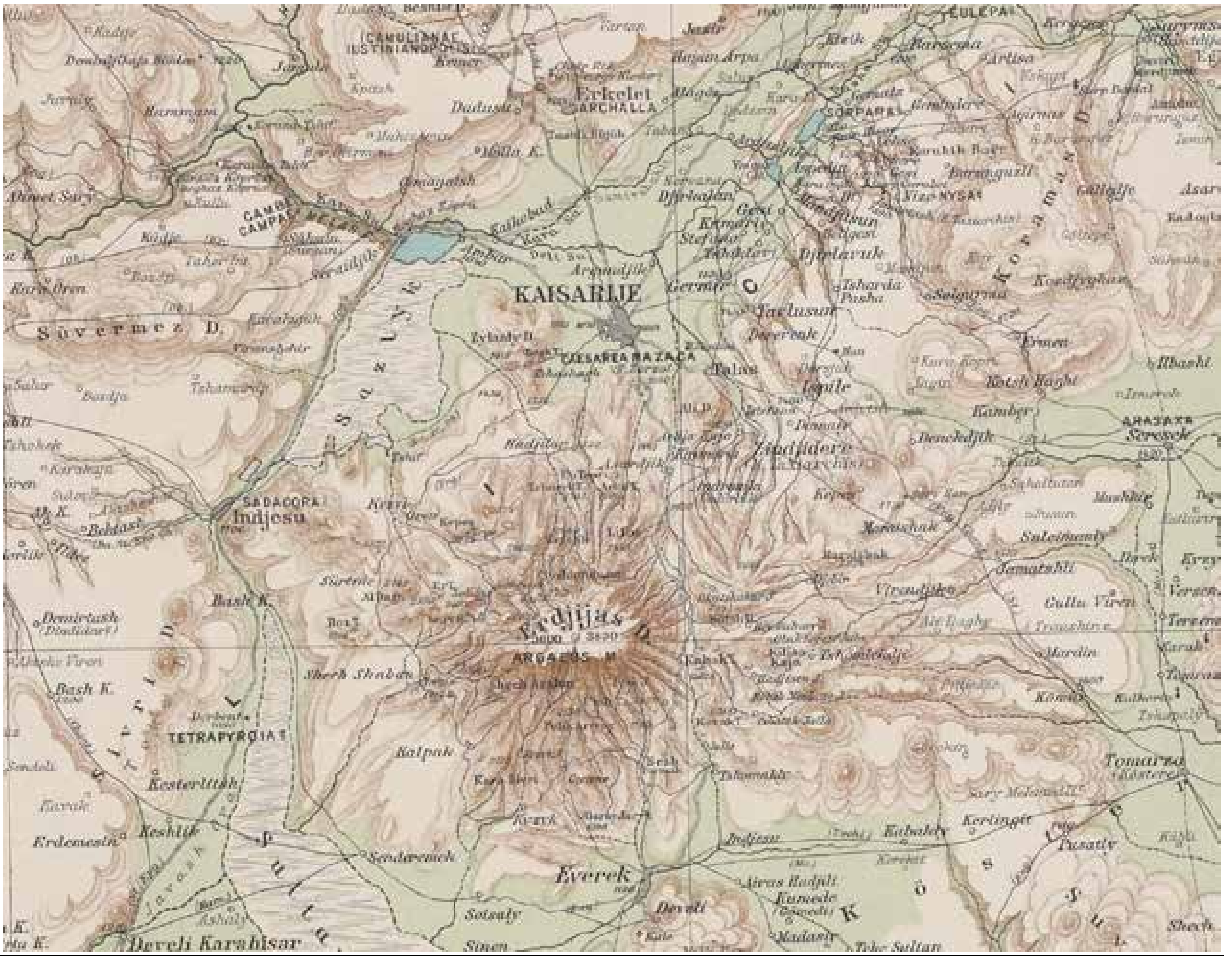
KAYSERİ BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ 1869

Ön Kapak Resimleri: Kayseri, W.J. Hamilton, Asie Mineure, 1842
Ispıdın Kilisesi No.1, Foto: R. Straub
Arka Kapak Resmi: Büyük Bürüngüz Yeraltı Şehri, Foto: A.E. Keskin

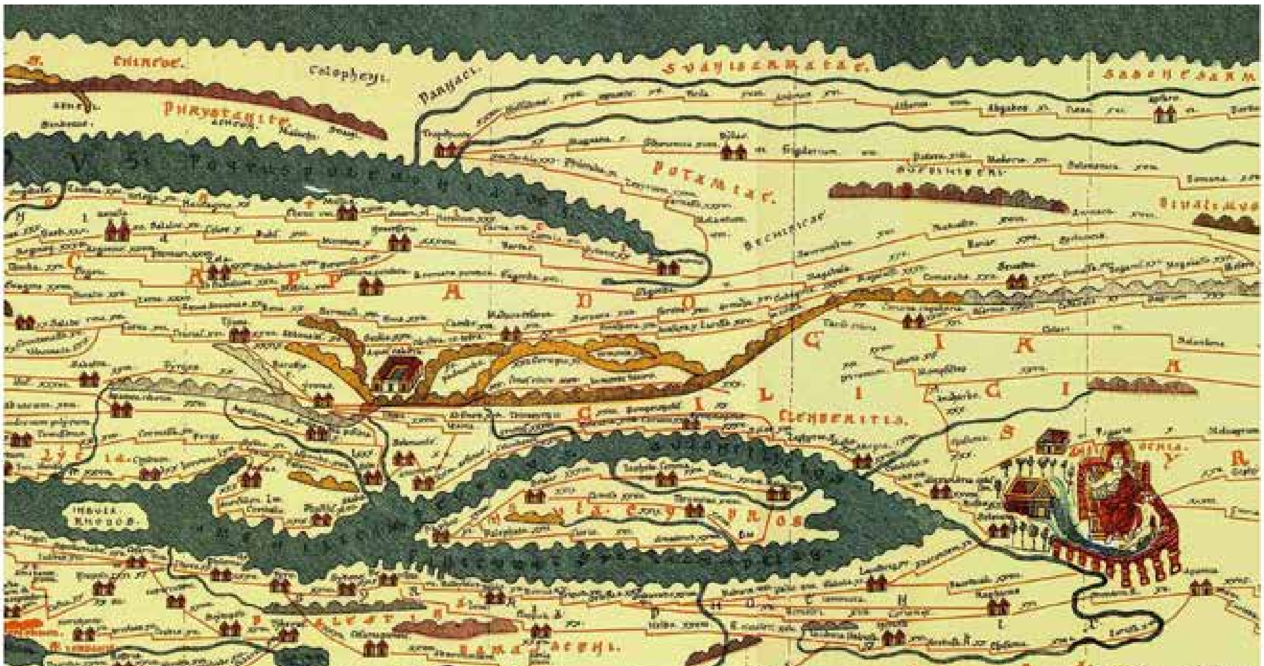
IÇINDEKILER

Giriş
Çalışmalarımız ve Raporlarımız
Çalışılan Yerlerin Haritası
Koramaz Vadisi UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi'nde
Büyük Bürüngüz Yeraltı Şehri
İncesu Eski Köy İnleri
Kaş Köyü Roma Kaya Mezarları
Talas Amerikan Koleji Yeraltı Yapıları
Derindere Vadisi Güvercinlikleri
Derevenk Manastırı
Ağırnas Halıcıoğlu Yeraltı Şehri ve Yapıları
Sosun Yeraltı Şehri
Pazarören Yeraltı Şehri
Bünyan Yeraltı Şehri
Subaşı Yeraltı Şehri No 2
Subaşı Yeraltı Şehri No 3
Dadaloğlu Kaya Yerleşimleri
Bayramhacı Kaya Yerleşimi No 1
Bayramhacı Kaya Yerleşimi No 2
Bayramhacı Kaya Yerleşimi No 3
Dölek Kaya Yapısı
Hörin Kaya Yapısı
Teşekkür

Ek 1: Protokol
Ek 2: Yayınlarımız

1909 tarihli Kiepert haritasında Kayseri ve civarı

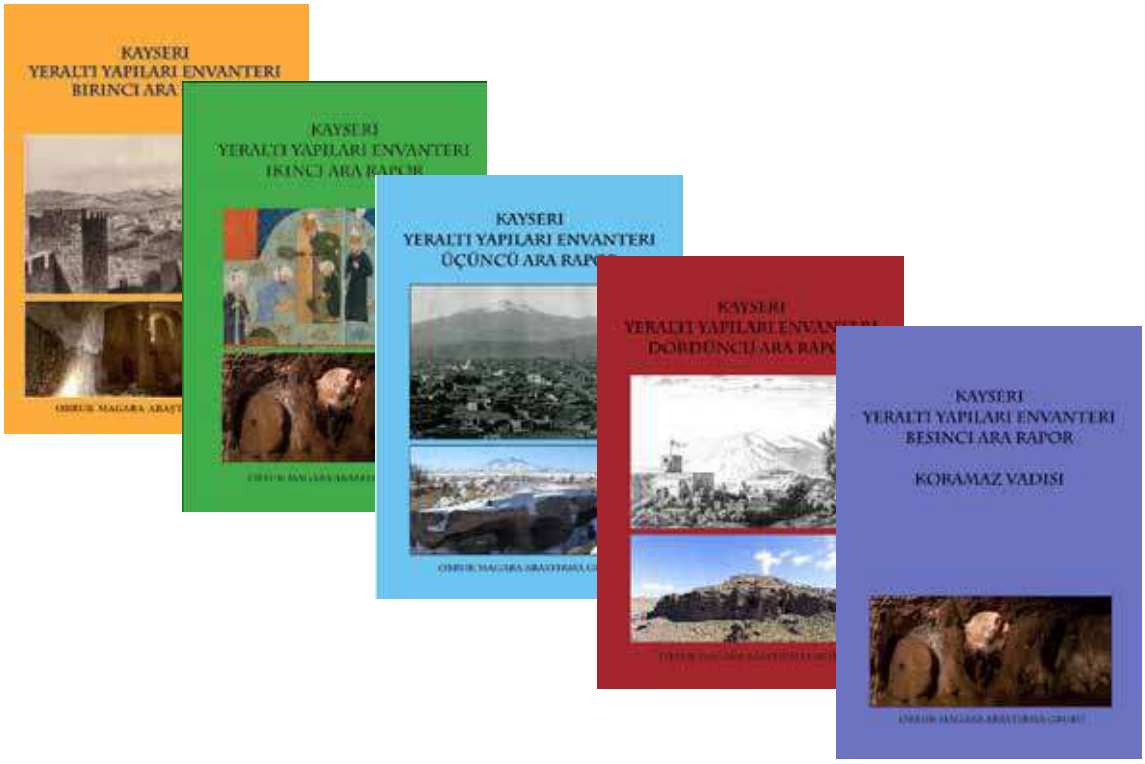
MS 1. yüzyılda çizilmiş Peutinger haritasında Kapadokya ve civarı

GİRİŞ

OBRUK Mağara Araştırma Grubu olarak 27 Aralık 2013 tarihinde "Kayseri Yeraltı Yapıları Envanteri Projesi" için çalışmaya başladık. Kayseri Büyükşehir Belediyesi ve ÇEKÜL Vakfı ile birlikte, üçlü bir protokola bağlı olarak yürütülen bu proje, Kayseri'de bulunan tüm yeraltı yapılarını araştırmayı, ölçüp haritalamayı, fotoğraflayarak belgelemeyi içeriyordu. Her ne kadar; projeye başlamadan önce ve çalışmalarımız sırasında yaptığımız araştırmalar antik Kapadokya'nın başkenti olan Kayseri'nin, bugüne dek araştırılmamış sayısız kaya yerleşimini ve yeraltı şehrini barındırma olasılığını ortaya çıkartmıştıysa da, "Kayseri Yeraltı Yapıları Envanteri Projesi" başladığında hiç kimse bu denli büyük ve uzun soluklu bir projeye adım atıldığını düşünmüyordu.

Sekiz yıldır sürmekte olan "Kayseri Yeraltı Yapıları Envanteri Projesi" bugün geldiği noktada; ilk defa tarafımızdan araştırılıp ölçülen ve haritalanıp raporlanan 39 yeraltı şehri, 47 kaya kilisesi, üç yeraltı su yapısı, 10 maden ocağı ve altı kaya yerleşimi ile, değil Türkiye'nin, dünyanın en büyük yeraltı yapıları araştırma projelerinden birisi olarak saygın bir yere sahiptir.

'Kaya Yerleşimi' ile kasdedilen bu altı kompleksin her birisinin tüm yapıları ile kayalara oyulmuş bir köy olduğu ve bahsi geçen altı kaya yerleşiminden sadece Dimitre (Turan) Köyü'nün 229 kaya oyması yapı içerdiği göz önüne alınırsa bu çalışmanın kapsamı daha da iyi anlaşılacaktır. Kayalara oyulmuş bu köylerin tümü Kapadokya'da bulunan ve turistik açıdan gayet iyi bilinen Zelve, Çavuşin gibi benzerlerinden çok daha büyüktür.

Daha önce yayımlanan beş ara raporda da belirttiğimiz gibi; bu projenin temel amacı, Kayseri ilinde bulunan ve bu bölgenin tarihsel geçmişi ve kültürü için son derece önemli olan, öte yandan, kaçak kazılarla veya artarak devam eden inşaatlarla hızla yok edilen antik kaya yerleşimlerinin ve yeraltı yapılarının daha fazla gecikmeden araştırılması, belgelenmesi, haritalanması ve kapsamlı bir envanterinin hazırlanmasıdır.

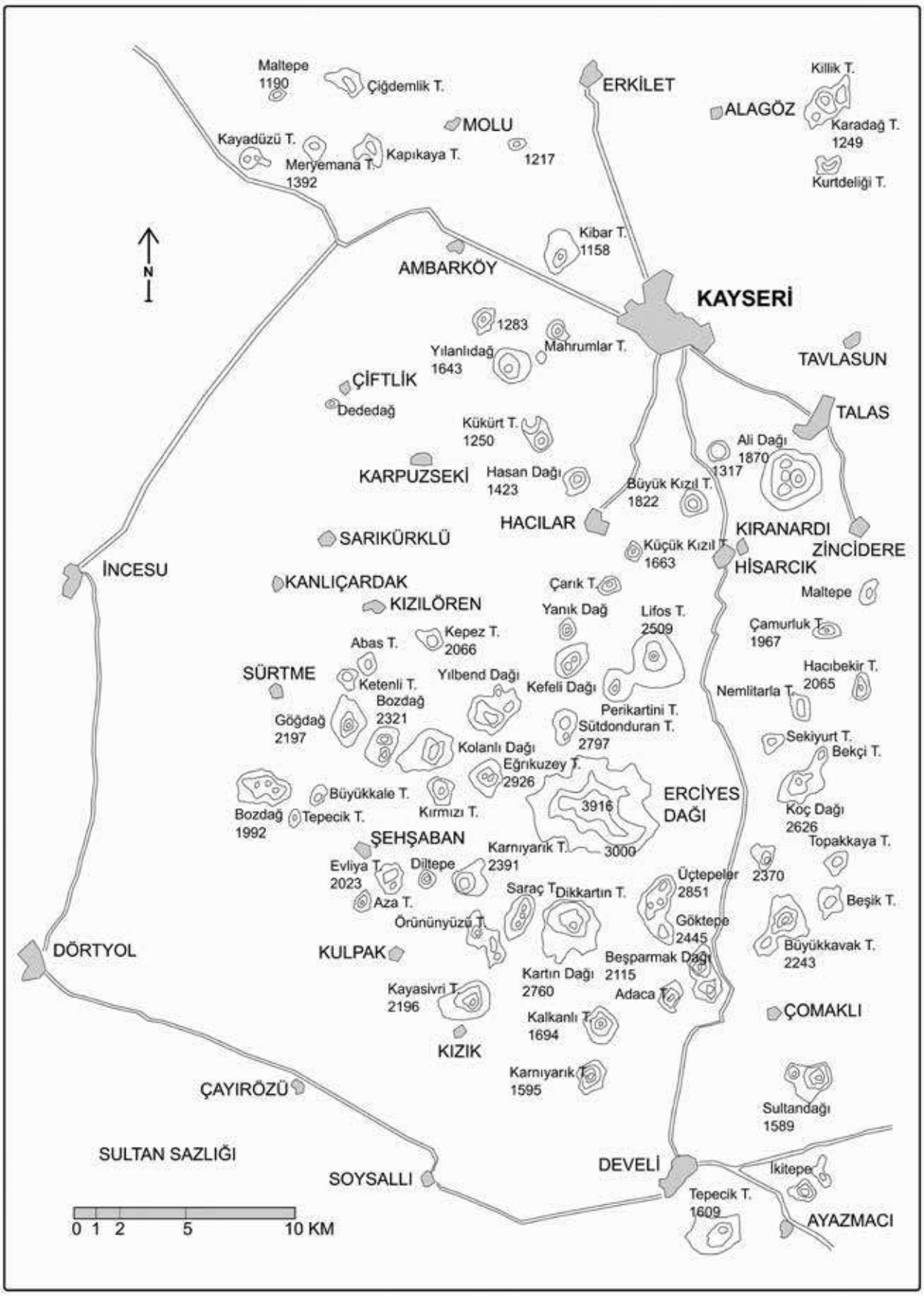
Her ne kadar günümüzde "Kapadokya" olarak tanınan bölge Nevşehir - Ürgüp - Göreme üçgeninde yer almakta ise de, antik çağlarda Kapadokya'nın başkenti bugün Kayseri olarak bilinen antik Caeserae şehri idi. Bugünkü turistik Kapadokya'nın 70 km doğusunda bulunan Kayseri günümüzden 10 milyon yıl önce başlayan yoğun volkanik aktiviteden aynen komşusu gibi etkilenmişti. Bu dönemde püskürmeye başlayan ve sadece bu bölgedeki sayıları 70 civarında olan küçük – büyük birçok yanardağ Kayseri ve civarına yer yer 200 metre kalınlığa ulaşan tüf ve ignimbrit yığmışlardı.

Nevşehir- Ürgüp - Göreme üçgeninde olduğu gibi, antik Caeserae'da da bu volkanik tüf yörede yaşayan insanlar tarafından kazılmış, kayaların içine meskenler, kiliseler ve korunma amaçlı yeraltı şehirleri inşa edilmişti. Öte yandan; Ürgüp - Göreme gibi Kapadokya'nın daha çok bilinen turistik yörelerinden farklı olarak Kayseri'nin kaya yapıları ve yeraltı şehirleri daha önce araştırılmamıştır. Halbuki, bu bölgede bulunan kaya ve yeraltı yerleşimlerinin büyük bir kısmı mimari açıdan Kapadokya'nın diğer kısımlarıyla rekabet edebilecek kalite ve güzelliktedir.

Kiliseleri hariç tutarsak, kayalara oyulmuş bu yapıların tarihini tespit edebilmek henüz mümkün değildir. Savunma yapılarının ve yeraltı şehirlerinin MS. 7 ila 11. yüzyıllar arasında kazıldığı düşünülmekte ise de bu tarihler arkeolojik olarak henüz ispatlanmış değildir. Öte yandan; mesken, ahır, ağıl, depo gibi kaya oyma yapılar geçen yüzyıllar boyunca kesintisiz olarak kullanılmaları dolayısıyla hiçbir şekilde tarihlenememektedir.

Tarafımızdan yapılan bu çalışma; temel olarak, Kayseri ilinde bulunan tüm tarihsel ve arkeolojik kaya ve yeraltı yapılarının tespit edilmesi, ölçülmesi, haritalanması ve yüzey haritası üzerine vektörel olarak işlenmesinin yanısıra, detaylı olarak tanımlanmasıdır.

Bu çalışmanın; raporlarımızda bahsi geçen tüm bu yapılar içinde henüz tescil edilmemişlerin de mümkün olan en yakın sürede tescil edilerek daha kapsamlı bir şekilde korunması, önemli yapılara farklı kullanım amaçları sağlanarak değerlendirilmeleri ve bu şekilde gelecek kuşaklara kazandırılmaları için bir başlangıç olmasını diliyoruz.

Prof. İhsan Ketin'in 1995 tarihli makalesinde Kayseri civarındaki küçük ve büyük tüm volkanları gösteren haritası

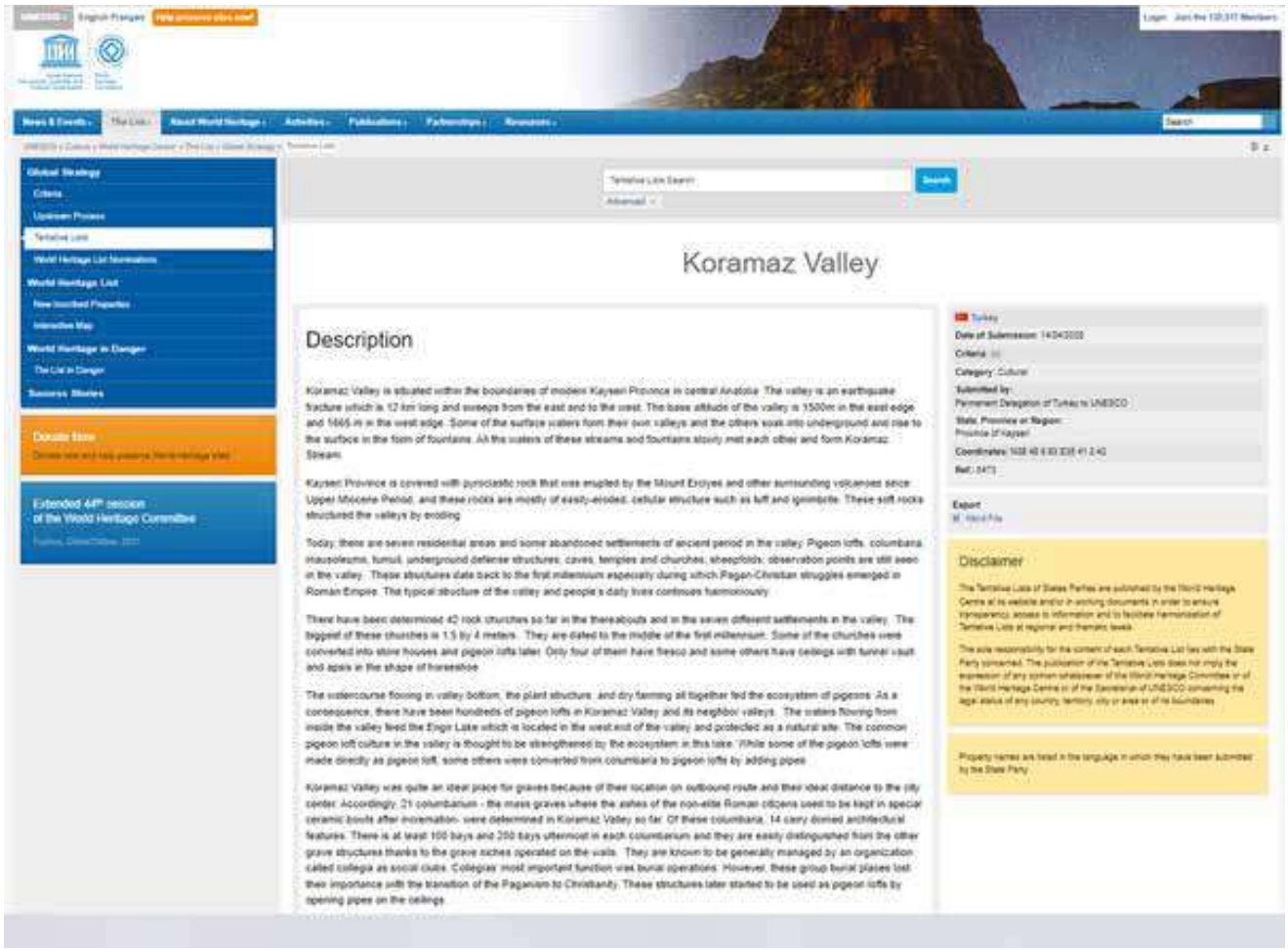
Çalışmalarımız ve Raporlarımız

27-29 Aralık 2013	1. Araştırma	
25-28 Ocak 2014	2. Araştırma	
27 Şubat-2 Mart 2014	3. Araştırma	
3-6 Nisan 2014	4. Araştırma	
15-19 Mayıs 2014	5. Araştırma	
12-15 Haziran 2014	6. Araştırma	1. Ara Rapor
24-27 Ekim 2014	7. Araştırma	
7-9 Kasım 2014	8. Araştırma	
4-7 Nisan 2015	9. Araştırma	
3-6 Temmuz 2015	10. Araştırma	2. Ara Rapor
5-8 Aralık 2015	11. Araştırma	
1-4 Nisan 2016	12. Araştırma	
8-12 Ekim 2016	13. Araştırma	
6-10 Ocak 2017	14. Araştırma	
15-19 Şubat 2017	15. Araştırma	
13-16 Nisan 2017	16. Araştırma	
12-15 Mayıs 2017	17. Araştırma	3. Ara Rapor
10-11 Temmuz 2017	18. Araştırma	
12-16 Ağustos 2017	19. Araştırma	
25-29 Ekim 2017	20. Araştırma	
6-11 Aralık 2017	21. Araştırma	4. Ara Rapor
8-13 Nisan 2017	22. Araştırma	
28 Ağus-7 Eylül 2017	23. Araştırma	
20-23 Aralık 2018	24. Araştırma	
14-17 Şubat 2019	25. Araştırma	5. Ara Rapor
17-21 Kasım 2019	26. Araştırma	
22-28 Haziran 2020	27. Araştırma	
4-7 Aralık 2020	28. Araştırma	
21-25 Nisan 2021	29. Araştırma	
19-22 Ocak 2022	30. Araştırma	
24-29 Mayıs 2022	31. Araştırma	
21-27 Kasım 2022	32. Araştırma	6. Ara Rapor

KASIM 2022 İTİBARIYLA ÇALIŞILAN KAYA YAPILARI VE YERALTI ŞEHİRLERİ

1. Ali Dağı Yeraltı Şehri
2. Ali Saip Paşa Yeraltı Şehri
3. Gesi / Değirmendere Vadisi kaya yerleşimleri, Çatalin ve Penzikli yeraltı şehirleri
4. Belağası kaya yerleşimi, No 1 ve No 2 yeraltı şehirleri, Ötedere Vadisi No 1 ve No 2 yeraltı şehirleri
5. Kırlangıç Vadisi Yeraltı Şehri
6. Güzelöz Yeraltı Şehri
7. Doğanlı Yeraltı Şehri
8. Ağırnas, Mimar Sinan ve Mustafa Bozdemir yeraltı şehirleri, Akbin Vadisi kaya yerleşimleri
9. Subaşı Yeraltı Şehri
10. Demokrasi kaya yerleşimleri
11. Talasıra Yeraltı Şehri
12. Danalık Yeraltı Şehri
13. Dadaloğlu kaya yerleşimleri
14. Emiruşağı Yeraltı Şehri
15. İncili Yeraltı Şehri
16. Sümengen Yeraltı Şehri
17. Kirkor Mevkii Yeraltı Şehri
18. Kuruköprü Yeraltı Şehri
19. Fatinler Yeraltı Şehri
20. Kuşcağız Yeraltı Şehri
21. Kömür Yeraltı Şehri
22. Gülistan Yeraltı Şehri
23. Harman Yeri Yeraltı Şehri
24. Subaşı kaya kilisesi
25. Şahmelik Vadisi
26. Gazi Sarnıç
27. Tombak Tepe kaya yerleşimleri
28. Ayşepınar kaya mezarları
29. Öksenek kaya kilisesi
30. Mahmutçuk Yeraltı Şehri
31. Yeniköy kaya mezarları
32. Eski Pusatlı Yeraltı Şehri
33. Vekse kaya yerleşimleri ve kiliseler
34. Dimitre kaya yerleşimleri ve kiliseler
35. K. Bürüngüz kaya yerleşimleri
36. B. Bürüngüz Yeraltı Şehri
37. İncesu kaya yerleşimleri
38. Talas Amerikan Koleji
39. Derindere Mevkii güvercinlikler
40. Derevank Manastırı
41. Subaşı Yeraltı Şehri No 2 ve No 3
42. Bünyan Yeraltı Şehri
43. Sosun Yeraltı Şehri
44. Pazarören Yeraltı Şehri
45. Boğazköprü kaya yerleşimleri
46. Dölek kaya yerleşimleri
47. Bayramhacı kaya yerleşimleri
48. Halıcıoğlu Yeraltı Şehri

UNESCO'nun Koramaz Vadisi ile ilgili web sayfası (www.whc.unesco.org/en/tentativelists/6473/)

KORAMAZ VADİSİ UNESCO DÜNYA MİRASI GEÇİCİ LİSTESİNDE

Uzun çabalarımız sonunda, Koramaz Vadisi 14 Nisan 2020 tarihinde UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi'ne kabul edildi.

Sekiz yıl önce basit bir tünel araştırması için geldiğimiz Kayseri'de geçen yıllar boyunca keşfedilen sayısız yeraltı yapısı ve sonucunda ulaşılan bu nokta sadece OBRUK Mağara Araştırma Grubu için değil, birlikte çalıştığımız Kayseri Büyükşehir Belediyesi ve ÇEKÜL Vakfı için de bir gurur vesilesi.

UNESCO web sitesinde yayımlanan resmi dökümanın tam metni şu şekilde:

Koramaz Valley

Turkey
Date of Submission: 14/04/2020
Criteria: (v)
Category: Cultural
Submitted by:
Permanent Delegation of Turkey to UNESCO
State, Province or Region:
Province of Kayseri
Coordinates: N38 48 9.83 E35 41 2.42
Ref.: 6473

Description

Koramaz Valley is situated within the boundaries of modern Kayseri Province in central Anatolia. The valley is an earthquake fracture which is 12 km long and sweeps from the east and to the west. The base altitude of the valley is 1500m in the east edge and 1665 m in the west edge. Some of the surface waters form their own valleys and the others soak into underground and rise to the surface in the form of fountains. All the waters of these streams and fountains slowly met each other and form Koramaz Stream.

Kayseri Province is covered with pyroclastic rock that was erupted by the Mount Erciyes and other surrounding volcanoes since Upper Miocene Period, and these rocks are mostly of easily-eroded, cellular structure such as tuff and ignimbrite. These soft rocks structured the valleys by eroding.

Today, there are seven residential areas and some abandoned settlements of ancient period in the valley. Pigeon lofts, columbaria, mausoleums, tumuli, underground defense structures, caves, temples and churches, sheepfolds, observation points are still seen in the valley. These structures date back to the first millennium especially during which Pagan-Christian struggles emerged in Roman Empire. The typical structure of the valley and people's daily lives continues harmoniously.

There have been determined 42 rock churches so far in the thereabouts and in the seven different settlements in the valley. The biggest of these churches is 1,5 by 4 meters. They are dated to the middle of the first millennium. Some of the churches were converted into store houses and pigeon lofts later. Only four of them have fresco and some others have ceilings with tunnel vault and apsis in the shape of horseshoe.

The watercourse flowing in valley bottom, the plant structure, and dry farming all together fed the ecosystem of pigeons. As a consequence, there have been hundreds of pigeon lofts in Koramaz Valley and its neighbor valleys. The waters flowing from inside the valley feed the Engir Lake which is located in the west exit of the valley and protected as a natural site. The common pigeon loft culture in the valley is thought to be strengthened by the ecosystem in this lake. While some of the pigeon lofts were made directly as pigeon loft, some others were converted from columbaria to pigeon lofts by adding pipes.

Koramaz Valley was quite an ideal place for graves because of their location on outbound route and their ideal distance to the city center. Accordingly, 21 columbarium - the mass graves where the ashes of the non-elite Roman citizens used to be kept in special ceramic bowls after incremation- were determined in Koramaz Valley so far. Of these columbaria, 14 carry domed architectural features. There is at least 100 bays and 200 bays uttermost in each columbarium and they are easily distinguished from the other grave structures thanks to the grave niches operated on the walls. They are known to be generally managed by an organization called collegia as social clubs. Collegias' most important function was burial operations. However, these group burial places lost their importance with the transition of the Paganism to Christianity. These structures later started to be used as pigeon lofts by opening pipes on the ceilings.

Both in the villages and around the villages in Koramaz Valley, there are lots of defense structures (underground cities) carved in the rocks. The characteristic feature of these defense structures is that they are connected with each other through tunnels and that these tunnels are protected against external attacks with circular rock doors. Although their exact construction date is unknown, it is generally accepted that these structures were carved by Christians for protection purposes from the Arabic raids. There are lots of small "underground cities" in the valley but out of 15 underground defense structures only five big underground cities in three settlements have been certified, measured and mapped. The tunnels of underground cities in the two villages are thought to be covering all the settlements, of which some have come to a deadlock and the others have been blocked by stuffing rocks and stones.

Since the valley has been in use for thousands of years, there are hundreds of historical stone houses as an example of civil architecture, 6 historical stone bridges, 26 historical fountains, 5 historical watermills, 5 tumuli. Majority of the stone houses were built on the houses formerly used as a cave.

Among some settlements in the valley, it is possible to come across some in-

dustrial structures such as linseed oil houses where linseed oil was produced and used for illumination during ancient periods and afterwards. It is known that, the plants such as safflower, rocket seed and quarter are transformed into oil in these houses after agriculturally produced. Until the recent period these houses were used actively and three of them still remain standing.

Justification of Outstanding Universal Value

Koramaz Valley with its volcanic landscape, convenient structure for agriculture, freshwater bodies and the soft structure of rocks has been a life space for different civilizations. It accommodates a wide range of cultural heritage elements with their different characteristic features that has a history of thousands of years.
The alteration and development of civilizations and the change in the architecture can be seen in all layers of the valley. For instance; the columbaria in the valley were initially built in the Period of the Emperor Augustus. The columbaria built after Augustus gained advanced functions and those built after Tiberius evolved into above-ground structure. The architectural design of the columbaria has idiosyncratic characteristic feature and unique.

The first traces of civilization in the valley belong to the Roman Imperial Period. However; Kanis-Kultepe settlement, which was an important center in the late Hittite Period (1200-700 B.C), Hittite Period (1800-1200 B.C) and Assyrian Trade Colonies (2000-1100 B.C) is located on the west exit of the valley. It is impossible for the people living here to not interact with the valley. Additionally, the west exit of the valley also intersects with the historical trade route which lies on the east-west direction. The disk tracks of the oxcarts and caravans can be seen on the surface. This road was used by trade colonies for silk trade and during Turkish War of Independence.

Criterion (v):

Koramaz Valley is an outstanding example of human interaction with the environment and consequently multifunctional use of land with its huge underground cities, columbaria, pigeon lofts, cave churches etc.In some places, the tunnels of underground cities are thought to be covering entire residential areas. Some historical stone houses were built on the houses formerly used as caves. Under the dwellings, sometimes one or two to three-storey caves continue to the lower boundary of the neighboring house.

Different kinds of structure in the valley were used in accordance with the needs of people in the course of time. For instance; a cave carved for the purpose of sheltering were detailed as rock graves later and after Christianity was set free, they were used as church. The churches from the Byzantine period are still seen in the valley. Finally, under the Seljuk and Ottoman dominance some of these churches continue to be used as religious structures. In a similar way, some of the columbaria were converted into churches and some of them into pigeon lofts later but some have survived to the present day as original columbarium. Columbaria used to be built on the itineraries and on the places far from the city center in order to be protected from epidemic

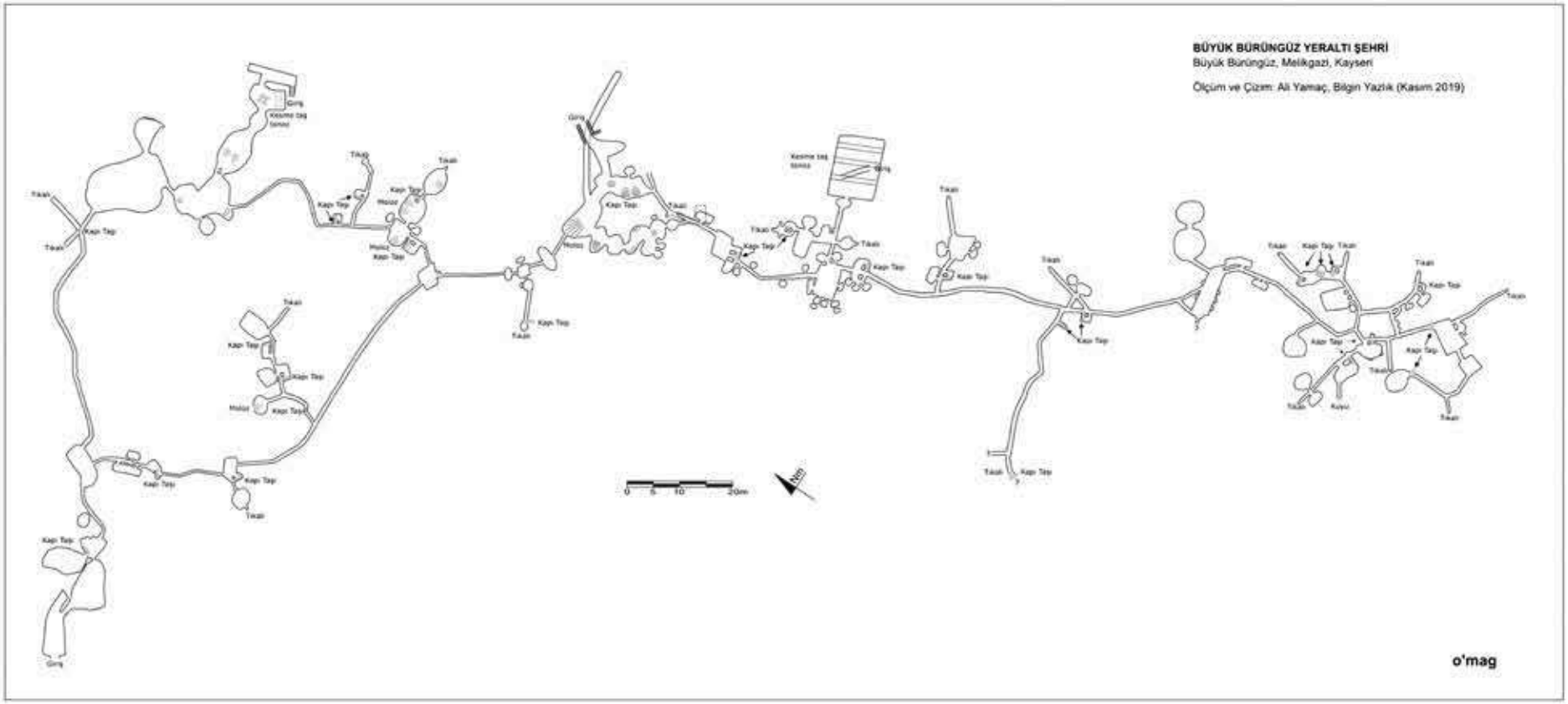
illnesses and environmental effects.

Statements of authenticity and/or integrity

The valley is about 21 km away from the city center. This distance has helped to keep the valley free from urbanization pressure. The people living in the valley have preserved the natural and cultural life as an ancestral heritage. All of the historical buildings are either carved into the rock or made of rock. Therefore, erosion has partially destroyed structures over time. The building stock that has survived to the present day is considerably high in number and valuable. No large-scale repairs were made to these structures. The cultural assets in the valley including tumuli, fountains, bridges, churches, historical mansions, underground cities, columbaria, pigeon lofts, necropolises etc. are protected under the National Conservation Law numbered 2863.
A small area compared to the valley has been declared as a Historic Protected Area and a Conservation Plan was prepared for the area. With the decision of Kayseri Melikgazi Municipality dated 06/08/2018, it has unanimously decided that relevant planning will be initiated and restoration projects will be launched.

Comparison with other similar properties

Despite of some structural similarities between Mountainous Phrygia (on the tentative list) and Koramaz Valley; Mountainous Phrygia only carries traces of Phrygian culture, while Koramaz Valley carries cultural traces of different civilizations. The World Heritage Site of Göreme National Park and the Rock Sites of Cappadocia contain structures very similar to those in the Koramaz Valley, but the number, capacity and architecture of the underground cities differ. The cities in Göreme National Park and the Rock Sites of Cappadocia were built in mostly vertical architecture. Those in the Koramaz Valley were built in horizontal architecture. The Archaeological Site of Kültepe-Kanesh is located just outside the valley, which can take the history and interactions of the valley to dates earlier than Göreme National Park and the Rock Sites of Cappadocia. In addition, the columbaria and the domed architecture of the valley almost exclusively differentiate the two regions.

BÜYÜK BÜRÜNGÜZ YERALTI ŞEHRİ
Büyük Bürüngüz, Melikgazi, Kayseri
Ölçüm ve Çizim: Ali Yamaç, Bilgin Yazlık (Kasım 2019)
Giriş
Kesilmiş taş tümülüs
Tıkalı
Tıkalı
Kapı Taşı
Havalandırma
Kuyu
0 5 10 20m
o'mag

BÜYÜK BÜRÜNGÜZ YERALTI ŞEHRİ

Kayseri Yeraltı Yapıları Envanteri Beşinci Ara Rapor'da detaylı olarak anlatılan; Büyük Bürüngüz'ün altında yer alan iki farklı yeraltı şehri; Aymanlı ve Akkurt uzun çabalar sonunda bir noktada birleşti. Böylece, başlangıçta iki farklı yeraltı şehri olarak araştırmaya başladığımız bu yapının tüm köyün altını kaplayan devasa bir yeraltı şehri olduğu anlaşıldı.

Toplam 1286 m ye ulaşarak sadece Kayseri'nin değil, Türkiye'nin en büyük yeraltı şehirlerinden birisi haline gelen Büyük Bürüngüz Yeraltı Şehri, bu keşfin ardından medyada oldukça yer aldı ve değişik kanallarda haberlere çıktı. Ne var ki, bu bizler için çok şaşırtıcı değildi çünkü yıllar önce Ağırnas'ta 'Mimar Sinan Yeraltı Şehri' ni çalışırken -aynen bu yerleşimde olduğu gibi- bölgede bulunan tüm diğer eski yerleşimlerin de altlarında çok büyük birer savunma yapısı olabileceğini düşünmüştük.

Tarihleri Osmanlıdan, hatta Selçukludan çok daha gerilere, MS 7 ila 11 yüzyıllara uzanan bu köylerin halkları ortaçağ boyunca süren akınlara karşı kendilerini savunmak için bu yeraltı şehirlerini kazmışlardı. Bölgenin Selçuklu egemenliğine girdiği ve saldırıların ortadan kalktığı 11. yüzyıldan sonra herhangi bir yeraltı şehri inşa edilmediği bilinmektedir. Bu yapı da, Büyük Bürüngüz Köyü'nün geçmişinin bin yıldan daha uzun bir zamana ulaştığının ispatıdır.

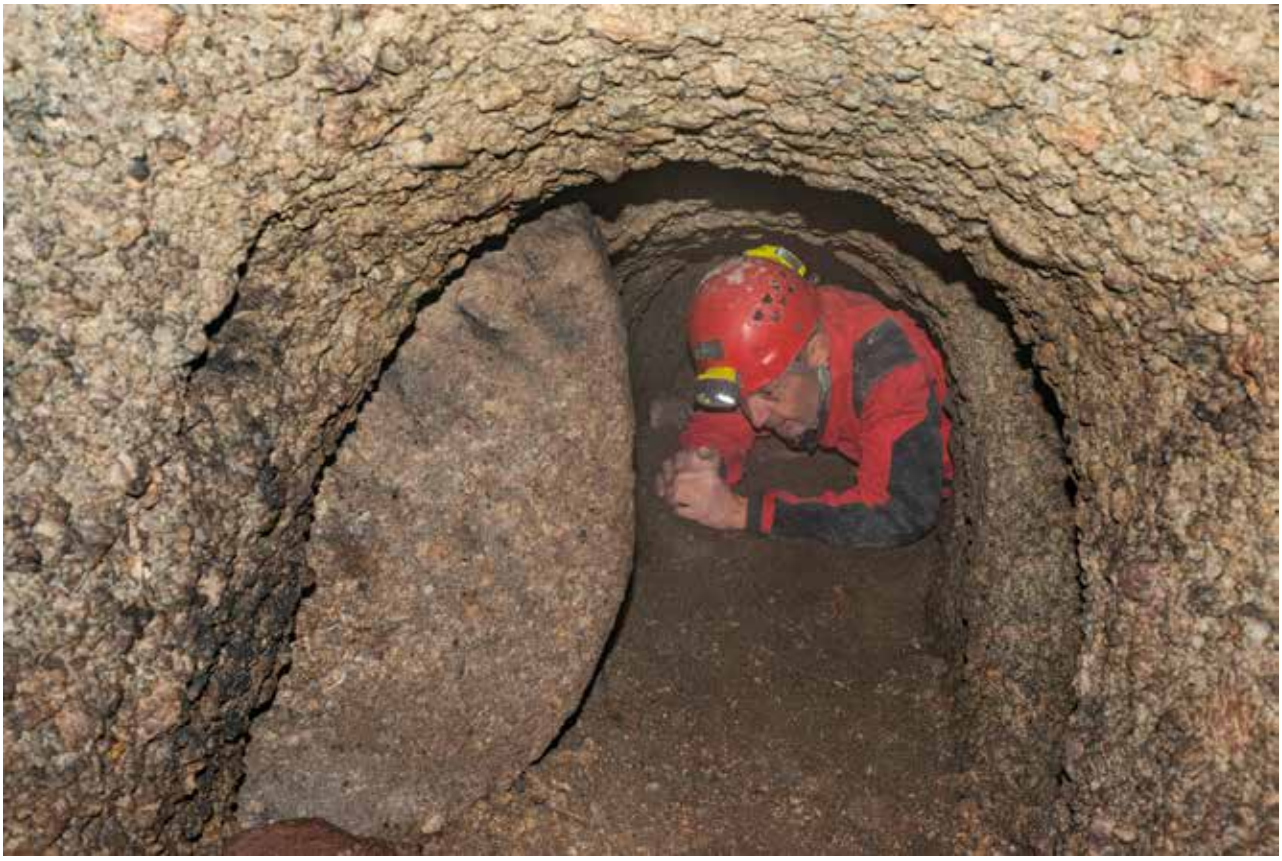
Bu yapı Türkiye'de şimdiye dek ölçülen en uzun yeraltı şehirlerinden birisi idi. Bu savunma yapısında tespit ettiğimiz toplam 27 kapı taşı ise bir diğer rekordu. Öte yandan, şu ana dek ölçtüğümüz ve haritaladığımız yeraltı şehrinin Büyük Bürüngüz Köyü'nün ufak bir kısmını kapladığını da biliyoruz. Tıkalı olan 23 farklı tünel bu yeraltı şehrinin ölçtüğümüzden çok daha büyük olduğunun, olasılıkla tüm köyü bir ağ gibi ördüğünün ispatı. Bu, tıkalı tünellerin açılması veya başka girişler keşfedilmesiyle Büyük Bürüngüz Yeraltı Şehri'nin uzunluğunun bugünkünden çok daha fazla olma olasılığı mevcuttur.

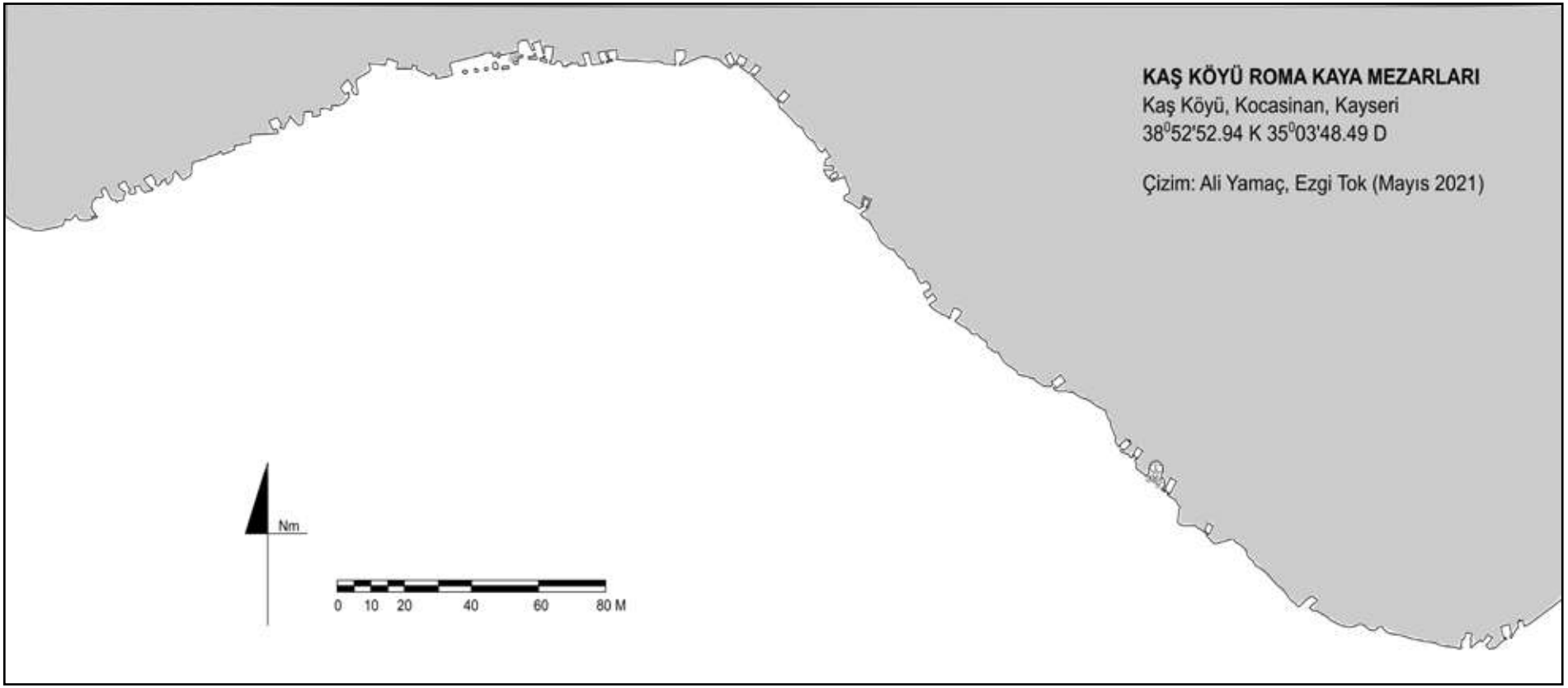

ESKİ KÖY İNLERİ
İncesu, Kayseri
Çizim: Ali Yamaç (Haz. 2020)
38°37'23.04 K 35°09'27.80 D
Üst galeriler
Nm
0
10
20m
o'mag

İNCESU ESKİ KÖY İNLERİ

İncesu ilçesinin 3 km batısında, kayalık bir yamaçta yer alan bu küçük kaya yerleşimi, biri hariç tümü birbirine geçişli 14 farklı yapıdan oluşmaktadır. Yapıların ikisi çift katlıdır ve altta yer alan bazı yapıların besi yeri olarak kullanıldığı belirgindir. Orta grupta yer alan iki farklı yapıdan batıya doğru kazılmış 5-6 m uzunluğundaki tünellerin sonundaki odaların girişinde birer 'operasyon odası' bulunmaktadır. Her ne kadar taş kapıları bugün yerlerinde değilse de, bu taş kapıları açıp kapamaya yarayan ve 'operasyon odası' ismi verilen küçük cepler son derece barizdir. Bu; köy tipi küçük savunma odaları ise bu yapı kompleksinin en geç 11. yüzyılda kazıldığının yani bin yıldan daha eski olduğunun ispatıdır.

KAŞ KÖYÜ ROMA KAYA MEZARLARI
Kaş Köyü, Kocasinan, Kayseri
38°52'52.94 K 35°03'48.49 D
Çizim: Ali Yamaç, Ezgi Tok (Mayıs 2021)
Nm
0 10 20 40 60 80 M

KAŞ KÖYÜ ROMA KAYA MEZARLARI

Kocasinan ilçesinin bir köyü olan Kaş'ın güneydoğusunda bulunan ve yaklaşık 600 m uzunluğunda bir kaya profilinde yer alan Roma kaya mezarlarının büyük bir kısmı Kapadokya'nın Emirli, Karlık, Sivasa, Ayşepınar gibi farklı yerlerinde bulunan diğer Roma kaya mezarları kadar ihtimamlı bir ön cephe işçiliğine sahip değiller ve basit birer gömü yeri hüviyeti taşıyorlar.

Diğer yandan, bazıları iki hatta üç klineli olan ve daha önce araştırılmamış bu 44 kaya oyması mezar odası, Kapadokya'da bir bölgede şimdiye dek tespit edilmiş en büyük Roma nekropolü olarak kabul edilebilir kanısındayız. Bu kaya mezarları ile ilgili bugüne dek herhangi bir bilimsel araştırma ve yayın yapılmamıştır.

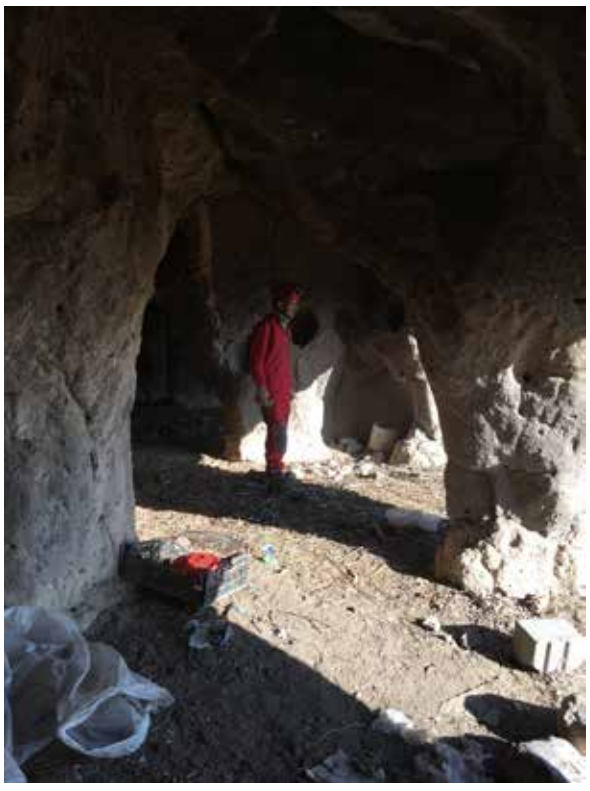

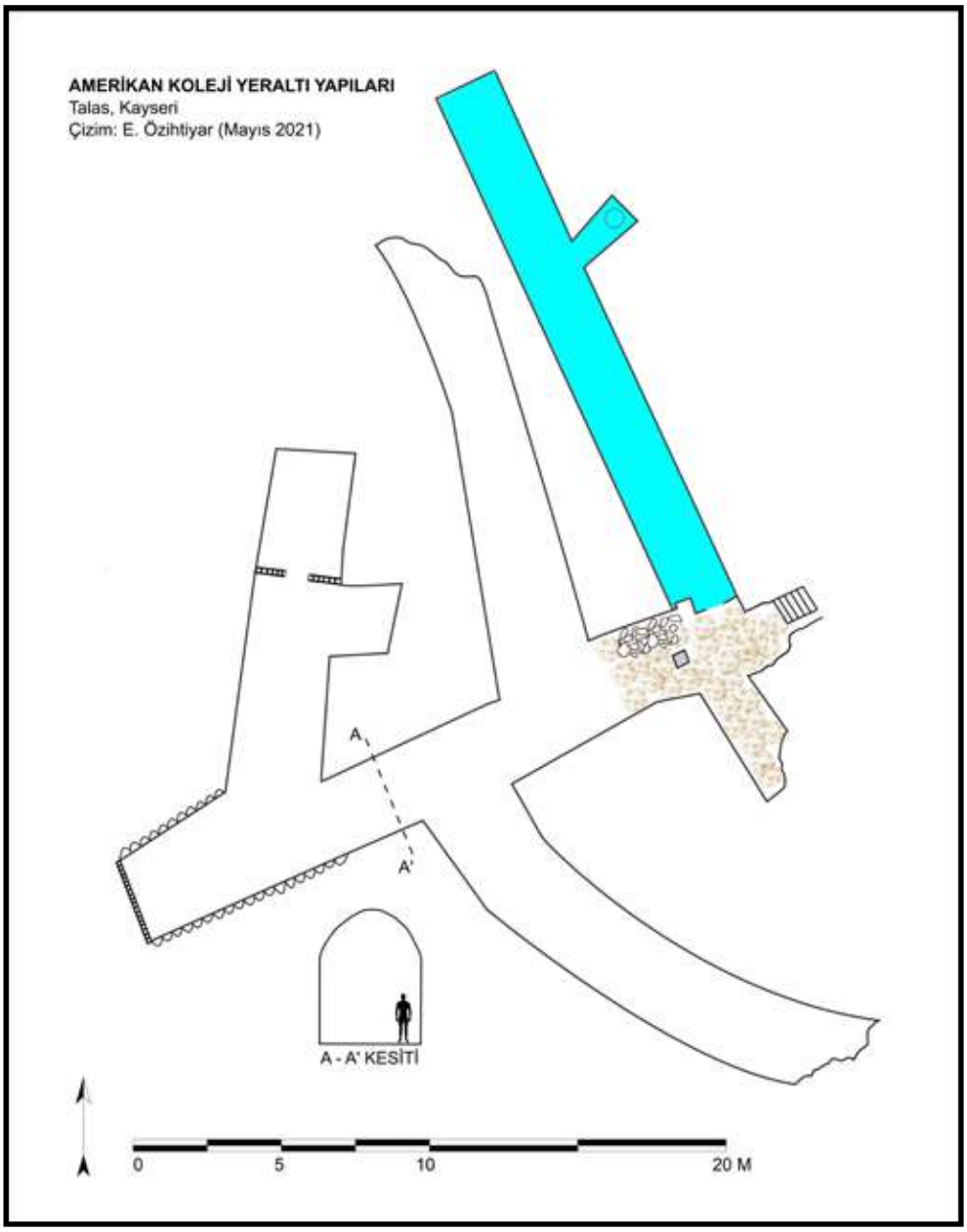

Talas Amerikan Koleji batı cephesi 1930 lu yıllar

TALAS AMERİKAN KOLEJİ YERALTI YAPILARI

1871 yılında inşa edilen Talas Amerikan Koleji'nin ana binasının altında devasa bir yeraltı yapısı bulunmaktadır. Bir ana galerinin etrafını kuşatan beş farklı kanat halinde ve ana kayaya oyularak inşa edilmiş bu yapı kompleksinin ana galerisinde ve bazı yan kollarda tavan yüksekliği yer yer 4 m den fazladır.

Yapıya inen merdivenlerin hemen kuzeyinde bulunan ilk yan kol şu anda içinde su olmayan bir sarnıçtır. Sarnıçın zemini giriş kotundan 3.80 m aşağıdadır ve içinde yüzeydeki bir kuyu ile bağlantılı bir cep mevcuttur.

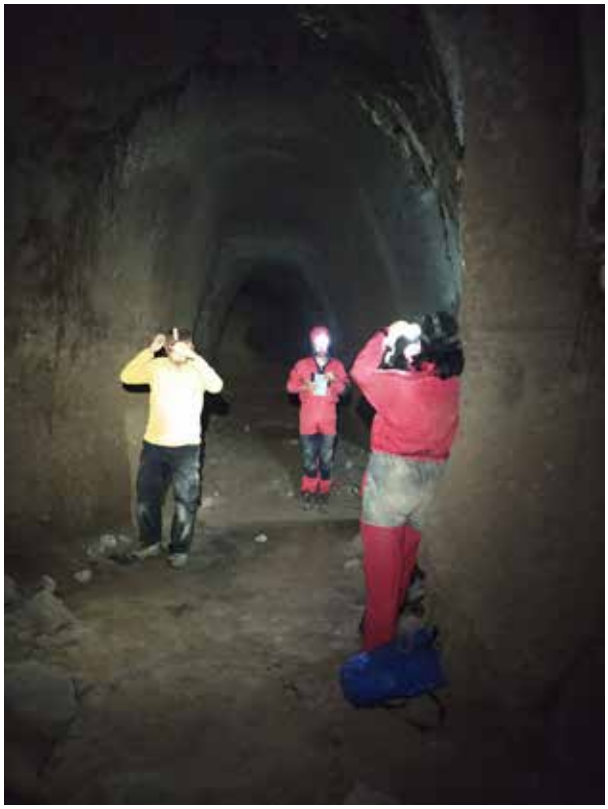
19 x 2.7 m ölçülerindeki bu sarnıç, Ali Dağı Yeraltı Şehri'nde bulunan 32 x 3.2 m ölçülerine sahip sarnıçtan daha küçükse de hem böylesi büyük bir binanın altındaki ana kayaya kazılarak inşa edilmiş olması, hem de -giriş kotuna dek dolduğunu varsayarsak- 190 ton gibi inanılmaz bir su tutma kapasitesine sahip olması takdire şayandır.

İniş merdivenlerinden başlayan eğimli moloz yığınları sarnıçın karşısında bulunan diğer kolu neredeyse tümüyle tıkamışsa da bu kolun da, güneybatıya doğru devam eden diğer kollar kadar yüksek ve uzun olduğunu varsayabiliriz.

Moloz yığının yarattığı eğimin sona erdiği ve ana zemine ulaşılan noktadan itibaren kuzeye doğru iki, güneye doğru ise kıvrık bir başka kol uzanmaktadır. Ana galeride ve kollarda genişlik yer yer 4 m yi geçmektedir, tavan yüksekliği ise hiçbir noktada 3 m nin altına düşmemektedir. Kuzeye doğru olan ikinci kolda bulunan kesme taş bir duvar ve pencere dışında hiçbir kolda ana kayaya kazılmış bir niş, oyuntu vs. mevcut değildir. Sadece, ana galerinin alt bahçedeki yeni yapılmış villalara açılan ve son dönemde briketle kapatılmış ağzına yakın kısımda her iki duvarda bir - iki sıra halinde güvercinlik mevcuttur.

Talas Amerikan Koleji'nin ana binasının altında ve olasılıkla okul ile aynı tarihte ana kayaya kazılarak inşa edilmiş bu devasa yeraltı yapısının yapım amacı ve fonksiyonu belirsizdir. Bu denli geniş ve yüksek bir ana galeriye ve kollara sahip bir yeraltı yapısının depo olarak kullanılmak amacıyla kazılmış olmasının olasılığı düşüktür.

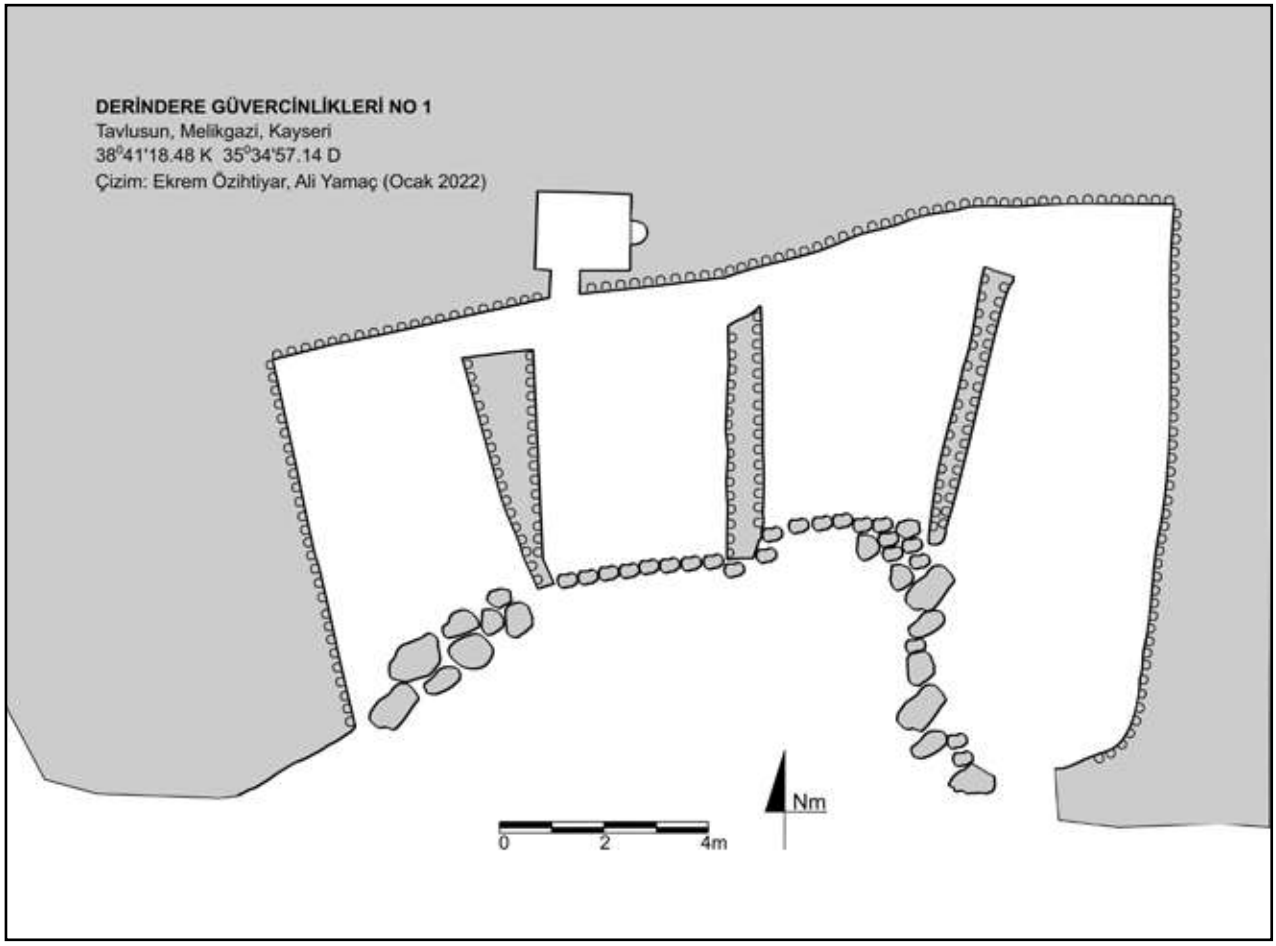

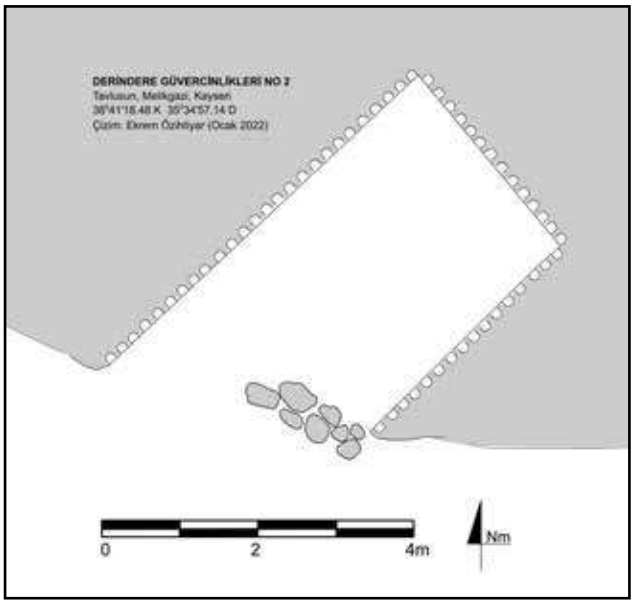

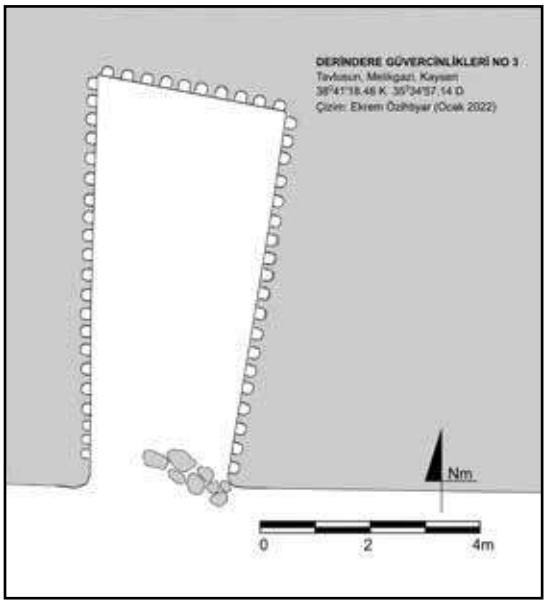

DERİNDERE GÜVERCİNLİKLERİ NO 1
Tavlusun, Melikgazi, Kayseri
38°41'18.48 K 35°34'57.14 D
Çizim: Ekrem Özihtiyar, Ali Yamaç (Ocak 2022)
0
2
4m
Nm

DERİNDERE GÜVERCİNLİKLERİ NO 2
Tavlusun, Melikgazi, Kayseri
38°41'18.48 K 35°34'57.14 D
Çizim: Ekrem Özihtiyar (Ocak 2022)
0
2
4m
Nm

DERİNDERE GÜVERCİNLİKLERİ NO 3
Tavlusun, Melikgazi, Kayseri
38°41'18.48 K 35°34'57.14 D
Çizim: Ekrem Özihtiyar (Ocak 2022)
Nm
0
2
4m

DERİNDERE VADİSİ GÜVERCİNLİKLERİ

"Eski Gesi Yolu" olarak da bilinen ve Kayseri şehir merkezinden Gesi'ye uzanan cadde Derindere Mevkii'nden geçmektedir. Burada, başlangıcı $38^{0}47'00.46''$K $35^{0}38'08.88''$D koordinatında olan ve yüksek bir kaya duvarda yan yana sıralanmış altı farklı yapıdan oluşan ev tipi kaya oyma güvercinlikler bulunmaktadır. Gesi civarına has, kule tipi güvercinliklerden farklı olan bu; ev tipi güvercinlikle hem Kayseri'de, hem de Nevşehir'de sıkça rastlanmaktadır.

Yapıların ilk kazılma tarihi bilinmemekle beraber, uzun zamandır işlevsiz olduğu ve uzun bir süre ağıl olarak kullanıldıkları aşikardır.

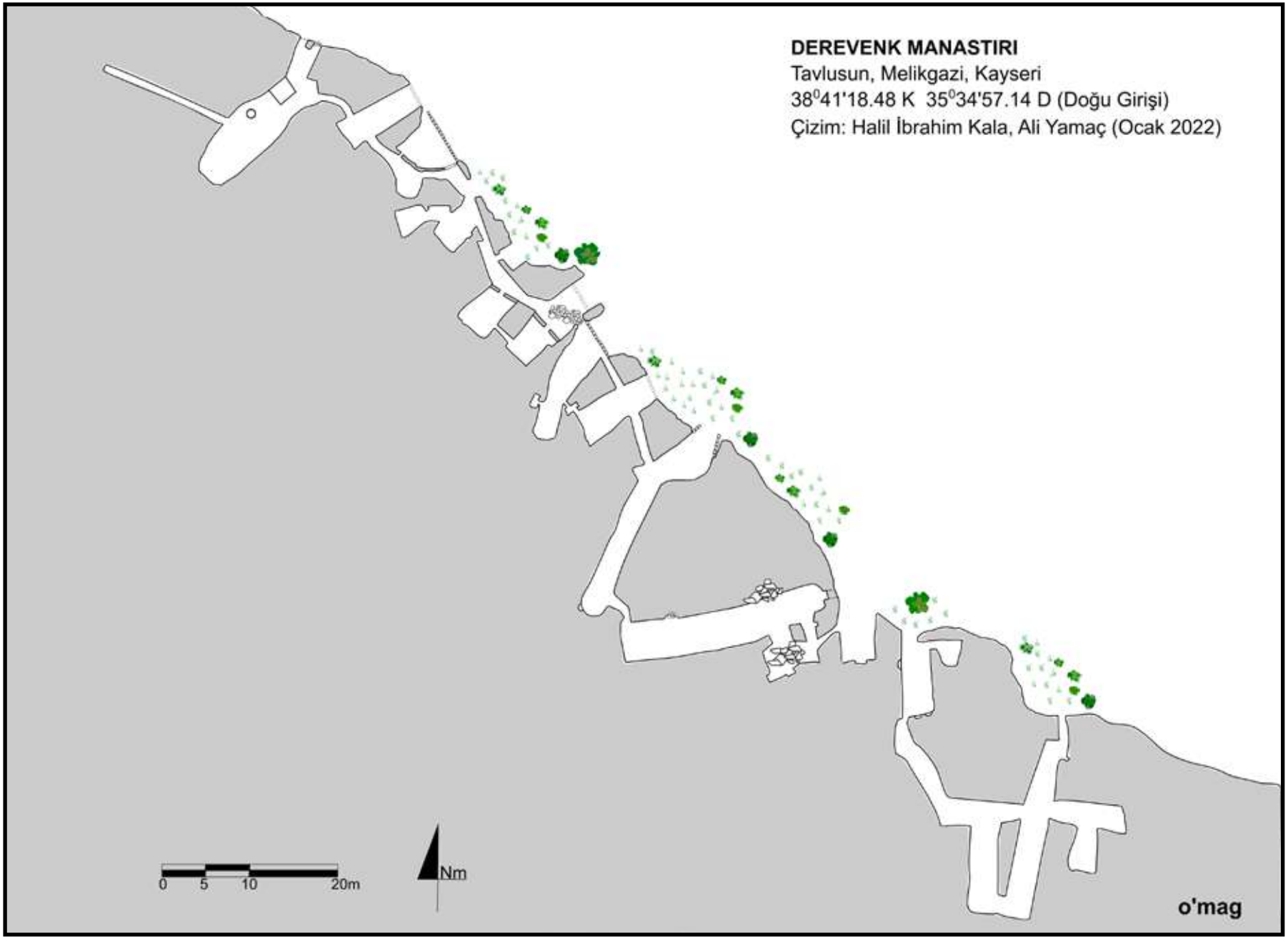
Güvercinlikte, küçük bir iç odada bulunan kaya rölyefi

Güvercinliklerden bir diğer görüntü

DEREVENK MANASTIRI
Tavlusun, Melikgazi, Kayseri
38°41'18.48 K 35°34'57.14 D (Doğu Girişi)
Çizim: Halil İbrahim Kala, Ali Yamaç (Ocak 2022)
0 5 10 20m
Nm
o'mag

DEREVENK MANASTIRI

Kayseri'nin 4 km doğusunda bulunan ve Karasu Çayı'nın aşındırdığı Derevenk Vadisi'nin adı, Ermeni asıllı 'Derevank' adından Türkçe'ye dönüştürülmüştür. Talas ilçesinin doğusunda, kuzeybatı-güneydoğu yönünde yer alan bu vadi, Tavlusun'dan güneye, Zincidere'ye kadar uzanır. Vadinin kuzey kesiminde her iki duvarda da irili ufaklı çok sayıda yapay mağara bulunmaktadır.

Derevank Vadisi'nde kilisesinin yanı sıra, vadinin Ermenice'de "manastır" anlamına gelen "vank" isminin kökeni olan kayaya oyulmuş devasa bir Ermeni manastırı bulunmaktadır. Kayseri'nin en önemli kaya manastırlarından biri olmasına rağmen, sadece birkaç yayında kısaca bahsedilmiş olan bu yapı kapsamlı bir şekilde araştırılmamıştır ve bu manastırla ilgili tarihi bilgiler oldukça sınırlıdır. Manastırın ilk yapım tarihi bilinmediği gibi, Aziz Sergius veya Surp Sarkis olan ismi bile bazı kaynaklarda yanlış yazılmıştır.

Derevank Manastırı, tartışmasız bir şekilde Kayseri'de sekiz yıldır araştırıp incelediğimiz tüm kaya yapılarından farklıdır ve mimari olarak çok gelişmiş bir tarza sahiptir. Vadi tabanından 35 m yükseklikte yer alan bu manastır kompleksi yumuşak volkanik tüf içine kazılmıştır ve kompleksin kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan cephesi 120 m uzunluğundadır. Biri kilise olmak üzere vadiye bakan 12 farklı yapının yanı sıra, arka kısımda da iki oda daha bulunmaktadır.

Derevank Manastırı, mimari açıdan birkaç farklı garipliği bünyesinde barındırmaktadır. İlk gariplik, kiliseden sonra kuzeybatıya doğru devam eden yapının son bölümünde ön ve arka cephelerdeki tüm odaların kayaya oyulmuş bir koridorla birbirine bağlanmasıdır. Koridorun arka tarafındaki ana kayaya oyulmuş odaların bu yeraltı koridoruna açılan kapıları mevcuttur. Kapadokya'daki kayaya oyulmuş mimari tasarımlarda görülmeyen ve herhangi bir korunma amacı gütmeyen bu kadar zor bir mimari pratiğin nedeni belli değildir. Subaşı Kaya Manastırı gibi diğer örneklerde, odalar arasındaki kısa geçişler kayalara açılan kısa tünellerle sağlanmaktadır ve diğer tüm bağlantılar için yapıların önündeki yol kullanılmaktadır. Ayrıca Derevank Manastırı'nın ön cephesinde bugün bile kullanılabilen geniş bir patika zaten bulunmaktadır.

Derevank Manastır Kompleksi'nin bir diğer mimari garipliği, yapının hem güneydoğusunda hem de kilisenin devamında yer alan devasa galerilerdir. Bu galeriler, manastır kompleksinin en doğudaki girişinden başlamaktadır. Duvarlarda niş, zeminde siloların olmaması, yer yer 4 m genişliğinde ve 2.5 - 3 m tavan yüksekliği olan beşik tonoz çatılı büyük galerilerin işlevsel olarak kullanılmadığını kanıtlamaktadır. Güneydoğudaki ilk girişi takiben bu galeriler bir üçgen oluşturmuş ve üçgenin uzun kenarı boyunca her iki yönde devam etmektedir ve bu galeriler yukarıda bahsettiğimiz kaya oyma koridorun parçası

değildir. Kazılması planlanan ve daha sonra terk edilen odalar için bağlantı tüneli olamayacak kadar büyük olan bu galerilerin kazılmasının nedeni belirsizdir.

Bu galeriler dar bir geçitten sonra yüzeye açılan ve duvarlarında nişler bulunan başka bir odaya ulaşırlar. Bundan sonraki yapı ise Derevank Manastırı Kilisesi'dir. Sunağı tamamen tahrip olmuş apsisinin üst kısmında bir pencere bulunmaktadır. Yaklaşık 26,5 m uzunluğunda ve ortalama 5 m genişliğinde olan nefin 3.80 m yüksekliğindeki tavanı tamamen beşik tonozlu olup, hem apsis hem de nefin duvarları kısmen dökülmüş olmakla birlikte sıvalıdır. Apsis kuzey duvarındaki birkaç küçük işaret dışında kilisede fresk bulunmamaktadır. Nefin kuzey duvarında oda olduğunu düşündüğümüz kısım, tavandan düşen iri kaya blokları ile tamamen tıkanmıştır. Bu odanın karşısındaki güney duvarda yer alan diğer odanın nef ile çift bağlantısı vardır. Bu ikinci odanın yüzeye açılan dış bağlantı tüneli orijinal değildir ve yukarıda yazdığımız gibi sonradan kazılmıştır.

Kiliseden kuzeye doğru devam eden yapı, işlevi belirsiz bir başka galeri – koridordur. Duvarlarında bir veya iki niş bulunan bu beşik tonoz çatı galerisi 3.20 m genişliğinde olup 21 m düz devam etmektedir. Amacı anlaşılamayan bu diğer galeri-koridordan sonra yukarıda bahsedilen 'kayaya oyulmuş koridor' ve sol ve sağdaki odalar başlar. Bazı odaların giriş kapılarının arşitravları ve sütunları tek parça kayaya oyulmuş bazalt olup sağlam durmaktadır. Cephesi tamamen vadiye açık olan başka bir odanın duvarında yer alan fresklerin muhtemelen 19. yüzyılda yapıldığı yapıldığı ve freskte görülen yapının Derevank Köyü'nde bulunan iki katlı bir dini okul olduğu düşünülmektedir. Yıllar içinde büyük zarar gören bu freskler Bilgin Yazlık tarafından dijital olarak restore edilmiştir. Sonraki iki odanın vadiye bakan tavanları taş tonozlarla desteklenmiştir. Her iki odanın da ilk yapıldığında muhtemelen açık olan vadi cepheleri daha sonra kaba taşlarla kaplanmıştır. Manastırın kuzeybatısında yer alan son odanın, içinde bir silosu olan bir mutfak olabileceğini düşünebiliriz.

Bir bütün olarak ele alındığında bu yapı, Kapadokya'da şimdiye dek bilinen ve sayısız esere konu olmuş Hallaç, Şahinefendi, Yusuf Koç, Eski Gümüş gibi birçok kaya oyması manastır ile rekabet edecek işçilik, kalite ve estetik güzelliğe sahiptir ve bir kompleks olarak bu manastırların çoğundan daha büyüktür.

Derevenk Vadisi'nin kuzey girişinden güneye doğru görüntüsü

Derevenk Manastırı'nın kaya oyması yapılarının kar altında görüntüsü

Derevenk Manastırı'nın "Surp Sarkis" olarak da bilinen kilisesinin batıdan doğuya görüntüsü. Bu yapı Kayseri'de bulunan kaya oyması kiliselerin en büyüklerinden birisidir.

Yapıda mevcut 11 kaya oyması odalardan bir diğeri

Manastırda bulunan ufak bir kaya oyması şapel

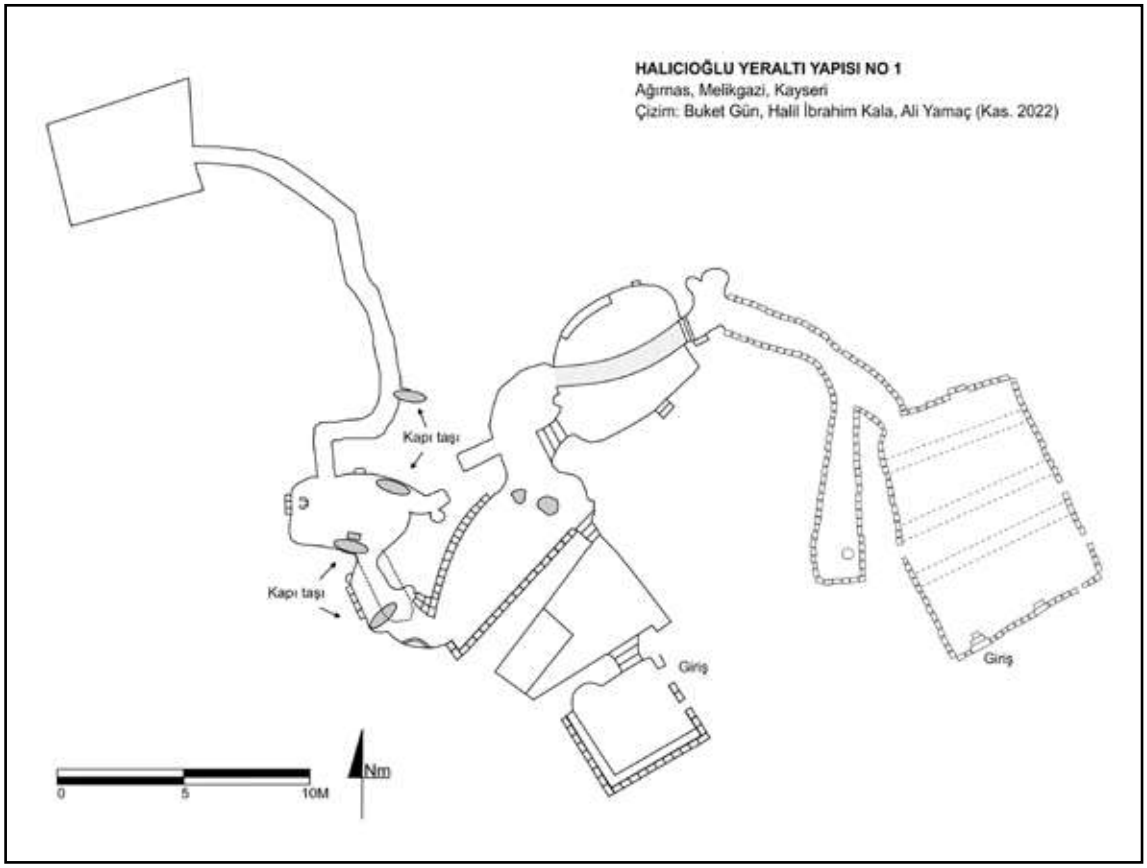
Solda bu yapının duvarındaki freskin orijinal durumu ve sağda
Bilgin Yazlık tarafından dijital olarak restore edilmiş görüntüsü

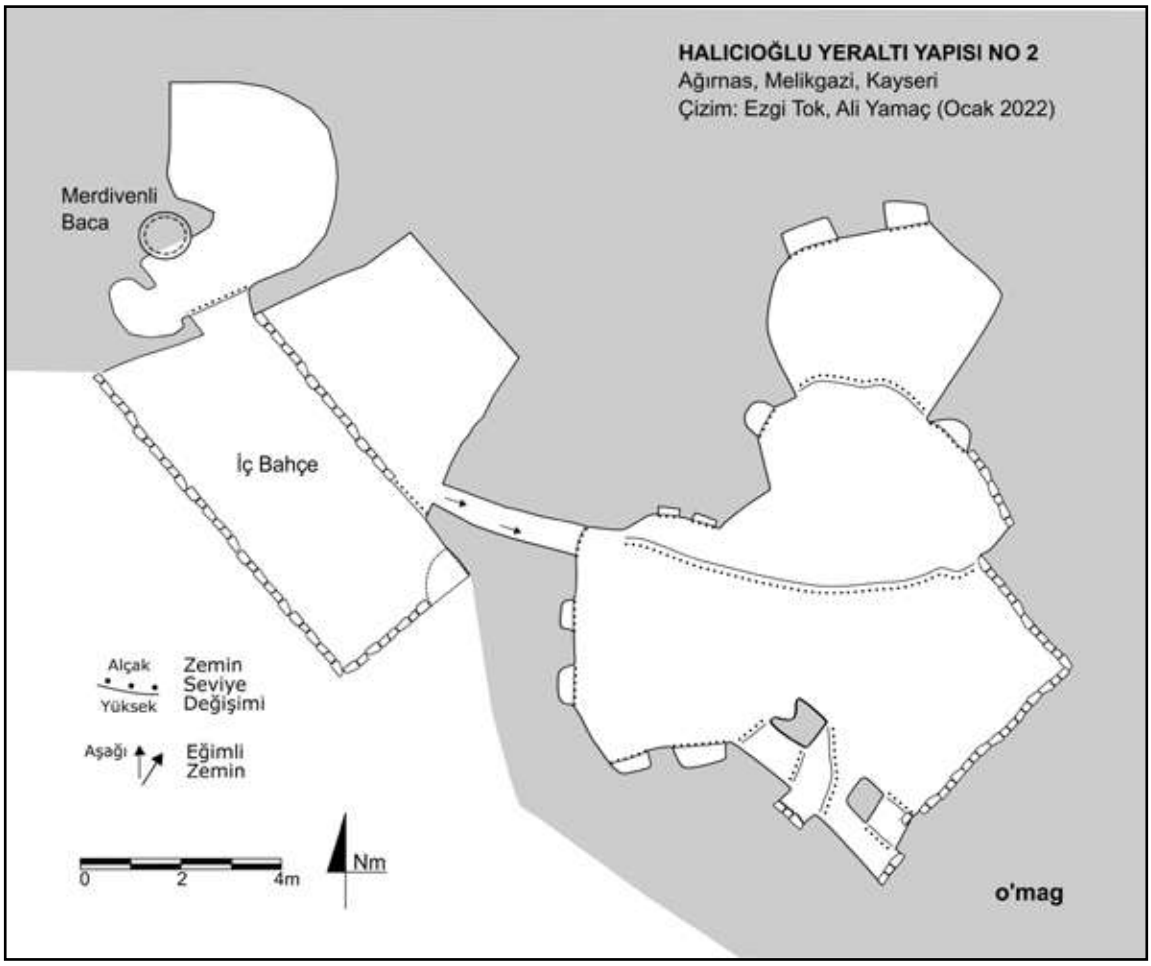

Manastırın kaya oyması iç galerilerinden biri

Yapıda mevcut kesme taş tonozlu bir oda

HALICIOĞLU YERALTI YAPISI NO 1
Ağırnas, Melikgazi, Kayseri
Çizim: Buket Gün, Halil İbrahim Kala, Ali Yamaç (Kas. 2022)
Kapı taşı
Kapı taşı
Giriş
Giriş
0
5
10M
Nm

HALICIOĞLU YERALTI YAPISI NO 2
Ağırnas, Melikgazi, Kayseri
Çizim: Ezgi Tok, Ali Yamaç (Ocak 2022)
Merdivenli
Baca
İç Bahçe
Alçak
Yüksek
Zemin
Seviye
Değişimi
Aşağı
Eğimli
Zemin
0
2
4m
Nm
o'mag

AĞIRNAS HALICIOĞLU YERALTI ŞEHRİ VE YAPILARI

Ağırnas'ta, Mimar Sinan'ın evinin bulunduğu sokağın batısındaki sokakta bulunan bir ev Halıcıoğlu ailesine aittir. Aile bu evi restore ederken, aynı sokakta mevcut diğer dört evi de satın almış ve tümünün restorasyonuna başlamıştır.

Bu çalışmalar sırasında evlerin altında açığa çıkan yeraltı savunma yapılarının, yukarıda bahsettiğimiz Büyük Bürüngüz Yeraltı Şehri'nde görüldüğü şekilde, tüm Ağırnas'ın altını bir ağ gibi ören devasa bir yeraltı şehrinin parçaları olduğu kesindir. Kaldı ki, bu sistemin diğer farklı parçaları sadece komşu Mimar Sinan evinin altında değil, Ağırnas'ın diğer farklı kesimlerinde de gözlenmiştir. Örneğin, aynı sokağın girişine bulunan Mustafa Bozdemir Evi'nin altında veya köyün kuzeyinde, Agios Prokopios Kilisesi'nin yanında ve yeni müzenin inşaatı sırasında yapının altında bulunan tüm yeraltı savunma yapılarının bir bütünün parçaları olduğu kesindir.

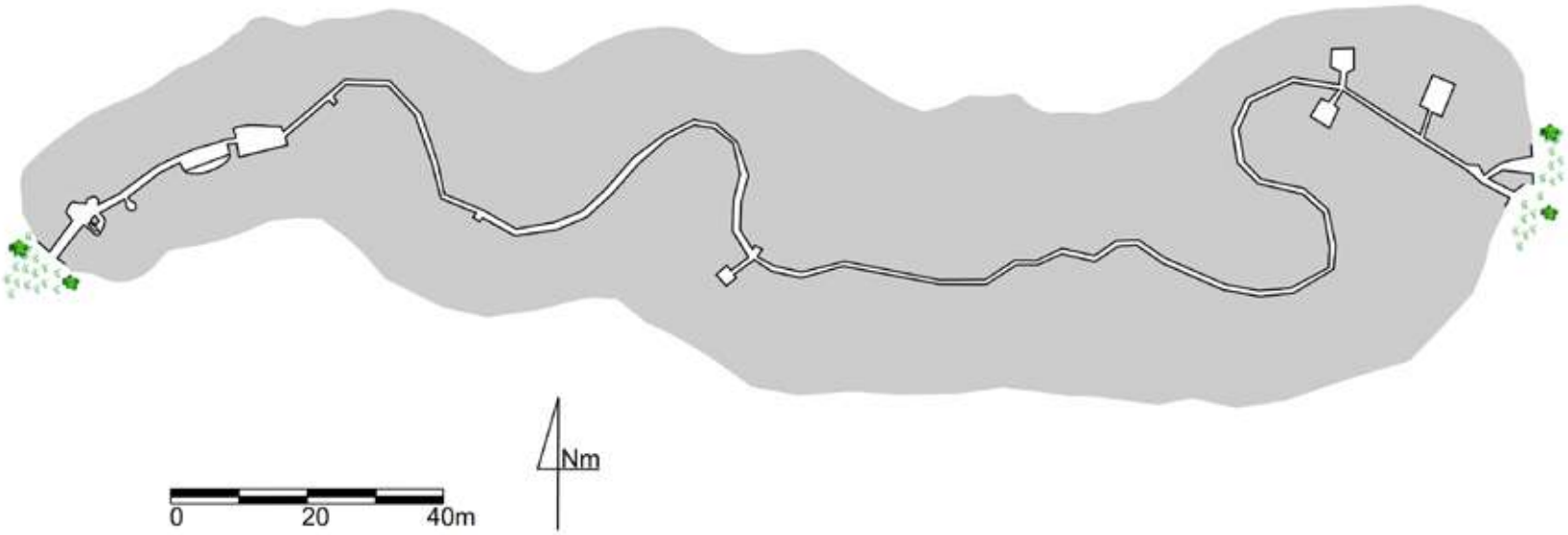

SOSUN YERALTI ŞEHRİ
Sosun, Talas, Kayseri
38^{0}33'09.98" K 35^{0}44'28.52" D
Çizim: Buket Gün (May 2022)

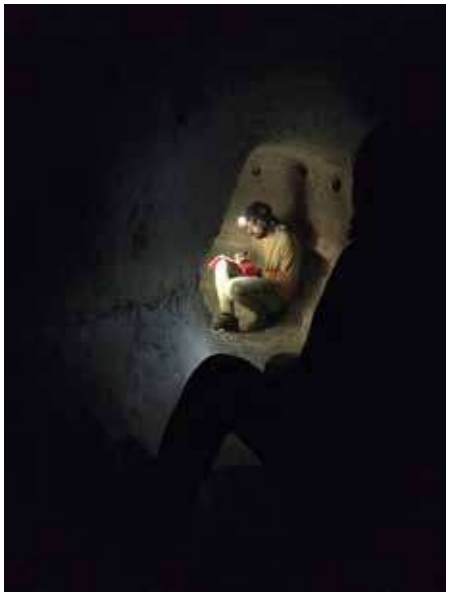

SOSUN YERALTI ŞEHRİ

Kayseri'nin güneybatısında, Talas ilçesine bağlı Sosun (Ortakavak) Köyü yakınlarında, kayalık bir yamaçta yer alan Sosun Yeraltı Şehri, Kayseri'de şimdiye dek tarafımızdan tespit edilmiş en garip yeraltı şehri olmasa bile, en gariplerinden birisi olarak kabul edilebilir kanısındayız.

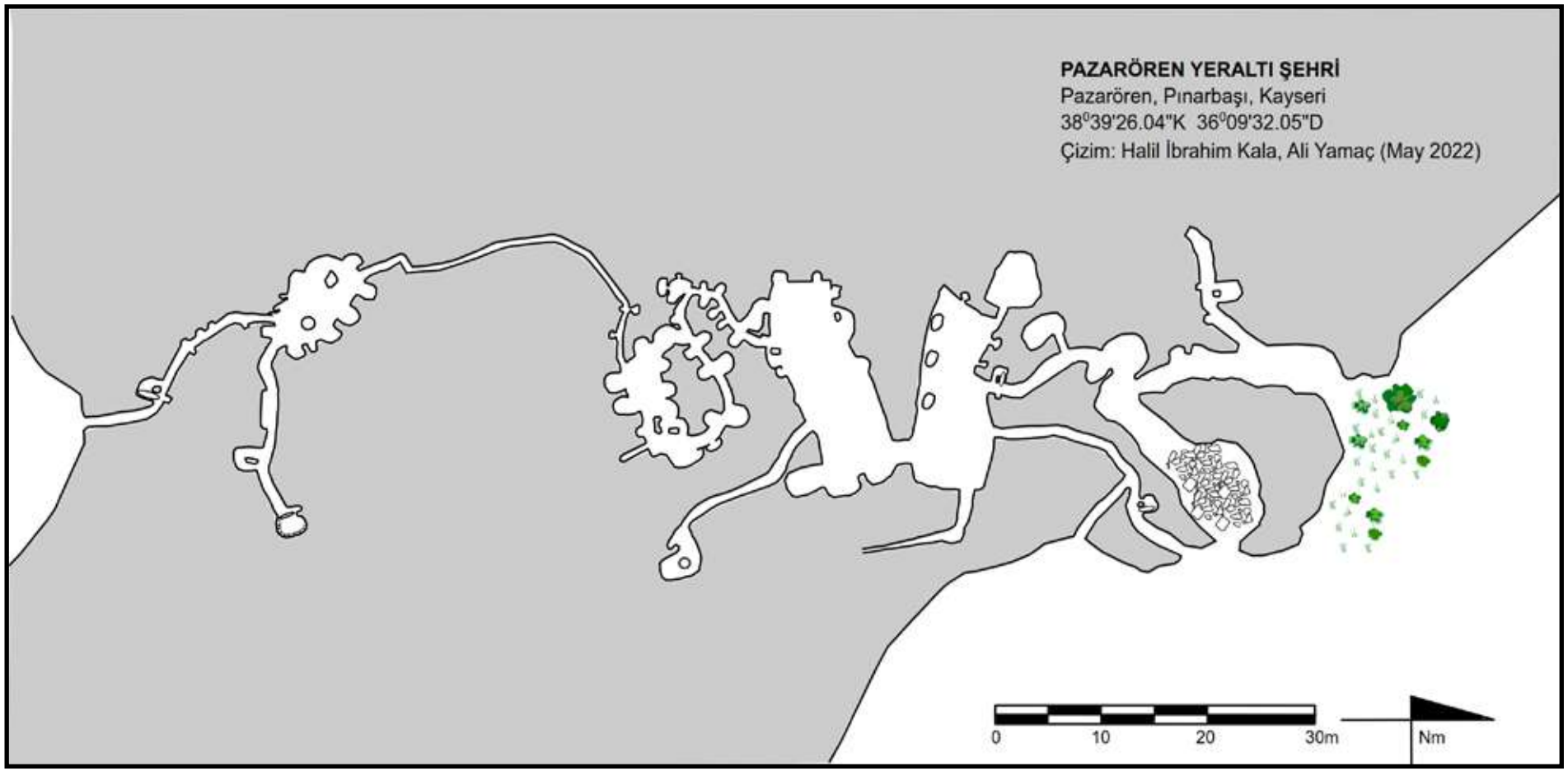
Dağın bir yamacından girip diğer yamacından çıkan ve sadece batı girişi taş kapı ile korunan 377 m uzunluğundaki bu yapının altı küçük odası mevcuttur. Odaların ikisi batı girişine yakındır ve bunların ilki -yemlikten anlaşılacağı gibi- bir besi yeridir. Ortalama 70 cm eninde olan tünel bu iki odadan sonra kıvrımlar çizerek 284 m devam etmektedir ve tam ortasında bulunan 2 m^2 büyüklüğünde bir odacık dışında tüm bu hat boyunca hiçbir yapı yoktur. Doğu çıkışına yakın üç oda daha mevcuttur. Birbirinden uzak altı küçük oda için dağın bir yamacından diğerine ulaşan, 377 m uzunluğunda travers bir tünel kazmanın sebebi ise belirsizdir.

PAZARÖREN YERALTI ŞEHRİ
Pazarören, Pınarbaşı, Kayseri
38°39'26.04"K 36°09'32.05"D
Çizim: Halil İbrahim Kala, Ali Yamaç (May 2022)
0
10
20
30m
Nm

PAZARÖREN YERALTI ŞEHRİ

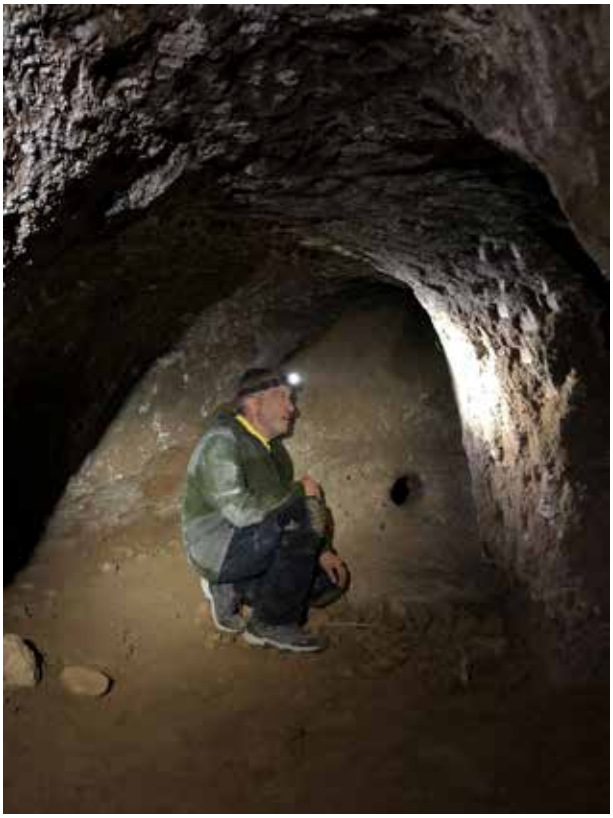
Yapı; Kayseri'nin güneybatısında, Pınarbaşı ilçesine bağlı Pazarören Köyü'nün 3 km güneyinde, kayalık bir tepede yer almakta ve hemen hemen tepenin tümünü kaplamaktadır. 1. Derece Arkeolojik SİT olarak tescilli olan Pazarören Yeraltı Şehri bir dönem turizme açılmaya çalışılmış, başarısız olunca da kaderine terk edilmiştir.

Hafriyatla tıkalı olan bazı tünelleri ölçülememiş olmasına karşın, bu yeraltı şehri, 8 taş kapısı ve ölçülebilen 420 m toplam uzunluğu ile bölgenin büyük savunma yapılarından biridir. Yapı, küçük bir tepenin altını tümüyle kaplamaktadır ve tepenin her iki yamacından da girişler vardır. Yeraltı şehrinde toplam altı adet operasyon odası mevcutsa da bunların sadece üç tanesinde taş kapı bulunmaktadır.

İlginç olan nokta ise, bu savunma yapısının Pazarören Köyü'nün 3 km güneyinde olmasıdır. Savunma amacıyla kazılan bu yeraltı şehirlerinin yaşam yerlerinin yakınında, hatta altında olması beklenir. Subaşı Yeraltı Şehri gibi diğer bazı örneklerde de görüldüğü şekilde, Pazarören Yeraltı Şehri'nin yerleşimden bu uzak konumu, Ortaçağ'da bu yapıya yakın civarda bugün herhangi bir kalıntısı kalmamış başka bir yerleşim olabileceğini düşündürmektedir.

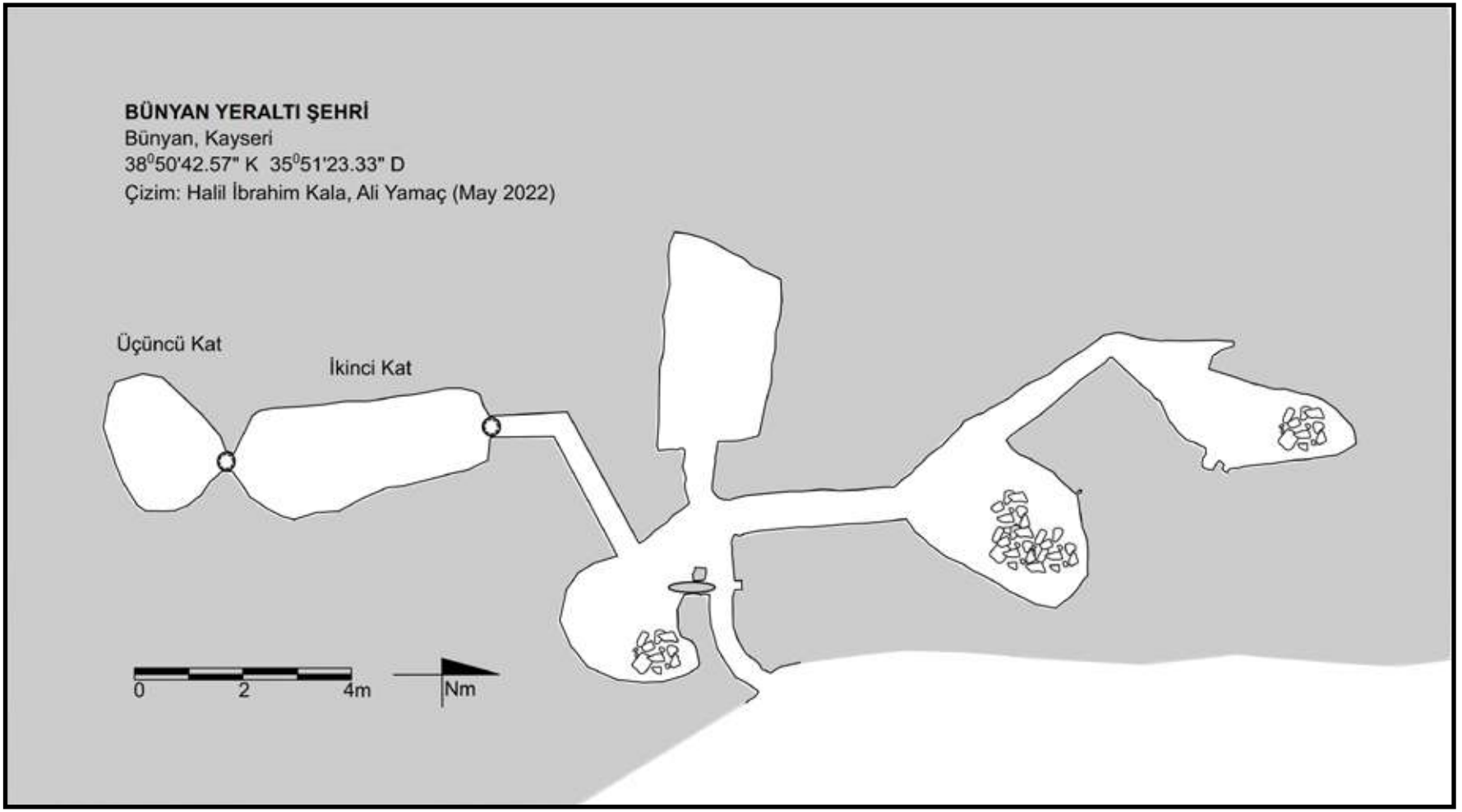

BÜNYAN YERALTI ŞEHRİ
Bünyan, Kayseri
38°50'42.57" K 35°51'23.33" D
Çizim: Halil İbrahim Kala, Ali Yamaç (May 2022)
Üçüncü Kat
İkinci Kat
0
2
4m
Nm

BÜNYAN YERALTI ŞEHRİ

Bünyan ilçesinin içinde, Kayabaşı Mahallesi'nde bulunan Bünyan Yeraltı Şehri'nin girişi yıllar önce belediye tarafından kapatılmış olmasına karşın olasılıkla defineciler tarafından tekrar açılmıştır. Girişi bir taş kapı ile korunan bu küçük yeraltı şehrinde üç kata yayılmış beş farklı oda mevcuttur

Bünyan Yeraltı Şehri'nin de yer aldığı, Bünyan'dan Gereme'ye dek uzanan bu kayalık sırt yüzlerce antik kaya oyması yapıyı barındırmaktadır ve, olasılıkla, içlerinde henüz araştırılmamış başka yeraltı şehirleri de vardır. Tüm bu yapıların, özellikle de Bünyan'ın içinde kalan kısmın basit bir düzenleme ile mesire yeri olmaları ve turizme kazandırılmaları mümkündür.

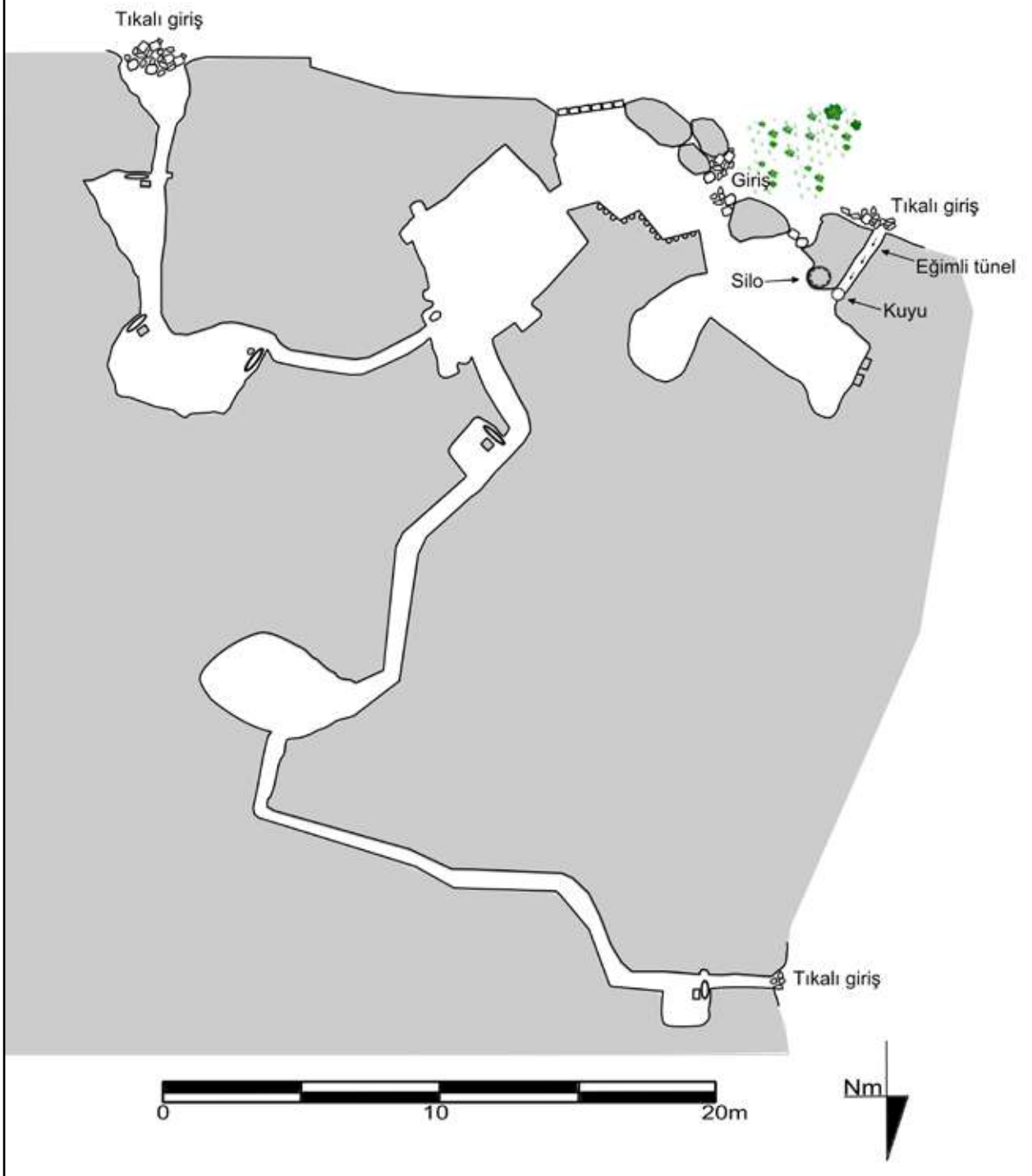

SUBAŞI YERALTI ŞEHRİ NO 2

Subaşı, Melikgazi, Kayseri

38^{0}47'48.97" K 35^{0}44'05.79" D

Çizim: Halil İbrahim Kala, Ali Yamaç (Ağu. 2022)

SUBAŞI YERALTI ŞEHRİ NO 2

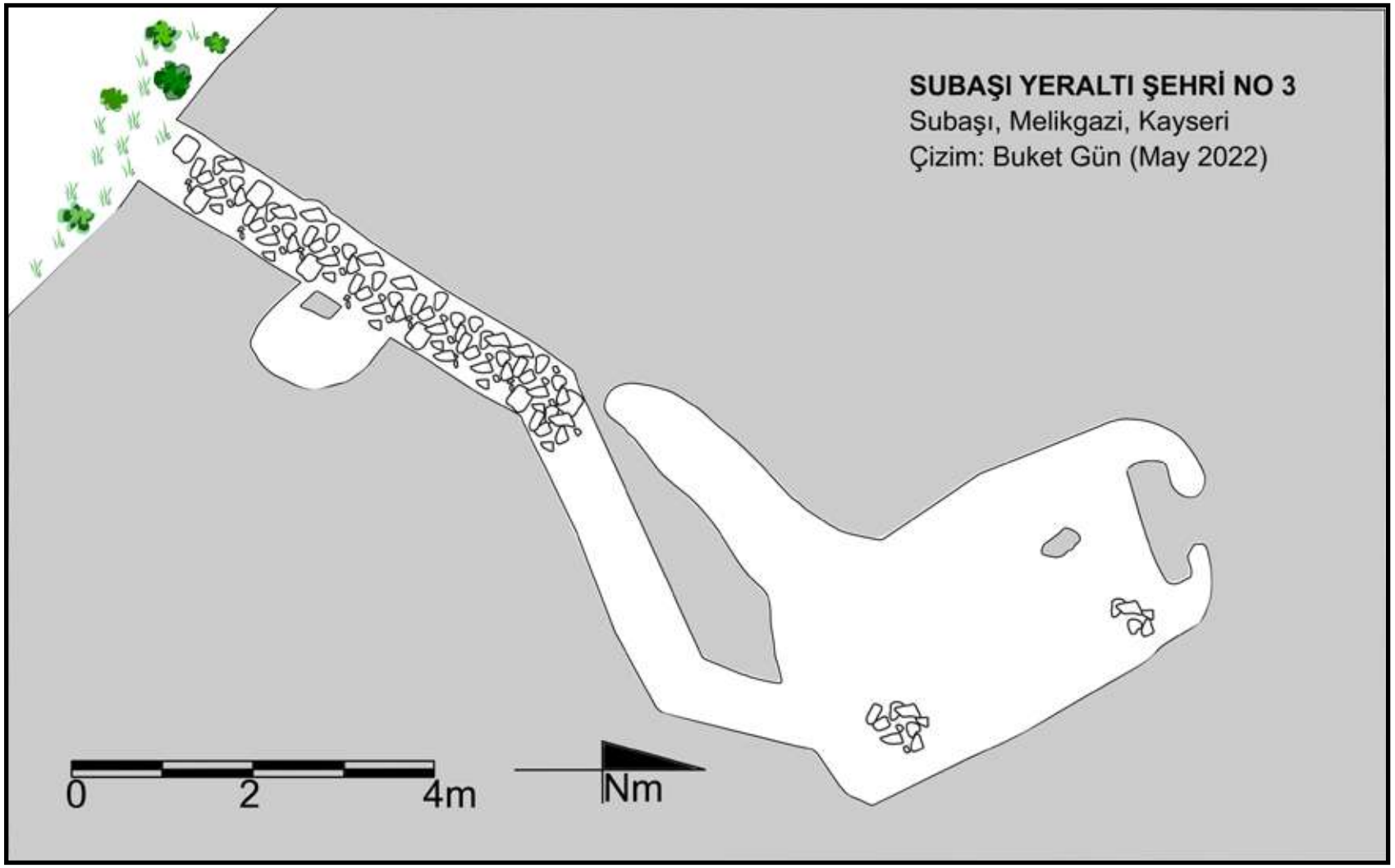
2017 yılında ölçüp haritaladığımız ve Kayseri Yeraltı Yapıları Envanteri'nin 4. ve 5. ara raporlarında yayımladığımız Subaşı Manastır Kompleksi'nin sadece 20 m güneydoğusunda, çökmüş bir kaya yapısının arkasında uzanan bu yeraltı şehrini bir ihbar üzerine yeni keşfettik. Halbuki bu bölgeye sayısız defa gelmiş ve çalışmıştık. Bu da, yerini bilen birisi olmadıkça bir yeraltı şehrini bulabilmenin ne denli zor, hatta imkansız olduğunun bir ispatı.

Dört girişinden üçü tamamen tıkalı olan bu yeraltı şehrinin yegane girişi, çöken kayaların arasındaki dar bir geçittendir. Kayalara oyulmuş bu ilk yapı önce güvercinliğe çevrilip ardından da ön cephesi tümüyle çökünce terkedilmiş olmalı. Bu yapı ile birleşik diğer iki mekanın ardında ise her birisi 20 - 25 m^2 büyüklüğünde üç odası olan ve bugün tümü yerlerinde duran beş farklı taş kapı ile korunan bir yeraltı şehri mevcuttur.

SUBAŞI YERALTI ŞEHRİ NO 3
Subaşı, Melikgazi, Kayseri
Çizim: Buket Gün (May 2022)
0
2
4m
Nm

SUBAŞI YERALTI ŞEHRİ NO 3

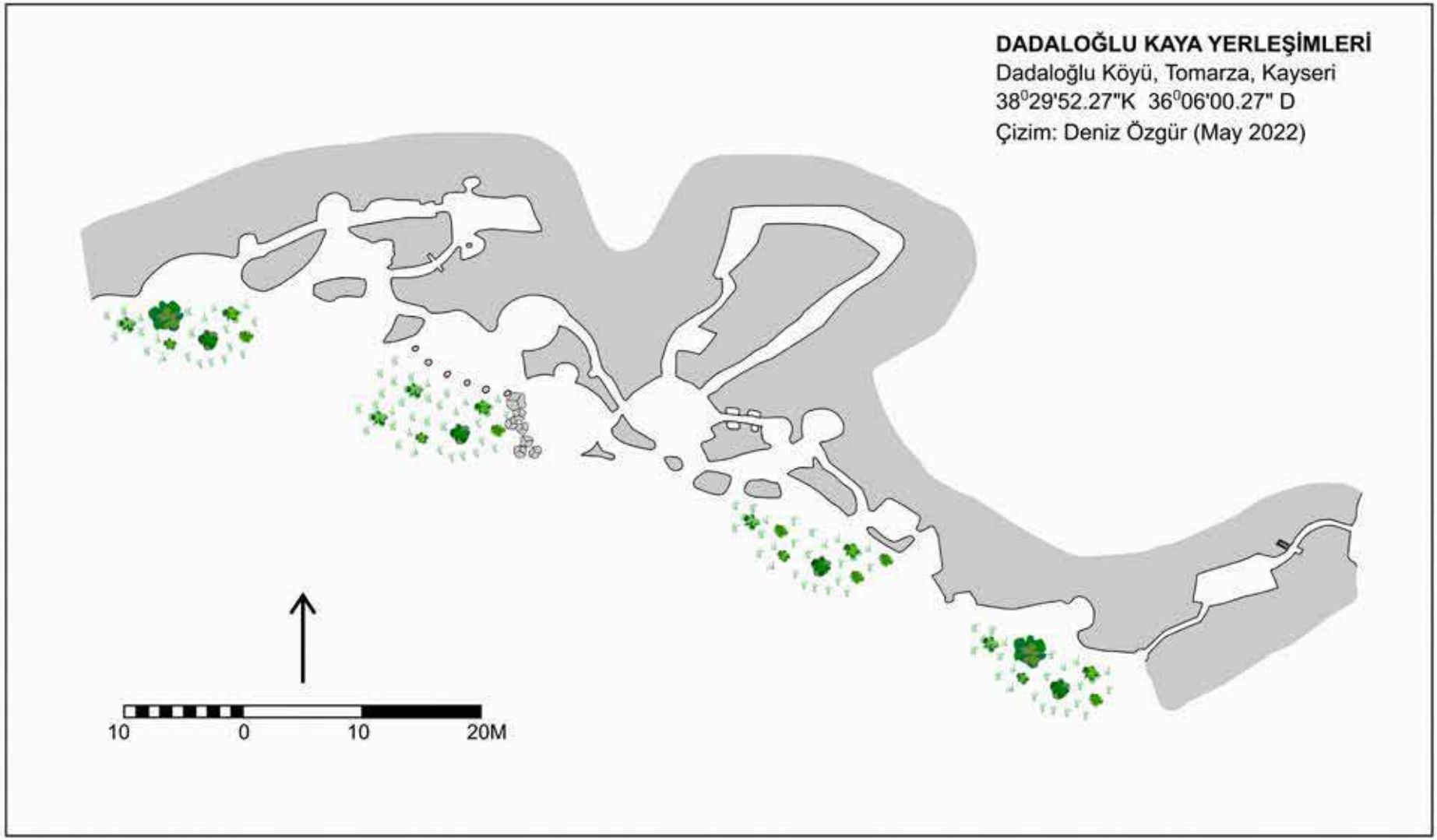
Subaşı Manastır Kompleksi ve Subaşı Yeraltı Şehri No. 2 ile aynı kayalık duvarda ve bu yapıların 300 m kadar kuzeybatısında, küçük ve kazılması yarım kalmış bir diğer savunma yapısı daha mevcuttur. "Subaşı Yeraltı Şehri No. 3" olarak isimlendirdiğimiz bu yapı, operasyon odası bulunan ama kapı taşı mevcut olmayan kısa bir tünelin ardından ulaşılan tek bir odadan ibarettir.

Odanın ortasındaki ana kaya, olasılıkla üst kata bir diğer oda kazmak için merdiven olarak kullanılmakta idi. Gerçekten de bu kayanın üzerinde, tavanda kazmaya başlanmış bir girinti mevcuttur. Aynı şekilde, odanın güneybatısında bulunan tünel 2.5 m kazıldıktan sonra terk edilmiştir.

Bu küçük yeraltı şehrinin en ilginç mimari özelliği ise bu odanın kuzeyindeki ana duvara iki yönden girinti yapılmasıdır. Derinkuyu ve Talasıra yeraltı şehirleri gibi birkaç farklı örnekte bu girintilerin birbiri ile kavuşarak yarım daire bir tünel oluşturduğu gözlenmektedir. Yapısal olarak son derece gereksiz olan bu tüneller bazı kaynaklarda 'tuzak' olarak nitelendirilse de, kanımızca en mantıklı açıklama ortada kalan kaya bloğunu sökerek odayı genişletmek için bir tür kazma yöntemi olduğudur.

DADALOĞLU KAYA YERLEŞİMLERİ
Dadaloğlu Köyü, Tomarza, Kayseri
38°29'52.27"K 36°06'00.27" D
Çizim: Deniz Özgür (May 2022)
10
0
10
20M

DADALOĞLU KAYA YERLEŞİMLERİ

Tomarza'nın bir köyü olan Dadaloğlu'nun güney sırtında büyük bir kaya kütlesi bulunmaktadır. Kuzeybatı -güneydoğu hattında 11 km boyunca devam eden bu kayalık sırtın Dadaloğlu Köyü hizasındaki duvarlarında sayısız kaya yerleşimi mevcuttur. Çok uzun bir zaman önce terkedildiği belli olan bu kaya yerleşimleri, benzer şekilde, fonksiyonlarını bin yıl kadar önce yitirmiş ve geçen-bu süreçte farklı amaçlarla kullanılarak deforme olmuş savunma yapıları da içermektedir.

Kompleksin orta kısmında bulunan iki ve doğusunda bulunan bir diğer savunma yapılarının tümünde operasyon odaları mevcutsa da hiçbirinin kapı taşı yoktur.

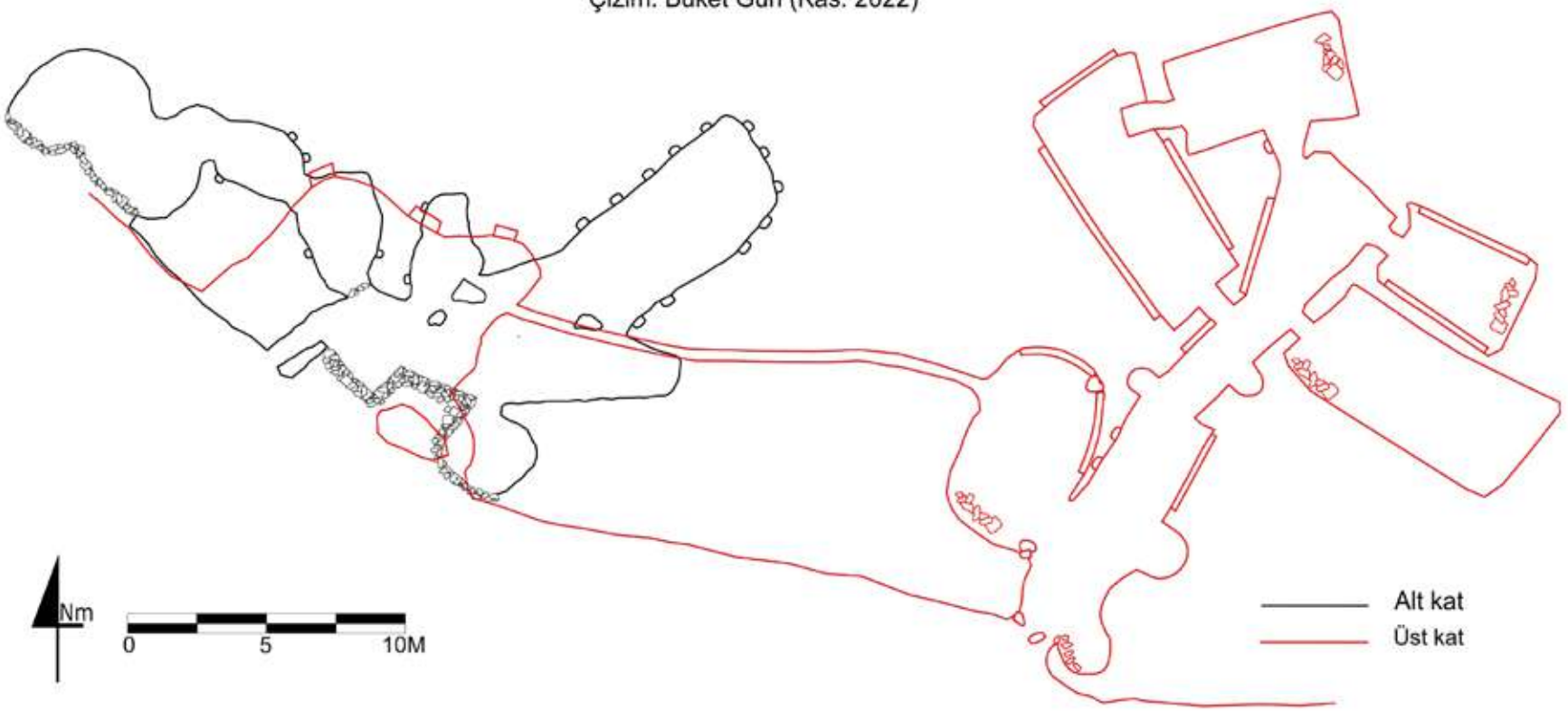

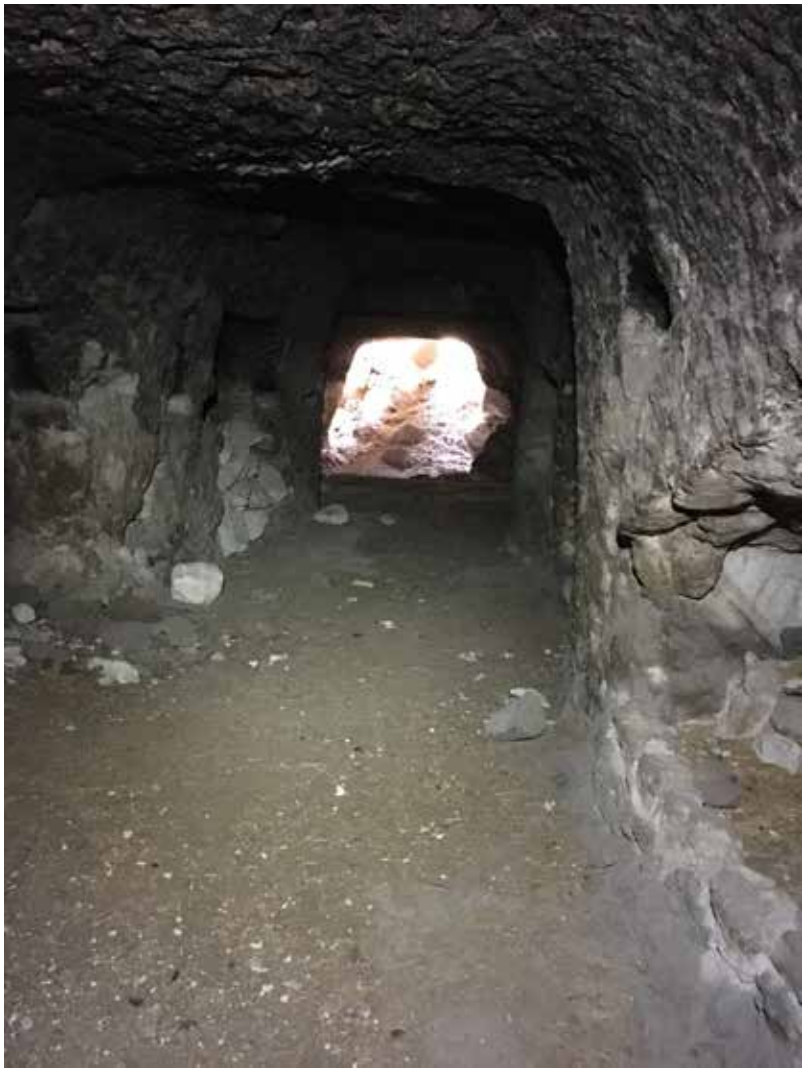

BAYRAMHACI KAYA YERLEŞİMİ NO 1
Bayramhacı, Kocasinan, Kayseri
38°48'23.06"K 34°59'40.52"D
Çizim: Buket Gün (Kas. 2022)

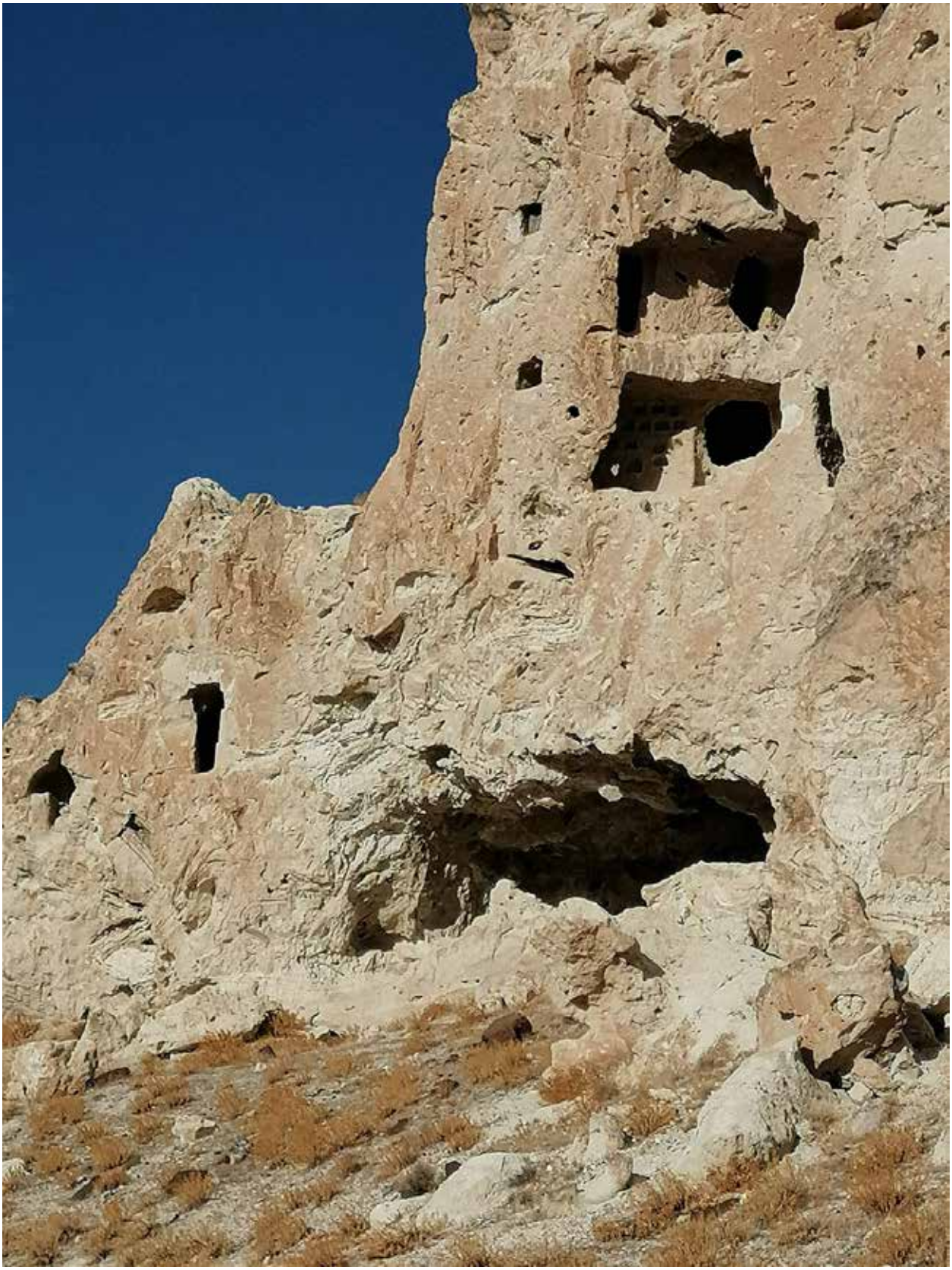
BAYRAMHACI KAYA YERLEŞİMİ NO 1

Bayramhacı Köyü'nün kuzeyinde kayalara oyularak inşa edilmiş birçok yapı mevcuttur. Bunların büyük bir kısmı tek odalı yerleşkeler veya kaya mezarları olsa da aralarında bazıları birçok odayı içeren meskenlerdir. 'Bayramhacı Kaya Yerleşimi No 1' ismini verdiğimiz yerleşim ise bu bölgedeki tüm yapılar arasında en büyüğü ve en karmaşık olanıdır. 38°48'23.06"K 34°59'40.52"D koordinatlarında yer alan bu kaya oyması, üç katlı yapı ilk bakışta mesken gibi görünse de 17 m uzunluğunda bir tünelle bağlanılan son kısım kaya oyma bir mesken için fazlasıyla büyüktür. Yakın zamana dek ağıl olarak kullanıldığı belirgin olan bu, en üst katta beş oda mevcuttur. Bu son kısmın hem büyüklüğü, hem de altta bulunan diğer odalara dar bir tünelle bağlanmış olması ilk inşası sırasında farklı bir fonksiyonu olabileceğini düşündürmektedir.

BAYRAMHACI KAYA YERLEŞİMİ NO 2
Bayramhacı, Kocasinan, Kayseri
38°48'16.29"K 34°59'42.27"D
Çizim: Buket Gün (Kas. 2022)
Silolar
Tandır
Tahta köprü
Nm
0
5
10M

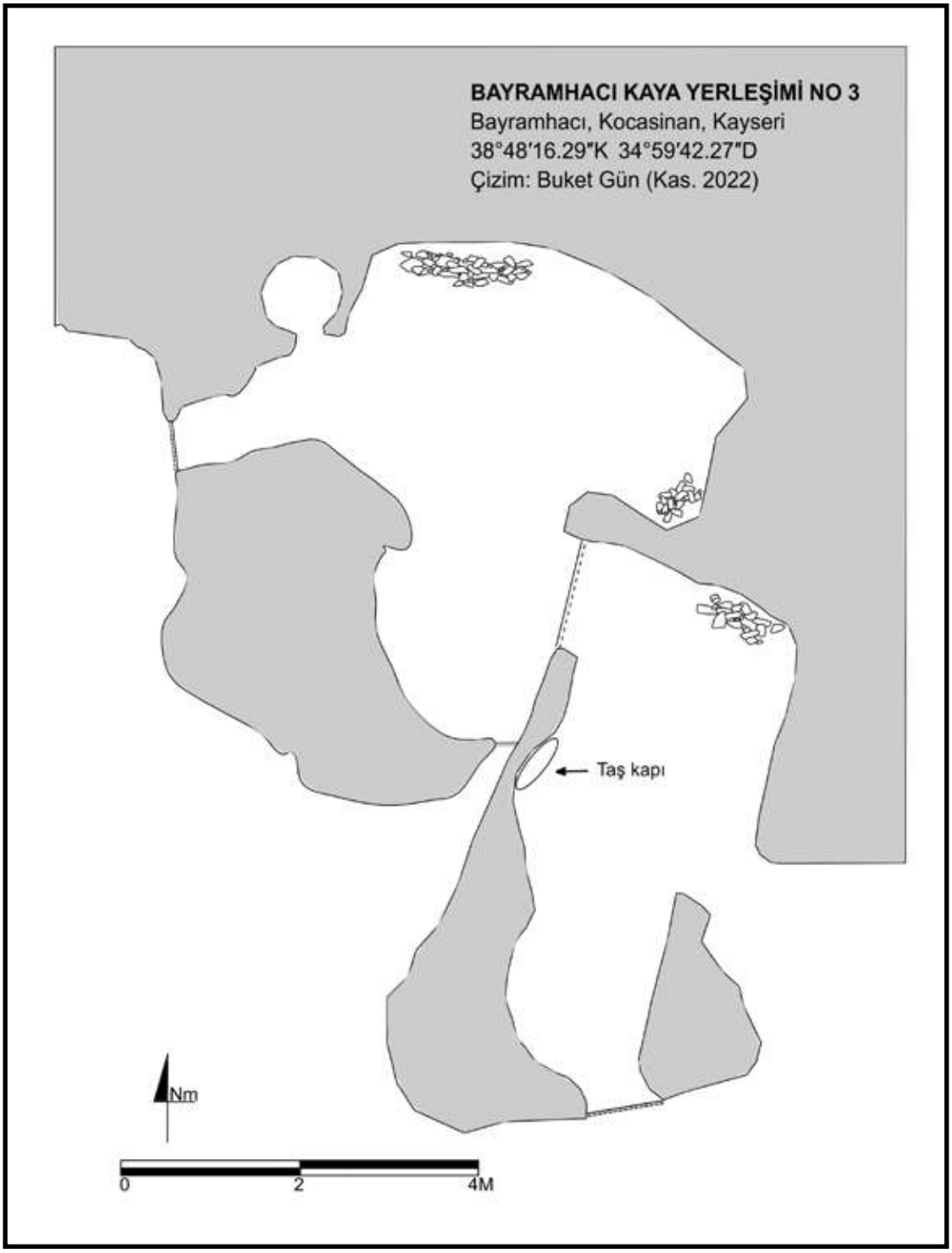
BAYRAMHACI KAYA YERLEŞİMİ NO 2

Yukarıda anlatılan 'Bayramhacı Kaya Yerleşimi No 1' yapısının 300 m kadar güneyinde, köyün bugünkü yapılarına çok yakın bir noktada büyük bir kaya kütlesi bulunmaktadır. Birkaç farklı tekil yapıya ev sahipliği yapan bu kaya kütlesinde bir de altı odalı mesken mevcuttur. Taş kapısı yerinde olmasa da taş kapıyı açmak - kapatmak için kullanılan operasyon odası bulunan bu yapı kompleksinde zeminde siloları ve tandırı ile bir mutfak da vardır.

BAYRAMHACI KAYA YERLEŞİMİ NO 3
Bayramhacı, Kocasinan, Kayseri
38°48'16.29"K 34°59'42.27"D
Çizim: Buket Gün (Kas. 2022)
Taş kapı
Nm
0
2
4M

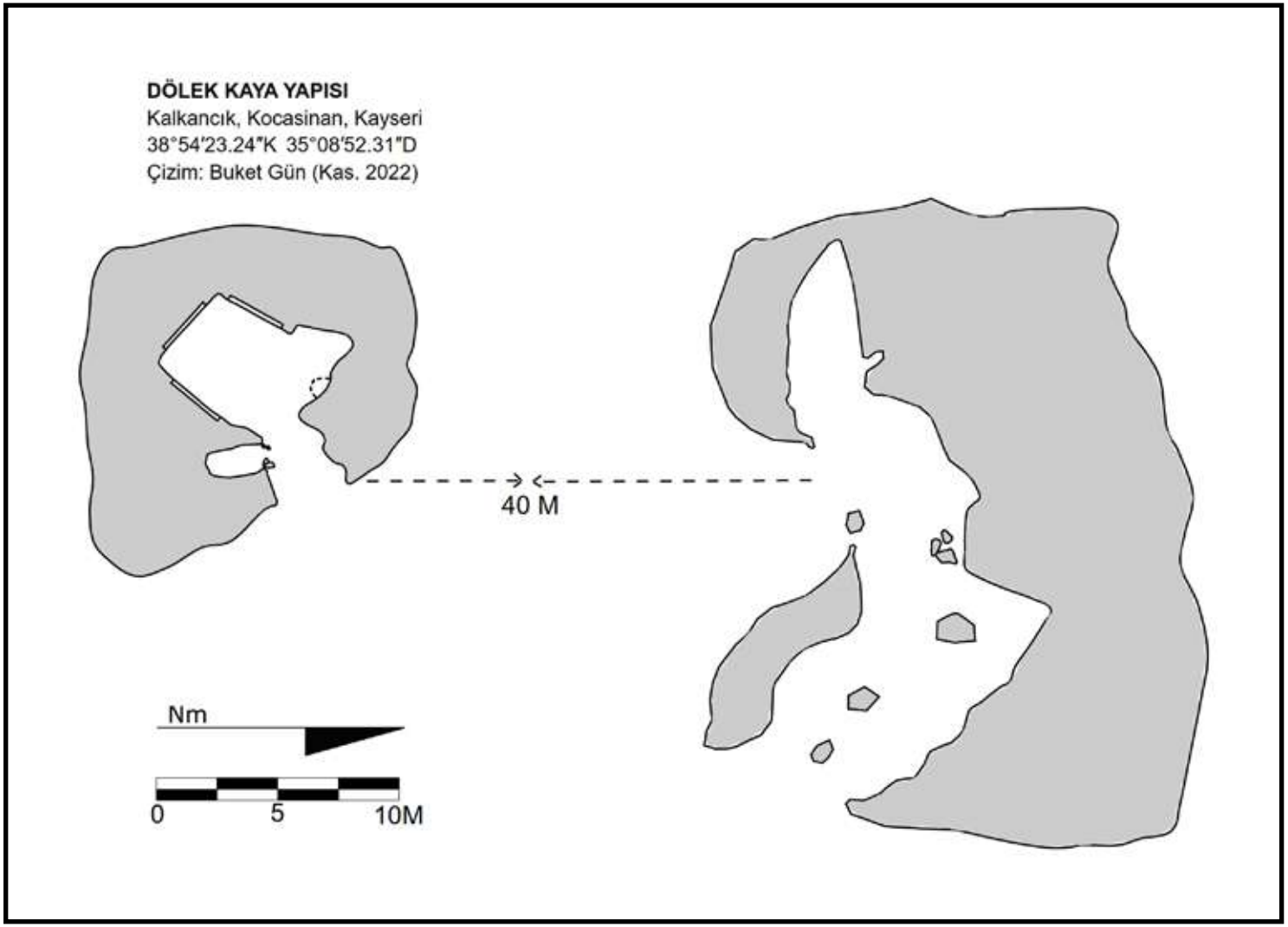
BAYRAMHACI KAYA YERLEŞİMİ NO 3

Yukarıda anlatılan 'Bayramhacı Kaya Yerleşimi No 2' yapı kompleksinin üstünde, kaya bloğunun zirvesine yakın bir noktada taş kapılı bir mesken daha bulunmaktadır. Bloğun bu kısmında doğal erozyon çok fazla olduğu ve kayalığın ön cephesi tümüyle çöktüğü için tüneller takip edilememekte ve yapının tümü hakkında fikir sahibi olunamamaktadır.

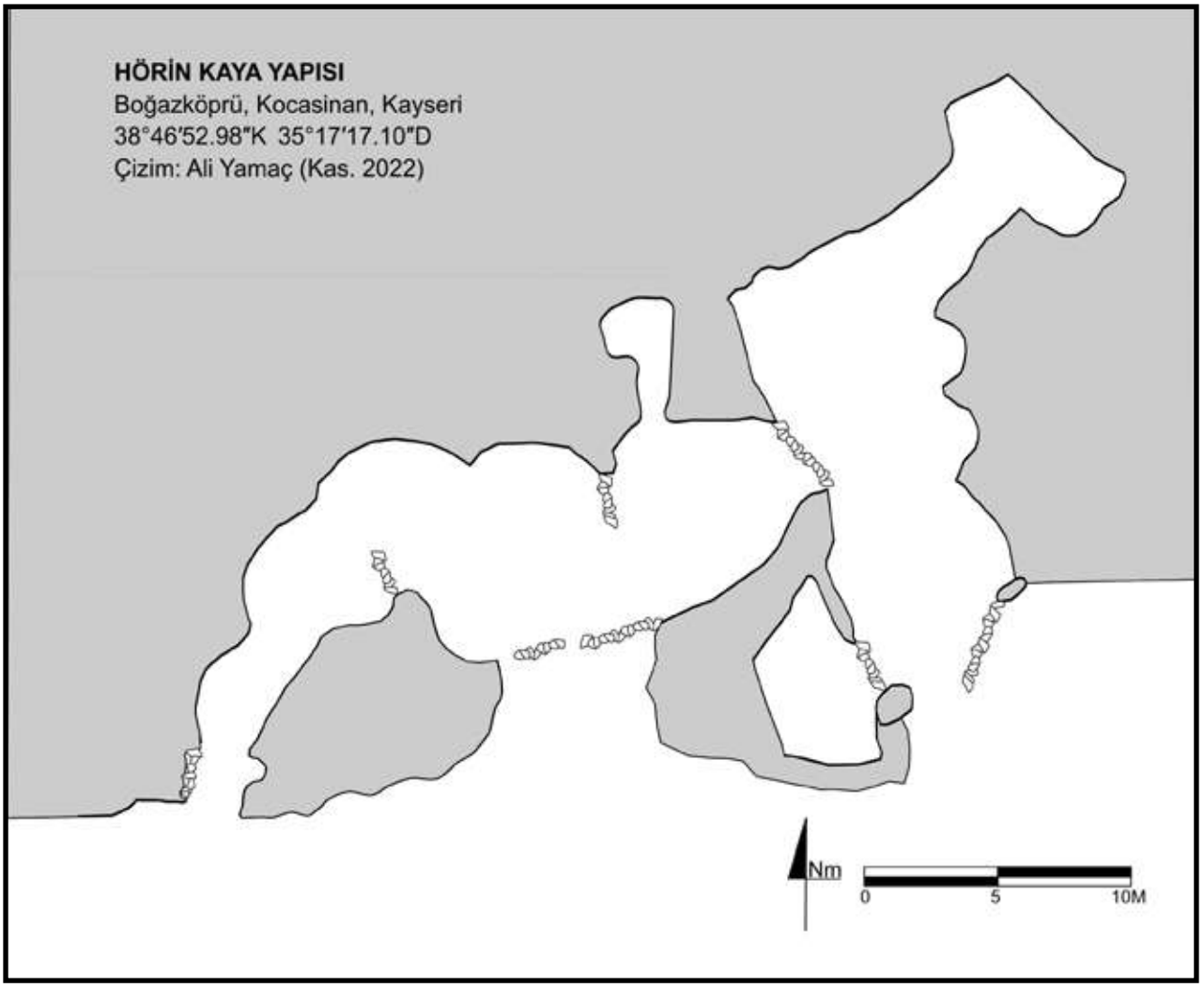

DÖLEK KAYA YAPISI
Kalkancık, Kocasinan, Kayseri
38°54'23.24"K 35°08'52.31"D
Çizim: Buket Gün (Kas. 2022)
40 M
Nm
0
5
10M

DÖLEK KAYA YAPISI

Kocasinan ilçesi, Kalkancık Köyü'nün doğusunda, bir vadi içinde yer alan ve Koruma Kurulu tarafından 20.10.2022 tarihinde 1. Derece Arkeolojik Sit olarak tescil edilen Dölek Kaya Yapısı, tarlaların içinde bulunan bir kaya kütlesine kazılarak inşa edilmiş ve bugün büyük kısmı çökmüş, ufak bir besi yeri - ağıldır. Civarında hiçbir yerleşim, mesken yoktur ve ilk yapım amacı da olasılıkla yine ağıl olmalıdır.

HÖRİN KAYA YAPISI
Boğazköprü, Kocasinan, Kayseri
38°46'52.98"K 35°17'17.10"D
Çizim: Ali Yamaç (Kas. 2022)
Nm
0
5
10M

HÖRİN KAYA YAPISI

Boğazköprü Köyü, Hörin Mevkiinde bulunan bu tescilli kaya yapısı büyük olasılıkla ilk kazıldığı dönemde de -aynen bugün olduğu gibi- bir besi yeri idi. Civarında başka hiçbir yerleşim bulunmayan bu kayaya oyma yapı orijinalinde çok büyük tek bir salondan ibarettir. Daha yakın tarihlerde taş duvarlar örülerek iki ayrı bölüm haline getirilmiş ve yakın bir zamana dek ağıl olarak kullanılmıştır.

TEŞEKKÜR

• Yüzlerce yıllık bir geçmişe sahip olan Kayseri Yeraltı Yapıları'nın envanterlenmesi ve gelecek kuşaklara aktarılmasına yönelik desteği dolayısıyla Kayseri Büyükşehir Belediye Başkanı Sayın Memduh Büyükkılıç'a,

• Bu projeye katkıları ve bu projeden bağımsız olarak, Türkiye'nin kültürel mirasının korunmasına yönelik inanılmaz çabaları dolayısıyla ÇEKÜL Vakfı Başkanı Sayın Prof. Metin Sözen'e,

• Bu projeyi yoktan var eden ve inanılmaz bireysel gayretiyle geçen sekiz yıl içinde uluslararası bir seviyeye taşıyan, yıllar boyu tüm sorunlarımıza çözüm bulması ve yol göstermesinin yanısıra hiçbir çalışmamızda bizi yalnız bırakmayan sevgili dostumuz, ÇEKÜL Vakfı Kayseri Koordinatörü Sayın Prof. Osman Özsoy'a,

yürekten teşekkürü bir borç biliriz.

Ek 1: Protokol

KAYSERİ'DE YERALTI YAPILARI ENVANTERİ

HAZIRLANMASI İŞİ PROTOKOLÜ

MADDE 1- PROTOKOLÜN KONUSU

Kayseri merkezi ve ilçeleri Kayseri ili merkezi ve civar ilçeleri yüzyıllar süren kesintisiz bir iskana sahiptir. Özellikle; bölgedeki yanardağlar tarafından yüzeye püsküren ve kalınlığı yer yer 400 m'yi geçen, yumuşak ve kazılması kolay tüf kayaçlar oyularak oluşturulan yeraltı şehirleri, yerleşimler, tüneller Kayseri'nin tarihsel birikiminin en önemli unsurlarından biridir.

Hem Kayseri merkezde, hem de ilçelerde yaygın olarak rastlanan ve bazı örneklerin tarihleri yüzyıllarla ölçülen bu yeraltı yerleşimlerinin yer yer hızlı yapılaşmanın kurbanı olduğu bilinmektedir. Mülkiyetleri 2863 sayılı kanunla devlete ait olan ve aynı kanunla koruma altına alınmış olan bu yeraltı yapılarına yüzeydeki herhangi bir inşaat veya temel kazısıyla zarar verilmesinin önüne geçilmesi gerekmektedir. Bunun ilk ve en önemli adımı da tüm bu yeraltı yapılarının envanterlenerek kayıt altına alınmasıdır. Bu envanter çalışması tarihi öneme sahip söz konusu mimari yapının haritalanması ve coğrafi bilgi sistemleri aracılığıyla konumlandırılmasının yanı sıra yerleştiği jeolojik birimin ilgili yer bilimi disiplinleri açısından incelenmesi ve bölge tarihi ile ilişkilendirilmesini de kapsamalıdır.

Sonuç olarak; en az yerüstü kadar önemli ve değerli bir yeraltı birikimine sahip olan Kayseri'nin bu tarihsel mirasının en kısa sürede belgelenmesi, kayıtlara geçirilmesi ve tüm değerleri ile bir bütün halinde korunmaya alınması gerekmektedir.

MADDE 2- TARAFLAR

- BELEDİYE: Kayseri Büyükşehir Belediyesi
- OBRUK Mağara Araştırma Grubu
- ÇEKÜL: Çevre ve Kültür Değerlerini Koruma ve Tanıtma Vakfı

2008 yılında İstanbul'da kurulan OBRUK Mağara Araştırma Grubu, farklı kulüp ve derneklerden 30'dan fazla deneyimli üyeye sahiptir. Bu üyelerin yanı sıra, yürütülen proje kapsamında çeşitli disiplinlerde faaliyet gösteren birçok akademisyenden de teknik destek almaktadır. Grup daha önce Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Milli Parklar Genel Müdürlüğü ile işbirliği içinde Küre Dağları Milli Parkı Mağaraları ve Kahramanmaraş Kuzeyi Mağaraları envanterlerini tamamlamıştır. Yeraltı yapılarının araştırılması ve haritalanması konusunda Türkiye'nin en tecrübeli mağaracılarını bünyesinde barındıran grup üyeleri 2009 yılında, proje yürütücüsü Dr. Çiğdem Aygün nezaretinde Ayasofya ve Topkapı Sarayı yeraltı yapıları araştırma projesini gerçekleştirmiştir. Gaziantep Büyükşehir Belediyesi ve ÇEKÜL Vakfı ile birlikte yürütülen Gaziantep Yeraltı Yapıları Envanterleme Projesi ise geçen yıl tamamlanmıştır. Bu çalışmalar dışında; Nevşehir Müze Müdürlüğü nezaretinde sürdürülen Derinkuyu, Mazı, Tatlarin ve Aksaray Müze Müdürlüğü nezaretinde sürdürülen Saratlı – Aziz Mercurius yeraltı şehirleri haritalama çalışmaları da ekibin yürüttüğü diğer çalışmalardan bazılarıdır. OBRUK Mağara Araştırma Grubu Türkiye'nin mağaracılık alanında tek süreli yayınını da yapmaktadır. Geçen yıllar içinde National Geographic ve Atlas dergilerinde yayımlanan 11 makaleye ek olarak yurtdışı kongrelerde 8 tebliğ verilmiş ve yabancı hakemli dergilerde 6 bilimsel makale yayımlanmıştır.

MADDE 3- PROTOKOLÜN AMACI

Bu projenin amacı, Kayseri ili sınırları içinde bulunan ve farklı sebepler yüzünden her geçen gün biraz daha tahrip olan ve bazıları tümüyle yok olma riski taşıyan yeraltı yapılarının; görsel materyal ve coğrafi bilgi sistemi araçları ile belgelenmesi, uygun teknik ekipmanlar kullanılarak haritalanması, yapıyı barındıran jeolojik birimin ilgili yer bilimi disiplinleri açısından incelenmesi, tarihsel süreçte yüklendiği işlevler hakkında varsa mevcut bilgilerin derlenmesi ve bütün bu çalışmalar ışığında toplanan verilerin uygun bir formata getirilerek envanterlerinin yapılmasıdır.

Bu çalışma; hem bazılarının tarihi yüzyıllarla ölçülen bu tarihsel mirasın korunmasını sağlayacak, hem de bu yapıların gelecekte mümkün olabilecek kullanım alanlarının projelendirilmesi için bir ilk adım olacaktır.

MADDE 4- YÖNTEM

- Yapılması planlanan çalışma temel olarak Kayseri'de mevcut yeraltı yapılarının (mağara, yeraltı şehri, barınak, yerleşim, tünel, vs.) tespit edilmesi, ölçülmesi ve haritalanmasından ibarettir.
- Bu çalışma sırasında başlangıç olarak Kayseri şehri alınacak, şehir merkezindeki çalışmaların tamamlanmasının ardından çalışmalar ilçelere yönlendirilecektir.
- Çalışmada ağırlık verilecek noktalar Kayseri Büyükşehir Belediyesi, Kayseri Müzesi yetkilileri ve ÇEKÜL Vakfı'nın önerileriyle oluşturulacaktır.
- İlk aşamada, hakkında bilgi sahibi olunan tüm yeraltı yapıları bölge haritası üzerine işaretlenecek, ardından şehir merkezinden başlayarak tüm bölgede yeraltı yapıları araştırmasına geçilecektir.
- Bu, ikinci aşamada, varlığının bilgisine sahip olunan tüm yapılar tespit edilip ölçülecek ve ana plana işlenecektir. Tünel, yeraltı şehri gibi arkeolojik ve mimari öneme sahip yapılar ise; mimari ölçümler dışında, eğim ve yönleri de ölçülerek araştırılacak, yüzeye bağlantılı oldukları noktalar referans alınarak mümkün olduğunca doğru bir şekilde bölge yüzey haritasına işlenecektir.
- Bu çalışma sırasında; her yeraltı yapısı ayrı bir föy halinde envanterlenecek, yapının planı, çizimi, özellikleri ve fotoğrafları bu şekilde; ayrı fişler halinde kayda alınacaktır.

MADDE 5- ÇALIŞMA EKİBİ

Proje, OBRUK Mağara Araştırma Grubu'na üye mağaracılar ve OBRUK Mağara Araştırma Grubu'nun bilimsel gözlem ve olası teknik incelemeleri kapsayan tamamlayıcı faaliyetleri gerçekleştirmek üzere anlaştığı ve taraflar tarafından onaylanan iştirakçiler tarafından yürütülecektir.

Yeraltı ölçüm çalışmalarında 3, azami 4 kişilik ekipler halinde çalışılması ideal olduğu için, bu projede görev alacak ekip çoğunlukla gün başına 4-6 kişi civarında olacaktır. Ölçüm ve haritalama çalışmaları yanı sıra gerçekleştirilecek bir başka çalışma daha mevcut ise ekip azami 6-8 kişi olacaktır.

MADDE 6- SÜRE

Elimizde Kayseri yeraltı yapılarına ait herhangi kapsamlı bir veri olmaması ve bölgede daha önce tespit edilmiş bazı yeraltı yapılarının büyüklüğü göz önüne alındığında bahsi geçen projenin yaklaşık üç yıl ve toplam 1400 adam/gün sürebileceği öngörülmektedir.

MADDE 7- TARAFLARIN SORUMLULUKLARI

- Belediye'nin Yükümlüklükleri;
  - **A.** Çalışmanın idaresinin sağlanması,
  - **B.** Bir kısmı özel mülkiyette, diğer bir kısmı ise kamu alanlarında yer alan tüm yeraltı yapıların araştırılması için gerekli izinlerin sözlü ve/veya yazılı olarak alınması,
  - **C.** İşin yapılabilmesi için çalışma ekibinin ihtiyaç duyacağı; ulaşım, konaklama, iaşe giderlerinin karşılanması.

- OBRUK'un Yükümlülükleri;
  - **A.** Kayseri ili sınırları içinde mevcut yeraltı yapılarının (mağara, yeraltı şehri, barınak, yerleşim, tünel, vs.) tespit edilmesi, ölçülmesi, haritalanması ve envanterlerinin yapılması,
  - **B.** Araştırma sırasında çalışılacak yeraltı yapılarında rastlanabilecek hiçbir tarihi buluntuya dokunulmadan korunması,
  - **C.** Mimari yapıların yanı sıra tüm buluntuların fotoğraflarla belgelenmesi,
  - **D.** Tarihsel öneme sahip herhangi bir buluntu ile karşılaşılması durumunda yetkililere bildirilmesi,
  - **E.** Çalışmaya katılan ekibin, iş güvenliğinin sağlanarak olası kazalara yönelik önlemlerin alınması,

- ÇEKÜL'ün Yükümlülükleri;
  - **A.** Çalışmanın koordinasyonu ve sekretarya görevleri ÇEKÜL Vakfı Kayseri Temsilciliği tarafından yürütülecektir.

MADDE 8- DİĞER HÜKÜMLER

A. Çalışma esnasında meydana gelebilecek can ve mal kayıplarından Belediye ve ÇEKÜL sorumlu tutulamaz.

B. Çalışma arşivleri ve çıktıları Belediye'ye ait olup, Belediye'den izin almaksızın kullanılamaz ve yayınlanamaz.

MADDE 9-YÜRÜTME/YÜRÜRLÜK

A. İşbu protokol imzalandığı tarihten itibaren yürürlüğe girer.

B. Protokolden doğan ihtilaflar iyi niyet çerçevesinde taraflar arasında çözüme kavuşturulmaya çalışılır. Bu mümkün olmadığı takdirde Kayseri Mahkemeleri yetkilidir.

C. Dokuz (9) maddeden oluşan bu protokol ilgili taraflarca 3 nüsha olarak **…/…/2017** tarihinde imzalanmıştır.

Av. Hüseyin BEYHAN	**Prof.Dr. Metin SÖZEN**	**Ali M. YAMAÇ**
Başkan a.	**ÇEKÜL Vakfı**	**OBRUK**
Genel Sekreter		

Ek 2: Sunum ve Yayınlarımız

"Kayseri Yeraltı Yapıları Envanteri Projesi" ne başladığımız 27 Aralık 2013 tarihinden bugüne dek geçen sekiz yılı aşkın süre zarfında bu yapılarla ilgili olarak yurt içinde ve yurt dışında toplam 27 yayın yapıldı ve bu proje başlamadan önce çok az yayını olan Kayseri Yeraltı Yapıları artık dünya çapında bir öneme kavuştu.

Geçtiğimiz dokuz yıl içinde Kayseri Yeraltı Yapıları ile ilgili olarak altı uluslararası sempozyum sunumu yaptık, ulusal ve uluslararası dergilerde ise toplam 21 makalemiz yayımlandı. Bu yayınların 16 tanesi daha önce basılan beş farklı ara raporumuzun ekinde mevcuttu.

Bir önceki ara raporumuzun yayımlandığı Şubat 2019 tarihinden bugüne dek geçen üç yıl içinde yayımlanan diğer 11 makaleyi ise aşağıdaki sayfalarda okuyabilirsiniz.

İNTERNET ELLİ YAŞINDA

İnternetle dünya nasıl değişti, hayat nasıl dönüştü; tüm bunlar daha neler getirecek?

GÖKYÜZÜ REHBERİ

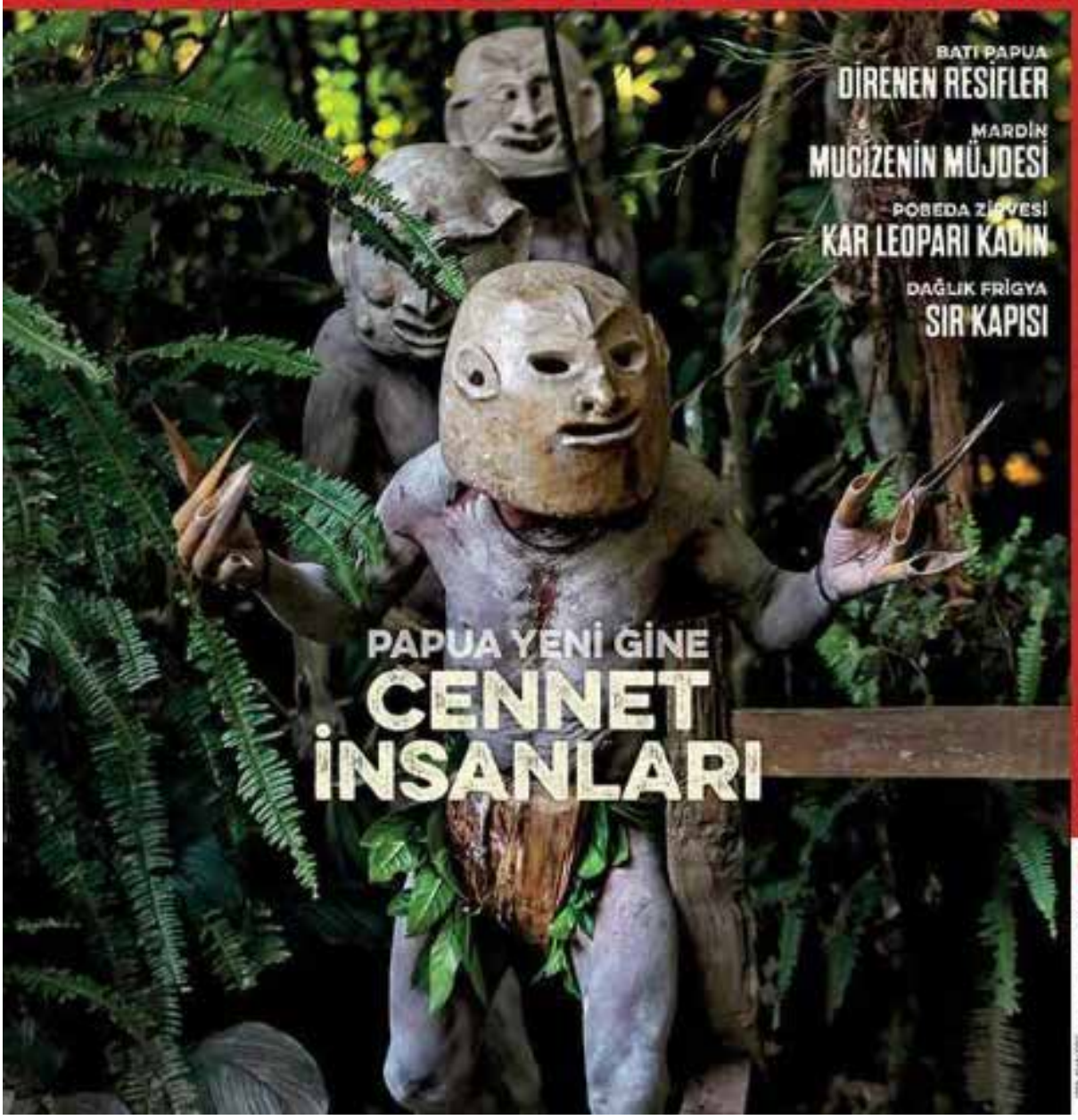
Uzay, astronomi ve kozmoloji konularının insan hayatındaki önemi giderek artıyor.

SÜVEYŞ KANALI

Açılışının yüz ellinci yılında Süveyş Kanalı'nın dünya jeopolitiği ve ticaretindeki büyük etkileri...

MAGMA

YERYÜZÜ DERGİSİ

BATI PAPUA
DİRENEN RESİFLER

MARDİN
MUCİZENİN MÜJDESİ

POBEDA ZİRVESİ
KAR LEOPARI KADIN

DAĞLIK FRİGYA
SIR KAPISI

PAPUA YENİ GİNE
CENNET İNSANLARI

ISSN 2148-7707
SAYI 49

ISBIDIN KAYA KİLİSESİ

DUVAR RESİMLERİ SİLİNİRKEN

KAYSERİ'DEKİ KORAMAZ VADİSİ, ÇOĞU BİZANS DÖNEMİNE TARİHLENEN YAKLAŞIK 40 KADAR KAYA KİLİSESİNE EV SAHİPLİĞİ YAPIYOR. BUNLARDAN BENZERSİZ FRESKLERLE SÜSLENMİŞ ISBIDIN KAYA KİLİSESİ KORUNMADIĞI İÇİN 1000 YILLIK BU NADİR DUVAR RESİMLERİNİ KAYBEDİYOR. ALMAN OSTALB-KİRCHHEİM MAĞARA ARAŞTIRMA GRUBU VE TÜRK OBRUK MAĞARA ARAŞTIRMA GRUBU BU MAĞARAYI HARİTALADI VE DUVAR RESİMLERİNİN SON DURUMUNU BELGELEDİ.

yazı ve fotoğraflar: RAINER STRAUB

KAPADOKYA, masalsı kaya oluşumları ve dikkat çekici kaya mimarisi ünlü. UNESCO Dünya Mirası listesinde 1985'ten beri yer alan Kapadokya, her yıl, dünyanın dört bir yanından yaklaşık 2,5 milyon turist tarafından ziyaret ediliyor. İnsanların neden bu gizli vadilere yerleştiğini ve yeraltında bu denli muhteşem yapılar yarattığını anlamak için, bölgenin değişen tarihine bakmak gerekir. Tarihte, Kapadokya mağaraları ile ilgili ilk metne, MÖ 370'te "Anadolu'da yeraltında ev inşa eden" insanlardan bahseden Yunanlı yazar Xenophon'un Anabasis adlı kitabında rastlanır. Konut mağaraların inşa edildiği ilk tarih belirsiz. Oluşturulan ilk yapılar bölge Hitit İmparatorluğu'na aitken, Tunç Çağı'nda koruma ve depolama amaçlı kullanılmış. İbadet amaçlı kullanılan ilk kaya kiliseleri ve manastırlar ise, gizli vadilerde, bastırılmış Hristiyan inancını yaymak için küçük gruplar tarafından inşa edilir.

Hristiyan inancının, Roma'daki çok tanrılı inanç ile eşit görüldüğünü belirten Milano Fermanı'nın (M.S. 313) kabul edilmesiyle birlikte, yalnızca bazı topluluklarca benimsenen yaşam şekli, Hristiyan gruplar tarafından genişletilir. Bölgedeki huzurlu atmosfer, 7. yüzyılda Persler ve Arapların istilası ile bozulur, inananlar ibadetlerini gizlice yerine getirmek zorunda kalır. Kiliselerde bulunan duvar resimlerine ve ikonalara 726 yılında getirilen yasaktan Kapadokya kaya kiliselerinin duvarlarını süsleyen resimler de doğal olarak etkilenir. İmparatoriçe Theodora'nın 843 yılında bu yasağı kaldırmasıyla birlikte, kaya kiliselerinin inşası

ve duvar süslemeleri yeniden yoğunlaşır. Bu inşalar süresince, 13. yüzyıla kadar çok sayıda fresk yapılır.

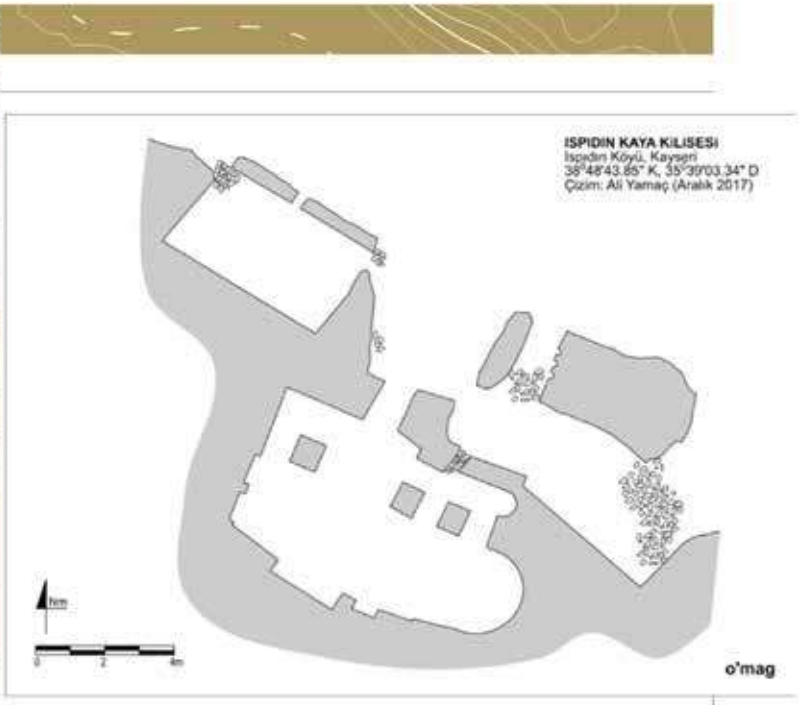
Avanos, Ürgüp ve Nevşehir arasında merkezi bir konumda bulunan Göreme Milli Parkı, bu eşsiz fresklere ev sahipliği yapan birçok kaya kilisesini barındırıyor. Kaya kiliseleri sadece bu bölgede değil Kayseri'deki Koramaz Vadisi'nde de yoğun olarak görülür. Bu bölgede yaklaşık 40 adet kaya kilise bulunuyor. Bu benzersiz yapılrdn Isbıdın Kaya Kilisesi, Bağpınar Köyü'nün (eski adıyla "Isbıdın") batısında yer alan bir kayaya oyulmuş. Kilise, 1185 metre yüksekliğindeki vadiyi bitişiğindeki platoya kadar sınırlayan 10 metre yüksekliğindeki kaya duvarının eteğinde konumlanmış. Isbıdın Kaya Kilisesi, 2017 yılında Ali Yamaç tarafından haritalandı. Ağustos 2018'de kilisede yer alan freskler, artan hasarı ve vandalizmi belgelemek amacıyla Rainer, Cornelia ve Lena Straub (Ostalb-Kirchheim Mağara Araştırma Grubu) ve Obruk Mağara Araştırma Grubu'nun yaptığı araştırma projesi kapsamında Bilgin Yazhk tarafından fotoğraflandı.

ORTAK MİMARİ DİL

Bizans kaya kiliselerinin mimari yapısı ve formları bir ortak üsluba sahip; bunla Isbıdın Kilisesi'ne de göze çarpar. Döneminin ortak mimari formları, tonozlar, sütun yapıları ve nişler, ana kayadan başlanarak yeraltına doğru (negatif mimari) oyulmuştur. Dikdörtgen şeklindeki tek odadan oluşan kilise girişi, kubbe formunda bir tavana sahiptir. Yaklaşık bir metre genişliğindeki girişin yukarısında başka bir kubbe kalıntısı göze çarpar. Avlu olduğunu tahmin ettiğimiz bu yapının büyük bir kısmı tahminen yüzyıllar içerisinde çökmüş. Bunun dışında, kilise girişinin yukarısına oyulmuş yuvarlak kemerler mevcut. Girişteki boya artıkları, bu bölgenin bir zamanlar göz alıcı bir şekilde boyandığını belgeliyor. Tavan döküntüleriyle kısmen bloke edilmiş bir kapıdan, ana odanın sol tarafında bulunan başka bir odaya geçilebiliyor. Geçiş için, henüz kapanmamış 40-50 cm genişliğindeki açıklık kullanılıyor.

Kilise girişinin sağ tarafında, kilisenin ana odasıyla aynı mimari yapıda, 14 metrekare genişliğinde başka bir oda bulunuyor. Bu oda, kilisenin ön avlusundan kazılmış ya da parçalanmış moloz ile dolu. Odanın tavanı, benzeri bulunmayan yekpare bir tablo gibi göz alıcı fresklerle süslenmiş. Büyük bir oyma Bizans haçı, Güney duvarının ortasında, Hristiyan hacılardan kaldığı düşünülen diğer haçların yanında yer alıyor. Isbıdın Kaya Kilisesi, doğuda yükselen güneş ile hizalanmış. Bu durum, dirilişin de bir anlamda sembolüdür diyebiliriz. Oda, doğu uçta yarım daire biçimli bir apsisle bitiyor. Kilisenin iç odası, 50 metrelik bir taban alanına sahip. Bu odada, kiliseye paralel bir şekilde konumlandırılmış 1 x 1 metrelik üç kolon bulunuyor. Kolonların oluşturduğu yaklaşık bir metre genişliğindeki koridorun doğu ucunda küçük bir apsis bulunuyor. Apsisin tavanını oluşturan kubbeye, süsleme amaçlı nişler oyulmuş. Kilisenin zemin alanının sonradan moloz ile doldurulduğu biliniyor. Bu sebeple orijinal kilise tabanı hâlihazırda görülemiyor. Kilisedeki duvar süslemelerinden en etkileyici olanları,

tavanda ve duvarlarda kalan freskler. Bunlr, kilisenin bir zamanlar tamamen tek parça bir tablo gibi resimlerle bezenmiş olduğunu gösteriyor.

YAŞAYAN ŞAHESERLER

Boyama için pürüzsüz, düz bir yüzey sunan birkaç santimetre kalınlığındaki alçı sıva tabakası, resimlerin altında kolayca fark edilir. Kilise tavanı ve duvarlarında çok sayıda renkli fresk göze çarpıyor. Freskllerde Hz. İsa'nın doğumu, çarmıha gerilişi ve cennete yükselişi gibi sahneler betimleniyor. Tavanda bulunan fresklerden bazıları, merkezdeki büyük resmin etrafına sıralanmış daha küçük resimlerden oluşuyor. Ne yazık ki, kilisede bulunan resimlerin çoğu yıllar içinde büyük tahribata uğramış. Resimlerin renkleri ve detayları incelendiğinde, şaheser olarak nitelendirilebilecek derecede etkileyici ve uyumlu oldukları görülebilir. Bu benzersiz betimlemelerin 11. ya da 12. yüzyıldan kaldıkları düşünülüyor. Öte yandan, kırmızı renkli zikzak çizgiler gibi basit süslemeler daha erken bir kökene işaret edebilir. Detaylı tarihleme bugüne kadar yapılmamış.

Bu kaya kilisesi herhangi bir koruma tedbirine sahip değil ve erişime tamamen açık. Giriş kapısına, içeriye girişi engellemek ve kaya kiliseyi korumak amacıyla yapılmış kafes şeklindeki demir kapı 2018 yılında ne yazık ki defineciler tarafından kırılmış. Olay öncesinde, duvarlarda 19. yüzyıldan kaldığı düşünülen grafitiler tespit edildi. Olay sonrası bu zarara ek olarak, merkezi ilk sütunun doğusunda bulunan fresklere büyük zarar verilmiş. Yıkıntıların altında çekice benzer bir çubuk ve bir levye tespit edildi. Bu aletlerin kiliseye zarar verilmek için kullanıldığı tahmin ediliyor. Yeni izlerin yanında, dini içerikli daha eski izler de görülmekte. Fresklerin çoğu, bu eylem sonucunda zarar görmüş ve azizlerin yüzleri, özellikle de gözleri belirgin şekilde yok edilmiş. Kilisenin ana tavanı, yakılan ateş sebebiyle büyük zarara uğramış, ancak kilisenin güneyinde kalan resimlerin görece daha iyi durumda oldukları söylenebilir. Buradaki yıkım o kadar yoğun ki Prof. Nilay Çorağan Karakaya'nın 2013 yılında Kayseri Ansiklopedisi'nde "Ispıdın Kaya Kilisesi" başlığıyla yayımladığı maddesinde bahsi geçen fresklerin neredeyse tümü artık yokolmuş durumda.

Isbıdın Kaya Kilisesi, Bizans dönemi Hristiyan sanatı ve mimarisi adına büyük önem taşıyor. Ne yazık ki, kilisede bulunan eşsiz tasvirler büyük bir zarara uğratılmış. Kilisenin erişime açık olması, eserlerin korunmasını zorlaştırıyor. Girişin kapatılmaması durumunda hasarın artması kaçınılmaz. Bu sebeple, bu benzersiz yapının derhal korunması ve restore edilmesini umuyoruz.

Mitteilungen

des Verbandes der deutschen Höhlen- und Karstforscher e.V.

ISSN 0505-2211
H 20075

Nr. 1 + 2/2019

Jahrgang 65
1. + 2. Quartal

Mitt. Verb. dt. Höhlen- u. Karstforscher	65 (1+2)	25 - 29	München 2019

Die Untergrund-Christen – Isbidin Kaya Kilisesi, eine stark gefährdete Höhlenkirche in Kappadokien

von

Rainer Straub, Bilgin Yazlik und Ali Yamaç

Kurzfassung

Eine mit beeindruckenden christlichen Fresken geschmückte Höhlenkirche in Zentral-Anatolien, Türkei, droht unwiederbringlich zerstört zu werden. Die etwa 800 - 1.000 Jahre alten Malereien zeugen von der einzigartigen christlichen Höhlenarchitektur in Kappadokien, die es unbedingt zu schützen gilt. Der vorliegende Beitrag stellt eine nahezu unbekannte Höhlenkirche im Koramaz-Tal vor und dokumentiert erstmalig die farbenprächtigen Malereien sowie den aktuellen Erhaltungszustand dieses einzigartigen Bauwerks.

Abstract

A cave church with impressive Christian frescos in central Anatolia is facing the risk of being destructed irrevocably. The 800 - 1000 years old paintings are part of the unique Christian "Cave architecture" in Cappadocia, thus it is essential to protect them. This article presents a nearly unknown cave church in the Koramaz valley, documenting the colorful paintings as well as the current condition of this inimitable monument for the first time

Einleitung

Die zentralanatolische Region Kappadokien ist für ihre märchenhaft wirkenden Felstürme, erodierten Gesteinsformationen und eine bemerkenswerte Höhlenarchitektur bekannt. Unterirdische Wohn- und Klosterkomplexe, ja ganze Städte wurden von Menschenhand, vermutlich bereits seit der frühen Bronzezeit, in das relativ weiche Tuffgestein gehauen. Diese Gesteine entstanden durch die Ablagerungen der seit rund 20 Mio. Jahren bis in frühgeschichtliche Zeit aktiven Vulkane Erciyes Dağı südlich von Kayseri, Hasan Dağı südöstlich von Aksaray, Melendiz Dağı sowie anderer kleinerer Vulkane. Bis zu 2,5 Mio. Touristen aus aller Welt besuchen jährlich Kappadokien, das seit 1985 zum Weltkulturerbe der UNESCO gehört. Zentral zwischen Avanos, Ürgüp und Nevşehir liegt der Nationalpark Göreme mit seinen Felsendenkmälern und einigen viel beachteten Höhlenkirchen wie z.B. der Elmali-Kirche („Apfelkirche") oder der Tokali-Kirche. Beide zeigen gut erhaltene, farbenprächtige Fresken aus dem 10. - 12. Jh. Bis heute wurden in Kappadokien mehrere Tausend Höhlenkirchen gefunden.

Weniger bekannt sind die Höhlenkomplexe außerhalb der zentralen Region um Göreme, so etwa die bemalte Höhlenkirche Isbidin Kaya Kilisesi (Isbidin-Höhlenkirche) im Koramaz-Tal nahe der Provinzhauptstadt Kayseri. 2017 erfolgte die Vermessung der Kirche durch Ali Yamaç. Im August 2018 wurde die Höhle durch Rainer, Cornelia und Lena Straub (Höhlenforschungsgruppe Ostalb-Kirchheim e.V.) und Bilgin Yazlik im Rahmen der Obruk Cave Research Expedition fotografiert, um die zunehmende Zerstörung der Höhlenkirche und ihrer Fresken zu dokumentieren.

Isbidin Kaya Kilisesi

Die kleine Höhlenkirche liegt im Koramaz-Tal zirka 16 km NNE von Kayseri. Das etwa zwölf Kilometer lange Tal ist zirka 300 m tief in die Ebene eingeschnitten und wurde vermutlich durch tektonische Bewegungen in Folge von Erdbeben gebildet. 19 Quellen speisen den Koramaz-Fluss, der Gärten, Felder und üppigen Wald mit kostbarem Wasser versorgt. Vom 1.500 m hoch gelegenen Dorf Büyük Bürüngüz im Osten verläuft das fruchtbare Tal in Ost-West-Richtung bis nach Bağpınar (1.165 m Höhe) am westlichen Talende. Fünf weitere Dörfer liegen im bzw. entlang des Tals.

Die Isbidin-Höhlenkirche wurde unweit des Dorfes Bağpınar (ehem. Name „Isbidin") in die Felsen gehauen. Sie liegt am Fuß einer etwa 10 m hohen Felswand, die das Tal nach oben hin zur Hochfläche begrenzt, in 1.185 m Höhe.

Geschichte

Um zu verstehen, warum Menschen in diesen versteckten Tälern gesiedelt und solche prachtvollen christlichen Bauwerke im Untergrund erschaffen haben, ist ein Blick auf die wechselhafte Geschichte der Region erforderlich.

Aufgrund von Siedlungsspuren konnte nachgewiesen werden, dass die Region Kappadokien bereits in vorchristlicher Zeit be-

Abb. 1: Panoramaaufnahme des Koramaz-Tals; Foto R. Straub

siedelt war. Wann die ersten Wohnhöhlen gebaut wurden, ist unklar. Wahrscheinlich entstanden erste Bauten zu Schutz- und Lagerzwecken in der Bronzezeit, als die Region zum hethitischen Großreich gehörte. Die erste schriftliche Erwähnung der kappadokischen Höhlen findet sich im Geschichtswerk Anabasis des griechischen Schriftstellers Xenophon, der 370 vor Christus von „Menschen in Anatolien, die ihre Häuser unter der Erde gebaut hatten", spricht. Erste Höhlenkirchen und Kloseranlagen entstanden in den versteckten Tälern vermutlich durch Einsiedler und Kleingruppen, die sich ab dem ersten Jahrhundert in die Einsamkeit zurückzogen, um ihren damals noch unterdrückten christlichen Glauben zu verbreiten. Sie nutzten bereits vorhandene Höhlen aus frühchristlicher Zeit oder gruben eigene Höhlen in die Felslandschaft. Mit dem Erlass des Mailänder Toleranzedikts von 313, in dem festgeschrieben wurde, dass der christliche Glaube nun mit dem römischen Vielgötterglauben (Polytheismus) gleichgestellt ist, folgten ihnen immer größer werdende christliche Gruppen, die nun in teils klösterlichen Gemeinschaften siedelten. Als im 7. Jh. Perser und Araber vermehrt in die Region Kappadokien eindrangen, waren die Gemeinschaften gezwungen, ihren Glauben im Verborgenen zu praktizieren. Das sog. „Byzantinische Bilderverbot" von 726 untersagte das Anbeten von „Götzen" bzw. Heiligenbildern und führte zur Ächtung der Heiligendarstellungen. Erst nachdem Kaiserin Theodora 843 das Bilderverbot aufhob, intensivierte sich erneut der Bau von Höhlenkirchen und es entstanden bis in das 13. Jh. zahlreiche Fresken.

Architektur

Wie bei vielen kappadokischen Kirchen dienten auch bei der Isbidin-Höhlenkirche die aus Stein errichteten byzantinischen Kirchen als Vorbild. Damals übliche Architektur- und Bauformen wurden als „Negativarchitektur" mit Gewölben, Säulenkonstruktionen und Nischen aus dem massiven Felsen gehauen. Die Isbidin-Höhlenkirche orientiert sich in ihrer Bauform an einer tonnengewölbten rechteckigen Einraumkirche.

Über dem etwa einen Meter breiten Eingang ist der Fels leicht überhängend und es sind Reste einer Kuppel vorhanden. Vermutlich war dieses Vordach ehemals stärker ausgeprägt und ist über die Jahrhunderte eingestürzt. Ein weiterer teils verschütteter Eingang führt linkerhand in einen Raum, der sich talseitig vor der eigentlichen Kirche befindet – er ist nur durch ein etwa 40 - 50 cm breites Fenster mit dem Kirchenraum verbunden. Über dem Höhleneingang sind Rundbögen in den Felsen gehauen. Farbreste am Eingangsbereich lassen erkennen, dass dieser einst leuchtend bemalt war (Abb. 2, 3).

Rechts des Kircheneingangs befindet sich ein weiterer etwa 14 m² großer Raum mit Tonnengewölbe – er ist heute mit Schutt vom Vorplatz der Kirche angefüllt (Abb. 4). Auffallend ist ein umlaufendes, die Gewölbedecke abgrenzendes Zier-Fries. Ein großes eingemeißeltes „Byzantinisches Kreuz" befindet sich mittig der südlichen Wand neben unzähligen Griechischen, Doppel- und Apfelkreuzen, die als Hinterlassenschaften christlicher Pilger zu deuten sind.

Die Höhlenkirche ist nach Osten zur aufgehenden Sonne ausgerichtet, dem Symbol der Auferstehung. An ihrem östlichen Ende schließt sie mit einer halbrunden Apsis ab. Der Innenraum umfasst eine Grundfläche von etwa 50 m², unterbrochen von ehemals drei etwa 1 x 1 m messenden Säulen, die einen parallel zur Kirche verlaufenden schmalen Quergang bilden. Eventuell wurde hier eine sog. Zwerggalerie baulich interpretiert. Am östlichen Ende des etwa 1 m breiten Gangs befindet sich eine weite-

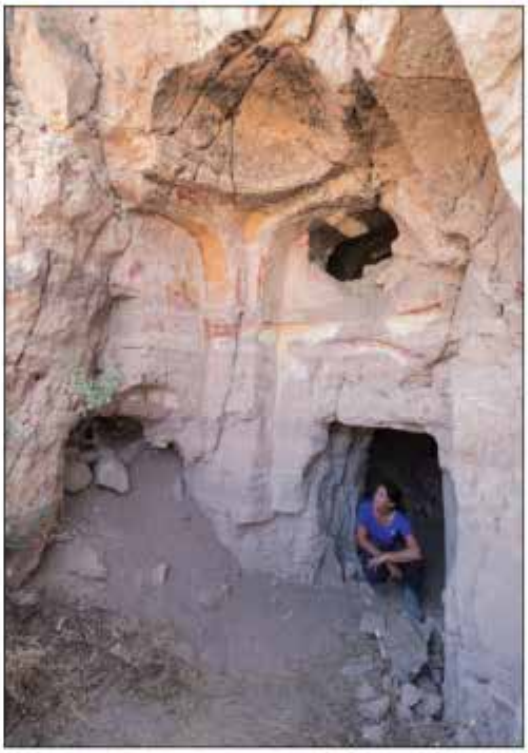

Abb. 2 und 3: Eingang zur Isbidin-Höhlenkirche; Foto oben B. Yazlik, unten R. Straub

Abb. 4: Westlichster „Vor-Raum" mit unterschiedlichen Kreuz-Darstellungen in der südlichen Wand; Foto R. Straub

re kleinere Apsis. Mittig in Verlängerung des Eingangs befindet sich an der Decke eine Kuppel. An der Süd- und Westseite wurden einige Nischen eingehauen. Der Bodenbereich ist aufgefüllt, sodass der ehemals echte Kirchenboden derzeit nicht zu erkennen ist. Besonders beeindruckend sind die verbliebenen Fresken an der Decke und den Wänden. Es scheint, als sei der gesamte Kirchenraum ehemals farbig bemalt gewesen.

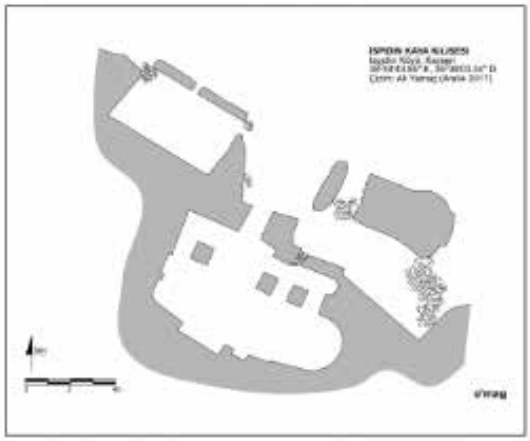

Abb. 5: Detailplan der Isbidin-Höhlenkirche: Vermessung und Zeichnung Ali Yamaç 2017

Malerei

Gut zu erkennen ist eine 1 - 2 cm starke Gipsputz-Schicht, die vor der Bemalung auf den Felsen aufgetragen wurde und so eine glatte, ebene Fläche zur Bemalung bot. Die Isbidin-Höhlenkirche enthält viele, teils nur als Reste erhaltene farbenprächtige Fresken. Sie zeigen Szenen wie Hirtenverkündung, Geburt Jesu, Himmelfahrt und Kreuzigung. Teils sind die Bilder in Form runder Medaillon-Darstellungen sowie umlaufender Szenen in den Deckenkuppeln gemalt. Leider sind viele der Malereien in der Höhlenkirche im Laufe der letzten 800 - 1.000 Jahre zerstört worden.

Die Malereien bestechen durch ihre Detailtreue, Harmonie und Farbpracht – sie können wahrlich als Meisterwerke bezeichnet werden (Abb. 8, 9). Es wird derzeit angenommen, dass die Fresken aus dem 11. - 12. Jh. stammen. Einzelne einfache Ornamente (Abb. 10) wie die schlichten Zickzacklinien mit roter Farbe könnten auf eine frühere Entstehung hindeuten. Detaillierte Aufnahmen der Darstellungen und Datierungen sind bislang nicht erfolgt.

Zerstörung und Schutz

Die Höhle ist frei zugänglich. Ein einfaches Gittertor wurde im Herbst 2018 leider wieder aufgebrochen.

Auffallend sind neben den üblichen Graffiti, die vorwiegend aus dem 19. Jh. stammen, viele mutwillige Spuren der Zerstörung. So wurde die zentrale erste Säule östlich des Eingangs brachial herausgebrochen und ihre Fresken dabei zerstört. Abb. 11 und 12 zeigen den Vergleich dieses Wandbereichs zwischen 2015 und 2018. Im Bodenschutt zwischen heruntergebrochenen Wandteilen fanden sich noch ein Hammerstiel sowie ein Rohr, das als Brechstange diente. Weiterhin zeigen sich auch ältere, religiös motivierte Spuren der Zerstörung. So sind viele der Fresken mit Stöcken zerkratzt und den Gesichtern der Heiligen wurden die Augen bzw. deren „Blicke" entfernt. Im zentralen Bereich der

Abb. 6: Längsachse des Kirchenraums in West-Ost-Richtung; Foto R. Straub

Abb. 7: Darstellungen der Erzengel Michael und Gabriel unter dem verrußten Tonnengewölbe des Kirchenraums, Blickrichtung Ost-West; Foto R. Straub

Höhlenkirche ist die Decke durch Fackeln und Feuer stark verrußt, jedoch sind unter der Rußschicht noch scheinbar gut erhaltene Malereien zu erkennen (Abb. 7).

Zusammenfassung

Die Isbidin-Höhlenkirche zeigt für die Region Kayseri einmalige byzantinische Fresken, die vermutlich ins 11. - 12. Jh. zu datieren sind. Die Ursprünge der Kirche könnten sogar noch weiter zurückgehen (Özbek & Arslan 2008). Leider sind die christlichen

Abb. 8, 9: Wand-Fresken; Fotos R. Straub

Abb. 10: Einfache Zickzack-Ornamente; Foto R. Straub

Abb. 11: Ansicht in Richtung Eingang – die rechte erste (zentrale) Säule war zum Zeitpunkt der Aufnahme am 27. August 2015 noch intakt; Foto Prof. Nilay Karakaya

Abb. 12: Ansicht in Richtung Eingang vom 31. August 2018 – heute ist die rechte erste Säule herausgebrochen und Wandschutt liegt am Boden der Höhlenkirche; Foto R. Straub

Abb. 13: Großflächiger Abbruch der zentralen Säule und ihrer Malereien; Foto R. Straub

Abb. 14: Am Boden liegende Fels- und Freskenfragmente sowie Werkzeuge der Zerstörung; Foto R. Straub

Abb. 15, 16: Herausgestochene Gesichter und Augenpartien sowie religiös motivierte Kratzspuren an Heiligendarstellungen; Foto R. Straub

Darstellungen mutwilligen Zerstörungen ausgesetzt. Als wichtiges Kulturerbe byzantinischer Höhlenarchitektur gilt es, die Höhlenkirche und ihre farbenprächtigen Malereien umgehend zu schützen und soweit wie möglich zu restaurieren. Aufgrund des fehlenden Höhlenverschlusses ist mit weiterem Vandalismus und unwiederbringlichen Zerstörungen zu rechnen.

Dank

Unser Dank gilt den Verwaltungen der Städte Kayseri und Melikgazi und Prof. Dr. Osman Ozsoy. Prof. Nilay Karakaya verdanken wir das Foto aus dem Jahr 2015.

Literatur

Budde, L. (1958): Göreme – Höhlenkirchen in Kappadokien. – Düsseldorf

Ozbek, Y. & Arslan, C. (2008): Kayseri Kultur Varliklari Envanteri, Cilt-I. – Kayseri Buyuksehir Belediyesi, S. 766-767, Kayseri

Yamaç, A. (2018): Ispidin Kaya Kilisesi. – 4th. Kayseri Yeralti Yapilari Envanteri Dördüncü Ara Repor, O'mag, S. 42-45, Kayseri

Autoren: Rainer Straub, Höhlenforschungsgruppe Ostalb Kirchheim e.V. (HFGOK), Uhuweg 7, 70794 Filderstadt, rainer.straub@gmx.de, www.rainerstraub.de; Bilgin Yazlik, Gesi Fatih Mh. 2367 Sk. No. 1/30, Melikgazi, Kayseri, Türkei, bilgin@erciyesteknopark.com; Ali Yamaç, Obruk Cave Research Group, Acikhava Apt. No. 16/7 Kadirgalar Cad. Nisantasi, Istanbul, Türkei, ayamac@gmail.com, http://www.obruk.org/yayin/41

Kurzmitteilung

10. Symposium „Verkarstung in Süddeutschland" am 23. November 2019 in Laichingen

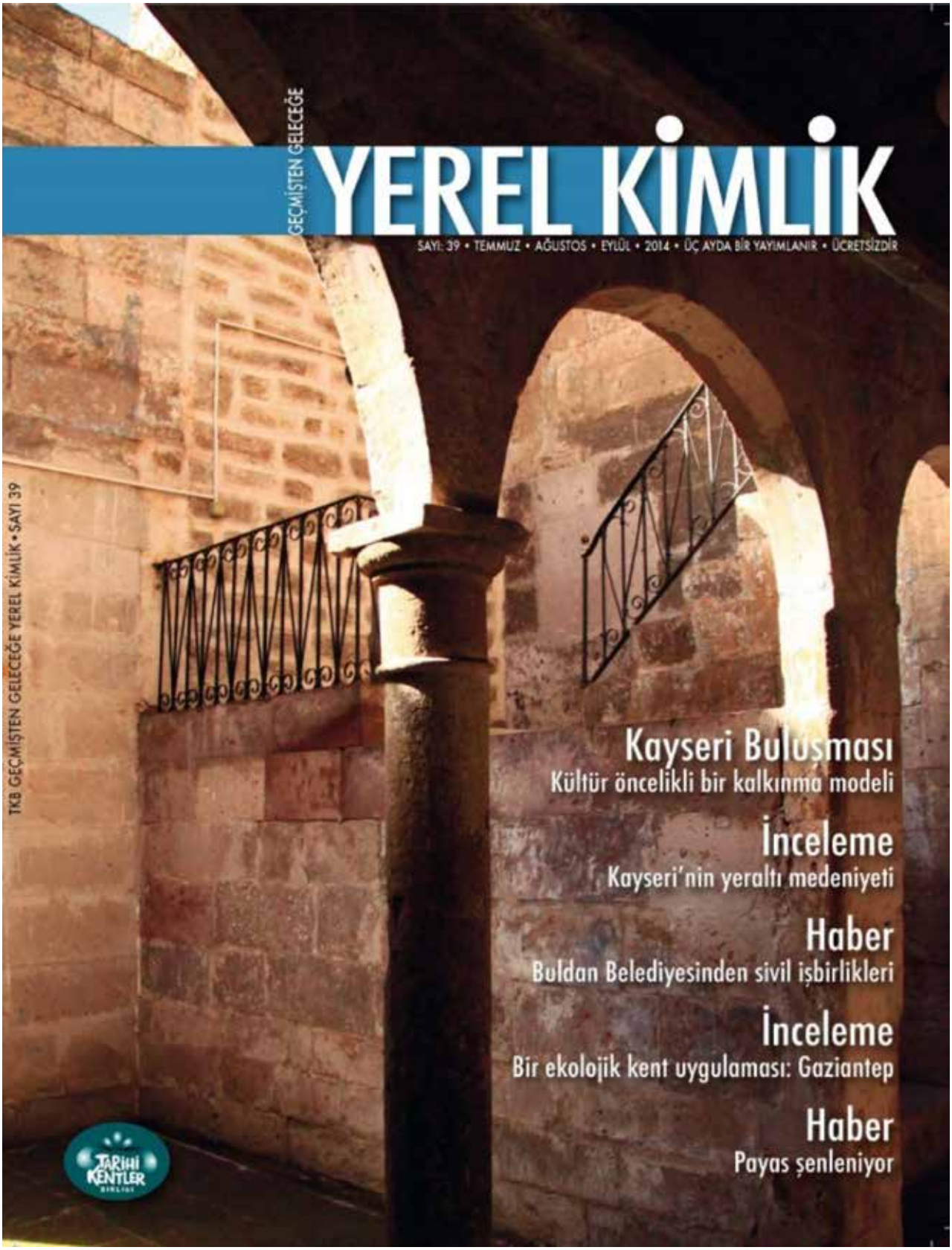
Der Höhlen- und Heimatverein Laichingen kündigt das 10. Symposium „Verkarstung in Süddeutschland" an, das am 23. November 2019 in Laichingen stattfinden soll. Es wird um Anmeldung von Vorträgen (Dauer ca. 30 Minuten) gebeten. Die Beiträge können folgende Themenbereiche (bezogen auf den süddeutschen Raum) umfassen:

- Morphologie und Genese des oberirdischen Karsts
- Charakterisierung, Lagerung und Entstehung von Karstsedimenten
- Höhleninhalt (Höhlensedimente, Höhlensinter, Mineralogie)
- Entstehung und Alter von Höhlensystemen
- Speläomorphologie, Kleinformen
- Regionale Karsthydrogeologie und -hydrographie

Anmeldungen von Vorträgen sind zu richten an: Wolfgang Ufrecht, Höhlen- und Heimatverein Laichingen e.V., Kaiserstr. 45, 70599 Stuttgart, e-mail: wolfcilli.ufrecht@t-online.de

Der Blautopf in Blaubeuren; Foto Markus Boldt

GEÇMİŞTEN GELECEĞE

YEREL KİMLİK

SAYI: 39 • TEMMUZ • AĞUSTOS • EYLÜL • 2014 • ÜÇ AYDA BİR YAYIMLANIR • ÜCRETSİZDİR

TKB GEÇMİŞTEN GELECEĞE YEREL KİMLİK • SAYI 39

Kayseri Buluşması
Kültür öncelikli bir kalkınma modeli

İnceleme
Kayseri'nin yeraltı medeniyeti

Haber
Buldan Belediyesinden sivil işbirlikleri

İnceleme
Bir ekolojik kent uygulaması: Gaziantep

Haber
Payas şenleniyor

TARİHİ KENTLER BİRLİĞİ

Kayseri'nin Yeraltı Medeniyeti

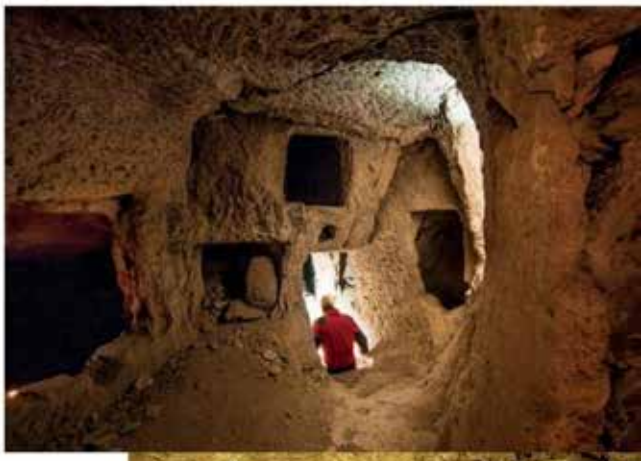
OBRUK MAĞARA ARAŞTIRMA GRUBU
(Kayseri Belediyesi için hazırlanan rapordan özetlenmiştir.)

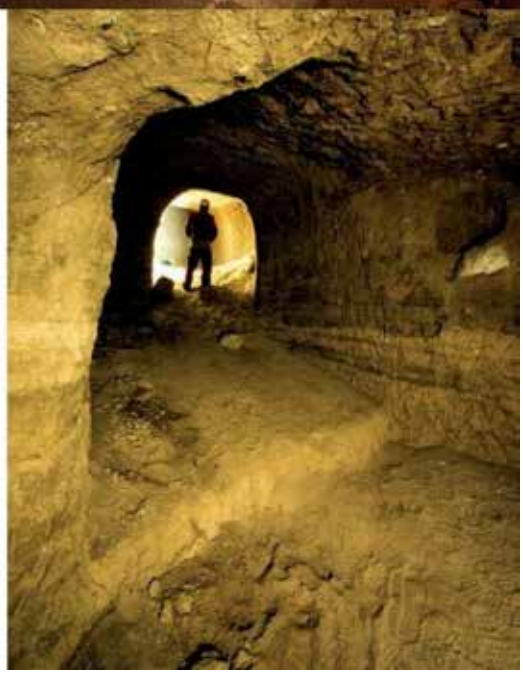
Türkiye'nin uzun ve derin mağaralarında çalışan az sayıda mağaracının bir araya geldiği OBRUK Mağara Araştırma Grubu, bu önemli faaliyetlerinin yanısıra uzun soluklu yeraltı yapıları projeleriyle de tanınmıştır. Bu çalışmalarımızın ilki, Dr. Çiğdem Aygün yönetimindeki bir proje kapsamında 2008-2009 yıllarında Ayasofya ve Topkapı Sarayı yeraltı yapılarının araştırılması, ölçülüp haritalanması projesidir. Büyük tarihsel öneme sahip bu yapıların, uzman mağaracılar tarafından yapıya hiçbir zarar vermeksizin ve yer yer dikey mağaracılık teknikleri de kullanılarak araştırılması açısından bu çalışma önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Bu proje kapsamında İstanbul'un "Tarihi Yarımada" olarak bilinen bölgesinde 32 sarnıç ölçülüp haritalanmış ve çoğu Ayasofya altında, toplam uzunluğu 2.000 metreye ulaşan tünel ve kanal keşfedilip araştırılmıştır.

Ekim 2011 tarihinde ÇEKÜL Vakfı Gaziantep Koordinatörü Zafer Okuducu ile yapılan görüşme sonucu kendisine Gaziantep'in yeraltı yapılarının araştırılması için bir proje taslağı sunulmuş, projenin onaylanması sonucu Ocak 2012 tarihinde Gaziantep'te yeraltı yapılarının araştırılması, envanterlenmesi ve haritalanması projesine başlanılmıştır. Yaklaşık bir yıl süren bu çalışma sırasında Gaziantep şehrinin içinde ve yakın civarında 46 yeraltı yapısı araştırılmıştır. Bu çalışma sırasında 90.000 m² yüzölçümüne sahip Asri Mezarlık Mağaraları gibi çok önemli yeraltı yapılarının yanısıra, Gaziantep için tarihsel değeri büyük olan su kanalları ve kastel denilen yeraltı su kullanım mekanları detaylı bir şekilde araştırılmış ve envanterlenmiştir.

27-29 Aralık 2013 tarihinde Kayseri şehri ve civarında yaptığımız ön araştırmanın ardından ÇEKÜL Vakfı Kayseri Koordinatörü Prof. Dr.Osman Özsoy ve Kayseri Büyükşehir Belediyesi ile yapılan görüşmeler sonucunda bölgenin yeraltı yapılarının araştırılması, ölçülüp haritalanması ve envanterlenmesine yönelik protokol Kayseri Büyükşehir Belediyesi, ÇEKÜL Vakfı ve OBRUK Mağara Araştırma Grubu tarafından imzalanmıştır. Bu protokola istinaden 25 Ocak 2014 tarihinde başlayan çalışmalarımız bugüne dek altı araştırma ile sürmüştür. Bu çalışmalarımız sırasında daha önce hiçbir kaynakta bahsedilmeyen birçok yeni yeraltı şehri keşfedilmiş, araştırılmış ve haritalanmıştır.

Fotoğraflar: Ali Ethem Keskin

Kayseri ve ilçelerini kapsayan tüm akademik yayınlar gözden geçirildi

Bu çalışmamız sırasında daha önce hiçbir kaynakta bahsedilemeyen birçok yeni yer altı şehri keşfedilmiş, araştırılmış ve haritalandırılmıştır

Projenin uygulanma şekli

• Çalışmanın başlangıç aşamasında Kayseri şehri ve civar ilçelerinde bulunan tüm kaya yerleşimleri ve yeraltı şehirlerinin araştırılması hedeflenmiştir.
• Tüm yeraltı yapılarının bir listesi yapılmış, bu liste Kültür ve Turizm Bakanlığı koruma kurullarının tescil listeleri ile karşılaştırılmış, bilinen yapılar haritası üzerine işaretlenmiştir.
• Bu aşamada, Kayseri ve civar ilçelerini kapsayan, konuyla ilgili tüm akademik yayınlar da gözden geçirilmiş ve projeye katkısı olabilecek tüm çalışmalar gözönüne alınmıştır. Bu çalışmaların bir kısmı raporun "Kaynakça" kısmında mevcuttur.
• İkinci aşamada, bilinen tüm yeraltı yapıları tespit edilip fotoğraflanmış ve olabildiğince hassas bir şekilde ölçülmüştür.
• Bu ölçümler en kısa zamanda, çoğunlukla da çalışma sırasında, bilgisayara aktarılmış, takip eden günlerde de ölçülen bu yapıların haritaları özel bir bilgisayar programıyla detaylı şekilde çizilmiştir.
• Bu çalışma sırasında her yeraltı yapısının haritası, özellikleri ve fotoğrafları ayrı dosyalar halinde kayda alınmıştır.
• Çalışmalarımız esnasında sürekli olarak yerel halkla temas kurulmuş ve alınan ihbarlar bilgi olarak değerlendirilmiştir. Edinilen bu bilgiler sonucunda, belirlenen ilk sahaların dışına çıkılmış ve farklı bölgelerde çalışmalar yapılarak yeni ve bilinmeyen kaya yerleşimleri ve yeraltı yapıları bulunmuştur.
• Bu tür kaya ve yeraltı yapılarının ölçüm çalışmalarında azami 4-5 kişilik ekipler halinde çalışılması ideal olduğu için, projede görev alan ekipler çoğunlukla bu sayılarda olmuştur.
• İmzalanan bu projenin sadece Kayseri yeraltı yapılarının bulunması, araştırılması, fotoğraflanması, ölçülmesi ve haritalanmasından ibaret olamayacağının bilincinde olan grubumuz, raporlama aşamasında Kayseri'nin tarihsel geçmişi ve bu geçmiş içinde araştırılan tüm bu yeraltı yapılarının kültürel ve arkeolojik değerlerini öne çıkartmak için kapsamlı bir literatür çalışması da yapmaktadır.

Kayseri kaya yapılarının genel özellikleri

Bölgede gözlenen ve araştırılan yeraltı ve kaya yapıları genel olarak dört farklı tipolojiye sahiptirler. Bunlar kaya yerleşimleri, yeraltı şehirleri, güvercinlikler ve su yapılarıdır.

Kaya yerleşimleri: Volkanik kayaçların kolayca oyulup işlenebilmesi sonucunda bölgede zaman içinde birçok kaya yerleşimi köy oluşmuştur. Genellikle kazılmasının kolay olması, kış aylarında rahatça ısıtılması, yazın ise serin olması dolayısıyla tercih edilen bu mağara evlerden oluşan köylerde

Yerel halkla temaslar kurularak alınan bilgiler değerlendirildi

yakın tarihlere dek yaşanılmıştır. Nevşehir civarında yeralan Zelve, Çavuşin, Tatlarin gibi bu kaya yerleşimi köylerde gözlenen yegane sorun işlenmesi kolay ve içinde yaşanması rahat olan kayaçların ısı farklılıklarına ve suya dayanıksız olması, kolayca kırılıp çökmesidir. Bu sebepten dolayı Nevşehir'in birçok kaya köyü 1950'li yıllarda terkedilmiştir. Bu sürekli kullanım, yapıların kaçınılmaz olarak devşirilmesini ve değişmesini de beraberinde getirmiştir. Kayalara oyulmuş bu evler geçen yüzyıllar boyunca tekrar tekrar kazılmış, yeni odalar ya da pencereler açılmış veya kapatılmış, diğer bazı kısımlar ise kaderlerine terk edilmişlerdir.

Yeraltı şehirleri: Kayseri civarında bulunan yeraltı şehirleri birçok açıdan Nevşehir Göreme civarındaki yeraltı şehirlerinden farklıdır. İlk ve en önemli fark Kayseri şehri civarında araştırdığımız yeraltı şehirlerinin bir kısmının Nevşehir'de bulunanlara oranla daha ufak olmalarıdır. Yapısal açıdan baktığımızda, bu yeraltı şehirlerinin büyük bir nüfusu uzun süreli korumaktan çok, ufak bir köy ahalisini kısa süreli baskınlardan korumak için inşa edildiği düşünülebilir. Diğer bir önemli fark ise Kayseri civarındaki bu savunma yapılarının büyük bir kısmının kayalık duvarlarda inşa edilmiş olmasıdır. Düzlükte ve derinlemesine kazılan Nevşehir Göreme yeraltı şehirlerinden farklı olarak Kayseri civarında bulunan yeraltı şehirlerinin en azından bir kısmı kayalık duvarlarda kazılmış ve vadilere açılan pencereli büyük odalarla bağlantılıdırlar. Yurdumuzda bugüne dek tespit edilmiş yeraltı şehrinin neredeyse %90'ı Aksaray, Nevşehir ve Kayseri illerinde bulunmaktadır.

Güvercinlikler: Kayseri ilinde temelde iki farklı güvercinlik yapısı görülmektedir. Bunların ilki Soğanlı civarındaki vadilerde yaygın olarak gözlenen, kayalara oyulmuş küçük girişlere sahip, klasik Kapadokya tarzı güvercinliklerdir. Diğeri ise, Gesi beldesi ve bu beldenin yakın civarında bulunan, yerüstü ve yeraltı bağlantılı olarak inşa edilmiş burç tipi ve sadece buraya özgü güvercinliklerdir. Bu tarz, burç veya kule tarzı güvercinliklerin yurt dışında benzer örnekleri bulunmaktadır. Ancak, Gesi güvercinliklerinde bulunan yeraltı odası ülkemize özgü olup, yurt dışındaki benzerlerinden önemli bir ayrım noktası oluşturmaktadır. Burçları kare veya kare/yarım daire olabilen bu yapıların mimarisi iki farklı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm toprak zeminin altında bulunan "güvercin odası"dır. Odanın tavanında ise güvercinlerin odaya girip çıkabilmeleri için yaklaşık bir metre çapında bir delik yer almaktadır.

Su yapıları: Göreme'de birçok vadide bulunan ve hem vadi suyunun fazlasını alarak tarım alanı açmaya, hem de vadileri su baskınlarından korumaya yarayan vadi içi su tünelleri Kayseri civarında mevcut değildir. Çalışmalarımız

Yurdumuzdaki yer altı şehirlerinin %90'nı Aksaray, Nevşehir ve Kayseri'dedir

sırasında sadece Gesi/Otedere ve Yeşilhisar/Başköy vadilerinde gözlemlediğimiz su aktarma kanalları vadi içinde akan derenin suyunu yakında yer alan yerleşimlere ulaştırma amaçlıdır. Öte yandan, Otedere Vadisi'nin kuzey çıkışında yer alan ve derenin suyunu bir kanala aktarıp ardından bir dağı güneyden kuzeye 140 m kadar oyarak köye su getiren ve bugün dahi kullanılan antik tünel mühendislik açısından çok etkileyicidir.

Ali Dağı yeraltı şehri: İlçe belediyesi tarafından 2010 yılında temizlenip aydınlatılarak turizme açılan bu yeraltı şehri, Talas ilçesinin Ali Dağına doğru yükselen yamacında yer almaktadır. Ölçümlerimiz sonunda toplam galeri ve yapı uzunluğunun 528 m olduğu tespit edilen bu yapı, bilinen ve haritalanmış tüm diğer yeraltı şehirleri ile karşılaştırıldığında bir yeraltı şehri hüviyeti taşımamaktadır.

Değirmendere Vadisi: Gesi/Değirmendere Vadisinde ve onun kuzeye doğru devamı olan Efkere civarındaki yamaçlarda 200'den fazla güvercinlik mevcuttur. Yer üstünde, kesme taştan kare veya yuvarlak olarak inşa edilmiş tüm bu güvercinliklerin yeraltına oyulmuş ve yer üstünden çok daha büyük kısımları mevcuttur. Bu tarz, burç veya kule tarzı güvercinliklerin yurt dışında benzer örnekleri bulunmaktadır. Ancak, Gesi güvercinliklerinde bulunan yeraltı odası ülkemize özgü olup, yurt dışındaki benzerlerinden önemli bir ayrım noktası oluşturmaktadır. Gesi'nin eski evleri gibi bu vadide yer alan güvercinliklerin ve kaya yapılarının da birer mimari kültür mirası olarak, çevresi ile bir bütün olarak korunmaya alınması ve Kayseri'nin tarihsel geçmişinin az sayıda kalmış mimari örneğine sahip bu güzel vadinin bir park, mesire yeri gibi değerlendirilerek korunması çok yerinde olacaktır.

Çatalin yeraltı şehri: Oldukça dar bir alanda üç kat olarak inşa edilmiş bu ufak yeraltı şehrinin doğrusal uzunluğu kuzeybatı-güneydoğu hattında 26 m, eni ise 13 m kadardır. Yeraltı şehrinde mevcut üç katın toplam yapısal alanı ise 621 m^2 dir ve bu alanda toplam 18 oda bulunmaktadır. Yeraltı şehrine giriş kısmında bulunan, iki farklı katta kazılmış büyük salonlarla girilmektedir. Büyük salonun batısında bulunan tüneli kapatmak için kullanılan taş kapı girişin önünde yerde durmaktadır. Doğu hattında kazılmaksızın oyulmuş iki büyük salon ise bu yeraltı şehrinin ilginç yapısal özelliklerindendir.

Penzikli yeraltı şehri: Çatalin yeraltı şehri gibi bu diğer yeraltı şehri de daha önce hiçbir kaynakta zikredilmemiş ve ilk olarak tarafımızdan araştırılmıştır. Öte yandan; bu yeraltı şehri, hem vadideki komşusu diğer yeraltı şehrinden, hem de Kayseri ve yakın civarında şu ana dek keşfedilen tüm diğer yeraltı şehirlerinden farklıdır. Penzikli yeraltı şehrinin girişindeki 14 m^2 koridorun devamında, dar

bir alanda üç kata yayılmış irili, ufaklı üç salon ve 24 oda mevcuttur. Bu yeraltı şehrinin toplam yapısal alanı 725 m^2 olmasına karşın bu denli çok odaya sahip olması ve birçok odanın yan duvarlarının nispeten yakın zamanda kırılarak genişletilmesi ama, tüm hafriyatın yerde durması ve bu mekanların hiç kullanılmamış olmaları ilginçtir.

Kırlangıç Vadisi yeraltı şehri: Yeraltı yapısının yamaçtan ulaşılan ilk üç katı geniş salonlara ve bu salonların içinde yaşam mekanlarına sahipken dik merdivenlerle ulaşılabilen dördüncü katının odaları daha ufaktır. Son kat ise vadi tabanına dek ulaştığını tahmin ettiğimiz ve ne yazık ki tıkalı olan bir tünelden ibarettir. Vadi içinde yaptığımız bir diğer araştırma sırasında, yeraltı şehri ile aynı noktada, dere hizasında kayaya oyulmuş bir tünel ağzı fotoğraflanmıştır.

Ötedere Vadisi yeraltı şehri: Halk arasında "Cüzzam Hastanesi" olarak bilinen bu yapı Kayseri'nin belki de en ilginç eski eserlerinden birisidir. Yamacı savunan yüksek taş duvarları değilse bile, yapının içindeki tüneller ve bu tünelleri kapatmak için kullanılan iki büyük taş kapı, bu yapının ilk inşa amacının bir cüzzam hastanesi olmadığının ispatıdır. Batı tünelinin 3.5 m sonrasında ise bu tünelin devamını kapatmak için kullanılan 1.20 m çapında, 32 cm kalınlığında devasa bir kapı taşı in situ durmaktadır. Taş kapı ile savunulan ve büyük emeklerle kazıldığı belli olan, yer yer merdivenli bu ana galeri yaklaşık 40 m aşağıda ansızın sonlanmaktadır. Yegane olasılık, zaman içinde bu galerinin devamının kazılmaktan vazgeçilmiş olması olabilir. Yapı bu ilginç mimarisiyle bilinen hiçbir yeraltı şehrine benzememektedir.

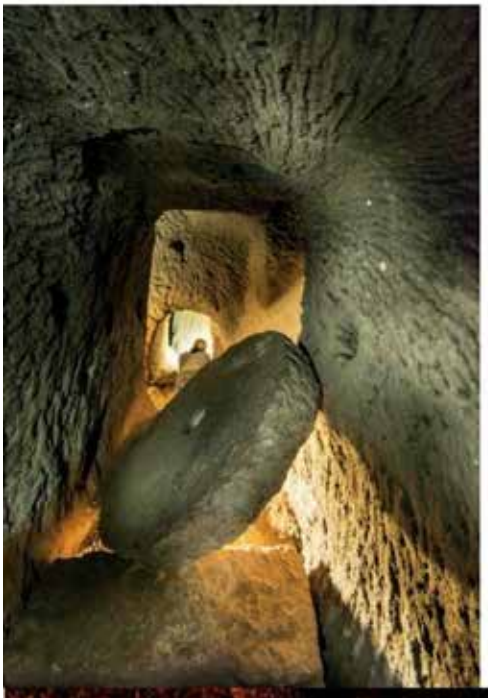
Ötedere Vadisi su yapıları: Ötedere Vadisinde bulunan akarsuyun bir kısmı vadinin kuzey çıkışından 1200 m kadar önce batı kayalık duvarda kazılmış bir kanala aktarılmıştır. Bu kanal, vadinin kuzey çıkışına yakın bir noktada dağa oyulmuş bir tünele girip dağın kuzeyinde, Belağası Köyünde açığa çıkmaktadır. Bugün de aktif olan bu kanaldan gelen su halen köylüler tarafından kullanılmaktadır. Kanalın dağa girdiği noktanın yaklaşık 25 m kuzeyinde kayaya oyulmuş ikili bir başka su kanalı daha mevcuttur. Olasılıkla eskiden şu anda aktif olan kanalla bağlantılı olan bu su yolunun kuzeye doğru devam eden kısmı ise tümüyle tahrip olmuş durumdadır.

Belağası kaya yerleşimleri ve yeraltı şehirleri: Belağası Köyü, Gesi'ye bağlı eski bir Ermeni köyüdür. Köyün 1600'lü yıllarda kurulduğu ve eski Koramaz Nahiyesi'ne bağlı olduğu bilinmektedir. Köyde 1842 yılında inşa edilen Surp Haç Kilisesi'nin güney duvarı tamamen kayaya oyulmuş, kuzey kısmı ise duvarla örülmüştür. Kilise 1915'den sonra uzun zaman ahır,

Değirmendere Vadisindeki güvercinlikler ilk defa kapsamlı bir şekilde ölçüldü ve haritalandı

samanlık olarak kullanılmış ve defineciler tarafından tahrip edilmiştir. Yapının içinde bulunan süsleme ve Ermenice yazıtların ancak çok ufak bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir.

Doğanlı (Kırkmerdiven) yeraltı şehri: İsmini; ana girişinde yer alan ve 380 eğime sahip, kayalara oyulmuş merdivenden alan bu yeraltı şehrinin girişten sonra ulaşılan ana salonu etkileyicidir. 15 sütunla desteklenen bu salon 500 m^2 ye yaklaşan yüzölçümüyle benzer yeraltı salonlarından çok daha büyüktür.

Yeşilhisar Vadilerinin haritalanması: Yeşilhisar ilçesine bağlı Soğanlı, Akköy, Başköy, Güzelöz, Derbentbaşı, Erdemli, Gülbayır ve Kavak köyleri ve bu köylerin civarında bulunan derin vadilerde yüzlerce kaya yerleşimi mevcuttur. Kayalara oyulmuş kiliseleri, evleri, güvercinlikleri ve yeraltı şehirleriyle antik Kapadokya'nın önemli bir parçası olan tüm bu yerleşimlerin konumlarını gösteren genel bir harita ise mevcut değildir.

Önerilerimiz

Antik Kapadokya'nın başkenti olan Kayseri'nin kaya ve yeraltı yapıları tarihsel ve kültürel bir mirastır. Tarihi yüzlerce, hatta binlerce yılla ölçülen bu yapıların korunması ise tüm yetkililerin geleceğe yönelik sorumluluğudur. Şimdiye dek çalıştığımız bölgeler ve yapılarla ilgili önerilerimiz şunlardır:

- Gesi/Otedere Vadisi ve vadi çıkışında yeralan Beloğası Köyü acilen korumaya alınmalı, bu bölgede yapılaşmaya hiçbir şekilde izin verilmemelidir. Öte yandan; bu bölge hem Kayseri'ye yakın, hem de ıssız olduğu için tüm yapılarda yoğun bir defineci tahribatı mevcuttur. Bölgede yer alan kaya yerleşimlerinin ve dört farklı yeraltı şehrinin daha fazla tahrip edilmeden korunmaya alınması yerinde olacaktır.
- Aynı önerimiz Gesi/Değirmenderesi Vadisi için de geçerlidir. Bu vadinin, devamında yeralan Çatalin ve Penzikli yeraltı şehirleriyle birlikte bir bütün olarak büyük bir park/mesire yeri şeklinde düzenlenmesi çok yerinde olacaktır.
- Harmancık ilçesinden kuzeye doğru uzanan Kırlangıç Vadisi, Kayseri için essiz bir doğal değerdir. Bu vadinin, içinde yeralan yeraltı şehri ile birlikte bir bütün olarak korunması ve değerlendirilmesi yerinde olacaktır.
- Yeşilhisar ilçesi/Güzelöz Köyü'nde bulunan yeraltı şehri; hem bu turistik bölgede şimdiye dek bulunan yegane yeraltı şehri hüviyetine sahip olması, hem de köye yakınlığı göz önüne alınarak turistik açıdan değerlendirilebilir. Bu çalışmayla bir bütün olarak eski Güzelöz Köyü kaya yerleşmelerinin, özellikle de bugün depo/ambar olarak kullanılan büyük kilisesinin restorasyonu bölge turizmine ciddi bir katkı olacaktır.

AYLIK COĞRAFYA KEŞİF DERGİSİ

ATLAS

TURİZM

SAYI: 322 - OCAK 2020 FİYATI: 15.00 TL (KKTC FİYATI 18.50 TL) NO: 2020/1

İSVEÇ'TEN KANADA'YA
EN GÜZEL KIŞ FESTİVALLERİ

BELGRAD ORMANI: İSTANBUL'UN SU MİRASI

SON ORMAN

TÜM OKURLARA
2020
TAKVİMİ

DOHA / KATAR
ÇÖLÜN SESİ

KAZBEK DAĞI / GÜRCİSTAN
KAFKASLAR'IN
KALBİNE TIRMANIŞ

SUZDAL / RUSYA
ALTIN HALKA'NIN
MÜCEVHERİ

KAYSERİ / BÜYÜK BÜRÜNGÜZ
KEŞİF: YERALTI ŞEHRİ

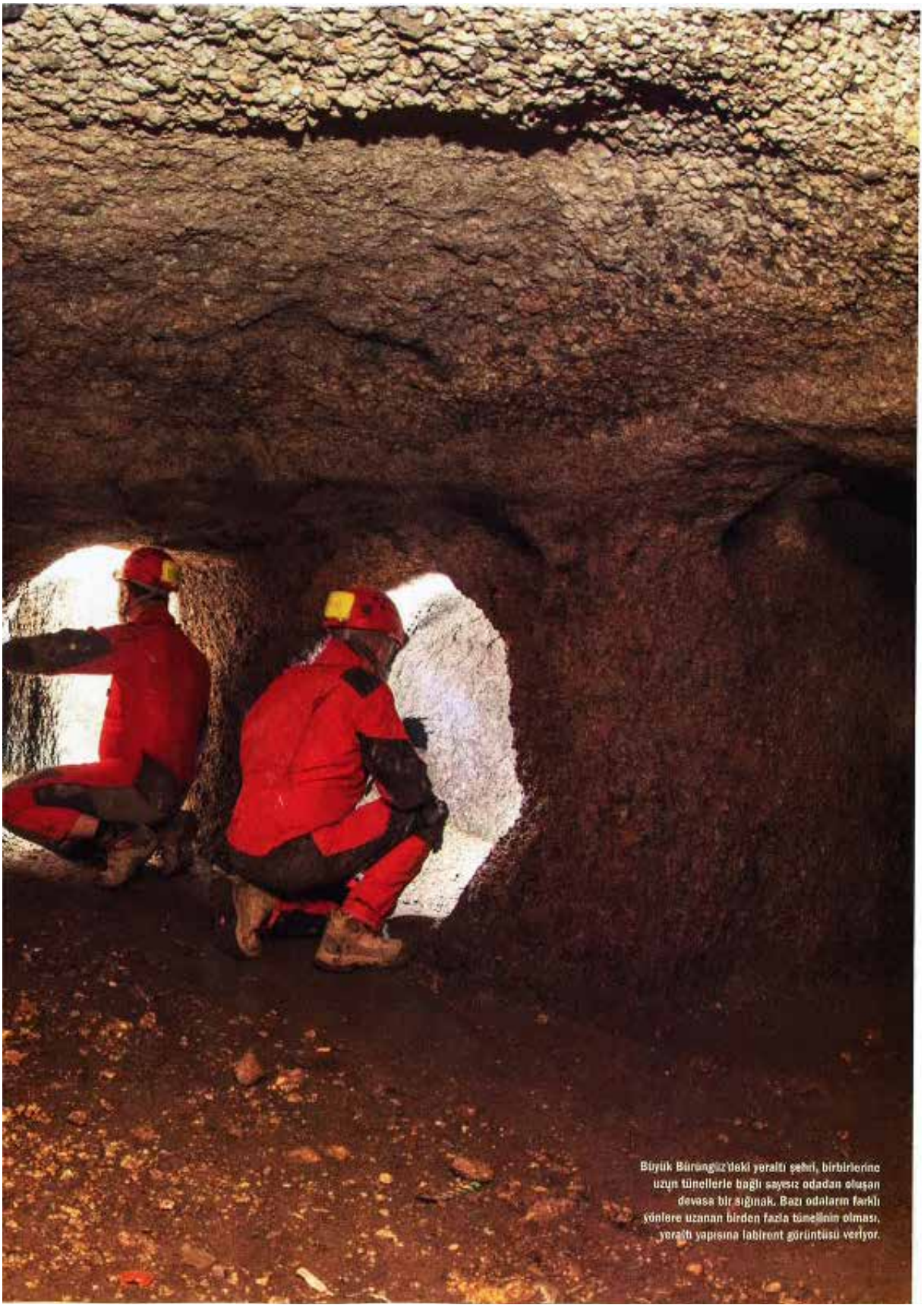
KAYSERİ / BÜYÜK BÜRÜNGÜZ

Yeraltı şehrinin keşfi

Kayseri'nin Büyük Bürüngüz Mahallesi'nin altında devasa bir yeraltı şehri keşfedildi. Yüzyıllar içinde giderek genişlemiş, toplam uzunluğu 1273 metreyi bulmuş tüneller ve odalardan oluşan dev sığınak, sahip olduğu ilklerle araştırmacıları hayrete düşürdü.

YAZI: ALİ YAMAÇ - FOTOĞRAFLAR: ALİ ETHEM KESKİN

Büyük Büründüz'deki yeraltı şehri, birbirlerine uzun tünellerle bağlı sayısız odadan oluşan devasa bir sığınak. Bazı odaların farklı yönlere uzanan birden fazla tünelinin olması, yeraltı yapısına labirent görüntüsü veriyor.

Daracık bir tünelde saatlerdir sürünüyoruz. Birkaç tünel önce sağda solda ufak odalar keşfetmiştik, ama o odalarda da ayağa kalkmak pek mümkün olmamıştı. Bu son tünelde ise hiçbir oda yok. Sonsuz bir karanlığa doğru uzanan, 70 santimetre yüksekliğinde ve 50 santimetre eninde, daracık bir tünel bu. Kayseri merkeze bağlı Büyük Bürüngüz Mahallesi'nde, yerleşimin altını bir ağ gibi saran devasa bir yeraltı şehrini ölçüyor ve haritalıyoruz. Ölçümü, pusulayı ve eğimi düzgün bir şekilde alabiliyoruz ama sadece ölçümler yeterli değil. Bu yeraltı şehrinin doğru bir haritasını çizebilmek için bu ölçümlerin bir eskize oturtulması da lazım, ama bu kadar dar bir tünelde elimdeki deftere bir yandan ölçümleri yazarken, diğer yandan da çizim yapmaya çalışmak çok zor. Önden gidiyor, daha doğrusu sürünüyorum. Arkamdan gelen mağaracı arkadaşım ise bana her istasyonda ölçümleri söylüyor. Defterimdeki sayılara bakıyorum, az önce ölçtüğümüz son tünel 56 metre uzunluğunda imiş.

Tamam, düşman saldırılarına karşı kendinizi savunmak için yeraltına bir yapı kazıyorsunuz. Ansızın gelen bir saldırı karşısında herkesin kaçabilmesi için bu yeraltı şehrinin tünellerini köydeki her eve dek uzatıyor ve tüm tünelleri taş kapılarla koruyorsunuz. Bunların tümünü anlıyoruz, kaldı ki geçtiğimiz yıllar içinde Kayseri'nin ve Kapadokya'nın farklı yerlerinde bu tür birçok yeraltı şehri keşfettik ve ölçüp haritaladık, dolayısıyla konu hakkında tecrübemiz var. Peki ama bu 56 metre uzunluğunda ve hiçbir odası olmayan, benzerine de başka hiçbir yeraltı şehrinde rastlanmayan tünel ne oluyor?

OBRUK Mağara Araştırma Grubu olarak, Kayseri Büyükşehir Belediyesi ve ÇEKÜL Vakfı ile 2014 yılında imzaladığımız üçlü protokole bağlı olarak Kayseri'nin yeraltı yapılarını araştırıyoruz. Roma İmparatorluğu'ndan itibaren antik Kapadokya'nın başkenti olan bu şehir ve çevresinde daha önce incelenmemiş ve birbirinden önemli sayısız kaya yerleşimi mevcut.

İvriz Dağı'nın eteklerinde ve Korumaz Vadisi'nin başlangıcında bulunan Büyük Bürüngüz'ün tarihi yüzlerce yıl öncesine uzanıyor. Burada yaşayanların kendilerini dışarıdan gelen saldırılara karşı savunma ihtiyacı, zaman içinde yeraltında geniş bir sığınak sistemi oluşturdu.

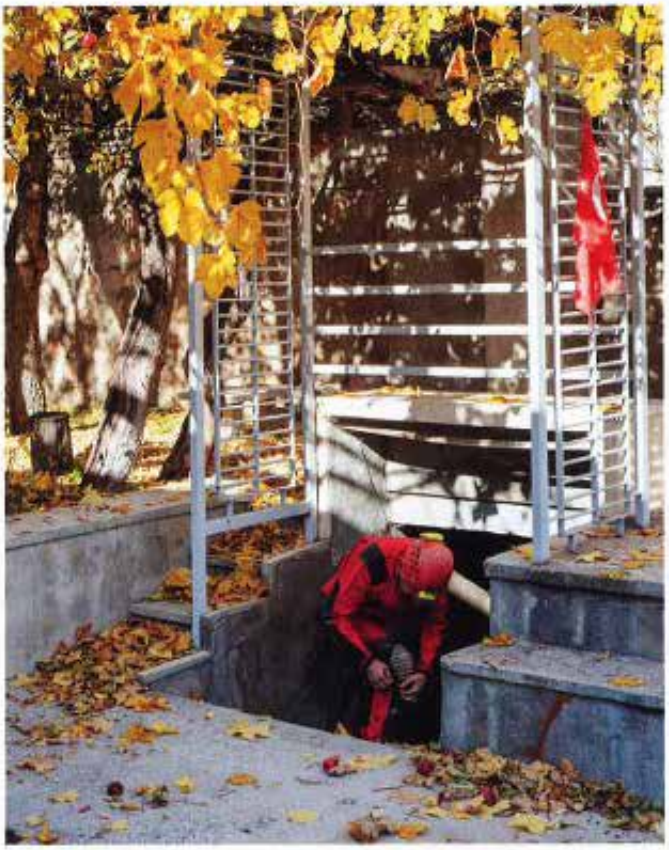
Beş yıldır süren "Kayseri Yeraltı Yapıları Envanteri Projesi" bugün ilk defa tarafımızdan keşfedilen, araştırılan ve belgelenen 46 Doğu Roma kaya oyması kilise, 33 yeraltı şehri, üç yeraltı su tüneli, 10 Asur kalay madeni ve iki farklı kaya köyü ile, sadece Türkiye'nin değil, dünyanın en önemli yeraltı yapıları projelerinden biri haline geldi. Bahsettiğimiz yeni keşfedilen iki kaya yerleşimi köyden sadece birisi olan Dimitre'de 229 farklı yapının ölçüldüğü ve haritalandığı bilinirse projenin büyüklüğü daha iyi anlaşılabilir.

KORAMAZ'IN SIĞINAKLARI

Koramaz Vadisi ise bir anlamda, bu projenin içinde yer alan çok özel bir başka proje (Atlas'ın Şubat 2018 tarihli 299'uncu sayısında yer aldı). Kayseri'nin doğusunda, yüksek tepelerden ovaya doğru inen akarsularların aşındırdığı altı farklı vadi bulunmakta ve bu vadilerin duvarlarında yüzyıllar, hatta binyıllar boyunca yörede yaşayanlar tarafından kazılmış mekânlar mevcut. Bu altı vadinin en büyüğü Koramaz Vadisi. 16 kilometre uzunluğa sahip bu vadinin yamaçlarında yer alan köylerin tümünün hem içi, hem de civarı kayalara oyulmuş yapılarla dolu. Sürekli kullanıldığı için bu kaya yapılarını tarihlemek çok zor olsa da, uzmanlar vadide bulunan bazı kaya kiliselerinin 10 ila 11'inci yüzyıllardan kaldığını düşünüyorlar. Öte yandan, Koramaz Vadisi'nde bulunan yeraltı şehirlerinin bu bölgeye yönelen Arap akınlarına karşı kendilerini savunmak için yörede yaşayan HIristiyanlar tarafından 7 ila 10'uncu yüzyıllar arasında kazıldığı genellikle kabul gören bir varsayım. Tüm bunların ötesinde Ağırnas Mahallesi civarında bulunan kaya oyması yapıları inceleyen uzman-

Kayseri Yeraltı Yapıları Envanteri Projesi, 2014'ten beri sürüyor.

OBRUK Mağara Araştırma Grubu'nun yeraltı şehrindeki çalışmaları günlerce sürdü ve tüm girişler evlerin içindeydi. Çalışma sırasında sokaklarda mağaracı kıyafetleriyle dolaşan araştırmacılar, Büyük Büründüz için alışıldık bir görüntüye dönüştü (üstte).

lar, zaman içinde farklı kullanımlar dolayısıyla değişikliğe uğramış olsalar da, giriş süslemelerine ve iç mimariye bakarak bazı yapıların ilk inşa amacının Roma kaya mezarı olabileceğini düşünüyorlar.

Özetlersek bu vadide bulunan, kayalara oyulmuş yapıların geçmişi en az bin yıla, olasılıkla daha da eskiye dayanıyor diyebiliriz. Koramaz Vadisi'nde bugüne dek kayalara kazılmış 476 yapı keşfettik ve ölçüp haritaladık. Bu yapılar arasında 42 kaya oyması kilise ve 11 yeraltı şehri vardı. Yani, beş yıllık çalışmamız sırasında tüm Kayseri ilinde bulduğumuz kiliselerin dördü hariç geri kalanlarının hepsi bu vadide idi. Ölçülen ve haritalanan diğer kaya oyması yapıların büyük bir kısmının mesken, güvercinlik veya depo olmasına karşın, en az 18 yapının Roma kaya mezarı olarak kazıldığı düşünülmekte. Koramaz Vadisi, bu denli zengin bir tarihsel geçmişe sahip ve bu sayıda kaya oyması yapı içeren bilinen yegâne örnek. OBRUK Mağara Araştırma Grubu olarak "Kayseri Yeraltı Yapıları Envanteri Projesi"ne başladığımız andan itibaren amacımız bu vadiyi olabildiğince detaylı çalışıp hiçbir yapıyı atlamadan tam bir envanter çıkartmak, ardından da vadinin bir bütün olarak UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne kabulü için başvuruda bulunmaktı. Vadide yer alan diğer yeraltı yerleşimlerdeki çalışmalarımız aylar sürdü, ama kolaydı, çünkü her köyün içi ve civarındaki vadi duvarları kaya oyması yapılarla doluydu.

Bu çalışmalarımız sırasında her sefer Koramaz Vadisi'nin en büyük köyü olan Büyük Büründüz'e de uğruyor ve kahvede oturup köy sakinleriyle sohbet ediyorduk. Vadinin bu başlangıç kısmında bir kaya duvar ve kaya oyması yapı yoktu. "Peki, yeraltı şehri" diye sorduğumuzda ise, bize her defa aynı cevabı veriyorlardı: "Hayır, yok". Tam ümidimizi kesip vazgeçmek üzere iken yardımımıza ÇEKÜL Vakfı Kayseri Koordinatörü Prof. Osman Özsoy yetişti. Bu projenin başladığı günden bu yana her aşamada ve her çalışmada yanımızda olan, ya da daha doğru bir deyimle "Kayseri Yeraltı Yapıları Envanteri Projesi"ni yaratan Osman Özsoy, Büyük Büründüz Köyü'nün yerlisi, emekli işadamı Mehmet Akgül ile temasa geçti ve ansızın tüm kapılar önümüzde açıldı. Mehmet Akgül belki de bu köyün en önemli siması. İflah olmaz bir koleksiyoner olan ve bu aralar ikisi Kayseri'de, biri de Ağırnas'ta üç farklı müze birden açma hazırlığında olan Mehmet Akgül, Büyük Büründüzlülerle sohbet edince bir anda kapılar açıldı ve tüm köyün altını bir ağ gibi kuşatan devasa bir yeraltı şehrinin varlığı ortaya çıktı. Kapılar mecazi değil, gerçek anlamı ile açılmıştı, çünkü bize kapılarını açan iki farklı evin altındaki tünellerden devasa bir yeraltı şehrine ulaştık.

ÜSTÜ KÖY, ALTI ŞEHİR

Büyük Bürüngüz ile ilgili en eski kayıtlar 1500 tarihli Osmanlı tahrir defterinden ve bu kayıtlara göre o tarihte köyde tümü gayrimüslim 99 hane yaşamakta imiş. Ama köyün en eski yapılarından birisi olan ve Dulkadirli beyi Âlâüddevle'nin ismini taşıyan camide bulunan bir onarım kitabesi 1590 tarihli. Yapım kitabesi mevcut olmayan bu caminin 1590'da onarılması, ilk inşasının bu tarihten çok önce olduğunu göstermekte. Benzer şekilde, köyün diğer bir eski yapısı olan Daniş Ali Bey Camii'nde bulunan kitabelere göre bu yapının yazlık mescidi 1582 yılında, kışlık mescidi ise 1587 yılında inşa edilmiş. Tüm bu bilgiler ışığında, eğer 1500 tarihli Osmanlı tahrir defteri kayıtları doğru ise, Büyük Bürüngüz'ün o tarihten sonra kısa bir süre içinde din değiştirdiği veya Müslüman bir topluluğun buraya yerleştiği düşünülebilir.

Öte yandan 1500'lü yıllardan çok önce, 7 ve 8'inci yüzyıllarda bu köyde yaşayan Hıristiyanlar hemen her yaz süregelen Arap akınlarına karşı kendilerini savunmak için yeraltında devasa bir yapı kazıyorlardı. O dönemdeki ismi bilinmeyen Büyük Bürüngüz Köyü sakinlerinin kazdıkları bu savunma yapısının benzerleri Kapadokya'nın birçok yerleşiminde mevcut. Evlerin altından yeraltına kazılan bu tekil yapılar köy büyüdükçe birleşerek tüm bir köyün altını kapsayan bir savunma ağı oluşturmuş. Kayseri'nin 70 kilometre güneybatısında bulunan Derinkuyu ve Kaymaklı yeraltı şehirleri bu tür, tekil savunma sistemlerinin birleşmesi sonucu oluşmuş. Aynı şekilde, Büyük Bürüngüz Köyü'nün altı kilometre kuzeybatısında bulunan Ağırnas'ın altında da, köyün tümünü kapsayan çok büyük bir yeraltı şehri var. Tünellerle birbirlerine bağlanan küçük odalardan ve depolardan oluşan bu yeraltı şehirlerinin en tipik özellikleri ise düşman saldırısı sırasında tünelleri kapamak için kullanılan devasa kapı taşları. Tirhaz da denilen bu yuvarlak taşlar yuvalarından hareket ettirilip tüneli kapatıyor, ön tarafından açılmalarını engellemek için de arkalarına takoz konuyordu. Kapadokya'da bazı yeraltı şehirlerinde çapı iki metre ve ağırlığı 4 ton civarında olan taş kapılar bile mevcut.

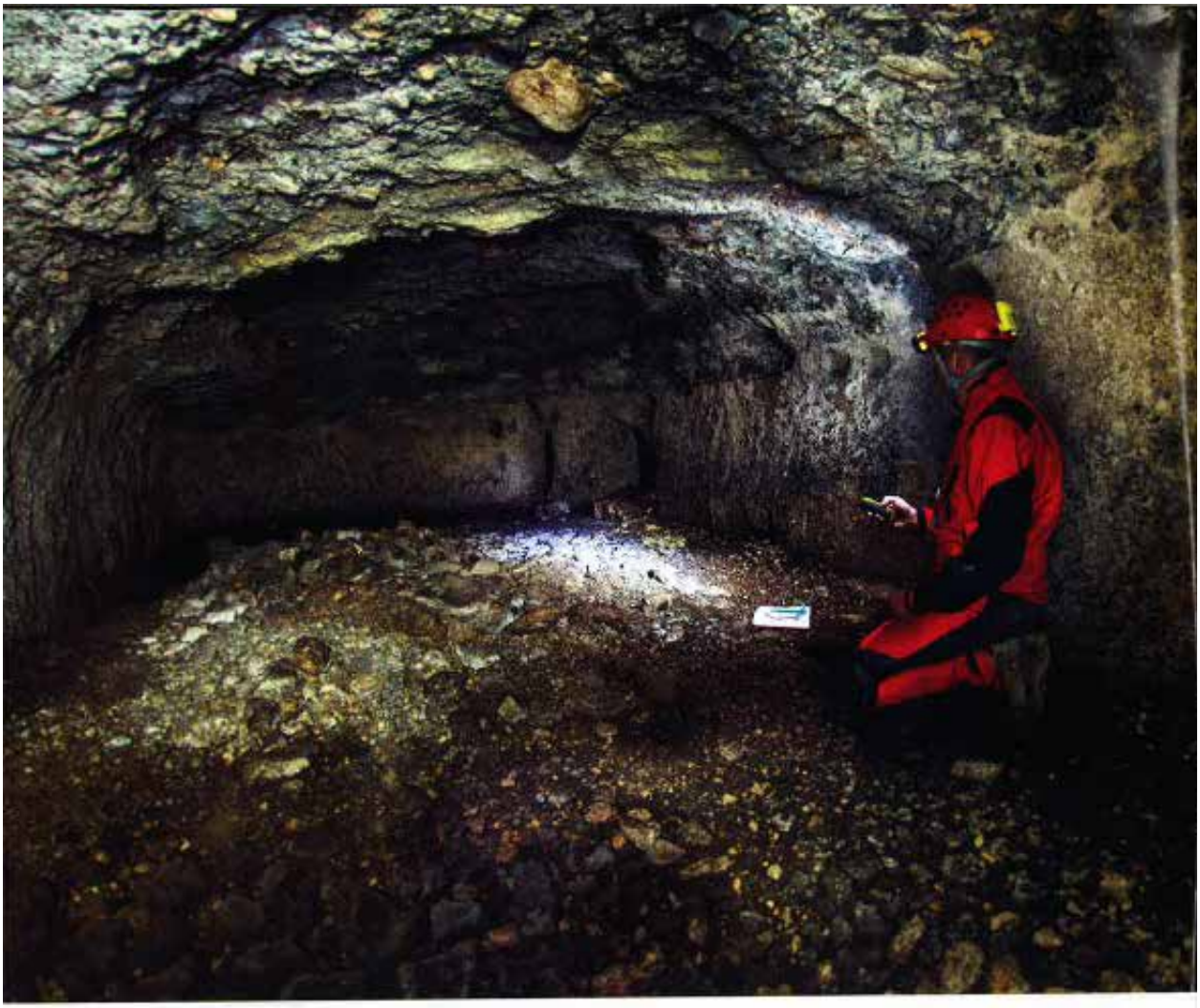
Yıllar süren Kayseri çalışmamız sırasında daha önce birçok yeraltı şehri bulmuş ve araştırmıştık. Bunların bazıları ufak savunma yapılarıydı. Öte yandan Doğanlı, Fatinler, Kuşcağız gibi büyük ve mimari açıdan etkileyici diğer yeraltı şehirleri ise, garip bir çelişki olarak, tüm yerleşimlere uzaktı. Ağırnas'ın altında bulunan yeraltı şehrini ise tam

Köyün bazı köşelerindeki tarihi konaklar, taş işçiliğinin nitelikli örnekleri olarak hâlâ varlıklarını sürdürüyorlar, ancak bunların yerini zaman içinde betonarme yapılar alıyor (üstte). Çalışmalar sırasında yeraltı şehrinin bazı odalarından üst katlara uzanan bağlantılar saptandı (altta).

Yeraltı şehrinin bazı odalarında köyün diğer evlerine, veya üst katlara ulaştığı düşünülen bağlantılar var. Ancak bu bağlantıların birçoğu tıkalı.

anlamıyla araştırmak mümkün olmadı, çünkü evlerin altına denk gelen kısımları depo ve ambar olarak kullanılmaya devam ediyordu ve geçişleri engellemek için bağlantı tünelleri kapatılmıştı.

Büyük Bürüngüz yeraltı şehri maceramız, bize kapılarını açan ilk evin avlusunun altında bulunan depolarla başladı. Birbiri ile bağlantılı olarak kazılmış sekiz farklı yeraltı deposunu geçtikten sonra ilk tünelle karşılaştık. Aynı işi iki defa yapmamak için, yeni keşfettiğimiz bir yeraltı yapısını araştırırken aynı zamanda ölçüm alıp eskiz de çizeriz. Ölçüme de bulduğumuz yeraltı yapısının en son noktasından başlar ve geriye, girişe doğru gideriz. Bu ilk yeraltı şehrini ölçüp haritalamamız tam üç gün sürdü, o kadar karışıktı ki sonunu bile bulamıyorduk. Yeraltı şehirlerinin çoğunda bir ana tünel ve ona bağlanan yan tüneller olur. Burada ise sayısız çatal vardı. Soldaki tünele sapıyorsunuz, az sonra bir kapı taşı ile karşılaşıyorsunuz ve tünel dokuz metre sonra tıkanıyor. Geri dönüp diğer tünelde sürünmeye devam ediyorsunuz, bir süre sonra o da tıkanıyor ve bu böyle devam ediyor. Tüneller çoğunlukla 60-70 santimetre yüksekliğinde. Sadece sağda solda rastladığımız odalarda bir nebze olsun ayağa kalkabiliyoruz. İlginç olan ve şimdiye dek araştırdığımız başka hiçbir yeraltı şehrinde karşılaşmadığımız bir diğer olgu ise bu yapıda bulunan kapı taşlarının çift yönlü savunmaya uygun olmasıydı.

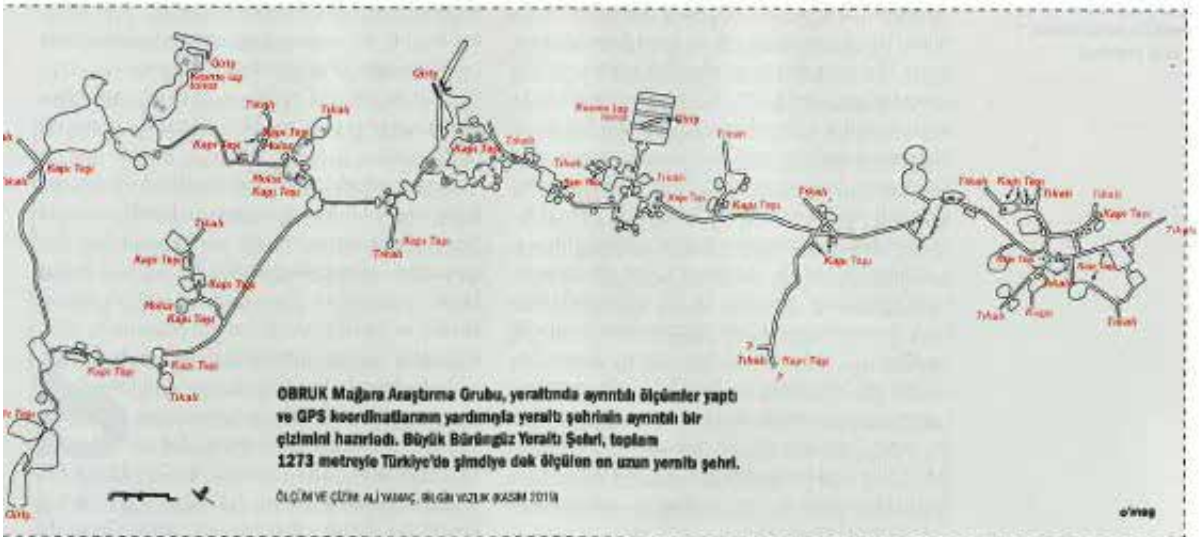
Normal koşullarda bir yeraltı şehri giriş yönüne -ki bu sizin de girdiğiniz yöndür- doğru savunma yapar çünkü düşmanın geleceği yön budur. Bu yeraltı şehri ise her tünel çatalında çift yönlü savunma yapıyordu. Olasılıkla, bağlantılı oldukları evlerden içeri girecek düşmana karşı da hazırlıklıydılar. Böylesi karmaşık bir mimari yapının kazılması ise hem son derece zordur, hem de çok hassas bir planlama gerektirir. Üs-

Yeraltı şehirlerinde tünelleri kapamak için kapı taşları kullanılır. Büyük Bürüngüz Yeraltı Şehri, uzunluğunun yanı sıra toplam 27 kapı taşıyla bir başka rekora daha sahip (sağda).

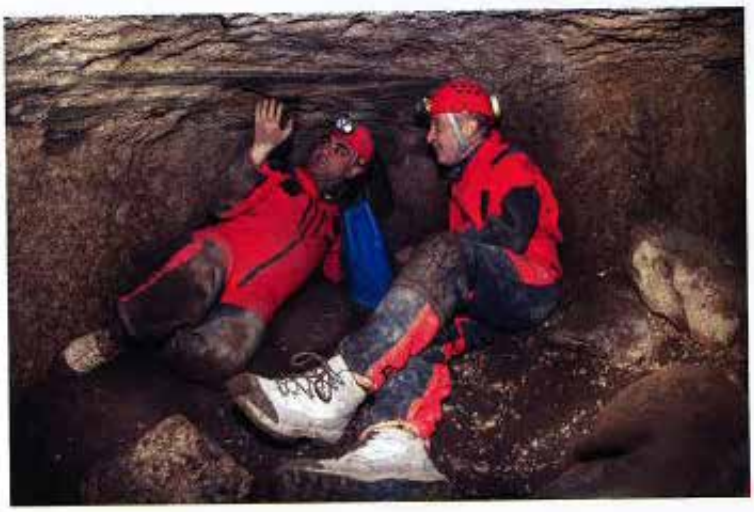

OBRUK Mağara Araştırma Grubu, yeraltında ayrıntılı ölçümler yaptı ve GPS koordinatlarının yardımıyla yeraltı şehrinin ayrıntılı bir çizimini hazırladı. Büyük Bürüngüz Yeraltı Şehri, toplam 1273 metreyle Türkiye'de şimdiye dek ölçülen en uzun yeraltı şehri.

ÖLÇÜM VE ÇİZİM: ALİ YAMAÇ, BİLGİN VEZİR (KASIM 2019)

Kapı taşlarının çift yönlü savunmaya uygun olması, bu yeraltı şehrinin önemli özelliği.

Büyük Bürüngüz Yeraltı Şehri'nin bazı odaları zemindeki hafriyat dolayısıyla oldukça alçaktı. Bu durum araştırmacıları yer yer çok zorladı (üstte). Buna karşılık birçok oda ise tahminlerin ötesinde büyük ve ferah bir yapıya sahipti (karşı sayfada).

tüne üstlük bu kazma faaliyetinin yerin metrelerce altında, basit aletlerle ve kandil ışığında yapıldığını düşünecek olursanız bin yıl önce bu köyde yaşayan insanların canlarını korumak için çektiği sıkıntıları daha iyi anlam mümkün olur. Bu, çalıştığımız ilk yeraltı şehrinin son kısmı çoğu hafriyatla tıkalı olan tüneller dolayısıyla kelimenin tam anlamıyla bir labirent görüntüsünde idi. Bu tarz, karışık ve bir daire çizdikten sonra birbirine kavuşan tüneller zaman zaman düşmanı şaşırtmak için kazılmış olabilseler de tıkalı galeriler açılmadan bunun gerçekliğini anlamamız mümkün değil. Öte yandan, yapının bu son kısmında dahi taş kapıların en azından üç tanesinin hâlâ tünellerin devam ettiği yöne doğru savunma yapması bize yeraltı şehrinin bu son noktadan sonra da devam ettiğini göstermekteydi. Ölçümler sonunda bu ilk yeraltı şehrinin toplam uzunluğunun 701 metre olduğu anlaşıldı. Burası 22 odası ve 15 kapı taşı ile Kayseri'de şu ana dek ölçülmüş en büyük yeraltı savunma yapısı idi. Tünellerin 16 tanesinin tıkalı olması, bu yeraltı şehrinin Büyük Bürüngüz'deki birçok farklı evle bağlantılı olduğunu ve büyük bir yapı kompleksi şeklinde tüm yerleşimin altına yayıldığını düşündürmekteydi.

KAPI TAŞLARININ GİZEMİ

Ardından, bir diğer evin kapısı açıldı ve Büyük Bürüngüz'de bulunan bir başka evin altından tekrar yeraltına indik. Bu ikinci yeraltı şehrinin girişi araştırdığımız ilk yapıya çok yakın bir konumda idi ve çalıştığımız ilk yapıya benzer şekilde bu yapı da yeraltı depolarıyla başlıyordu. Olasılıkla, evlerin altında bulunan yeraltı savunma yapısının başlangıç kısımları geçen zaman içinde genişletilerek depo haline getirilmiş olmalı. Arka arkaya dört depo odasından sonra yeraltı şehrinin tüneli başlamaktaydı. Birbirlerine çok yakın olmalarına karşın ikinci yeraltı şehrinin yapısı ilkinden farklıydı. İlk yapının aksine burada çok daha az oda ve uzun tüneller vardı. Karşılaştığımız ilk tünelin uzunluğu 41 metre ve genişliği sabit bir şekilde 65 santimetreydi. Birkaç odadan ve tıkanmış yan kollardan sonra batıya devam eden diğer tünel ise 56 metre uzunluğundaydı ve tıkalı bir yan kol dışında bu tünelde hiçbir oda yoktu. Hem Kayseri'de, hem de Kapadokya'nın diğer bölgelerinde ölçüp haritaladığımız 40'tan fazla yeraltı şehri içinde herhangi bir odası olmaksızın bu denli uzun devam eden başka bir tünel mevcut değildi. Bu tünelin sonundaki odada bulunan ve odayı batı tüneline doğru koruyan taş kapı ise 1.60 metre çapı ve 36 santimetre kalınlığıyla tüm Kayseri'de şimdiye dek rastladıklarımızın en büyüğüydü.

Yeraltı şehirlerindeki taş kapılar iki farklı şekilde imal edilirler: Eğer yapının kazıldığı kayaç yeteri kadar sertse yeraltı şehrinin içindeki bir duvardan kazılarak çıkartılırlar veya, yapının kayacı yumuşaksa, dışarıda daha sert bir taştan kazılır ve yuvarlanarak yeraltı şehrinin içinde, tüneldeki yerine yerleştirilirlerdi. Bir kapı taşına baktığınızda kazıldığı kayayı anlamanız çok kolaydır. İkinci yeraltı şehrinin kapı taşlarının büyük bir kısmı içinde bulundukları kayadan kazılmamışlardı. Bu satırları okurken lütfen bir an durup, iki-üç tonluk bir kapı taşını bir taş ocağından kazıp çıkardığınızı, daha sonra da

kandillerle aydınlatılmış daracık bir tünelde yuvarlayarak onlarca metre götürdüğünüzü ve yerine yerleştirmeye çalıştığınızı hayal edin. Her yıl süren Arap saldırıları dolayısıyla 7'nci yüzyıldan itibaren bu bölgede yaşam çok zorlaşmıştı ve burada yaşayanlar hayatta kalabilmek için insanüstü çaba göstermekteydi.

Bu yeraltı şehrindeki tünelin devamında bulunan ve yolu kapatan kapı taşını zar zor, debelenerek geçip araştırmaya devam ettik. Uzun tüneller ve irili ufaklı birçok odadan sonra ulaştığımız son noktadaki şaşkınlığımız görülmeye değerdi. Yeraltı şehrine girdiğimiz ilk odaya tekrar gelmiştik! Bu, ikinci yeraltı şehrinin tünelleri inanılmaz büyüklükte bir daire çizmiş ve başladığı noktaya dönmüştü.

Sonuçta Büyük Bürüngüz Mahallesi'nin altında bulunan iki farklı yeraltı şehrini ölçmüş ve haritalamıştık. Bunların ilki 701 metre, ikincisi ise 572 metreydi. Bu çalışma sırasında yüzeye ulaşan iki farklı nokta daha bulmuştuk, dolayısıyla elimizde dört farklı GPS koordinatı vardı. Çizdiğimiz haritaları koordinatları ile birlikte Google Earth'e yerleştirdiğimizde bu iki yeraltı şehrinin bir noktada birleştiğini gördük. Bu birleşme noktasını araştırmamız gerekiyordu. Tekrar girdik, haritada gözüken birleşme noktaları her iki yeraltı şehrinde de hafriyatla tıkalıydı. Toprak yığınını ellerimizle kazıp açmaya başladık ve bir süre sonra bir boşluğa ulaştık. Ardından, diğer yeraltı şehrine girip aynı boşluğu bulduk ve bu iki yeraltı şehri bağlandı. Böylece bu yeraltı savunma sisteminin toplam uzunluğu 1273 metreye ulaştı. Bu Türkiye'de şimdiye dek ölçülen en uzun yeraltı şehri idi. Bu savunma yapısında saptadığımız toplam 27 kapı taşı ise bir diğer rekordu. Öte yandan, şu ana dek ölçtüğümüz ve haritaladığımız yeraltı şehrinin Büyük Bürüngüz'ün ufak bir kısmını kapladığını da biliyoruz. Tıkalı olan 23 farklı tünel bu yeraltı şehrinin ölçtüğümüzden çok daha büyük olduğunun, olasılıkla tüm köyü bir ağ gibi ördüğünün kanıtı. Bu, tıkalı tünellerin açılması veya başka girişler keşfedilmesiyle Büyük Bürüngüz Yeraltı Şehri'nin uzunluğunun bugünkünden çok daha fazla olma ihtimali var... ●

Bir Çobanın İhbarıyla 52 Odalı Yeraltı Şehrinin Keşfi

Gizemli Bir Menfez

Prof. Dr. Osman Özsoy
Fotoğraflar: Ali Ethem Keskin

Aslında her şey Kayseri Lisesi'nde başladı.

Milli Eğitim Bakanlığı ile Kayseri Büyükşehir Belediyesi arasında bir protokol yapılıp tarihi binanın Milli Mücadele Müzesi yapılması hayata geçirilirken; uzunca sürecek bir restorasyon uygulaması ile çevre düzenlemesi başladı. Daha önceleri Kayseri Lisesi Sineması[1] iken yıkılarak öğrenci pansiyonu yapılan yer ile şimdiki Konuk Boğan Mescidi arasındaki bölgede yapılan çalışmalarda dikey bir menfez açığa çıktı. Okul yönetiminin giriş üzerine bir kapak yaptırarak önlem alması

1 Yaşar Elden, Sinemanın Kayseri'deki Serüveni, Palet Yayınları, 2012.

ve ziyaretimizde konudan bahsetmeleri üzerine; yerel imkânlarla çok dar olan girişten aşağıya inme yolu arandı. Işık sistemi ve kamera ile elde edilen veriler değerlendirilerek yapının mimarisi anlaşılmaya ve derinliği ölçülmeye çalışıldı. Fakat 2013 yılında devam eden ilgili girişe yakın yeni bir binanın yapılması, duvar oluşturarak okul içi ve dışı park yerlerinin düzenlenmesi bu menfezin ve lise bahçesinde olan diğer bir menfezin daha profesyonel birileri tarafından incelenmesini gerektirdi.

Konuyu ÇEKÜL Vakfı[2] Başkanı Prof. Dr. Metin Sözen'le paylaşınca: "Kolay. Bizim Obrukçular[3] gelir bakar" dedi. Hâlihazırda Gaziantep Büyükşehir Belediyesi ile çalıştıklarını öğrendik. Ali Murat Yamaç beyle irtibata geçtik. Daha önce defalarca Kayseri'ye ve Kapadokya'ya gelmelerine karşın Kayseri merkezde hiç bulunmadıklarını, programlarının oldukça yoğun olduğunu söylediler. Dikey menfezle ilgili bilgi vererek eldeki verileri paylaşınca "Tam da burada Antep'te livaslarla[4] uğraşıyoruz. Acaba livas türü bir yapı belirtisi olmasın? İlginç, tamam, geliyoruz" dedi. Hâlbuki Obruk Grubu daha çok doğal mağaralarla ilgilenmekteydi ve teklifimizi kabul etmeleri bizi şaşırttı. 2013'ün son ayında hem Kayseri Lisesi bahçesini incelemek hem de Kayseri merkez ve merkeze yakın bazı bölgelerde bir keşif gezisi yaparak "elimizde ne var, ne yok" tarzında günübirlik bir çalışma ziyareti ve ön inceleme-keşif gezisi planladık.

Önce Kayseri Lisesi iç bahçe içindeki menfeze bakıldı. Menfezin, sıradan yağmur suyu ve kanalizasyona bağlantı fonksiyonu gördüğü anlaşıldı. Dış bahçede bulunan bir diğer menfeze ise bir düzenek yardımıyla girilebildi. Menfezin, dikey olarak yaklaşık 40-60cm çapında devam ettiği, duvarlarının düzgün kesme taşlarla örüldüğü, zemininin ise biraz daha genişlemesine karşılık zaman içinde üsten, dışarıdan ve yan duvarlardan akan toprak ve molozla dolduğu, derinliğinin ise 7-8m'ye ulaştığı ölçülmüş oldu. Dolgunun altında yatay bir koridorun olup olmadığı ancak kazı yapılarak anlaşılabilecekti. Daha sonra, yetkililer giriş kapağını sağlamlaştırarak gerekli önlemleri alıp, pasif bir koruma ortamı oluşturdular.

Bu bir günlük ziyareti en iyi şekilde değerlendirmek için daha önceden gideceğimiz yerleri belirleyip "Gerçekten çalışmaya değer mi? Ya da gerçekten

2 ÇEKÜL (Çevre ve Kültür Değerlerini Koruma ve Tanıtma Vakfı): www.cekulvakfi.org.tr
3 O'mag (Obruk Mağara Araştırma Grubu): www.obruk.org
4 Livas: Antep ve civarında şehir içi temiz su dağıtım sistemi ve kanalizasyon yapılarının en genel anlatımı.

bir mağara veya yeraltı şehri var mı?" mantığıyla kısa kısa nokta atışları şeklinde ilgili mekânları yoğun kar yağışı altında ziyaret ettik. Günün sonunda "Bu böyle olmaz. Hem çok yer var hem süremiz kısıtlı. Dolayısıyla planlı çalışalım. Bu işi de protokole bağlayalım; taraflar, yapacakları sorumlulukları, çalışma takvimleri, gerekli izinler, riskler, çıktılar, raporlar belli olsun" denildi. Böylelikle tarafları Kayseri Büyükşehir Belediyesi, Obruk Mağara Araştırma Grubu ve ÇEKÜL Vakfı olan bir protokol imzalandı.[5]

KAPADOKYA ÜLKESİ

Hiç farkında olmasak da bu şehirde yaşayan bizler birer Kapadokyalıyız. Tam olarak coğrafi bir sınır söz konusu olmasa da, Aksaray-Niğde-Kırşehir-Nevşehir-Kayseri kentlerini içine alan bölgeye verilen isim Kapadokya. Ve mezkûr illerin bölge sınırı komşularının haritadaki konumlarına bakılırsa Anadolu'nun neredeyse tam orta kısmını oluşturduğunu fark ederiz. Anadolu'nun doğu-batı geçişi arasında doğal köprü olması ve Kapadokya'nın Anadolu'nun tam merkezinde yer alması bölgenin ister barış ister savaş sebepli olsun her türlü göç ve geçişin uğrak noktası haline gelmesine yol açmıştır.

Kapadokya'yı elbette birçok yönüyle inceleyebiliriz. Fakat şu noktada ilgi duyduğumuz başlık; Kapadokya'nın mağaraları ve yeraltı şehirleri. Tabiki bu deyimler bize ait. Zira geçmişte buraları inşa edenler ve daha sonra kullananlar için doğal ve kültürel bir zenginlik içeren bu yaşam alanları aslında onların belki de evleri, köyleri, kasabaları ve şehirleri. Üstelik tüm bu yapıların sayıları ne kadar kestirmek gerçekten zor, hatta imkânsız. Ama şurası bir gerçek ki her yapılan çalışmayla sayıları artmakta. Akla gelebilecek bir başka soru ise: "Neden Kapadokya ve neden bu kadar çok?" olabilir. Kapadokya'nın peribacası gibi zenginliklerinin ve yeraltı şehirlerinin bu denli sayısız olmasının en önemli nedeni Erciyes Dağı olsa gerek. Bilimsel veriler ışığında biraz geriye gitmek her şeyi daha berrak hale getirmektedir.

Erciyes Dağı sönmüş bir volkan ve İç Anadolu'nun en önemli dağlarından biridir. Dağın etrafında, farklı çaplarda ve yüksekliklerde 68 küme volkan konisi bulunmaktadır. Erciyes'ten püskürtülen gazla karışık tüf malzeme yer yer 100 km uzaklara kadar yayılmıştır. Volkanik sebepli neredeyse düz bir plato şeklinde meydana gelen tabakanın (tüf-iğnimbrit) kalınlığı yüzlerce metreye ulaşmaktadır. Radiometrik yaş tayini yoluyla oluşan kayaçların en eskisi yaklaşık on milyon yıl önceye kadar uzanırken dağ eteklerinden elde edilen örneklerin en genci yaklaşık yüz bin yaşındadır. Buna karşın dağın merkez bacasındaki faaliyet 150-200 bin yıl öncesine kadar devam etmiştir.[6] Dağ ve çevresindeki lav sızıntılarının neredeyse Gregoryen Takvimi'nin başlangıcıyla çağdaş olduğu ve hareketliliğin o yıllarda da devam ettiği anlaşılmaktadır.

> Kapadokya'nın Anadolu'nun tam merkezinde yer alması bölgenin ister barış ister savaş sebepli olsun her türlü göç ve geçişin uğrak noktası haline gelmesine yol açmıştır.

Erciyes'in bölgenin en yüksek dağı olması, geçmişte zirvesinin parlak ve ışık saçıyor olması birçok kişinin dikkatini çekmiş, kaleme aldığı eserlere bu özellikleri yansıtmışlardır.

"...Tauros yakınında Eusebia (Mazaka)" da denir. Toprakları genelde düz ve verimlidir... Bu kente aynı zamanda "Eusebia" ve ilave olarakta "Argaios'un (Erciyes Dağı) yanında denir... Çünkü burası tepesinde hiçbir zaman kar eksik olmayan dağların en yükseği Argaios'un eteklerinde kurulmuştur ve buna tırmananlar –ki, çok azdır- berrak havada hem Pontos (Karadeniz) hem de Issikos Denizi'nin (Karadeniz) görülebileceğini söylemektedirler... Ayrıca bütün çevredeki toprak düz olduğu halde çok kıraçtır ve çift sürmeye elverişli değildir, kumlu ve altı kayalıktır. Biraz daha ilerleyince içinde ateş çukurları bulunan birçok stadion (yaklaşık 180-200 m uzunluk) uzunluğunda ki volkanik araziye gelinir... Çünkü bütün Kappadokia'da hiç kereste olmadığı halde, Argaios'un bütün çevresi ormanlarla kaplıdır... fakat ormanlık bölgenin hemen altında birçok yerlerde ateşler ve aynı zamanda yeraltında soğuk su vardır; fakat ateş ve su yüzeye çıkmaz. Bazı yerlerde de arazi bataklıktır ve geceleri buradan ateş çıkar... fakat burası çoğu kimseler ve özellikle sığırlar için tehlikelidir, çünkü görünmeyen ateş çukurlarına düşebilirler."[7]

Kapadokya hakkında özellikle Erciyes'in zirvesinin antik çağlardaki tasvirlerinde tapınak, mağara-tünel, meşale, ateş ve volkan küreleri kullanılmıştır.[8]

Diğer taraftan Anadolu'yu gezip, aldıkları notları kitap haline dönüştü-

5 Kayseri'nin Yeraltındaki Medeniyeti-Rapor 1, Kayseri Büyükşehir Belediyesi, Baskı 2014; Kayseri Yeraltı Yapıları Envanteri İkinci Ara Rapor, Kayseri Büyükşehir Belediyesi, Baskı 2015.

6 İhsan Ketin, Erciyes Dağı Volkan Topluluğunun Jeolojik Evrimi, Antik Çağ İkonografisinde Erciyes, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1995.

7 Strabon, Antik Anadolu Coğrafyası, Geographika, Kitap XII-XIII-XIV, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Çev. Prof. Dr. Adnan Pekman, 2012.

8 Oğuz Güler, Kapadokia İkonografisi'nde Erciyes Dağı'nın Yeri, ERÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 4, 1991; Oğuz Güler, Antik Çağ Kay-

ren gezginlerin bu bölgeler hakkındaki önemli bilgileri bizlere ulaştırdıklarını görüyoruz. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde mağaraların kullanım amaçları sıralanırken eğitim yeri, maden, ambar, ibadethane, barınak, han, hapishane, laboratuvar, fabrika, hapishane, mezarlık, savunma yeri, sakla (n) ma yeri gibi başlıklardan bahsetmektedir.[9] Ancak Seyahatname'de özellikle Kayseri için bir mağara bilgisi geçmez.

Bir Fransız doktor olan Paul Lucas da Kayseri'de Beştepeler mevkiinde bir mağaradan bahseder. Diğer taraftan C. Texier, Ainswort ve Jeolog W.J. Hamiton, Araştırmacı G. De Jerphanion, Mimar Albert Gabriel ve Arkeolog Gertrude Bell gibi gezginler bölgenin daha çok taşınmaz kültür varlıkları, mimarı yapılar ve peribacaları üzerine yoğunlaşmışlardır.

Mimar Sinan gibi bir deha yetiştirmiş, yeryüzünde (yerüstü) yaptığı eserler halen ayakta ve hayranlıkla anlaşılmaya çalışılan Ağırnas'ın neredeyse tamamının 19. yy. ortalarına kadar yeraltında olduğunu düşünmek gerçekten anlaşılması zor bir durum.

Bölgedeki mağara ve yeraltı şehirlerinin ne zaman yapıldığı veya hangi medeniyetler zamanında inşa edildiği hakkında kesin bir bilgiye sahip olmasak da birçok eserde ortak kaynak olarak geçen M.Ö. IV. yy'da Xenephon tarafından kaleme alınmış Anabasis'te bölgede kayalara oyulmuş yerleşimlerde yaşayan insanlardan ve Greklerin Kapadokya'dan geçerken bir yeraltı yerleşiminde konaklamasından bahsedilir. Ayrıca Kapadokya ülkemizde keşfedilmiş yeraltı şehirlerinin neredeyse %90'ına sahiptir. Bölgede yapıların en yoğun kullanım periyodu Arap, Sasani ve diğer akımlara karşı savunma ve saklanma amaçlı olarak M.S. VII-XII. yy.'lar arasındadır diye tahmin edilmektedir.

Bu noktada farklı bir teori ise nerede bir yeraltı yapısı varsa yakınlarında bir Hitit kaya yazısı da vardır görüşüdür ki buna göre bu yapıların M.Ö. XV yy.'a kadar bir geçmişe sahip olduğu da düşünülebilir.[10]

YERÜSTÜ-YERALTI

Yeraltı yapılarının tarihlemesi konusunda net bilgi ve belgelere sahip olmasak da elimizdeki yapıların kabaca sınıflandırmasında bir şeyler söyleyebiliriz. Yeraltı yapıları bilindiği üzere zaman içinde farklı fonksiyonlar üstlenmiş olabilirler. En başta konut ve barınma yeri olarak inşa edilmişken bir müddet sonra sadece hayvanlar için bir barınak daha sonra samanlık ve tarih içinde tekrar konut gibi değişim ve dönüşüm geçirmişlerdir. İlk inşa edildiğindeki gibi kendini koruyan bir yapıya ulaşmak bu coğrafyada çok zordur. Hatta iç mekânlarda kullanılan ev eşyası, taş baltalar, tarım aletleri, yiyecek, giyecek, kişisel eşyalar gibi buluntular ve iç mekânların duvarlarındaki yazı ve kabartmalar tarihleme konusunda en önemli veriler olmasına karşın, bölgemizde bu tür buluntuları elde etme şansımız yok gibidir. Çok detaya girmeden en çok bilinen Nevşehir yöresindeki yeraltı yapıları ile Kayseri'dekileri kıyaslamak adına şunları söylemek mümkün:

Nevşehir'deki yeraltı şehirleri nispeten çok büyük yapılardır. 3-4 bin kişilik kapasitededir. Bazen bunun on katına ulaştığı da görülür. Kayseri'dekilerin en küçüğü bir çekirdek aileyi barındırıken zaman zaman boyutunun 1-2 bin kişilik bir nüfusu barındırabildiği de görülmüştür.

Yine üzerine çok fazla çalışma yapılmasından ve literatürde ulaşılabilen araştırmalara göre Nevşehir yöresinde bir köy, kasaba ya da ilçede ekseriyetle tek yeraltı şehri yapısı mevcut. Diğer taraftan Kayseri'de hem birbirlerine yakın hem de kapasiteleri farklı olarak bazen küçük bir köyde bile 4-5 adet hatta 10-15 adet yeraltı şehri görmemiz mümkün. Daha da ilginci Melikgazi İlçesine bağlı Ağırnas Mahallesi ölçeğinde düşündüğümüzde Aşağı Mahalle diye tabir edilen ve Hanönü Meydanı ile Akbin Vadisi arasında kalan, kuzey ve güneyi iki vadiyle sınırlandırılmış bölgenin neredeyse tamamı bir yeraltı şehri olarak karşımıza çıkmakta. Dere yatağı ile mahalle kotunun karşılaştırılması (yaklaşık 40-50 m) yeraltı yapısının bir katman değil çok katmanlı olduğunu göstermektedir.

Nevşehir ve civarında bulunan yeraltı yapıları genelde çok katmanlı ve dikey yapılardır. Kayseri'de rastlanılan yapılar ise genellikle yatay ve tek kat yapılardır. Bu noktada yine Ağırnas'ın tüm yerleşim yerinin altını kapsayan yeraltı yapısı ise ilginçtir ki hibrid (dikey+yatay) yapıdadır. Konutların altında bulunan bazen tek bazen iki üç katlı mağaralar komşu evinin alt sınırına kadar devam etmekte iken; anlaşılan o ki mülkiyet ve mahremiyet yaklaşımı ile sonradan geçişler araya duvar yapılmak üzere

seri Yapıları, ERÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 5, 1994.

9 https://ismailhakkialtuntas.com/2017/05/30/evliya-celebi-seyahatnamesinde-magaralar/(Görüntülenme Tarihi: 28.06.2017)

10 Ö. Yörükoğlu, T. Sevil, Z. Taşçı, K.T. Türkmen, V. Uysal, Tarihçesi, Tanıtımı, Plan ve Fotoğrafları ile Kappadokya Yeraltı Şehirleri, Ankara, 1990.

kapatılmıştır. Duvarların kaldırılması devasa bir yeraltı kentini gözler önüne çıkarmaktadır.

Mimar Sinan gibi bir deha yetiştirmiş, yeryüzünde (yerüstü) yaptığı eserler halen ayakta ve hayranlıkla anlaşılmaya çalışılan Ağırnas'ın neredeyse tamamının 19. yy. ortalarına kadar yeraltında olduğunu düşünmek gerçekten anlaşılması zor bir durum. Bu tarihe kadar yerüstünde acaba hangi yapılar vardı? Yeraltını kullanmak mevsimlerin ve iklimlerin bir zorlaması (yazın serin, kışın sıcak) olarak düşünülebileceği gibi diğer zorlamalar da (saklanma, güvenlik) bu tercihe yol açmış olabilir. Suya ulaşım, tuvalet ve banyo ihtiyacı, dini yapılara duyulan ihtiyaç, hayvanların barınması gibi daha birçok başlık da yeraltında yaşamla beraber karşımıza çıkan problemlerdendir. Kapatma taşlarının güvenliği sağlaması, geçişlerin dar koridorlarla olması, ortak mekânlar, kilerler, aydınlatma nişleri, haberleşme, temiz hava, duman, saman bacaları, yüklükler bu yapıların en belirgin ortak özellikleri arasında yer almaktadır.

AĞIRNAS'TAN GİRİP ÜRGÜP'TEN ÇIKMAK

Bu başlığı hiç garipsememek gerek, zira konu mağara ve yeraltı yapıları olunca hep aynı ifadeleri duymak mümkün. Tomarza'dan Ihlara Vadisi'ne, Koramaz Vadisi'nden Derevenk Vadisi'ne, Erkilet'ten hem de Erciyes altından Develi'ye geçmek duyduğumuz şeyler. Beraberinde yüzlerce efsane, kaybolma, zengin olma gibi hikâyeler hep rastlanılan olgulardandır. Öncelikle şunu açıkça belirtelim ki bu denli büyük veya uzun yeraltı yapı ve tünellerinin varlığı bölgemizde mümkün gözükmemektedir. Buna rağmen bunların konuşulmasının bir ve en önemli sebebi; insanların çocuklukta duyulan bu anlatımların oldukça etkisinde kalması olsa gerek. Ayrıca çocuklukta fiziksel kapasite, yürüme mesafesi, büyüklük algısı gibi etmenler bu tür yeraltı yapılarını algılamak için de doğrudan etkili olmakta. Çocukken rahatça ayakta içinden geçilen bir tünelin yetişkin iken de aynı algıyı yaratmasını beklemek ve bunun ciddi etkisi altında olmak mümkün. Bir yeraltı yapısının keşfini çocukken yapmak, katlar arasında inip-çıkmak, hiç bulunmamak üzere saklanmak, saklambaç oynamak ve bir mağarada neredeyse bir gün geçirmek mümkün iken yine yıllar sonra "Şurada bir mağara var bir gün dolaşsanız bitmez" ifadesini de beraberinde taşımaktadır.

Literatürde mağara ve yeraltı yapılarıyla ilgili bilgileri kullanmak, koordinatlar çıkarmak ve bu bilgileri ziyaret edilecek bölgeye ait harita üzerine işaretleyerek araştırma ve ölçüm yapmak çalışmanın ilk basamağını oluşturur. Elbette gelen bir ihbar veya yöre halkının

verdiği bilgilerin de dikkate alınması diğer basamakları oluşturur.

Nerede böyle bir çalışma yapılacak olsa yöre halkından en çok yardımcı olan kesim ise çobanlardır. Çobanların, ister çocuk ister yetişkin olsun bölgedeki bazen tüm mağaraların nerede olduğunu hatta büyüklüklerini, detaylarını tarif ettiğini hayret etmeden görmekteyiz. Zor hava şartlarında bu yapılara sığınmak için çoğunlukla mecbur kalmaları, mağara içine giren hayvanların daha derinliklere gitmeleri çobanları tecrübeli hale getirmektedir. Bu arada elbette avcıları da yabana atmamak gerek. Avcılardan da neredeyse bir "delik" gibi çok önemsiz ayrıntıları öğrenip yeni keşifler yapmanın mümkün olduğunu defalarca tecrübe etmek mümkün olmuştur.

Gelelim son gruba: Defineciler. Bu ülkede bu işin bir sektör olduğunu söylesek hiç de abartmamış oluruz. Efsaneler, hikâyeler, işaretler, haritalar, dedektörden kazma küreğe cihazlar, medyumlar vb., bütün bu malzemeleri defalarca kullanan, ömrünün büyük bir kısmını bu işlere harcayan, emek-işgücü veren, devamlı bir hayalle yaşayan, bazen yaralanan, bazen kaza geçiren, bazen ölen maalesef sayısız insan yaşıyor ülkemizde. Defineciler bölgenin definecisi olabileceği gibi başka yerden, uzaklardan gelen defineciler de olabilir. İlginçtir ki defineciler nerede olurlarsa olsunlar birbirlerini hemen tanır ve hemen kaynaşırlar. Bir defineci size güvenmezse asla size bilgi vermez, hatta ve hatta sizinle konuşmaz. Mağara ölçümü için ne zaman bir bölgeye gidilse "Defineci misiniz?" sorusu ekibe yöneltilen ilk sorulardan biridir. Tomarza'da kendi köyündeki yeraltı şehirlerini göstermek için yardımcı olan bir kişi ölçüm işi tamamlandıktan sonra ayrılırken günün sonunda: "Aslında bir yeraltı şehri daha vardı ama onu size göstermedim. Sizi şu dakikaya kadar defineci zannettim. Şimdi anladım ki

defineci değilsiniz. İsterseniz yerini göstereyim." dedi.

Definecilik konusunda aslında söylenecek çok şey olmasına karşın yeri gelmişken ilave olarak bir iki noktayı daha vurgulamakta fayda var. Maalesef ülkemizde iki şey çok fazla: İnsan ve tarihi-doğal-kültürel eser, miras. İlginçtir ki ikisinin de çok kıymeti yok ya da böyle bir algı var desek çok abartmış olmayız herhalde. Sıradan bir mağara ziyaretinde bulunanların da duvarlarda kendinden bir yazı bırakma, imza atma, boyama âdetinin kanıksandığı bir zamanda yaşadığımızı tecrübe ederek görmekteyiz. Hal böyleyken özellikle defineciler kaçak kazılar yaparak yapılara, mimariye, tarihi eserlere, doğaya verdiği tahribatlar geri dönüşü ve telafisi mümkün olmayan cinsten. En basit bir örnekle, yekpare bir kaya bloğunun, mermerin, sütunun içinde bir şey olduğunu düşünüp, onu kırıp daha sonra da bir şey olmadığını görünce öylece bırakıp giden binlerce defineci var ülkemizde. Hâlbuki 21. yüzyılın teknolojisiyle bile bizlere fark ettirmeden bir mermer sütunu ikiye ayırıp içine bir şey koyup daha sonra parçaları yapıştırmanın mümkün olmadığını bilmekten uzak bir bakış açısıyla ve irrasyonel bir mantıkla karşı karşıyayız.

Söylemeden geçemeyeceğim: Basına yansıyan "Bir çobanın ihbarı ile 52 odalı yeraltı şehri keşfedildi" haberi ile hiç tanımadığım bazı defineciler araya tanıdıkları koyarak Türkiye'nin birçok şehrinde yeraltı şehirleri bildiklerini fakat giremediklerini, yardımcı olup-olamayacağımızı, olursak zengin de olacağımızı... Evet anlaşılan bu hikaye bu topraklarda hiç bitmeyecek.

NASIL ÖLÇÜLÜR?

Obruk Grubu gönüllü ve yaptığı işi seven ve en az bir akademisyen kadar ciddiye alıp, sonuçları dünya literatürüne uluslararası toplantılarda sunarak katan bir birliktelik olarak tanımlanabilir. Bu grup için çalışan herkesin profesyonel manada bir işi var, yani geçimlerini başka işlerden sağlıyorlar. Ortak boş zaman ya da tatillerde bir araya gelip, ölçüm ve haritalama işi yapıyorlar, bazen yurtdışı faaliyetlere katıldıkları gibi bazen de yurtiçi çalışmalara diğer ülkelerden katılan "mağaracılar" söz konusu olabiliyor.

Teknik manada bir birikim, alet ve cihaz kullanma becerisi, arama ve kurtarma faaliyeti, iple inme ve tırmanma, su altı ölçümleri, mağara içinde ya da

dışarıda çok uzun kamp yapabilme yetenekleri gibi birçok yeteneğe sahip olan bu grup üyelerinin en korktuğu şey doğal mağara içinde çalışırken, mağara içine sel ve yağmur suyu dolması. Diğer taraftan, Gaziantep ve Topkapı Sarayı ölçümlerinde kanalizasyonun çıkması ve buraların da ölçülmesi çoğu zaman sıradan bir olay olarak kabul ediliyor.

Mağara veya yeraltı yapıları içinde iki omzun aynı anda bir koridora sığmaması durumunda omuzlardan biri önde biri arkada devam edilecek kadar dar yerlere girilmektedir. Dolayısıyla halen modern teknolojiyle (3D Tarayıcı) dahi bu kadar ince ve hassas bir ölçüm mümkün olmamaktadır. Eldeki en önemli aletler: mesafe, yön ve eğim ölçen el aletleri, ipler, eskiz defteri, kalemler, kask, tulum, tepe lambaları ve yedek pillerden ibaret. Bir de her ölçüm sonunda elde edilen verileri bilgisayar ortamına aktarıp uygun bir arayüz ile belirli istasyonlardan alınan verileri birleştirerek doğru ölçümü elde etmek ve haritasını yapmak gerekiyor. Şayet ölçümde hata sezilirse ya ilgili yeri ya da tüm ölçümü tekrarlamak gerekiyor. Bu anlattıklarımızı ve ölçüm işinin karda, yağmurda, su altında da yapıldığını düşünmek gerekir.

Ölçüm sırasında karşılaşılan en ciddi problemlerden bazıları: Su altında ilerleme ve yön bulma, gerek mağara içinde gerekse mağara ile dış dünya arasında haberleşme ve veri aktarımı. Özellikle haberleşme problemi ve çok derinlere dalmak için kullanılan düzenekler önemli ve sadece profesyonellerin üstesinden gelebileceği cinsen dersek abartmış olmayız.

Çoğumuza göre son derece garip kaçacak; su altından, mağara derinliklerinden bazen ceset çıkarmak, ölmüş hayvanlarla ya da canlı hayvanlarla karşılaşmak (mevsimine göre sürüngen, kemirgen, böcek, yarasa vb.) mağaracılar için sıradan olaylardır denilebilir. Hele hele yükseklik, derinlik, dar mekânlarda sıkışma ve bulunma ile karanlık korkusu mağaracılarla çok yan yana getirilemeyen olaylardır. Ölçümün gece veya gündüz olması da bu nedenle fark etmez zira mağara içi hep karanlıktır.

MİMARIN KAFASI KARIŞMIŞ OLSA GEREK

Melikgazi İlçesi'nde Gesi Mahallesi'ne yakın, önceleri Koramaz Nahiyesi'ne bağlı olarak kurulan, Bahçeli ve İldem'e neredeyse eşit mesafede, gözden şimdilik ırak Belağası (Belasi, Bala-Yavru-Küçük Gesi) 17. yy'da kurulduğu bilinen ve genellikle gayrımüslimlerin ikamet ettiği şirin bir köy iken şimdi tamamen terkedilmiştir.

Tanıtımla beraber turizm açısından yeraltı yerleşimlerinin değerlendirilmesinin önünü açmak bölgeye ticari bir kazanç ve istihdam kazandıracaktır. Hele hele maddi durumu yetersiz, ıssız, merkeze uzak köylerin bu çalışmalar ile turizme kazandırılması ve bir maddi kazancın ortaya çıkması son derece önemlidir.

Doğudan batıya doğru yaklaşık 3-4 km'lik bir alanda eşine az rastlanır, doğal ve kültürel zenginlikleri barındıran Ötedere Vadisi; Belağası Köyü yanından geçip Derin Dere bölgesine ve daha sonra da Güzelyurt'a ulaşan bir vadidir. Vadinin başlangıç noktasına yakın halk arasında "Cüzzam Hastanesi" olarak da bilinen etrafı yer yer 3-4 m yükseklikte duvarlarla kaplı dik bir yamacın kuzeye bakan yüzünde oldukça ilginç ve son derece büyük bir kaya yerleşimi keşfedilmişti.

Daha sonra yine aynı vadi içinde, vadinin güneye bakan yüzünde, kapama taşı dışarıda, giriş kapısının önünde diğer bir yeraltı şehri daha keşfedildi. Ötedere Vadisi'nde kuş seslerini ve tabanda akan derenin şırıltısını, dere kenarındaki kurbağaların seslerini duydukça buranın bu kadar yoğun bir yerleşim yerine yakın olmasına karşın halen sessiz ve ıssız olmasını insanın anlamakta zorlandığını ifade etmek gerekir. Hele hele vadinin orta kısımlarında çağlayan ufak bir şelalenin varlığı ise insanın aklına zor gelir.

Daha sonraki çalışmalarda derenin suyunun, sulama ve yakın alanda yer alan yerleşim yerleri için bir kanal vasıtasıyla vadinin kuzeye bakan yüzeyinden götürülmesi dikkat çekince su yolu takip edildi. Hem su yolu hem de yol üzerindeki bir sarnıç ölçülüp, haritaya işlendi. Ötedere Vadisi'nin çıkışında daha geniş ve daha yeşil bir alan karşımıza çıkmakta. Vadinin devam eden ve kuzeye bakan yüzeyinin devamında daha yoğun bir kaya yerleşimi olduğu fark edildi. Öyle ki Belağası Köyü'ne dağın içinden neredeyse 40 m'lik bir tünelle bu suyun geçtiği ve burada sulama amaçlı olup, halen kullanıldığı görüldü. Su tünelinin kendisi ile buradaki diğer kaya oyma yapılar da ölçüldü.

Belağası Köyü, Ötedere Vadisi'nin sonunda, kuzeye bakan yüzeyinin üzerinde, vadinin üst kısmından tabanına doğru kademe kademe inen, çoğu kaya yerleşimi olan, oldukça yoğun ve iç içe bir bölgedir. Su kanalına paralel devam eden asfalt yol muhtemeldir ki önceden köyün ortasına yakın kalmakta zira daha aşağıda kaya oyma yapıların bahçelerin bulunduğu düzlüğe doğru devam ettiğini

görebiliyoruz. Burada şu an kullanılan evlerin, ahırların ve bahçe duvarlarının bir kısmının devşirme taşlardan yapıldığı kolayca fark edilmektedir. Bu taşların vadinin kuzey-batı yüzeyinde daha önceden bölgedeki taş ocaklarından kesilen ve nitelikli işçilik ile yapılarda kullanılan; fakat zaman içinde yıkılan, terkedilen yapılardan hazırca alındığı ve kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Köyde ayrıca güney duvarı kayaya oyulmuş, diğer duvarları kesme taşlarla 1842 yılında inşa edilmiş Surp Haç Kilisesi zamana meydan okurcasına halen ayakta dimdik durmaktadır. Hem bu eski ve terk edilmiş kilise hem komşu yapılar defalarca kaçak kazı tahribatlarına maruz kalmış ve halen de kalmaktadırlar.

Belağası Yeraltı Şehri - 1 ölçümleri yapılırken bölgede tanışılan bir çoban bu yeraltı şehrine 40 m mesafede yamaca yakın bir kaya yerleşimin olduğunu ve mevcutta ölçülen yapı ile kıyaslanmayacak derecede büyük olduğunu söyledi. Girişe ulaştığımızda göçme tehlikesi oluşturabilecek kayalarla girişinin gizlendiğini fark ettik. Girişin aslında birbirlerine yaklaşık 5 m yakın iki ayrı kapıdan ve yamacın kuzey batı doğrultusunda olduğu gözlemlendi. Tüm ölçüm 4-5 kişilik ekiple iki günde tamamlanırken uygun fotoğrafların alınması ve haritanın doğruluğunun yerinde tekrar kontrol edilmesi bir başka mesai gününün de harcanmasını gerektirdi. İki girişin, yaklaşık 80 m^2 tavandan düşen kaya parçalarının yürümeyi zorlaştırdığı bir salonda birleştiği ve salonun güneyinden taş kapı ile korunan bir koridor ile tekrar 30 m^2 büyüklüğünde bir salona gelindiğini görmekteyiz. Bu koridorun sağında ve solunda altlı-üstlü kalbur gibi delik-deşik odalar sıralanmaktadır. İlerleme yatay doğrultuda ve yamacın iç kısımlarına doğru devam etmektedir. Oyulan bu odalar baştan beri mi böyleydi yoksa eve gelin alan bir ailenin ihtiyacına binaen bir oda daha oyulmak suretiyle mevcut ev mi genişletildi? (Ticari uygulamalara ek olarak Kapadokya'da halen uygulanan ve dolayısıyla devamlı büyüyen yeraltı şehirlerinin gerçek sebebi) anlamak gerçekten güç. Yeraltı şehrinin sonunda vadiye yukarıdan bakan pencereler mevcuttur. Bu pencerelerden Ötedere Vadisi'nin neredeyse tamamını gözetlemek mümkündür.

Ölçüm sonunda Belağası Yeraltı Şehri - 2 olarak haritası yapılan bu yapının irili ufaklı 52 odaya sahip olduğu ve eldeki literatür bilgisi ve verilere göre şimdiye dek Türkiye'de bulunan en yüksek oda sayısına sahip yeraltı şehridir. Ekibin tecrübesi bu zor ve karmaşık yapının ölçülmesinin üstesinden gelse de "Mimarının kafası gerçekten karışmış olabilir mi?" soru-

sunu da akla getirmedi değil.

Gerek bu yapıda gerekse diğer birçok yapıda zaman içinde kapanmış, göçük oluşmuş dolayısıyla da ölçmeye imkân vermeyen yerler söz konusu olmaktadır. Bu çalışma, protokol gereği dokunmadan sadece ölçme-haritalama-fotoğraflama-raporlama olduğundan bu kısımların ölçümü gerçekleştirilememiştir. Su kaynaklarına hele hele vadi tabanından akan bir dereye yakın yeraltı yapılarında çoğu zaman yapı içinden suya ulaşımı sağlayan tünelleri görmek mümkün olmaktadır. Dolayısıyla, bu yapıya yakın bir dere yatağı olduğuna göre dereye bağlantı tünelinin de olması son derece makul bir gerekçedir.

HER ŞEY ELİMİZDE

Bu çalışmanın en temel amacı; yapının aslına uygun olarak korunması ve gelecek nesillere aktarılmasıdır. En zengin doğal ve kültür varlıklarımızdan olan mağara ve yeraltı yapılarını korumak için yerelden merkeze doğru; yerine göre yapı tescilli değilse tescil edilmesi için İl Kültür Müdürlüğü, Koruma Kurulu Müdürlüğü, Müze, KUDEB ile koordine içinde bulunmak, elimizdeki verileri karşılıklı paylaşmak, koruma kavramına yardımcı olmaktadır. Yapılan çalışmaların rapor şeklinde yayımlanması, sunumlar, konferanslar yerelde ilgili bölgenin Türkiye ölçeğinde Kayseri'nin tanıtımı için son derece önemlidir. Tanıtımla beraber turizm açısından yeraltı yerleşimlerinin değerlendirilmesinin önünü açmak bölgeye ticari bir kazanç ve istihdam kazandıracaktır. Hele hele maddi durumu yetersiz, ıssız, merkeze uzak köylerin bu çalışmalar ile turizme kazandırılması ve bir maddi kazancın ortaya çıkması son derece önemlidir.

Yeraltı yapıları bilimsel çalışmalar için de son derece önemli ve bakir yerlerdir. Mimarlık, jeoloji mühendisliği, harita mühendisliği, şehir ve bölge planlama, peyzaj mimarlığı, tarih, sanat tarihi, arkeoloji, biyoloji, turizm gibi birçok bilim dalında lisans, yüksek lisans ve uygulama imkânı sağlayan potansiyele sahiptirler. Mağaralardaki su kaynakları, bitkiler, böcekler, örümcekler, yarasalar, arkeolojik buluntular, fosiller modern çağın ve gelişmiş ülkelerin üzerinde yoğun çalıştıkları ve değerlendirdikleri konu başlıklarından sadece birkaçıdır. Bu açıdan bakılınca uluslararası işbirliklerinin de önünü açabilecek ortak eğitim ve araştırma imkânı sağlayabilecek hemen yanı başımızda fark etmediğimiz birer doğal hazinemizdir, mağaralar.

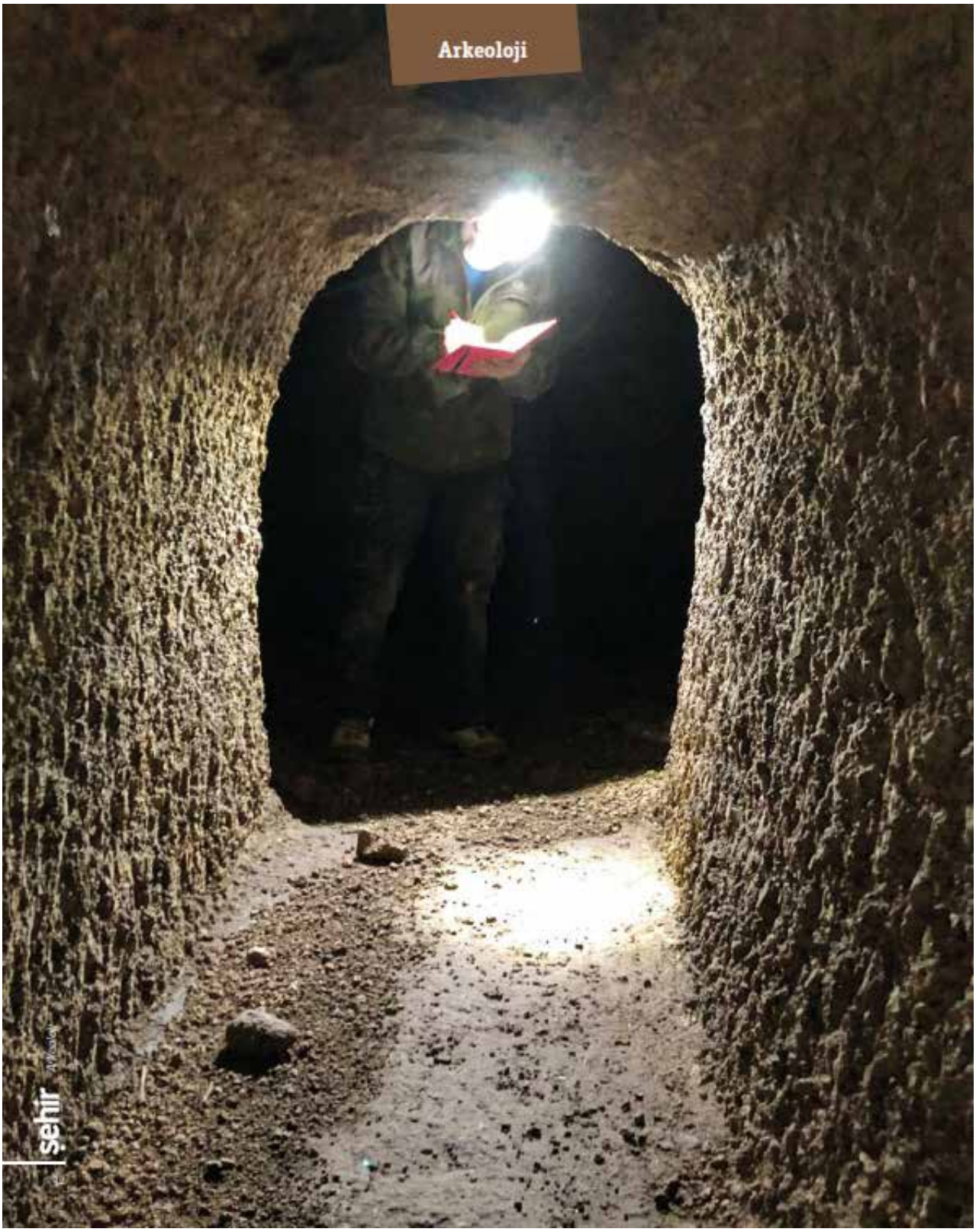
Her eve hem de çok etkili bir yolla bilinçli ve donanımlı çocuklar üzerinden ulaşmamız, çevre ve kültür değerlerini koruma bilincini yüklememiz ve gelecek adına umutlanmamız genç nesiller üzerinden olacaktır. Gelişmiş, güçlü, refah, bilinçli ülkelerde durum yıllardır bu şekilde gerçekleşmektedir.

Korumaya devam etmenin yegâne yolu da eğitimden ve miraslarını kullandığımız çocukların bilinçlendirilmesi ve doğayla barışık olmaları ile mümkün olacaktır. Her eve hem de çok etkili bir yolla bilinçli ve donanımlı çocuklar üzerinden ulaşmamız, çevre ve kültür değerlerini koruma bilincini yüklememiz ve gelecek adına umutlanmamız genç nesiller üzerinden olacaktır. Gelişmiş, güçlü, müreffeh, bilinçli ülkelerde durum yıllardır bu şekilde gerçekleşmektedir.

Nitelikli iş çıkarmak isteyen, başarı hedefli her projenin en büyük problemi kaliteli insan kaynağıdır. Mağara ve yeraltı yapılarının incelenmesi ve araştırılması da istekli ve nitelikli insan kaynağı ile sürdürülebilir bir formata sahiptir. Yerelden yani Kayseri'den özellikle üniversiteler ve sivil toplum kuruluşlarının destekleyeceği, çalışmalara katılacağı, öğrenip daha sonra öğreteceği, yeni, cesur, karanlıktan korkmayan, ölçüm yapabilen kişilere ihtiyaç duyulmaktadır. Aksi takdirde Türkiye'nin bir ucundan Kayseri'ye bu iş için sürekli birilerinin gelmesini ve kafamızdan geçenleri yapmasını beklemek son derece anlamsız boş bir hayal olur.

Ne zaman mağara ölçümünde kaçak kazı için kullanılan ve daha sonra devam etmek için bir köşede tutulan bir kazma-kürek çifti görsek, bırakılan kazma küreği oradan uzaklaştırmamıza, alıp-götürmemize rağmen ısrarla; ertesi gün gelip yerinde bulamayan defineciler yenisini alır ve tekrar aynı yere koyarlar. Tekrar alsanız, tekrar yenisini getirip koyarlar. Yani ikna etmeniz aslında çok zordur. Bu çalışma neticesinde elde ettiğimiz en önemli ikincil kazanç; şayet bir definecinin eline çizilen bu haritalar geçerse ilginçtir ki definecinin kaçak kazıya şevkinin bir anda kırıldığını ve soğuduğunu gözlemledik. En ince ayrıntısına kadar ölçülmüş, haritası çıkarılmış, fotoğrafları çekilmiş, hikâyesi yazılmış, bu mekânların defineciler gözündeki yeri bir anda "hiçbir bilinmezi kalmamış bu yerden bir şey çıkmaz" fikrine dönüşmekte ve kendine başka dokunulmamış ve bilinmez bir yer aramak için oradan ayrılmayı tercih etmektedir.■

şehir
kültür sanat
30
KAYSERİ
BÜYÜKŞEHİR
BELEDİYESİ
www.kayseri.bel.tr
Şah Cihan
Berçin Yaylası
Endürlük
Kayseri'nin En Büyük Yer Altı Şehri
AYMANLI'NIN KEŞİF HİKÂYESİ

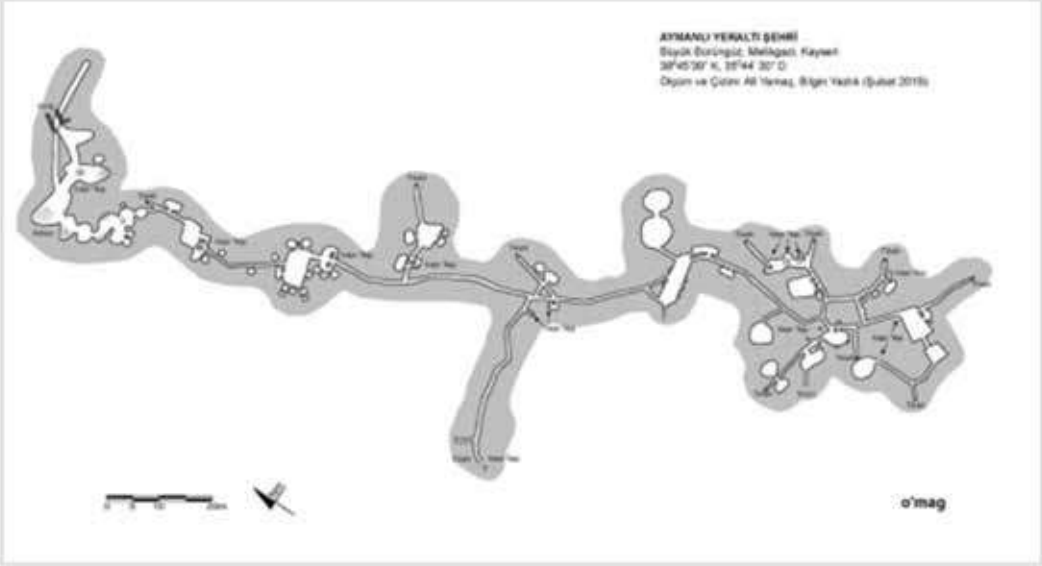
Kayseri'nin En Büyük Yer Altı Şehri

AYMANLI'NIN KEŞİF HİKÂYESİ

Bilgin Yazlık

İnsanın en temel gereksinimlerinin başında barınma yer alır ve barınma bir hak olarak da değerlendirilir. Barınma hakkı doğuştan gelir ve yaşadığı alanda bulunma hakkı olarak da ifade edilebilir. İnsan, yaratılışından bugüne kadar çok farklı şekillerde barınma problemini çözmüştür. Mağaralarda başlayan barınma kültürü zaman içerisinde yer altından yer üstüne doğru yönelmiş, çadır yaşamına ve bugün nihayet modern kent yaşamına dönüşmüştür. Yaşamak için kullanılan mekânın her şeyden önce güvenli olması gerektiği aşikârdır, güvenli bir barınak yapabilmek için insanın tarih yolculuğu sırasında keşfettiği bir yöntem de kayaların oyularak mağaraya dönüştürülmesi yöntemidir.

Kayseri'nin bir zamanlar merkezi olduğu Kapadokya bölgesinde Erciyes'in ve Hasan Dağı'nın püskürttüğü "tüf" olarak adlandırılan volkanik küllerden oluşan yumuşak, gözenekli kayalara sıkça rastlanmaktadır. Bu kayalar gözenekli ve yumuşak yapıları sayesinde basit aletlerle insan gücü ile rahatça oyulabilmekte ve kolayca barınma mekânları yaratılabilmektedir. Bugün Nevşehir, Niğde, Aksaray, Kırşehir, Kayseri gibi Kapadokya bölgesi illerinin birçoğunda çok sayıda yer altı şehrine, binlerce insan yapımı mağaraya rastlanmasının nedenlerinden biri de budur.

Bilinen tüm yer altı şehirlerine kıyasla büyük bir farkla Kayseri'nin en büyük yer altı şehri geçtiğimiz şubat ayında Kayseri Büyükşehir Belediyesi ile bir protokol kapsamında Kayseri'de yer altı araştırmaları yapan Obruk Mağara Araştırma Grubu marifeti ile keşfedildi. Keşfedilen bu yer altı şehri, Koramaz Vadisi köylerinden olan Büyük Bürüngüz köyü içerisinde yer almakta olup yerel halk tarafından bölgeye Aymanlı denildiği için Aymanlı Yer Altı Şehri olarak adlandırıldı.

Kayseri de yukarıda bahsedilen tüf adlı kaya yapısına çeşitli bölgelerde sahip olması nedeni ile tarih boyunca üzerinde yaşayan milletlerin zaman içerisinde yaptıkları binlerce mağaraya ve onlarca yer altı şehrine ev sahipliği yapmaktadır. Bu kayaların yoğun olarak bulunduğu bölgelerden biri de Koramaz Vadisi'dir. Koramaz Vadisi, on iki kilometre uzunluğu ile Kayseri şehir merkezinin yaklaşık yirmi kilometre kuzeydoğusunda yer alan bir deprem kırığı oluşumudur. Vadi sahip olduğu doğal kaynakları, çevresine kıyasla korunaklı yapısı ve yumuşak kaya yapısının da katkısı ile tarih boyunca çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Özellikle, düşman saldırısı sırasında korunmak için yapıldıkları tahmin edilen, bugüne kadar tespit edildiği kadarı ile toplam yirmi bir yer altı şehri Koramaz Vadisi içerisinde yer almaktadır. Bu yer altı şehirlerinden en büyüğü ve bilinen tüm yer altı şehirlerine kıyasla büyük bir farkla Kayseri'nin en büyük yer altı şehri geçtiğimiz şubat ayında Kayseri Büyükşehir Belediyesi ile bir protokol kapsamında Kayseri'de yer altı araştırmaları yapan Obruk Mağara Araştırma Grubu marifeti ile keşfedildi. Keşfedilen bu yer altı şehri, Koramaz Vadisi köylerinden olan Büyük Bürüngüz köyü içerisinde yer almakta olup yerel halk tarafından bölgeye Aymanlı denildiği için Aymanlı Yer Altı Şehri olarak adlandırıldı.

Büyük Bürüngüz köyü; Koramaz Dağı eteklerinde kurulmuş, Koramaz Vadisi doğu girişindeki platoda yer alan, çok fazla engebeli olmayan, uzaktan bakıldığında aslında oldukça düz yerleşimli, 601 haneli ve yaklaşık 1.800 yaz nüfuslu bir köydür. Büyük Bürüngüz'ün Danişmendliler döneminde önemli bir yerleşim olduğu, o günden bugüne intikal eden camilerden ve tarihi taş çeşmelerinden rahatça anlaşılabilmektedir. Büyük Bürüngüz sokaklarında gezerken kendinizi bir an tarihin derinliklerine seyahat ederken bulabilirsiniz. Büyük ustalıkla yapılmış taş evler, geçmişi yüzlerce yıl geriye giden camiler, doğayla uyumlu benzersiz mimari sizi hayal âlemine götürecek ve

kendinizi bir an 1800'lü yıllarda bulacaksınız. Büyük Bürüngüz'ü bilenler az sonra anlatacağım yer altı şehrinin burada nasıl bulunduğunu ve bugüne kadar nasıl keşfedilemediğini şaşkınlık içerisinde dinleyeceklerdir.

Aymanlı Yer Altı Şehri'nin keşif ve ölçüm sürecinde görev almış biri olarak sizlere Aymanlı'nın hikâyesini anlatmak istiyorum. Büyük Bürüngüz'de yaşayan değerli koleksiyoncu Mehmet Akgül ilk defa bu köyün altında bir yer altı mağara ve yaşam sistemi var dediğinde işin aslı bu tespite pek de itibar etmemiştim. Bu işlerle amatör olarak uğraşan biri olarak defalarca köyden köye ulaşım sağlanan tünellerin var olduğuna dair rivayetler dinledim. Bu rivayetlere konu olan tünellerin tamamını da gören biri olarak, hiçbirinin doğrulanamadığını söyleyebilirim. Geçmişte bu tüneller belki gerçekten kilometrelerce uzanıyor olabilirler, ancak bugün gördüklerimin tamamı çökmüş ve geçit vermez durumdalar. Bugüne kadar gördüğüm yer altı şehirlerinin hemen hepsi köyün dışında ve bir vadi ya da dağın yamacında idiler, yaşam devam eden bir köyün altında olsa olsa depo amaçlı küçük oyma mağaralar bulunur diye düşünürdüm.

Büyük Bürüngüz'de yer altı şehri olduğu iddiası farklı sohbetlerde Mehmet Akgül tarafından dile getirilmeye devam etti. Koramaz Vadisi yer altı yapıları envanteri çalışması tamamlanmak üzere idi ve elimizde Büyük Bürüngüz köyünde hiçbir yer altı şehri kaydı bulunmuyordu. Mehmet Akgül ile bu hususta daha sonra görüştükçe kendisinin asrar ve yer altında yaşanan olayları anlatışı beni ikna etmeye başladı, ardından Obruk Mağara Araştırma Grubu ile temasa geçmeye karar verdim. Obruk Mağara Araştırma Grubu'nun yetkilisi Ali Yamaç'ı ikna ettim, hızlıca bir program yaptık, kendisi de benim gibi düşünüyor ve orada bahsedilen ölçekte bir yer altı şehri olamaz diye düşünüyordu. Bu nedenle, Ali Yamaç "Gelirim ama vaktimiz dar, ancak bir gün ayırabilirim." diyerek programı belirledi. Takvim çok dardı ve o gün hedeflediğimiz yapıları önce bulmamız sonra da ölçmemiz gerekiyordu. Mehmet Akgül'den yer altı şehrinin girişi olabilecek noktaların

köylü desteği ile belirlenmesi hususunda destek istedik. Mağara ölçümleri en az iki kişilik bir ekiple gerçekleştirilir, ben de Ali Bey'den iki kişi olarak gelmelerini rica ettim, ancak Ali Bey Kayseri'ye yalnız gelmişti. Kendisine diğer kişi nerede diye sorduğumda, kapalı alan korkusu olan bana umursamaz bir tavırla "İkinci kişi sensin." dedi. İtiraz ettiysem de başka seçenek yoktu, el mahkûm o yer altı şehirlerine girecektim. İçimden "Nasılsa burada derin bir yer altı şehri çıkmaz, kolayca ölçer kurtulurum." diye geçiriyordum.

Ali Yamaç ile mağara ölçüm malzemelerimizi sırt çantamıza doldurarak dondurucu havada Büyük Bürüngüz'ün yolunu tuttuk. Büyük Bürüngüz'e vardığımızda Mehmet Bey'in tüm köyü seferber ettiğine şahit olduk. Köylüler bize o gün öğle saatine kadar üç giriş gösterdiler. Üçü de yerin yaklaşık altı metre altından ilerleyen ve en fazla yirmi metre sonra çökme nedeni ile kapalı durumda tüneller idi. Bir yandan kapalı alan korkusu olan bir amatör olarak sevinirken diğer yandan bu köyde gerçekten var olan bir yer altı yapısının bizden saklandığını

düşünerek üzülmeye başlamıştım. Bir yandan kendi kendime tam da tahmin ettiğim gibi, burada evlerin altında bir yer altı şehri bunca zaman nasıl sağlam kalabilirdi ki zaten diye düşünüyordum. Üçüncü girişten çıkıp artık köyden ayrılmak üzere hazırlanırken, köyün çobanı "Bir giriş daha var." diye çok düşük bir sesle arkadan belirdi. Mehmet Bey kulak kesildi hemen "Nerede?" dedi. Köylülerin birden telaşa kapıldığını hissettim, sanki plansız bir hamle ile karşı karşıya kalmış gibiydiler. "Başka yok", "hepsini gösterdik", "bu kadar" sesleri yükselmeye başlamışken, Mehmet Bey sesin sahibinin yanına gidip onu bir kenara çekti, her ne konuşuldu ise çobanı cesaretlendirdi ve çoban girişi bizlere göstermek üzere yola koyuldu. Çoban önde, biz arkada dar Büyük Bürüngüz sokaklarını adımlıyorduk, derken bir kapının önünde bulduk kendimizi. Çobanın giriş dediği yer bir evin bahçesinde idi ve evin kapısı kilitli idi, sahibi ise Ankara'da yaşayan bir aile idi. Mehmet Bey'in yarım saat kadar süren telefon trafiği neticesinde evin anahtarı köydeki bir evde bulundu ve getirildi. Bu son şansımızdı, iddiasının doğruluğunun ispatlanması, köylerinde bulunan insanlık için değerli bu yer altı şehrinin gün yüzüne çıkması için Mehmet Bey büyük gayret içerisindeydi.

Kapı açıldı, çoban önde biz arkada ilerledik, bizi evin mahzenine indirdi, zeminde yaklaşık 40 cm yüksekliğinde 60 cm genişliğinde dar bir girişi işaret ederek "İşte burası." dedi. "Ben buradan sonrasına karışmam." diye de ekledi. "Buraya girenler içerisinin çok tehlikeli olduğunu anlatırlar, burada kaybolan insanların hikâyeleri ile büyüdük biz." dedi. Mehmet Bey tedirgin olmuştu, "Dilerseniz hiç girmeyin." dedi. Benim de içimi bir korku kapladı bir anda. Biz bu ruh halinde iken Ali Yamaç'ın hazırlanmaya başladığını gördüm, bana da bir kafa lambası uzattı, "Hadi zamanımız dar." dedi. Her ne kadar içimde büyük

bir endişe olsa da gerçekten önemli bir iş yapıyor olma ihtimalimiz beni cesaretlendiriyordu. Yedek pillerimizi, yedek lambalarımızı, pusulamızı, lazer metremizi, defterimizi, kurşun kalemlerimizi, silgilerimizi hazırladık. Mehmet Bey ve yanındaki köylülerin endişeleri gözlerinden okunuyordu, Ali Bey onlara dönerek "Çok uzun bir süre dönmezsek boş yere jandarmayı aramayın zira onlar da bizi oradan çıkaramaz." diyerek girişten içeriye süzülüverdi. Ben o esnada, mağaranın küçük olması için dua ediyordum, Ali Bey'in arkasından ben de daracık girişten içeriye girdim. Bu andan itibaren dışarı ile olan irtibatımız tamamen kesiliyordu, ışık yok, ses yok, telefon yok.

Giriş oldukça dar idi, sürünerek ilerledik, ardından genişçe bir oda bizi karşıladı, burada büyükçe bir kilit taşı yerde yatar vaziyette yer alıyordu. Kilit taşı demişken bu konuda da kısa bir bilgi verelim. Bahse konu yer altı yapıları büyük çoğunlukla saklanma ve savunma amaçlı kullanılmışlardır. Saldırı esnasında yer altına çekilen halk, kilit taşları ile girişleri mühürlüyorlardı. Bu taşlar oldukça büyük (150 cm çapında, yer yer 50 cm genişliğinde) ve ağırdırlar, tam ortalarında ise 10 cm çapında bir delik bulunur. Bu delik hem gözetlemek hem de kapıyı açmak için kullanılır. Taş içerisinden geçirilen bir demir ya da ahşap mil desteği ile içeriden ve dışarıdan iten iki kişi marifeti ile kapı açılır, bu taşlar genellikle savunma odası kapıları, giriş kapıları gibi alanlarda bulunur, ortalama büyüklükte bir yer altı şehrinde beş civarında bulunması beklenir.

İlerlemeye devam ederken yer altı şehrinin duvarlarını inceledim. Duvarlar, yani yapının içine oyulduğu kaya yapısı sıkışmış kum idi. Çevreyi inceledikçe birçok noktada çökmenin olduğunu gördüm. Bunu fark ettiğim an içimi bir korku sardı, bulunduğumuz yerin üstünde insanlar yaşıyordu, evlerin ve yolların yaklaşık on metre altında taşlaşmış kum içine oyulmuş dar tünellerde ilerlerken kendimi çok savunmasız hissettim. Bu hislerimi beraber olduğum Ali Yamaç ile paylaştım, bana teknik olarak mağaranın aslında ne kadar da sağlam olduğunu izah etti ve yola devam ettik.

Aymanlı yer altı şehrinin toplam tünel uzunluğunun yaklaşık altı yüz on metre olduğunu ve toplam on yedi kilit taşı barındırdığını hayranlıkla okudum, Ali Bey "Dünyada on yedi kilit taşı olan bir yer altı şehri daha bilmiyorum." dedi. Üstelik bu yer altı şehri Kapadokya'daki örneklerinden farklı olarak dikey değil, yatay bir yer altı şehri idi.

Genişçe oda sola doğru uzuyordu, artık içerisi zifiri karanlık idi ve ışıklarımız olmadan bir adım dahi atamaz durumda idik. Sola doğru ilerledik, yirmi metre kadar ilerledikten sonra dar bir tünel bizi karşıladı ve dizlerimizin üstünde ilerlemeye devam ettik, bu şekilde biraz ilerledikten sonra karşımıza bir kilit taşı çıktı, taş tünelin tam ortasında ve geçişi engelleyecek şekilde duruyordu. İçimden oh be buradan dönüyoruz diyerek kendimi teselli ederken Ali Bey'in bir anda taşın üstündeki ufacık boşluktan kendini karşı tarafa attığını gördüm. İçim daralıyordu, geri dönmek istiyordum ama onu da yapacak cesaretim yoktu, Ali Bey ilerlerken yalnız kalmaktan da korkmaya başladım ve çaresizce daracık yerden sürünerek ben de geçtim.

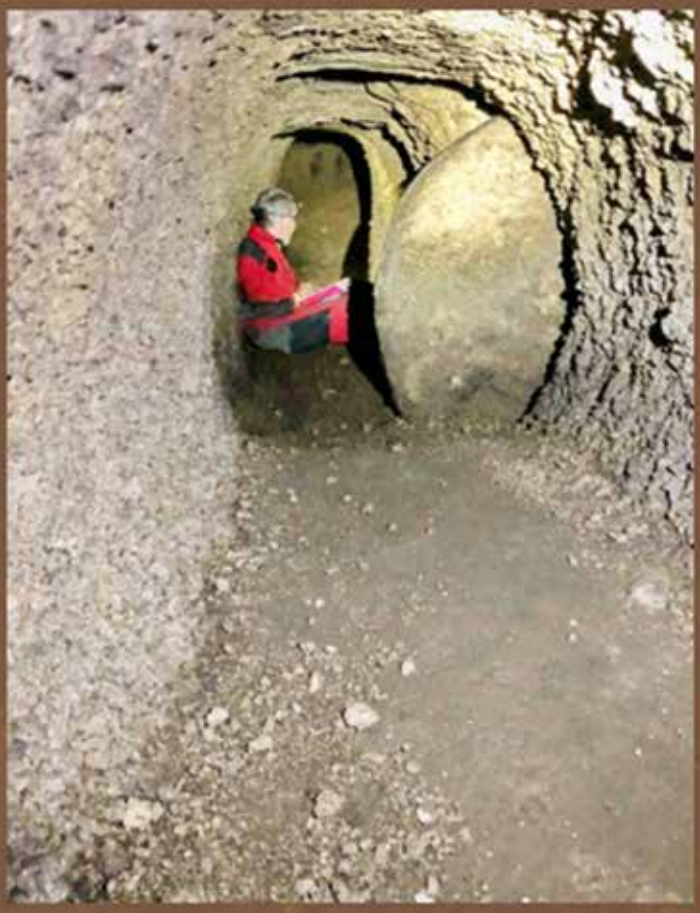
Tünel o kadar daralmıştı ki artık emeklemek de mümkün değildi, yerin on metre altında dar bir tünelde sürünerek ilerliyorduk. Nihayet tünel bir odaya açıldı, ancak bu defa karşımızda geldiğimiz hariç üç tünel ağzı bulunuyordu. Ben iyice endişelenmeye başlamışken Ali Bey'in "Hadi gel şurayı deneyelim." dediğini duydum, iyi de bunun bir dönüşü olacaksa hangisini denediğimizi bilmemiz gerekmez mi diye düşünerek girdiğimiz tünel ağzına taş dizdim. Yine dar bir tünele girmiştik, yaklaşık elli metre kadar sürünerek devam ettik, sonra tekrar bir odaya çıktık. Bu odada ise karşımızda üç yeni tünel girişi daha vardı, yani olasılıklar sürekli artıyor ve yapı karmaşıklaşıyordu. Dar tünellerden geçerken dikkatimi duvarlarda asılı duran yarasalar çekiyordu, belirli bir derinliğe kadar bize eşlik eden yarasalar artık yok olmuştu. İnsan kemikleri olduğunu düşündüğüm kemikler görüyordum yer yer, yeşil renkli sırlı seramik parçaları vardı yerlerde. Ayrıca yerde insan izleri arıyordum, ancak duvarlardan zemine inmiş toz o kadar saftı ki üzerinden sanki yüzlerce yıldır hiçbir şey geçmemiş gibiydi, tek bir hayvan, insan izi ya da çöpü göremedim. Bu tünellerin her birinin incelenmesi ve ölçülmesi gerekiyordu. Yine bir tünel seçtik ve yine yaklaşık elli metre sürünüp yine bir odaya çıktık. Bu durum böyle tekrar tekrar devam etti. Bazı tüneller kapalı olduğu için geri dönüp diğer tünelleri deniyorduk ama o kadar çok varyasyon oluşmuştu ki kendimi artık tamamen kayıp hissediyordum. Bu şekilde yaklaşık iki saat kadar ilerledik ve sonunda tüm tünelleri kapalı olan bir dip odaya kadar geldik.

Belli ki Ali Bey de bu kadar büyük bir sistem beklemiyordu, hayranlıkla duvarlara, kapı taşlarına bakıyordu. O kadar çok ilerlemiştik ki nasıl döneceğimize dair hiçbir fikrim yoktu, bu korkunun üstüne bir de Ali Bey "Şayet lambalarımızda bir sorun yaşarsak buradan asla çıkamayız."

demesin mi, başımdan aşağıya kaynar sular döküldü. Peki ya oksijen diye sordum, bu kadar derinde nasıl nefes alıyoruz, yoksa birazdan boğulacak mıyız diye sordum. Gülümsedi, bu yapıların binlerce insanın barınacağı şekilde tasarlandığını teknik detayları ile anlattı ve bak sana hava akışını deneysel olarak ispatlayayım dedi, muzip bir gülümsemenin ardından sigarasını yaktı, dumanın nasıl hızlı hareket ettiğini gösterdi. İlginç bir yöntemle de olsa ikna olmuştum. Ali Bey, saate baktı ve dip noktamız burası dedi, buradan ölçe ölçe çıkacağız dedi, ancak saat iyice ilerlemişti ve dışarı ile hiçbir iletişimimiz yoktu, istersen gel burada bırakıp dönelim, haber verip tekrar gelelim dedi.

Ben çıkarsam bir daha asla buraya kadar gelemem diyerek kendisini ikna ettim ve ölçmeye başladık. Ölçümü şu şekilde yapıyorduk, bir kişi referans noktada bekliyordu, diğer kişi lazer metrenin görebileceği en uzak noktaya kadar ilerliyor, noktayı eskiz olarak çiziyor ve ölçümler yapılıp deftere not ediliyordu. Bazı tünellerde on beş metreye lazer attığımı hatırlıyorum, aramızda Ali Bey ile bu kadar mesafe olduğu bir anda, tünelde mutlak bir sessizlik hâkim iken duvarın arkasında duvara sürtünen sert bir cisim sesi işittim. Kulağımı tünel duvarına dayayınca duvarın arkasında bir canlının ritmik bir şekilde duvarı tırmaladığını duydum, o korku ve heyecanla hemen orayı terk ettim. Kim bilir duvarın arkasında ne vardı?

Tüm yer altı şehrini yukarıda anlattığım metot ile santim santim yaklaşık altı saatte ölçtük ve çıktık. İçeride o kadar uzun süre kalmıştık ki dışarıda panik havası vardı, bizi gören Mehmet Bey hemen sitem etti, kendisinden ve köylüden özür dilediğ ve nedenini açıkladık. Bizden uzunca süre haber alamayınca bazı köylüler arkamızdan gelmeye çalışmışlar ancak çok fazla ilerleyemeden geri dönmüşler. Dışarı çıkıp temiz havayı içime çekince kendime

geldim ve aslında ne kadar da büyük bir yer altı şehri ölçtüğümüzü hayretler içerisinde hatırladım.

Ali Bey, ölçümleri aldı ve İstanbul'a gitti. Bir hafta sonra Ali Bey'den telefon geldi. "Aymanlı yer altı şehrinin haritasını çizdim, sana da e-posta gönderdim, bir bak." dedi. Heyecanla haritayı açtım ve detaylarına baktım. Ağırnas'taki yer altı şehrinin yaklaşık yüz yirmi metre olduğunu göz önünde bulundurarak vereceğim bilgiye dikkat etmenizi rica ediyorum. Aymanlı yer altı şehrinin toplam tünel uzunluğunun yaklaşık altı yüz on metre olduğunu ve toplam on yedi kilit taşı barındırdığını hayranlıkla okudum, Ali Bey "Dünyada on yedi kilit taşı olan bir yer altı şehri daha bilmiyorum." dedi. Üstelik bu yer altı şehri Kapadokya'daki örneklerinden farklı olarak dikey değil, yatay bir yer altı şehri idi.

Yukarıda keşfedilme öyküsünü de sizlere aktardığım, Kayseri'nin en büyük yer altı şehri, bugün Koramaz Vadisi içerisinde yer alan Büyük Bürüngüz köyünün altında uzanıyor. Şu an ziyarete kapalı olan yer altı şehrinin, gerekli tedbirler alınarak turizme kazandırılmasını ve sizlerin de benim yaşadığım bu maceraya ortak olmanızı ümit ediyorum. ▪

Carved in Stone

The archaeology of rock-cut sites and stone quarries

Edited by
Claudia Sciuto, Anaïs Lamesa,
Katy Whitaker and Ali Yamaç

BAR INTERNATIONAL SERIES 3054 | 2021

BAR
PUBLISHING

This material has been published in Carved in Stone, BAR S3054 edited by Claudia Sciuto et al., published by BAR Publishing (Oxford, 2021). This version is free to view and download for personal use only. It cannot be reproduced in any form without permission of the publisher. To order this book online please visit: www.barpublishing.com

7

Koramaz Valley of Kayseri, Turkey Rock-Cut Architecture and Underground Cities

Ali Yamaç

OBRUK Cave Research Group, Istanbul, Turkey

Abstract: Without a single architectural feature or archaeological finding regarding the period when it was excavated, it is very difficult to date a rock dwelled structure because these structures have always been used throughout history by being changed and some of them are still being used even today. This problem, which is even applicable to only one structure, becomes much more significant if you work in a valley, containing hundreds of rock structures. Kayseri (Caesarea, Mazaca) was the capital of ancient Cappadocia during the Roman and Byzantine era. Soft volcanic rocks, caused by a million-year volcanic activity which continued up to historical periods in the region, are observed in all over Kayseri Province just as the other areas within Cappadocia as well as the numerous structures, excavated in those volcanic rocks. Within the scope of a six-year work; Kayseri Underground Structures Inventory Project, previously unpublished numerous underground cities, churches, dovecotes, even rock dwelled villages were explored. As the most important part of this study, in Koramaz Valley, 16 km in length and incorporating seven different villages therein, 476 rock-cut structures were explored and surveyed up to now. Although most of them are houses and barns, there are also 42 rock-cut churches, 11 underground shelters and tens of dovecotes and/or columbariums. We also observed that many structures, likely to be Roman rock-cut tombs due to their architecture and kline-style designs, turned into storages in time. Likewise, some structures, considered to be Roman columbariums, turned into dovecotes. Although the only structures, periods of which were exactly determined, are the churches, dated between the 7th and 11th centuries, some of the rock-hewn settlements in Koramaz Valley may be excavated much earlier as a part of rock-cut tradition for thousands of years.

Keywords: Kayseri, Koramaz Valley, rock-cut church, cliff dwellings.

Introduction

Situated in the Central Anatolian Volcanic Province (CAVP) in the middle of Anatolian Plateau in Turkey, Kayseri and its vicinity had a tremendous volcanic activity, which had started approximately 11 million years ago and continued until the Early Holocene (ca. 10.000–8.000 ago) (Aydar *et al.* 2012, 83–97). As a result of a radiometric age determination carried out recently, it is understood that the activity of the main caldera of Erciyes Mountain continued until 150.000 to 200.000 years ago and after this period, the caldera blocked (Alıcı Sen *et al.* 2004, 81–98). But cosmogenic dating show that several smaller lava flows occurred from monogenetic vents during Early Holocene. On the other hand, a paragraph about Erciyes in "*Geographica*", written by Strabo in the 1st century AD, was interpreted by some scholars as the mountain was active in this period as well.

> *"At a little distance further there are burning plains, and pits full of fire to an extent of many stadia, so that the necessaries of life are brought from a distance.... In some parts the bottom is marshy, and flames burst out from the ground by night. Those acquainted with the country collect wood with caution; but there is a danger to others, and particularly to cattle, which fall into these hidden pits of fire"* (Jones 1929, 12.2.7).

But no Late Holocene volcanic eruption from Erciyes Mountain has ever been evidenced (Aydar *et al.* 2019, 565–576).

These continuous eruptions have piled pyroclastic rocks with an enormous thickness on the surface. Both the elevations on the north and wide plateau on the south of Kayseri are completely covered by these volcanic rock deposits. The number of pyroclastic deposits shows significant differences regionally and is known to reach a thickness of 400 m in the north of Kayseri (Şen *et al.* 2003, 225–246.).

When the volcanic rocks covering the entire area was first started to be dug and when the inhabitants started to use the underground as their dwellings are unknown. Possibly, this easy to carve soft rock has been dug by local people for centuries, and a civilization dwelling in rock-cut sites

This material has been published in Carved in Stone, BAR S3054 edited by Claudia Sciuto et al., published by BAR Publishing (Oxford, 2021). This version is free to view and download for personal use only. It cannot be reproduced in any form without permission of the publisher. To order this book online please visit: www.barpublishing.com

was established in the region that is known as Cappadocia today. The continuous usage of the rock-hewn structures for thousands of years has made such an archaeological exploration impossible. The earliest dated rock-hewn structures encountered in Cappadocia are probably Hellenistic rock-cut tombs in Nevşehir / Mazıköy (Lamesa 2017, Ousterhout 2017) and Roman rock-cut tombs located in the south of Kayseri, especially the vicinity of Ayşepınar and Yeniköy (Durukan 2012). On the other hand, numerous other Roman rock-cut tombs close to the settlements have been changed in time in accordance with different purposes. From the Roman to Byzantine empires, the variety of the underground and rock-cut structures in this region was incredible. The structures carved in rocks in the area are not limited just with the houses, barns, dovecotes, tombs, and churches. There are also monasteries, aqueducts, cisterns, and even apiaries dwelled in rocks and these rock-cut structures observed in different parts of Kayseri have been continuously used until today (Gilli and Yamaç 2017).

The different natural formations of Cappadocia and numerous rock-dwelled structures dug in these formations, especially the rock-cut Byzantine churches, have drawn the attention of western travellers starting from approximately 300 years ago and have been subject to various research and scientific studies. These works and studies started for the frescoes in numerous rock-cut churches found in the area, have expanded to other rock-cut structures. Today, from the underground shelters to the hydraulic structures and from the dovecotes even to the rock-cut apiaries of the area, there are hundreds of different scholarly works and studies (for a comprehensive bibliography see (Hild and Restle 1981, Ousterhout 2017)).

Though the area where all these works and studies are being carried out is named as Cappadocia, nearly all of these works are being carried only in Nevşehir – Ürgüp – Göreme triangle and this area is a very small part of the ancient Cappadocia.

Cappadocia was a province of both the Roman and the Byzantine empires. In AD 371 it was the largest province of the Roman Empire with a total area of 50.000 km² and its capital was Kayseri (Mitchell 2018, Ramsay 1890). Kayseri was named "Mazaca" from the Hattians to Strabo and it was changed as "Caesarea" in the honor of Caesar Augustus in AD 14 and during the 3rd century AD, it was the largest city of Central Anatolia with a population of 40.000 (Baydur 1970).

Despite being the capital of Cappadocia during ancient times, no comprehensive scientific research has been carried out until now in terms of the rock-cut architecture in Kayseri. To fill this gap we, as OBRUK Cave Research Group, have started to work for the "Kayseri Underground Structures Inventory Project" in January 2014. This project, carried out based on a triple protocol with Foundation for the Protection and Promotion of the Environment and Cultural Heritage (ÇEKÜL) and Kayseri Metropolitan Municipality, includes the research, survey, mapping, and documentation of all the underground structures in this province.

Ongoing for about six years, "Kayseri Underground Structures Inventory Project", has a distinctive place not only as Turkey's but one of the world's greatest underground structures research projects with 33 underground cities, six cliff dwelled villages, 46 rock churches, two underground aqueducts and 10 Assyrian tin mines surveyed and inventoried until now. Given the fact that only one of the cliff dwelled villages has 154 different structures, the magnitude of the work should be better understood. This project has become very significant currently, mainly due to the findings in Koramaz Valley.

During our years of work in this valley, we worked with 16 researchers from five different countries, although conventional measurement techniques were used in general due to the narrowness of many buildings and the difficulty of working conditions, some important structures were drawn in 3D with a laser scanner.

When we started the Koramaz Valley rock-cut structures survey, which spread over a long time and realized with great efforts, we mainly had three goals, these were:

1. To urgently inventory all these rock-cut structures, which are continuously destroyed every day,
2. If we succeed, to include the Koramaz Valley to UNESCO World Heritage List,
3. To prepare a comprehensive conservation plan and restoration projects.

We are happy to be able to achieve our first and second goals after years of work. We are also aware of how difficult to achieve our third goal is. On the other hand, as a group that never encourages mass tourism, we will definitely be involved during the preparation of the conservation plans of Koramaz Valley.

1. General Description of Koramaz Valley

There is an elevation difference of 700 – 800 m between the plain where Kayseri is located, and mountains located 30 km east of this plain and each creek flowing down these hills has formed its valley by eroding the soft pyroclastic rocks. On the east of Kayseri, there are six different valleys eroded by these streams flowing down to the valley from the high hills and there are structures carved on the walls of these valleys by the inhabitants dwelling in the area. The longest of these six valleys is Koramaz Valley (Figure 7.1). In this 16 km long valley, there are in total seven different villages. From east to west, these are Büyük Büründüz, Üskübü, Küçük Büründüz, Ağırnas, Dimitre, Vekse, and Ispıdın. Both the interior and surrounding of these seven villages located on the slopes of Koramaz Valley are full of structures carved in rocks. Though it is very hard to date these rock structures due to their continuous usage, the experts have dated some of these rock-cut churches on the

This material has been published in Carved in Stone, BAR S3054 edited by Claudia Sciuto et al., published by BAR Publishing (Oxford, 2021). This version is free to view and download for personal use only. It cannot be reproduced in any form without permission of the publisher. To order this book online please visit: www.barpublishing.com

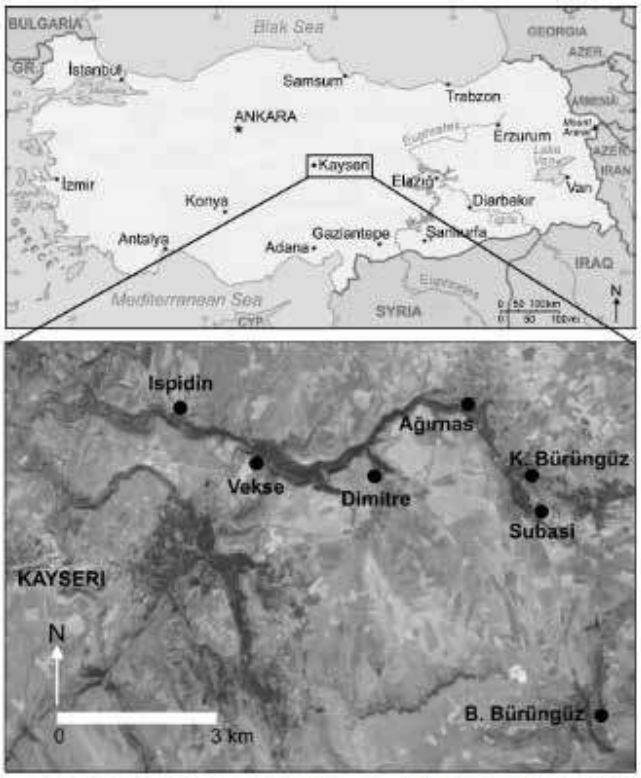

Figure 7.1. Location map showing Kayseri and Koramaz Valley. Figure created by the author, after Google Maps and Google Earth.

valley to the 10. and 11. centuries (Karakaya 2014, 2013). On the other hand, it is a generally accepted assumption that the underground cities on Koramaz Valley have been dug between the 7. and 10. centuries by the Christians living in the region as a protection against the Arab raids (Cooper and Decker 2012, Hild and Restle 1981). Beyond all these, though rock-cut structures have changed in time due to different usages, by taking into consideration the entrance carvings and interior architecture, the first purpose of construction of some structures near Ağırnas can be Roman rock-cut tombs (Gilli 2017a). To sum up, it is possible to say that the background of all these structures carved in rocks on Koramaz Valley dates back to at least 2.000 years ago and probably to even older times.

In total 476 different rock-cut structures have been explored and surveyed in Koramaz Valley and there are 42 rock-cut churches and 11 underground cities among these structures. Though most of the other rock-cut structures surveyed were houses, dovecotes, and barns, it is considered that at least 18 of them have been dug as the Roman rock-cut tombs and 16 of the structures have been dug as a *Columbarium* (Gilli 2017a, Gilli and Yamaç 2017, Yazlık 2019).

Soft pyroclastic rocks eroded with streams formed various valleys all around Cappadocia and almost all of those valleys have rock-cut structures. Longest of them all, Ihlara Valley, which is 12 km, has 23 rock-cut Byzantine churches, some having strikingly beautiful frescoes. Zelve Valley, which is actually two different valleys intersecting each other and forming a triangle, has a rock-cut village with 4 churches, a mosque, and a total of 27 rock-cut structures. People lived in those rock-cut houses until the 1950s and the village abandoned due to rock collapses. Several other small valleys around Göreme, e.g. Zemi, Güvercinlik, Kılıçlar, Meskendir were mainly used for agricultural purposes during the Byzantine era (Burri and Petitta 2005, Castellani 2002, Gilli 2017b, Gilli and Yamaç 2015). So, although some of them have few rock-cut churches, their main rock-cut structures are underground irrigation/flood control aqueducts and dovecotes (Gilli and Yamaç 2015).

If we compare Koramaz Valley with the other valleys of Cappadocia, the most noticeable difference is the amount and variety of rock-cut structures of this valley. First of all, with a total number of 476, it has more than the sum of all

This material has been published in Carved in Stone, BAR S3054 edited by Claudia Sciuto et al., published by BAR Publishing (Oxford, 2021). This version is free to view and download for personal use only. It cannot be reproduced in any form without permission of the publisher. To order this book online please visit: www.barpublishing.com

the rock-cut structures in all other valleys of Cappadocia. Secondly, there is no other valley within the whole Cappadocia with such a variety of rock-cut structures. Here in Koramaz, we can find not only houses, barns, dovecotes, or churches but also monasteries, columbariums, and even Roman tombs. And finally, it's the only valley in the region that people still live in or around. Apart from the rock-cut structures and cliff settlements in the valley, the villages of Koramaz Valley are full of centuries-old buildings, some dated back to 13. and 14. centuries. Recently accepted to UNESCO World Heritage Site tentative list, new projects for the restoration and protection of various structures in the valley had already begun.

All these rock-cut structures in Koramaz Valley can be examined village by village from east to west:

1.1. Büyük Bürüngüz Village

Büyük Bürüngüz Village is located 30 km east of Kayseri, at the beginning of Koramaz Valley and on the slopes of İvriz Mountain with a height of 1.858 m, has always been the biggest settlement of the valley. In accordance with the Ottoman registrations for the year 1500, all 99 houses were Christians, whereas in 1520, 92 houses were Christians, and 10 houses were Muslims (Inbaşı 1993). Differently from the other six settlements in Koramaz Valley, there is no cliff settlement around Büyük Bürüngüz. As it is also observed in Ağırnas Village in the same valley, all underground defense structures are beneath the houses and extend beneath the entire settlement like a cobweb (Figure 7.2). At the end of our explorations, two different underground cities have connected at a point and with a total length of 1.273 m, Büyük Bürüngüz Underground City became not only the longest underground city of Koramaz Valley but also of Kayseri Province. It has another record with its 27 millstone doors (Yamaç 2019, 65–76). As several tunnels are blocked, this underground city, which extends beneath the entire village will possibly be much longer.

1.2. Subaşı (Üskübü) Village

The previous name of Subaşı Village in Koramaz Valley, located 4 km north of Büyük Bürüngüz Village, was Üskübü and earlier it was Skopi. Though there is no old building among the contemporary structures of the village, in accordance with the 16. century Ottoman registrations (Inbaşı 1993), this small and entirely Christian village was probably settled at its current location in the Ottoman period as well. Subaşı Underground City, located approximately 2 km southeast of the village on a deserted plain, is different from all other underground cities in Koramaz Valley both in terms of its location and architecture. The structure is located approximately 2 km southeast of Subaşı Village on a deserted plain rising towards Sivri Mountain. This underground city, dug in a brokenly volcanic tuff and appearing as a small hill on the ground, has two entrances one of which has opened due to a collapse. One of the entrances of the structure is on the north wall of an underground structure consisting of a roughly dug main chamber and two side rooms connected to the main chamber. The only millstone door of Subaşı Underground City is at the other entrance on the

Figure 7.2. Büyük Bürüngüz Underground City. Photograph by A.E. Keskin.

This material has been published in Carved in Stone, BAR S3054 edited by Claudia Sciuto et al., published by BAR Publishing (Oxford, 2021). This version is free to view and download for personal use only. It cannot be reproduced in any form without permission of the publisher. To order this book online please visit: www.barpublishing.com

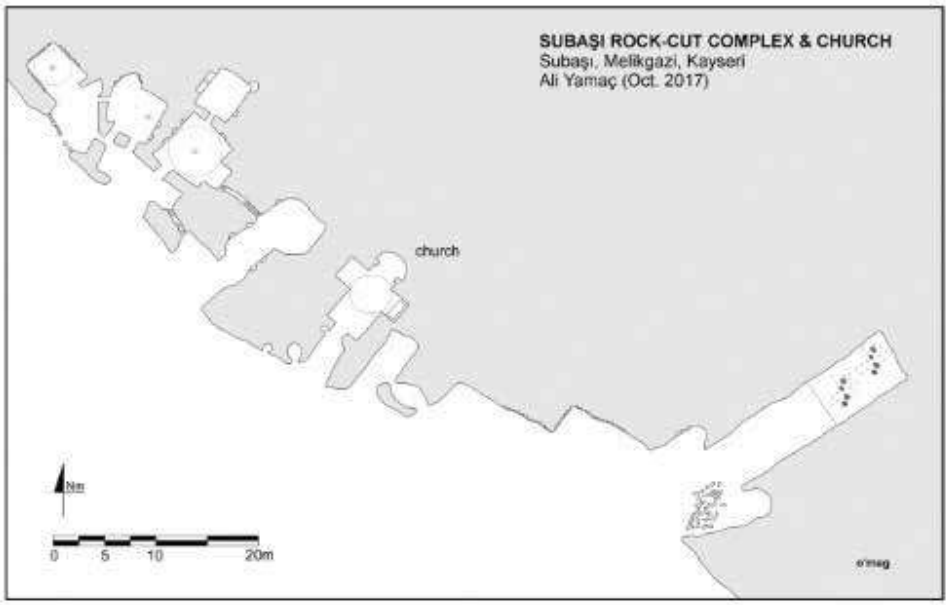

Figure 7.3. Plan of Subaşı rock-cut complex. Figure created by the author.

northwest of the south tunnel. This underground shelter with a low ceiling and intertwined rooms completely has the qualifications of a labyrinth.

There is a huge rock-cut structure complex, located 200 m northwest of Subaşı Village dug on a rocky slope, with a church as well. In this structure complex, excavated on a steep wall there are 11 different structures of all sizes. Some are connected with tunnels and this complex, consisting of some small chambers and a chamber in the size of 100 m² and a kitchen with oven and chimney, is most possibly a monastery with its church, courtyard, kitchen, dining hall, living spaces, and ceremonial chamber (Figure 7.3).

The church in this complex is a cross planned structure with an approximately rectangular planned narthex in front and can be dated to the 10th–11th centuries by taking into consideration the similar examples in Göreme (Karakaya 2014). It is one of the two largest rock-cut churches in Koramaz Valley together with Vekse No. 1 (Figure 7.4). On the partially destroyed south wall of the narthex, which has a barrel-vault ceiling, there is an arcosolium.

1.3. Küçük Bürüngüz Village

Küçük Bürüngüz is the third village in Koramaz Valley after Subaşı Village and is just 1 km away from Subaşı Village. In accordance with 1500 dated Ottoman registrations, this village had 12 houses, all of which were Christians, and in 1520, the number of houses

Figure 7.4. Church of Subaşı rock-cut complex. Photograph by A.E. Keskin.

This material has been published in Carved in Stone, BAR S3054 edited by Claudia Sciuto et al., published by BAR Publishing (Oxford, 2021). This version is free to view and download for personal use only. It cannot be reproduced in any form without permission of the publisher. To order this book online please visit: www.barpublishing.com

increased to 22 (Inbaşı 1993). And in the 1831 population census, all 34 houses in the village had become Muslims as a result of the immigration or religious conversion (Cömert 2008). The small wall settlements group, located 400 m west of Küçük Bürüngüz Village on the rocky slopes of Koramaz Valley and extending on a line with a length of 200 m in total in the north-south axle, consists of eight independent structures in total. In two of these structures, most of which are dwelling or feedlot, there are small defense shelters reached by tunnels. This rock settlement in Küçük Bürüngüz has been destroyed much more when compared with the similar in Ağırnas and Dimitre. Though one of the reasons for this destruction is the illicit excavations observed in the region, the collapses and erosions in the region are much more than all settlements of Koramaz Valley. The intensity of the collapses even makes it impossible to estimate the purpose of the construction of certain structures in this rock-cut settlement.

1.4. Ağırnas Village

Ağırnas Village has located 4 km north of Küçük Bürüngüz Village and on the slopes of Koramaz Valley. In accordance with the population and tax records of the Ottoman Empire, there were 53 Christian and 3 Muslim families in 1500. In 1520, this changed as 72 Christian and 2 Muslim families (Inbaşı 1993). The oldest houses of the village are on the first two lines facing Koramaz Valley and the house of Mimar Sinan ("Sinan the Architect"), who was born here in 1489, is also among these houses. Beneath all these old houses, there is an underground defence structure connecting to each other with tunnels. As we have seen a similar one in Büyük Bürüngüz Village, this underground shelter, extending beneath the entire village like a cobweb, continues through the entire neighbourhood by expanding to two different floors beneath the house of Mimar Sinan and extends beneath all surrounding houses. Mimar Sinan Underground City spreads to a total area of 1.850 m² in two-storeys (Figure 7.5).

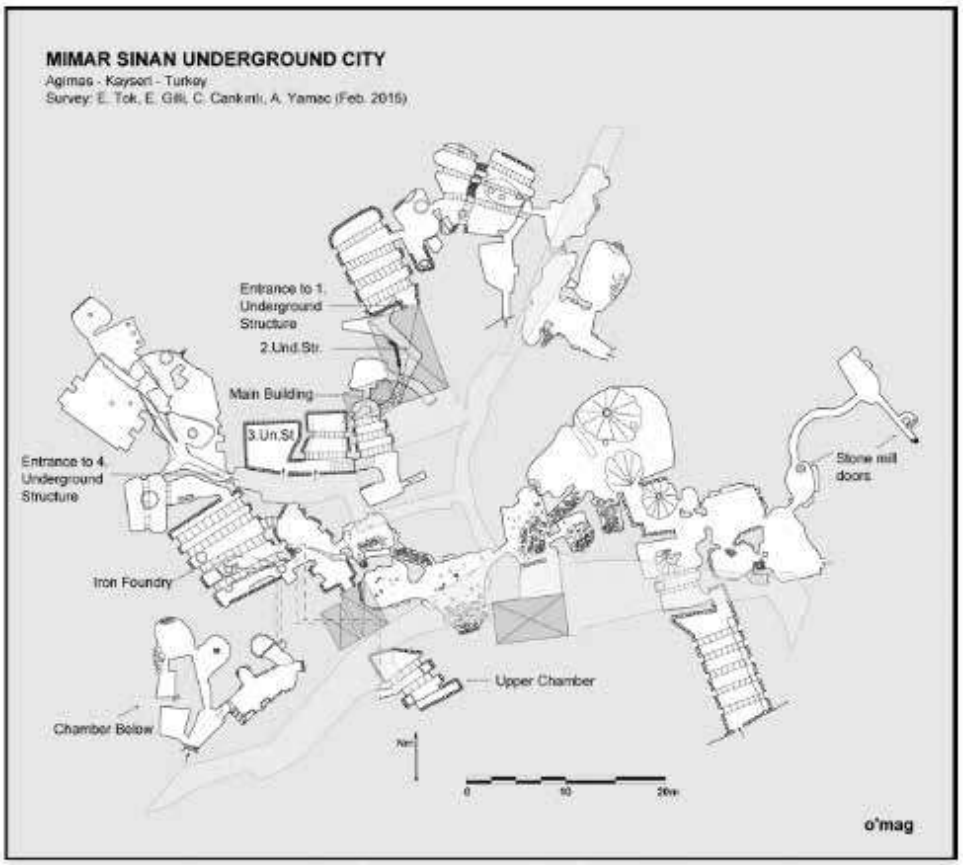

Figure 7.5. Plan of Mimar Sinan Underground City in Ağırnas Village. Figure created by E. Tok, E. Gilli, Ç. Çankırılı & A. Yamaç.

This material has been published in Carved in Stone, BAR S3054 edited by Claudia Sciuto et al., published by BAR Publishing (Oxford, 2021). This version is free to view and download for personal use only. It cannot be reproduced in any form without permission of the publisher. To order this book online please visit: www.barpublishing.com

As some of the interconnections have been cancelled, currently, we see four different underground structures beneath the house of Mimar Sinan, but it is obvious that they were one single structure. The existence of four millstone doors; three of them *in situ*, makes it obvious that the structure was built for protective purposes (Yamaç and Tok 2015, 37–46).

Another underground city in the village, located 300 m. south of the centre, is on a rocky slope on the east of Koramaz Valley. The main entrance of this structure, which is currently open to tourists, is protected with a millstone door. After the first room in the entrance, there is a small church (Figure 7.6). After the church there is a large chamber, with a length of 24 m and a width of 4 m, which has quite impressive workmanship. Another entrance on the northeast of the chamber has been cancelled but the millstone door protecting the entrance still exists.

On the other hand, located approximately 500 m west of Ağırnas, there is an enormous rock dwelled village on the walls of Koramaz Valley (Figure 7.7). Though the similar of this rock dwelled village, extending to three different walls at the southwest of Ağırnas Village where Koramaz Valley is forked, can be seen in different places in Cappadocia, these cliff settlements in Ağırnas / Koramaz Valley is quite different in many aspects from all other similar examples.

Figure 7.6. Church of Ağırnas Underground Shelter. Photograph by R. Straub.

The first and most important difference is the size of Ağırnas Cliff Settlements. Here, in total 154 rock dwelled structures have been explored and surveyed on three different walls of the valley. Though most of these structures are houses, storage units, barns or dovecotes, there are 5 churches and in addition to the ones in the village, there are 4 more underground shelters. By taking into consideration the churches and underground shelters in these settlements, it is easy to date the rock-cut architecture in this region between the 7. and 11. centuries (Lamesa 2011); however, some of structures in this region are quite evidently the Roman rock-cut tombs (Gilli and Yamaç 2017). Likewise, at least six of the dovecotes in those cliff settlements are Roman columbariums (Figure 7.8). Therefore, we can say that these rock structures in Ağırnas date to at least 2000 years ago (Gilli 2017, Gilli and Yamaç 2017, Yazlık 2019).

1.5. Dimitre Village

4 km after Ağırnas, Koramaz Valley reaches Dimitre Village. Differently from all other six villages in the valley, in accordance with Ottoman registrations from the beginning of the 16. century, the entire village was Muslims. In the registrations, in 1500, 37 houses, and in 1520, 48 houses were recorded in the village (Inbaşı 1993). The Greek name of this village, documented to be entirely Muslims for 500 years with the Ottoman registrations, proves that the history of this village is much older than the 1500s. Moreover, the "millstone doors", still existing in some tunnels, shows that these structures were constructed for defence and as it is observed all over Cappadocia, these underground shelters were dug by the Christians to defend themselves against the Arab raids started in the 7th century.

Old Dimitre Village is not located on the mainline of Koramaz Valley, but on the north slopes of a branch extending to the east (Figure 7.9). This region is the deepest point on the entire route of Koramaz Valley; here, in Dimitre branch, the depth of the valley reaches 80 m. The rock-cut structures on the walls of this branch are more than the rock-cut structures around Ağırnas. The most important reason is that, differently from Ağırnas, the residents of Dimitre Village continued to live in these rock-cut structures until recently. When the village became uninhabitable due to the collapses, in 1966, it has moved to the plain on the valley, to its current settlement (Cömert 2008).

The rock-cut settlements of Dimitre have changed much more due to its inhabitation and usage until such a recent date. The original underground structures have changed over and over again, and houses have been constructed on top of them. During the relocation of the village in 1966, the householders removed the rocks of the houses and used them in the construction of the new houses. As a result of

This material has been published in Carved in Stone, BAR S3054 edited by Claudia Sciuto et al., published by BAR Publishing (Oxford, 2021). This version is free to view and download for personal use only. It cannot be reproduced in any form without permission of the publisher. To order this book online please visit: www.barpublishing.com

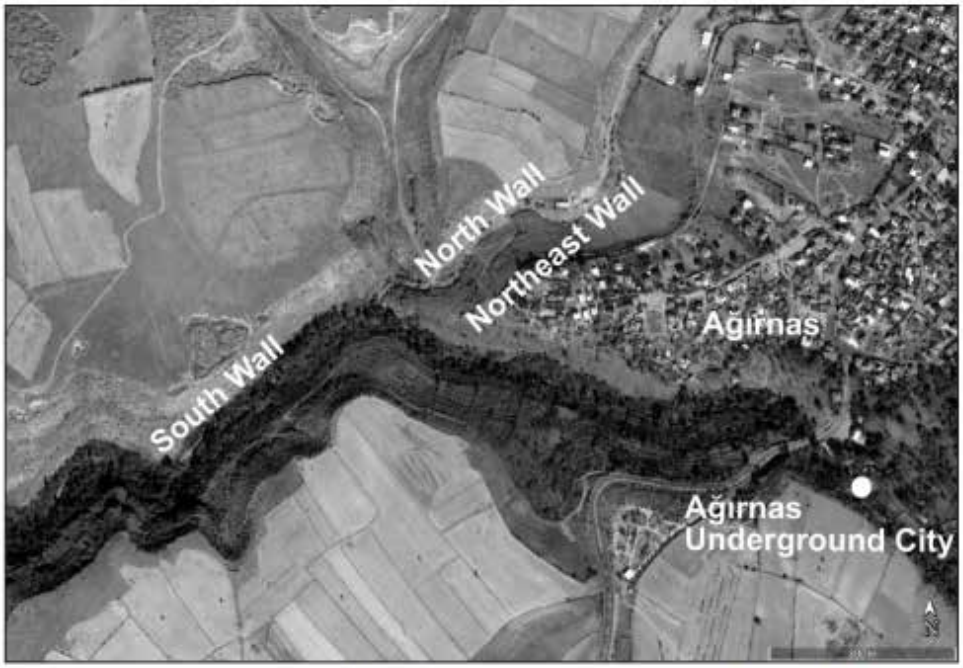

Figure 7.7. Koramaz Valley develops south of Ağırnas Village, with another small branch towards the north. All those three rock walls of the valley are full of rock-cut dwellings. Figure created by the author, after Google Maps and Google Earth.

Figure 7.8. A columbarium in Koramaz Valley near to Ağırnas Village. Photograph by R. Straub.

the removal of the rock houses constructed, the old rock-cut structures beneath have come to light.

During this study, in Old Dimitre Village, in total 229 rock-cut settlements have been explored and surveyed. Among these structures, most of which are dwelling, feedlot, and dovecote, there are also seven small rock-cut churches (Figure 7.10) and eight underground shelters. When all these numbers are taking into consideration, it is apparent that Old Dimitre Village is the biggest cliff settlement of Turkey researched until now.

These 229 structures scattered for 900 m are more intense in the northwest and southeast parts of the wall; however, they become rare in the middle parts. Architecturally, churches are quite similar; all of them are with a length of 6–7 m and have horseshoe apse. Eight different underground shelters, located in the cliff settlements and scattered to almost all parts, have also been explored. The millstone doors and/or operation rooms in the tunnels and the shelters explored are much smaller than the underground cities in Büyük Bürüngüz or Ağırnas villages. Most of the shelters have one or at most two rooms. And the longest underground shelter explored is a three-room structure with a tunnel of 55 m in total, located on the southeast of the cliff settlement. Another reason why the defence shelters in the cliff settlements in Old Dimitre Village are less and smaller compared to the other villages is that the residents of this village lived in these dwellings until recently and probably, constantly changed and adapted these structures according to their needs. The top of this valley wall, where these cliff settlements are located, is a flat rocky plateau and on this upper plateau, there are tens of rock-cut graves carved in the rocks on the ground. Probably, the number of these graves belonging to the Roman or Byzantine periods is much more than the ones encountered in different parts of Koramaz Valley.

This material has been published in Carved in Stone, BAR S3054 edited by Claudia Sciuto et al., published by BAR Publishing (Oxford, 2021). This version is free to view and download for personal use only. It cannot be reproduced in any form without permission of the publisher. To order this book online please visit: www.barpublishing.com

Figure 7.9. West corner of Dimitre Village cliff settlement. Photograph by B. Langford.

Figure 7.10. A small Byzantine church in Dimitre Village. Photograph by D. Albov.

1.6. Vekse Village

The next stop after Dimitre in Koramaz Valley is Vekse Village which is 2.5 km far. This settlement, located on the south slopes of Koramaz Valley, is known to be centuries old. The opposite slopes of the valley consist of red-coloured volcanic rocks reaching to a height of 20 m from place to place and extending like a wall from one end to the other.

Structurally, Vekse is very similar to Ağırnas. On one side of the valley, there is the current village and on the other side, there are the rock-cut structures. Though under normal conditions the rock-cut structures on the walls of the valley are expected to be older than the village itself, in Vekse, just like in Ağırnas, there are underground defence structures and rock-cut churches both in the village and on the walls of the valley. And this shows that just like the residents in Ağırnas, the residents in Vekse continued to live on both sides of Koramaz Valley. Differently from Ağırnas and Dimitre, there are not many rock-cut settlements on the walls of Koramaz Valley extending in front of Vekse. The number of rock-cut structures determined on the north and south walls is just 12 in total and five of these structures are churches. Probably, all other rock-cut structures are under the new houses of the current village. Apart from Vekse Church No. 1, all other four churches have approximately 6 m axle, horseshoe apse plans and are similar small structures. Vekse Church No. 1, located approximately 400 m southeast of Vekse on a rocky hill, is the largest of 42 rock-cut churches explored and

This material has been published in Carved in Stone, BAR S3054 edited by Claudia Sciuto et al., published by BAR Publishing (Oxford, 2021). This version is free to view and download for personal use only. It cannot be reproduced in any form without permission of the publisher. To order this book online please visit: www.barpublishing.com

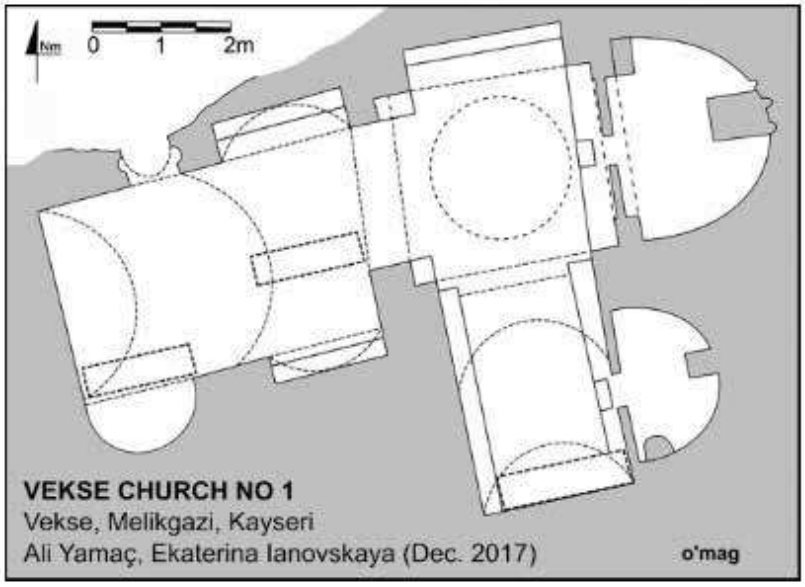

Figure 7.11. Plan of Vekse Church No.1. Figure created by A. Yamaç & E. Ianovskaya.

surveyed in Koramaz Valley and has a quite different architecture (Figure 7.11, Figure 7.12). The structure is entered from a door opened to the north. In the lower parts of the west and east walls, there are semicircular niches. Nave of the church is a Byzantine type "cross-in-square" style. In the apse free-standing rectangular-shape altar that was made from rock protrusion. The high dome supported with annular vaults and short templons of the apse. Dome pillars carved to the main rock are decorated with triangular and lintel embellishments. The double transept, expected to be in a church with such a plan, just exists in the south, and in this transept, there is another side-apse. Probably, since the rock block on the north part is not that thick, the other transept has not been dug. One fresco preserved fragmentarily on the east wall between apses and two human figures still can be seen.

1.7. Ispıdın Village

This village, located on the west end of Koramaz Valley, is the last village of the valley. Unlike all other villages in the valley, Ispıdın is located on the north slope of the valley, which is less curved, rather than the south slope. According to the Ottoman registrations, in 1500 population census, there were 19 houses in total and 15 of these houses were Christians. In the 1520 population census, the number of houses increased to 35 and the number of Christian houses was 23 (Inbaşı 1993).

In the village, there are 14 different rock-cut churches on both walls of Koramaz Valley. All these churches are

Figure 7.12. Vekse Church No.1, view from the apse towards the nave. Photograph by R. Straub.

This material has been published in Carved in Stone, BAR S3054 edited by Claudia Sciuto et al., published by BAR Publishing (Oxford, 2021). This version is free to view and download for personal use only. It cannot be reproduced in any form without permission of the publisher. To order this book online please visit: www.barpublishing.com

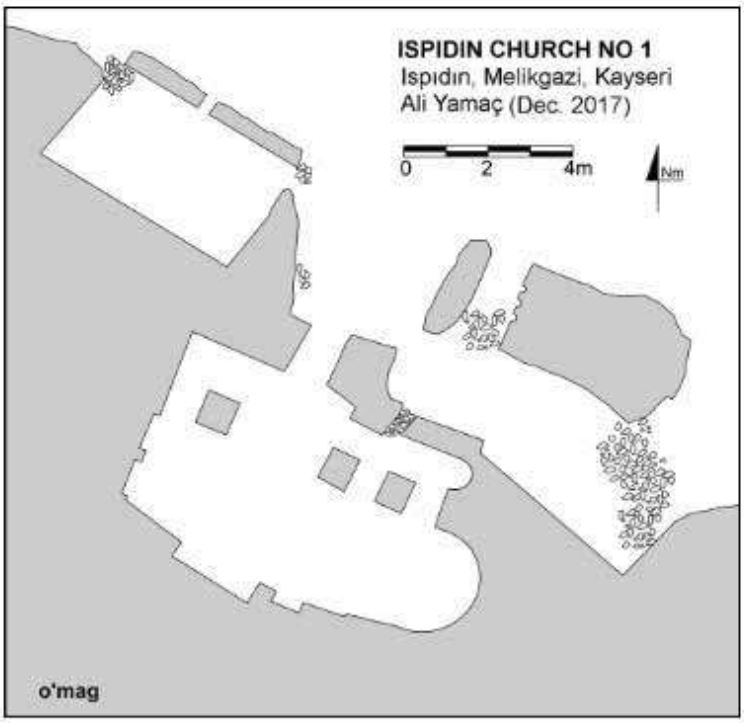

Figure 7.13. Plan of Ispıdın Church No. 1. Figure created by the author.

scattered to different points of the valley and the lack of dwellings apart from 3–4 small rock-cut structures on the same rocky slope is as interesting as the excessive number of churches in such a small village. As we have observed in Vekse, it is probable that all old rock dwelled or underground structures in Ispıdın must be under the modern houses of the village. On the other hand, even if we assume that, in a village with 19 houses in total in 1500, it is hard to explain the existence of 14 different rock-cut churches approximately 500 years ago. All these 14 churches are approximately in similar sizes and are small structures with the main axle length of approximately 6–7 m. Apart from one church, all other churches have horseshoe plan apse. In three churches, there is a windowed templon carved to the main rock between the apse and nave. Ispıdın Church No. 1, a small rock-cut church, located on the rocky ridge next to the bridge that crosses the Koramaz Valley in the southwest of the village, was the only densely frescoed church we have come across in Kayseri. We say "it was" because the intense destruction by illicit diggers that we have observed in this church only in the last year is incredible. Most of the frescoes dated 11th to 13th centuries are now unrecognizable. The church architecture is a cross plan and there is a small narthex in the north. (Figure 7.13, Figure 7.14) (Karakaya 2013, Straub *et al.* 2019).

2. Conclusions

As OBRUK Cave Research Group, we have been carrying out artificial cavity research and inventory projects in six different provinces of Turkey for years. All these works, but especially with the intense concentration of rock-cut structures in seven different villages, Koramaz Valley is important because it shows that a rock-cut dwelling lifestyle has been widespread in the region for centuries or even millennia.

Supporting a comprehensive database to be created in the future with archaeological research carried out within the bounds of possibility will enable us to evaluate these structures, which have only been examined in terms of rock-cut churches, from a different perspective.

Acknowledgements: We've been working together for more than seven years and during this period "Kayseri Underground Structures Inventory Project" reached an unbelievable level. It would be impossible without his dedicated attitude and extraordinary efforts. So, it is a pleasure to express our sincere gratitude to Prof. Osman Özsoy, Kayseri Coordinator of ÇEKÜL Foundation.

This material has been published in Carved in Stone, BAR S3054 edited by Claudia Sciuto et al., published by BAR Publishing (Oxford, 2021). This version is free to view and download for personal use only. It cannot be reproduced in any form without permission of the publisher. To order this book online please visit: www.barpublishing.com

Figure 7.14. Ispıdın Church No.1, view from the nave towards the apse. Photograph by R. Straub.

Bibliography

Alıcı Şen, P., Abidin Temel, and Alain Gourgaurd. 2004. "Petrogenetic modelling of Quaternary post-collisional volcanism: A case study of central and eastern Anatolia". *Geological Magazine* 141 (1): 81–98.

Aydar, Erkan, Axel K. Schmitt, H. Evren Çubukçu, Lutfiye Akin, Orkun Ersoy, Erdal Şen, Robert A. Duncan and Gökhan Atıcı. 2012. "Correlation of ignimbrites in the central Anatolian volcanic province using zircon and plagioclase ages and zircon compositions". *Journal of Volcanology and Geothermal Research* 213–214: 83–97.

Aydar, Erkan, Erdal Şen, Mehmet A. Sarıkaya, and Catherine Kuzucuoğlu. 2019. "In the Footsteps of Strabon: Mount Erciyes Volcano – The Roof of Central Anatolia and Sultansazlığı Basin". In *Landscapes and Landforms of Turkey*, eds. Catherine Kuzucuoğlu, Atilla Çiner and Nizamettin Kazancı, 565–576. Berlin: Springer.

Baydur, Nezahat. 1970. *Kültepe (Kaneš) ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar*. Istanbul: Istanbul Universitesi Edebiyat Fakültesi.

Burri, Ezio, and Marco Petitta. 2005. "Runoff drainage, groundwater exploitation and irrigation with

This material has been published in Carved in Stone, BAR S3054 edited by Claudia Sciuto et al., published by BAR Publishing (Oxford, 2021). This version is free to view and download for personal use only. It cannot be reproduced in any form without permission of the publisher. To order this book online please visit: www.barpublishing.com

underground channels in Cappadocia: Meskendir Valley case-study". *Journal of Cultural Heritage* 6: 191–197.

Castellani, Vittorio. 2002. "I condotti idrici della valle di Meskendir". In *Cappadocia. Le città sotterranee*, eds. Roberto Bixio, Vittorio Castellani, and Claudio Succhiarelli, 279–290. Roma: Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato.

Cooper, J. Eric, and Michael J. Decker. 2012. *Life and Society in Byzantine Cappadocia*. London: Palgrave Macmillan.

Cömert, Hüseyin. 2008. *Koramaz Vadisi*. Kayseri: nc.

Durukan, Murat. 2012. *Kappadokia'da, Argaios Dağı Çevresinde Hellenistik-Roma Dönemi Mezarları ve Ölü Kültü (Graber und Totenkult In Der Hellenistisch-Römischen Zeit In Der Umgebung Des Argaios In Kapadokien)*. Istanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Gilli, Eric, and Ali Yamaç. 2015. "Water Tunnels of Guvercinlik Valley (Cappadocia – Turkey)". In *HYPOGEA 2015, Proceedings of International Congress of Speleology in Artificial Cavities, Rome, Italy, March 11–17, 2015*. eds. Mario Parise, Carla Galeazzi, Roberto Bixio, and Carlo Germani. 202–208. Istanbul: Ege Yayinlari.

Gilli, Eric. 2017a. "From columbaria to dovecotes: two thousand years of use of cave dwellings in Ağırnas (Kayseri, Turkey)". In *HYPOGEA 2017, Proceedings of International Congress of Speleology in Artificial Cavities, Cappadocia, Turkey, March 6–10, 2017*. eds. Mario Parise, Carla Galeazzi, Roberto Bixio, and Ali Yamaç, 446–454. Istanbul: Ege Yayinlari.

Gilli, Eric. 2017b. "Underground hydraulic works related to artificial crop areas in Cappadocia". In *HYPOGEA 2017, Proceedings of International Congress of Speleology in Artificial Cavities, Cappadocia, Turkey, March 6–10, 2017*. eds. Mario Parise, Carla Galeazzi, Roberto Bixio, and Ali Yamaç. 228–234. Istanbul: Ege Yayinlari.

Gilli, Eric, and Ali Yamaç. 2017. "More than four thousands years of underground solutions in Cappadocia (Turkey)", Conference paper. Paris: AFTES Congress.

Hild, Friedrich, and Marcell Restle. 1981. *Tabula Imperii Byzantini 2 Kappadokien (Kappadokia, Charsianon, Sebasteia und Lykandos)*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenshaften.

Inbaşı, Mehmet. 1993. *16. Yüzyıl Başlarında Kayseri*. Kayseri: nc.

Jones, H. Leonard. 1929. *The Geography of Strabo*. Vol. VI, Books 12–14. Washington DC: Harvard University Press.

Karakaya, Nilay. 2013. Ispıdın Kaya Kilisesi. In *Kayseri Ansiklopedisi*. Kayseri: Ulusal Yayınevi.

Karakaya, Nilay. 2014. "Kayseri'nin Gesi Beldesi, Küçük Bürüngüz (Subaşı) Köyü ile Ağırnas Vadisi'ndeki Bizans Dönemine ait Sivil – Zirai Kaya Yapıları." *Turkish Studies – International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 9/10: 335–358.

Lamesa, Anaïs. 2011. "Détermination des intervenants lors de chantiers d'églises rupestres en Cappadoce médiévale (VIIe–XIIIe siècle): méthodes d'analyses croisées". In *Carrières et construction V*, eds. Jacqueline Lorenz and Jean-Pierre Gély, 177–190. Paris: Editions CTHS.

Lamesa, Anaïs. 2017. "If techniques help to date a monument...three case studies". In *HYPOGEA 2017, Proceedings of International Congress of Speleology in Artificial Cavities, Cappadocia, Turkey, March 6–10, 2017*, eds. Mario Parise, Carla Galeazzi, Roberto Bixio, and Ali Yamaç, 58–65. Istanbul: Ulusal Yayınevi.

Mitchell, Stephen. 2018. "Cappadocia". In *The Oxford Dictionary of Late Antiquity*, ed. Oliver Nicholson, 279. Oxford: Oxford University Press.

Ousterhout, Robert. 2017. *Visualizing Community: Art, Material Culture, and Settlement in Byzantine Cappadocia*. Washington DC: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.

Ramsay, W. Mitchell. 1890. *The Historical Geography of Asia Minor*. London: John Murray.

Şen, Erdal, Biltan Kürkçüoğlu, Erkan Aydar, Alain Gourgaud, and Pierre M. Vincent. 2003. "Volcanological evolution of Mount Erciyes stratovolcano and origin of the Velibaba Tepe ignimbrite (Central Anatolia, Turkey)". *Journal of Volcanology and Geothermal Research* 125: 225–246.

Straub, Rainer, Bilgin Yazlık, and Ali Yamaç. 2019. "Die Untergrund-Christen – Isbidin Kaya Kilisesi, eine stark gefahrdete Hohlenkirche in Kappadokien". *Mitteilungen des Verbandes der Deutschen Höhlen und Karstforscher* 65: 25–29.

Yamaç, Ali. 2019. "Büyük Bürüngüz Underground Shelter (Kayseri – Turkey)". *Opera Ipogea* 2019 (2): 65–76.

Yamaç, Ali, and Ezgi Tok. 2015. "An Architect's Underground City." *Opera Ipogea* 2015 (1): 37–46.

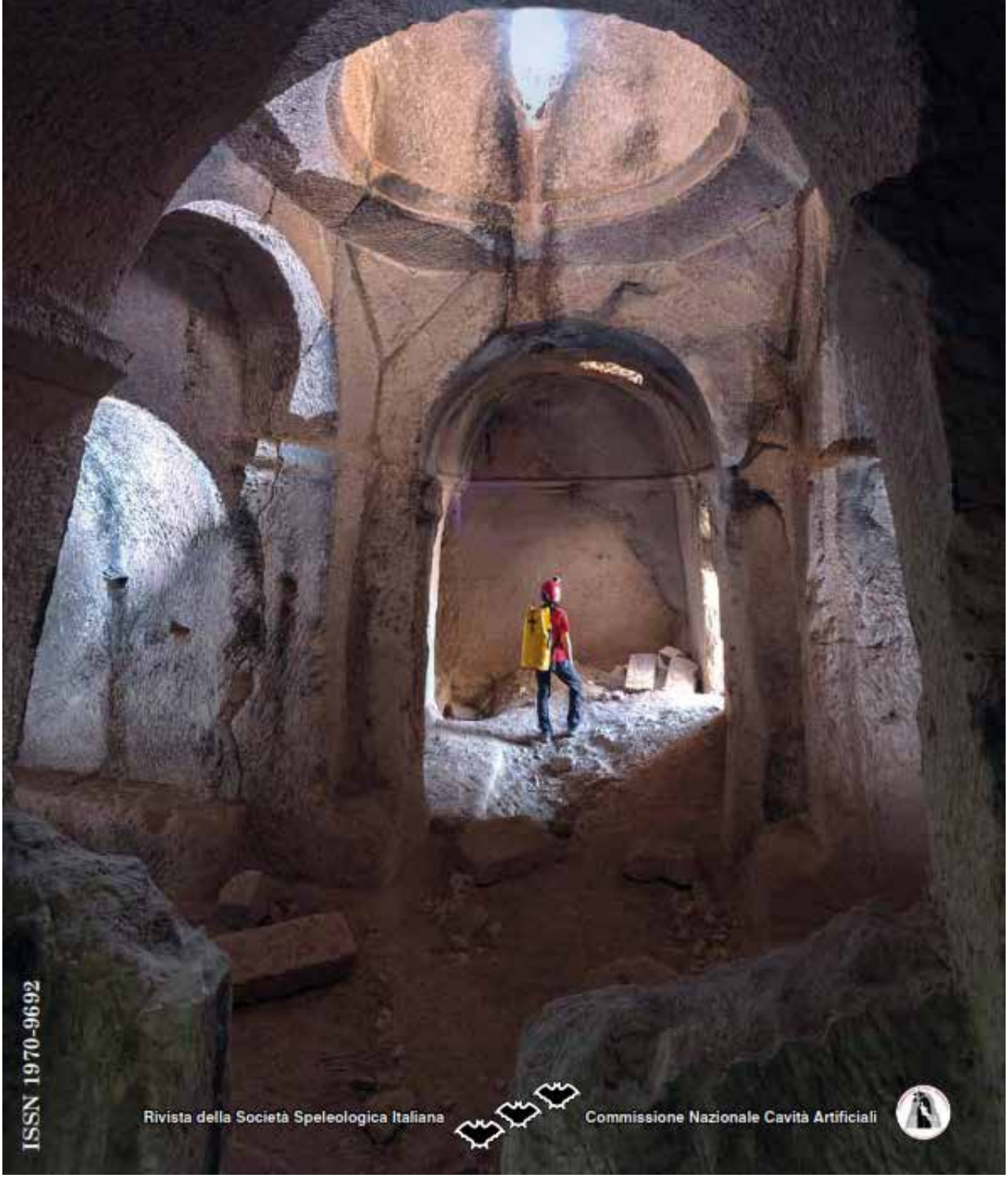
Yazlık, Bilgin. 2019. "Koramaz Vadisi Columbarium Mezarları." *Turkish Studies* 14 (3): 669–733.

Estratto da:

OPERA IPOGEA

Journal of Speleology in Artificial Cavities

1 / 2021

ISSN 1970-9692

Rivista della Società Speleologica Italiana

Commissione Nazionale Cavità Artificiali

Rock-cut Byzantine churches of Koramaz Valley (Kayseri, Turkey)

Le chiese rupestri bizantine della Valle di Koramaz (Kayseri, Turchia)

Ali Yamaç[1]

Abstract

Despite being the capital of Cappadocia during the Roman and Byzantine era, no comprehensive scientific research has been carried out until now in terms of the rock-cut architecture in Kayseri (Caesarea, Mazaca). To fill this deficiency we, as OBRUK Cave Research Group, have started to work for the "Kayseri Underground Structures Inventory Project" in January 2014. This project, carried out based on a triple protocol with Foundation for the Protection and Promotion of the Environment and Cultural Heritage (ÇEKÜL) and Kayseri Metropolitan Municipality, includes the research, survey, mapping, and documentation of all the underground structures located in Kayseri territory. This project, covering the entire province and ongoing for six years, has become very significant and important currently, which was not expected in the beginning, with 46 Byzantine rock-cut churches, 33 underground shelters, 3 underground aqueducts, 10 Assyrian tin mines and 2 cliff-dwelling villages with 476 different rock-cut dwelling structures in total, explored, researched and inventoried for the first time by OBRUK Team. The most valuable part of this project carried out in various areas in Kayseri is Koramaz Valley.
Four of these newly found Byzantine rock-cut churches are located in different areas of Kayseri and all the remaining 42 churches are located in Koramaz Valley. In this valley, there are seven different villages and both the interior and surrounding of all these villages are full of rock-dwelled structures. Though most of these structures are houses, warehouses, barns, and dovecotes, there are also several rock-cut churches. Though a part of these previously unexplored churches of the valley are small and without fresco, there are frescoes on the walls of few churches and some of the churches researched are as large as the similar examples in Cappadocia. On the other hand, another rock-cut structure complex located in the valley is a monastery. In this article, these newly explored 42 Byzantine rock-cut churches of Koramaz Valley are explained.

Keywords: Kayseri, Koramaz Valley, Cappadocia, Byzantine rock-cut church.

Riassunto

Benché l'odierna Kayseri (in antico Caesarea, Mazaca) sia stata la capitale della Cappadocia durante l'epoca Romana e Bizantina, sulla sua architettura rupestre, sino ad ora, non è stata condotta nessuna ricerca scientifica esauriente. Per colmare questa carenza, il Gruppo di Ricerca Speleologica OBRUK di Istanbul, da gennaio 2014, ha iniziato ad operare nell'ambito del "Kayseri Underground Structures Inventory Project". Questo progetto, condotto sulla base di un triplo protocollo con la "Foundation for the Protection and Promotion of the Environment and Cultural Heritage (ÇEKÜL)" e con l'Amministrazione della Città di Kayseri, si occupa della ricerca, mappatura e documentazione di tutte le strutture sotterranee incluse nel suo territorio. Il progetto, della durata di sei anni, è diventato particolarmente significativo, travalicando le aspettative iniziali, con l'esplorazione e la catalogazione, per la pima volta da parte del *team* OBRUK, di un insospettato numero di cavità antropogeniche, tra cui 46 chiese rupestri bizantine, 33 rifugi sotterranei, 3 acquedotti ipogei, 10 miniere di stagno assire e due villaggi "a parete" costituiti da 476 differenti ambienti.
Le ricerche piú importanti sono state condotte nella valle di Koramaz, dove, su uno sviluppo di sedici chilometri, sono presenti sette villaggi, sotto e attorno ai quali sono localizzate innumerevoli strutture rupestri. Benché nella maggior parte dei casi si tratti di unità abitative, magazzini, fienili e piccionaie, sono anche presenti parecchie chiese rupestri, in precedenza del tutto sconosciute. Una parte, che potrebbe essere definita di "tipo familiare", risulta di modeste dimensioni e priva di affreschi; altre sono invece decorate da cicli pittori di notevole pregio, anche se molto rovinati, ed hanno dimensioni comparabili a quelle già note nel resto della Cappadocia. Inoltre, uno dei complessi più articolati localizzato nella valle potrebbe corrisponde ad un vero e proprio insediamento monastico. In questo articolo vengono documentate alcune delle quarantadue chiese rupestri presenti nelle formazioni rocciose lungo la valle di Koramaz, di cui soltanto due sono state in passato oggetto di pubblicazioni.

Parole chiave: Kayseri, Valle di Koramaz, Cappadocia, chiese rupestri bizantine.

[1] OBRUK Cave Research Group, Istanbul (Turkey). ayamac@gmail.com

Introduction

Situated in the Central Anatolian Volcanic Province (CAVP), in the middle of Anatolian Plateau in Turkey, Kayseri and its vicinity had a tremendous volcanic activity, which had started approximately 11 million years ago and continued until the Early Holocene (ca. 10,000 – 8,000 years ago) (Aydar *et al.*, 2012; Innocenti, Mazzuoli, Pasquarè, Radicati Di Brozolo, & Villari, 1975), has piled pyroclastic rocks with an enormous thickness on the surface. Both the elevations on the north of Kayseri and wide plateau on the south of Kayseri are completely covered by these volcanic rock deposits. The amount of pyroclastic deposits shows significant differences regionally and is known to reach a thickness of 400 m in the north of Kayseri (Sen, Kürkçüoğlu, Aydar, Gourgaud, & Vincent, 2003).

When the volcanic rocks covering the entire area were first started to be dug and when the inhabitants started to use the underground as their dwellings are unknown. The continuous usage of the rock-hewn structures for thousands of years has made such an archaeological exploration impossible. The earliest dated rock-hewn structures encountered in Cappadocia are probably the Roman rock-cut tombs in Nevşehir / Mazıköy and south of Kayseri, especially Ayşepınar and Yeniköy (Durukan, 2012). From the Roman to Byzantine empires, the variety of the underground and rock-cut structures was incredible. The structures carved in rocks in the area are not limited just to the houses, barns, dovecotes, tombs, and churches. There are also monasteries, aqueducts, cisterns, and even apiaries housed in the rocks and these rock-cut structures observed in different parts of Kayseri area have been continuously used until today (Gilli & Yamaç, in press).

The different natural formations of Cappadocia and numerous rock-dwelling structures dug in these formations, especially the rock-cut Byzantine churches, have drawn the attention of numerous travelers starting from approximately 300 years ago and have been subject to various researches and scientific studies. These works and studies started for the frescoes in numerous rock-cut churches found in the area, have expanded to other rock-cut structures. Today, from the underground shelters to the hydraulic structures and from the dovecotes even to the rock-cut apiaries of the area, there are hundreds of different scholarly works and studies. Though the volcanic area of over 20,000 sq km where surveys are being carried out is named as Cappadocia, nearly all of these researches were performed only in Nevşehir - Ürgüp - Göreme triangle and this area is a very small part (ca. 5,500 sq km) of the ancient Cappadocia.

Cappadocia was a province of both the Roman and the Byzantine empires. In AD 371 it was the largest province of the Roman Empire with a total area of 50,000 sq km and its capital was Kayseri (Mitchell, 2018; Ramsay, 1890). Kayseri was named "Mazaca" from the Hattians to Strabo and it was changed as "Caesarea" in the honor of Caesar Augustus in AD 14.

Fig. 1 – Location maps showing Kayseri and Koramaz Valley (after Google Maps and Google Earth-elaboration A. Yamaç).

Fig. 1 – Mappe con la posizione di Kayseri e della Valle di Koramaz (da Google Maps e Google Earth-elaborazione A. Yamaç).

During the 3rd century AD, it was the largest city of Central Anatolia.

Despite being the capital of Cappadocia during ancient times, no comprehensive scientific research has been carried out until now in terms of the rock-cut architecture in Kayseri. To fill this deficiency we, as OBRUK Cave Research Group, have started to work for the "Kayseri Underground Structures Inventory Project" in January 2014. This project, carried out based on a triple protocol with Foundation for the Protection and Promotion of the Environment and Cultural Heritage (ÇEKÜL) and Kayseri Metropolitan Municipality, includes the research, survey, and documentation of all the underground structures located in Kayseri. This project, covering the entire province with an area of 17,500 sq km (of which about 6.000 sq km consists of volcanic rocks), and ongoing for six years, has become very significant currently, mainly due to the findings in Koramaz Valley.

General Description of Koramaz Valley

There is an elevation difference of 700 - 800 m between the plain where Kayseri is located and mountains located 30 km east of this plain; consequently, each creek flowing down these slopes has formed its valley by eroding the soft pyroclastic rocks. East of

Kayseri there are six different valleys eroded by these streams flowing down from the high hills; in the rock sides of these valleys, there are structures carved by the inhabitants dwelling in the area for hundreds, or even more for thousands of years. The longest of these six valleys is Koramaz Valley (fig. 1). In this 16 km long valley there are in total seven different villages. From west to east, these are Büyük Bürüngüz, Üskübü (Subası), Küçük Bürüngüz, Ağırnas, Dimitre, Vekse, and Ispıdın. Both the interior and surroundings of these seven villages, located on the slopes of Koramaz Valley, are full of structures carved into the rocks. Though it is very hard to date these structures due to their continuous usage, the experts have dated some of the rock-cut churches in the valley to the 9th and 11th centuries. On the other hand, it is a generally accepted assumption that the underground shelters on Koramaz Valley have been dug between the 7th and 10th centuries by the Christians living in the region as a protection against the Arab raids.

Beyond all these, the experts examining the rock-cut structures near Ağırnas have stated that, though these structures have changed over time due to different usages, by taking into consideration the entrance decoration and interior architecture, at least 18 of the cavities on the valley have been dug as Roman rock-cut chamber tombs and 16 as *Columbarium* (Gilli, 2017; Yazlık, 2019). To sum up, it is possible to say that the background of all these structures carved in rocks on Koramaz Valley dates back to at least 2,000 years ago and probably to even older times (Yamaç, in press). Recently accepted to UNESCO World Heritage Site tentative list, new projects for the restoration and protection of various structures and churches in Koramaz Valley have already begun.

Rock-cut Churches of Koramaz Valley

There are 42 different rock-cut churches in and around five villages of Koramaz Valley. Although most of them can be accepted as "family-type" small churches without any ornaments, which was a tradition in the Byzantine Empire during this period, few others are large and having frescoes. Only two of these 42 churches had been published previously.

List of rock-cut churches according to the villages of Koramaz Valley is below:

VILLAGE	NO. OF CHURCHES
Büyük Bürüngüz	–
Subaşı	1 (monastery)
Küçük Bürüngüz	–
Ağırnas	15
Dimitre	7
Vekse	5
Ispıdın	14
TOTAL	**42**

Considering that some of the rock-cut churches we researched in the valley are very similar to each other, we decided that it would not be necessary to describe all of them individually and in detail. Therefore, in this article, while we will give accounts of all these churches we explored based on their villages, we will give details only for a few more important ones.

Subaşı (Üskübü) Village

The previous name of Subaşı Village was Üskübü and earlier it was Skopi. There is a huge complicated structure, located 200 m northwest of Subaşı Village, dug on a rocky slope, with a church as well. In this settlement, excavated on a steep wall and located on a line with a length of 180 m, there are 11 different structures of all sizes. Some are connected with tunnels and this complex, consisting of some small chambers and a room in the size of 100 sq m, as well as a kitchen with oven and chimney, is most possibly a monastery with its church, courtyard, kitchen, dining hall, living spaces, and ceremonial chamber (fig. 2, fig. 3, fig. 4).

The church is a cross planned structure with an approximately rectangular narthex in front, barrel

Fig. 2 – General view of Subaşı rock-cut complex (photo A. Yamaç).
Fig. 2 – Vista generale del complesso rupestre di Subaşı (foto A. Yamaç).

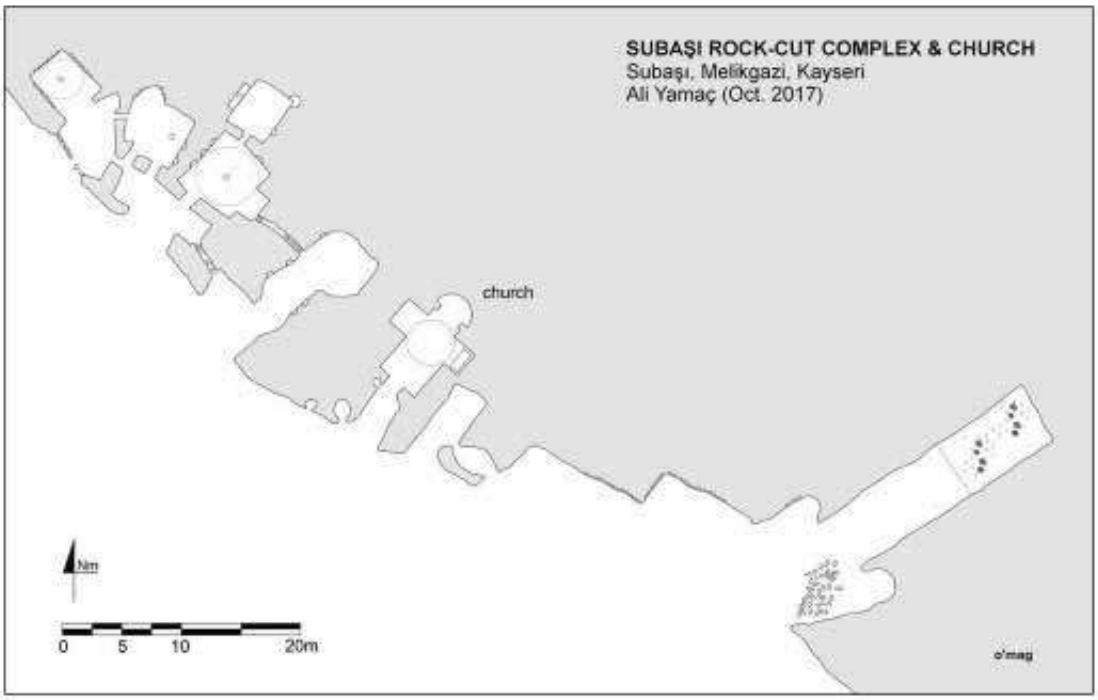

Fig. 3 – General plan of Subaşı rock-cut complex (drawn A. Yamaç).

Fig. 3 – Planimetria generale del complesso rupestre di Subaşı (grafica A Yamaç).

Fig. 4 – Church of rock-cut complex of Subaşı (photo A.E. Keskin).

Fig. 4 – Chiesa del complesso rupestre di Subaşı (foto A.E. Keskin).

vaulted, with grave niches at the entrance and the south wall partially destroyed. The church is one of the two biggest rock-cut churches in Koramaz Valley together with Vekse Church No 1; taking into consideration the similar examples in Göreme (Karakaya, 2014), it can be dated to the 10th - 11th centuries.

Ağırnas Village

Ağırnas Village is located 4 km north of Subaşı Village and on the slopes of Koramaz Valley. In accordance with the population and tax records of the Ottoman Empire, there were 53 Christian and 3 Muslim families in 1500. In 1520, this changed as 72 Christian and 2 Muslim families (Inbaşı, 1993). The oldest houses of the village are on the first two lines facing Koramaz Valley and the house of Mimar Sinan ("Sinan the Architect"), who was born here in 1489, is also among these houses (Yamaç & Tok, 2015).

Apart from the two churches which were constructed

during 19th century, there are a total of 15 rock-cut churches in and around Ağırnas Village, and only one of them is in the village. This church is inside the "Ağırnas Underground Shelter" which is located 200 m south of the village center, dug on a rocky slope on the east of Koramaz Valley, left bank. The main entrance of this structure, which is currently open to tourists, is protected with a millstone door. After the first room in the entrance, there is a church with a length of 8.40 m and the main axis of northwest-southeast direction. As often encountered in Cappadocia, the church has a barrel-vault ceiling and a horseshoe apse. There are three niches on the south wall of the church and a single niche both on west and north walls. A passage on the west wall connects the church to storage chambers. Most possibly the church must have been excavated within the underground shelter, between 9th-11th centuries (fig. 5, fig. 6).

On the other hand, located approximately 500 m west of Ağırnas, there is an enormous cliff settlement on three different walls of Koramaz Valley, where the valley is forked. Here, in total 195 rock-cut dwelling

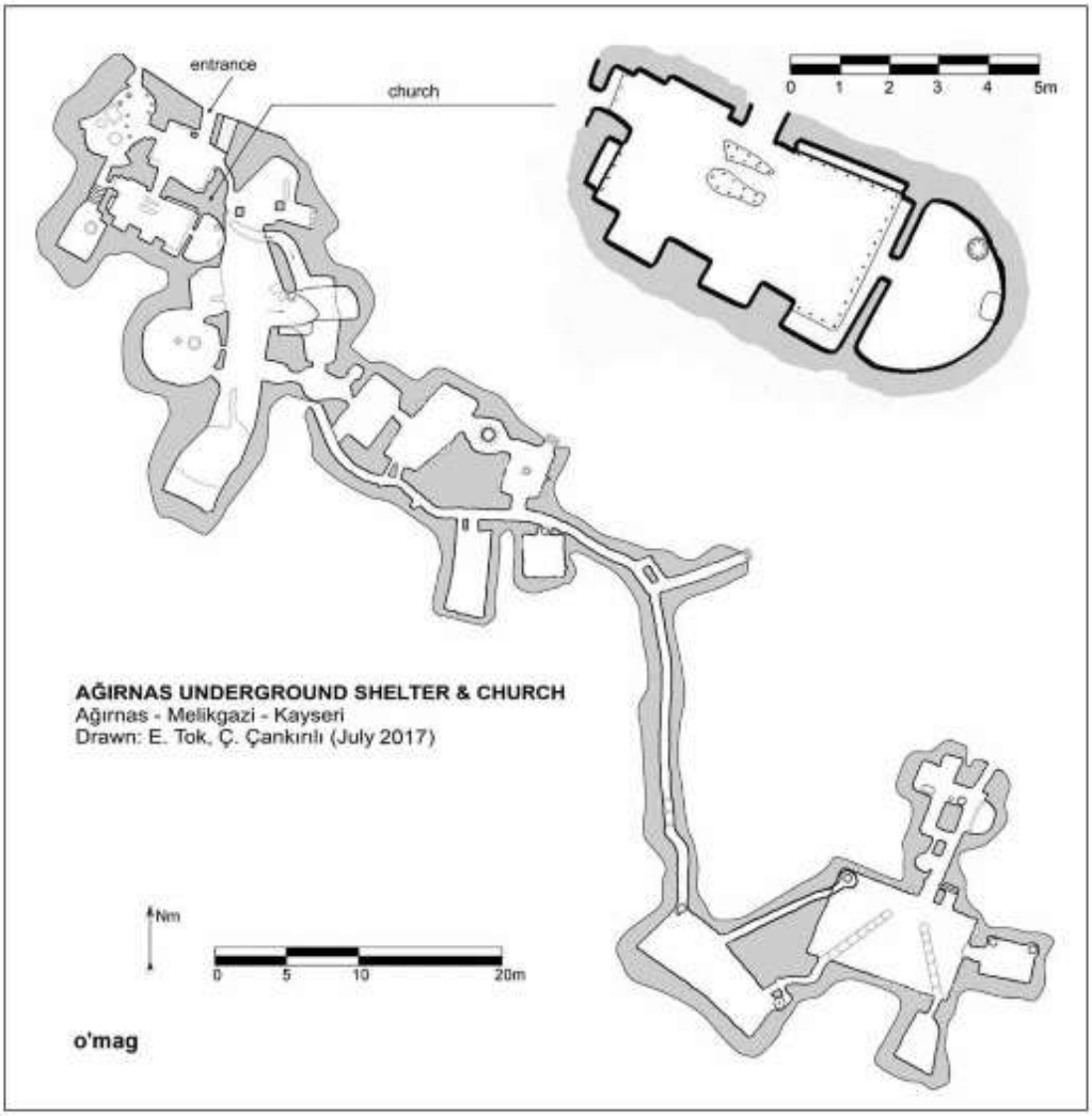

Fig. 5 – Plan of Ağırnas Underground Shelter. On the upper right corner the larger-scale church is reproduced (drawn E. Tok & Ç. Çankırılı).

Fig. 5 – Pianta del Rifugio Sotterraneo di Ağırnas. In alto, a destra è riprodotta la chiesa a più grande scala (grafica E. Tok & Ç. Çankırılı).

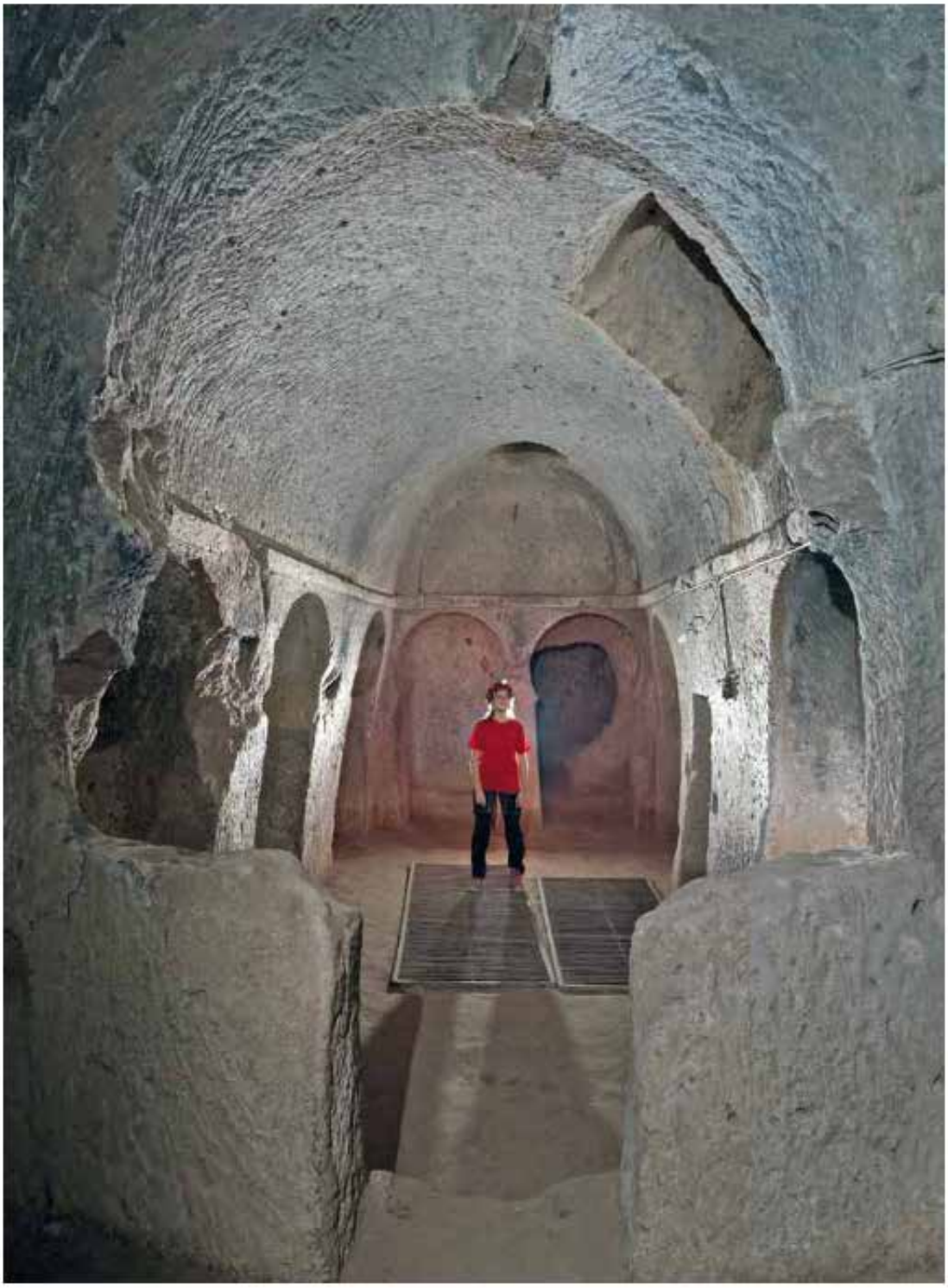

Fig. 6 – Church of Ağırnas Underground Shelter (photo R. Straub).
Fig. 6 – Chiesa del Rifugio Sotterraneo di Ağırnas (foto R. Straub).

structures have been explored and surveyed. Though most of these structures are houses, storage units, barns, or dovecotes, there are also 14 churches. By taking into consideration the churches and underground shelters in these settlements, rock-cut architecture in this region can also be dated between the 7th and 11th centuries (Lamesa, 2011). Rock-cut churches in these cliff settlements will be explained according to their locations on the walls (fig.7).

Ağırnas South Wall Churches

In this section of the cliff settlement, a total of 154 rock-cut structure had been surveyed and there are eight different churches which can probably be dated to Late Byzantine Era. Luckily we know the local names of all of them. These names, given by the inhabitants of the village centuries after the construction of these churches, have nothing to do with their history. Even, as there are no frescoes inside those churches, they are not names originating from images like in Göreme. However, we think it is more original than numbering, as we have had to do in the case of the churches of Vekse and Ispıdın villages.

Höngele Church

Both the entrance and the apse of this church are facing east and the main axis of the structure is towards the north. The window behind the apse is the only example in the region. There are two arcosolium graves next to each other on the northern wall of the church, which measures 6.03 m × 2.93 m and has a height of 3 m. The door of the church has highly detailed workmanship and the embossed cross above the entrance door is rare. There is a grave on the right and left of the entrance door in the atrium. These graves are thought to belong to the donors of the church. The unique workmanship at the entrance gate and the arcosolium tombs in it suggest that this structure could be excavated as a Roman tomb before it was converted into a church around the 11th century (fig.8).

Ağırnas North Wall Churches

Starting with the entrance of the valley by Ağırnas, this cliff settlement group continues to the south from here and unites with the southern wall structures.

Fig. 7 – Koramaz Valley develops south of Ağırnas Village, with another small branch towards North. All those three rock walls of the valley are full of rock-cut dwellings (after Google Earth-elaboration A. Yamaç).

Fig. 7 – La Valle di Koramaz si sviluppa a sud del villaggio di Ağırnas, con un altro breve ramo verso Nord. Le tre pareti di roccia della valle sono cosparse di abitazioni rupestri (da Google Earth-elaborazione A. Yamaç).

The most important difference of this part compared to the southern structures is that they were dug within different levels. The structures have similar architectural features to all other rock-cut buildings of the Koramaz Valley extending to the south and have undergone major changes over time. In this section, a total of 34 rock-cut structures had been surveyed and there are three rock-cut churches.

There is a large hall measuring almost 16 m × 4.5 m in the middle part of the wall. The main entrance of the church, which was reached by a chimney in front of the western wall of this building, was clogged with

Fig. 8 – Entrance of Höngele Church. Ornament style and interior of the structure suggests that previously it was a Roman tomb (photo B. Yazlık).

Fig. 8 – Ingresso della chiesa di Höngele. Lo stile della decorazione e della struttura interna suggeriscono che in precedenza fosse una tomba romana (foto B. Yazlık).

Fig. 9 – General plan of Northeast Wall Dwellings of Ağırnas Village. Gilaburulu Church can be seen at the bottom right corner of the plan (drawn A. Yamaç).

Fig. 9 – Pianta generale del villaggio a parete Nordorientale del Villaggio di Ağırnas. La Chiesa Gilaburulu è localizzata nell'angolo inferiore destro della planimetria (grafica A. Yamaç).

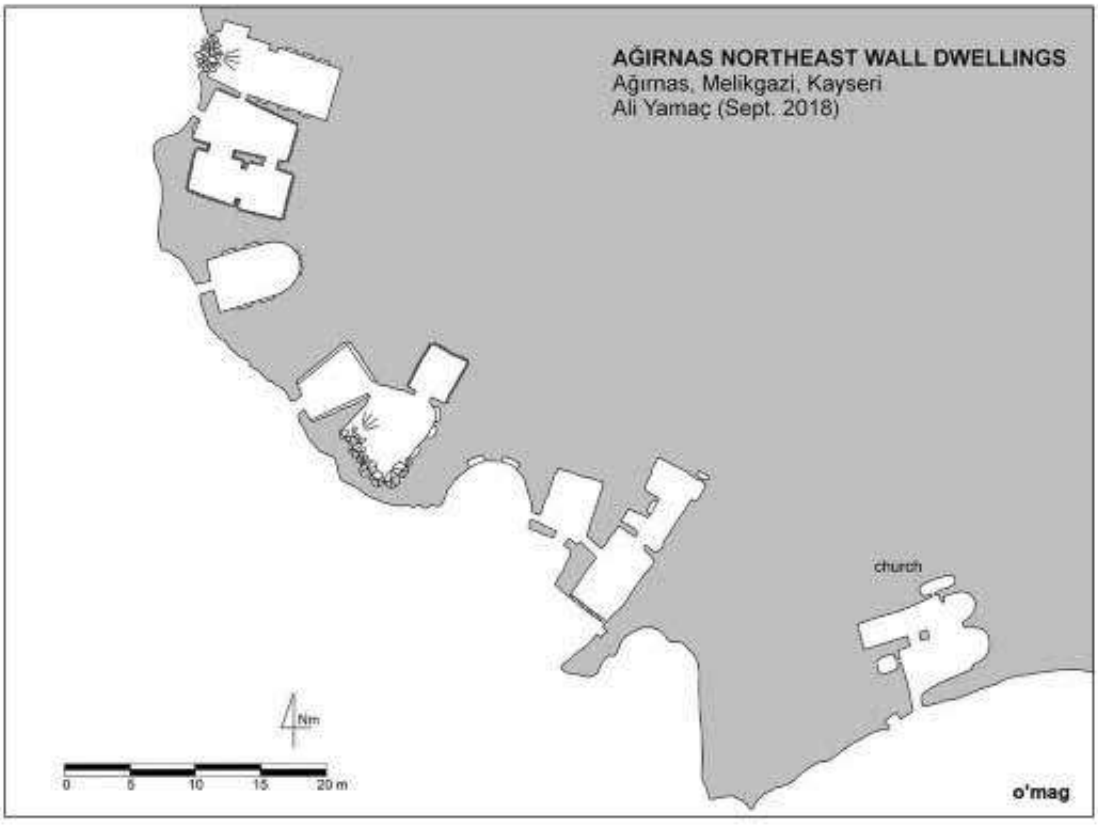

Fig. 10 – Entrance of Görmis Church (photo A. Yamaç).
Fig. 10 – Ingresso della Chiesa di Görmis (foto A. Yamaç).

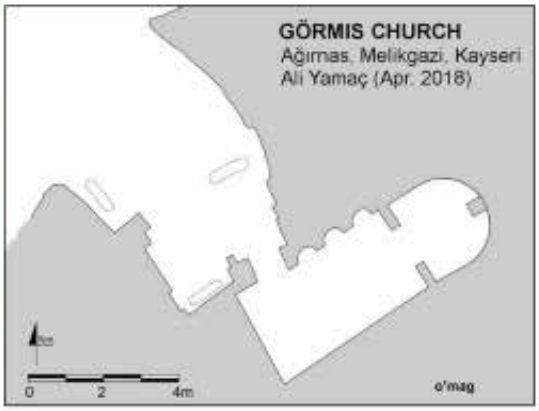

Fig. 11 – Plan of Görmis Church (drawn A. Yamaç).
Fig. 11 – Pianta della Chiesa di Görmis (grafica A. Yamaç).

rubble. Probably it was turned into dovecote long after its construction and at this stage the entrance part should be blocked and a chimney should be opened. There is a small chapel with a double apse next to this church and at the same elevation.

Ağırnas Northeast Wall Churches

Although all the rock settlements of Koramaz Valley near Ağırnas were dug into the western walls of the valley, an exception is a small number of rock settlements on the northeastern bank of the stream. At the point where the valley made a fork and under the newly built houses of the village, there are seven rock-cut settlements and two are churches. At the most southeastern end of the complex, there is a double apse Gilaburulu Church (fig.9) with some frescoes, even though it has been heavily damaged. This church has a total area of 66 sq m and is supported by a single column carved into the rock body. North nave of the church is significantly larger than the south nave and there are silo-like underground structures dug into the ground in front of both apses.

Fig. 12 – West corner of Dimitre cliff settlements (photo A. Yamaç).
Fig. 12 – Sperone occidentale dell'insediamento a falesia di Dimitre (foto A. Yamaç).

Gormis Church

The peculiarity of this structure is that it is the only structure on the east slope of Koramaz Valley around Ağırnas and all other rock-cut structures on the mainline of the valley are located on the opposite, western wall. The entrance door of this church faces north and a total of 6 graves, probably belonging to the donors of the church, are located in the atrium of the church. The templon and the altar of the church have survived to the present day. It appears that the access to the church was partially destroyed. A room on the right side of the entrance and a rock tomb on the floor are interesting. This church, which is an 11th century Byzantine structure, measures 6.88 m × 2.60 m and a height of 3.54 m, has been well preserved compared to its counterparts. The rectangular church has semicircular apse, an altar carved from the rock body, and three semicircular niches on the north wall of the nave (fig. 10, fig.11).

Dimitre (Turan) Village

Four kilometres after Ağırnas, Koramaz Valley reaches Dimitre, which is currently known as Turan Village. In the Ottoman registrations, dated 1500, 37 dwellings, and 1520, 48 dwellings were recorded in the village (Inbaşı, 1993).

Old Dimitre Village is not located on the mainline of Koramaz Valley but on the north slopes of a branch extending to the east (fig. 1 and fig. 12). This region is the deepest point of Koramaz Valley: in Dimitre branch, the maximum difference between the altitude of the plateau and the bottom of the valley reaches 80 m. The total number of cliff dwellings on the walls of this branch are more than the cliff dwellings of Ağırnas: the most important reason is that, differently from Ağırnas, the residents of Dimitre Village continued to live in these rock-cut structures until recently. When the village became uninhabitable due to the collapses, in 1966, it has moved to the plain on top of the valley, to its current settlement. The rock-cut settlements of Dimitre have changed much more due to its inhabitation and usage until such a recent date. During this study, in Old Dimitre Village, in to-

Fig. 13 – A small Byzantine church in Dimitre Village (photo D. Albov).

Fig. 13 – Piccola chiesa bizantina nel villaggio di Dimitre (foto D. Albov).

Fig. 14 – Wall of Koramaz Valley to the north of Vekse Village. In this sector there are few rock-cut dwellings and four churches (photo A. Yamaç).

Fig. 14 – Parete della Valle di Koramaz a nord del villaggio di Vekse. In questo settore vi sono poche abitazioni rupestri e quattro chiese (foto A. Yamaç).

Fig. 15 – Vekse Church No. 1, view from the nave towards the apse (photo R. Straub).
Fig. 15 – Chiesa n. 1 di Vekse, vista dalla navata verso l'abside (foto R. Straub).

tal 229 rock-cut settlements have been explored and surveyed. Among these structures, most of which are dwelling, barn, and dovecote, there are also seven churches. Those small rock-cut churches are architecturally quite similar; all of them are with a length of 6-7 m and have a horseshoe apse (fig. 13).

Vekse Village

The next village after Dimitre in Koramaz Valley is Vekse which is located 2.5 km west and is the smallest village of this valley. The opposite slopes of the valley consist of red-colored volcanic rocks reaching to a height of 20 m from place to place and extending like a wall from one end to the other (fig. 14). Structurally, Vekse is very similar to Ağırnas. On one side of the valley, there is the current village and on the other side, there are the rock-cut structures. Differently from Ağırnas and Dimitre, there are not many rock-cut settlements on the walls of Koramaz Valley extending in front of Vekse. The number of rock-cut structures on the walls is just 12 in total and five of these structures are churches. Apart from Vekse Church No. 1, all other four churches have approximately a 6 m long axis and horseshoe apse plan.

Vekse Church No. 1

The rock-cut church of Vekse No. 1 is situated 400 meters south-east from the main settlement of Vekse and on the top of a cliff. The entrance of the church is located on the north wall. It was partly destroyed but on the broken wall we still can see the square exonarthex overlapped by the semicircular vault. The semicircular niches are carved in the lower parts of the west and east walls. The naos is a Byzantium type "compact cross-in-square" style. In the apse there is still the rectangular-shaped altar carved in a rock protrusion. There are three arch-niches over the altar. On the north wall a small rock-cut table (the prothesis) is present. Connection with dome is made by the flat pendentives of triangular shape. To the south of the naos the parekklesion of rectangular shape that extend on the axis north-south is adjoining. It is covered by a barrel vault. Along the west wall of the parekklesion a rock-cut bench has been obtained and in the south corner a burial pit of rectangular shape is situated. On the east side the second apse was excavated with a rock-cut altar in the centre and two rock-cut shelves. To the west of the naos adjoining large narthex extends on the east-west axis. It is overlaid by a high barrel vault. In the east part of the narthex,

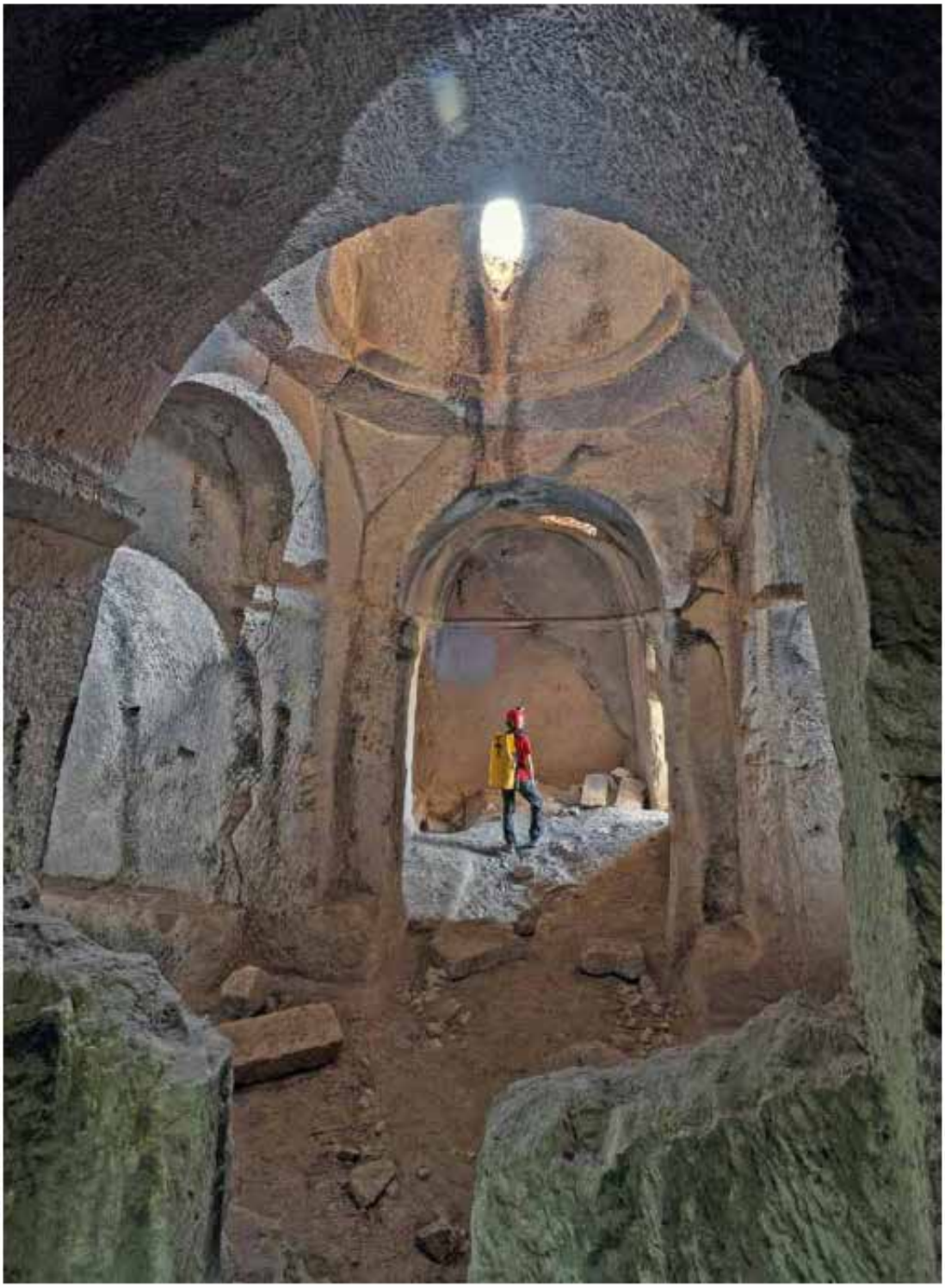

Fig. 16 – Vekse Church No. 1, view from the apse towards the nave and the entrance (photo R. Straub).
Fig. 16 – Chiesa n. 1 di Vekse, vista dall'abside verso la navata e l'ingresso (foto R. Straub).

on each sides, in the walls two arcosolium niches were carved. In the western part of the southern wall a big arcosolium niche semicircular-shaped in plan-section is positioned. In front of that niche on the floor there is a burial pit. One more burial pit was cut on the floor between two eastern arcosolium niches (fig. 15, fig. 16, fig. 17). One fresco is preserved on the east wall between the apses of the main church and parekklesion. It is preserved fragmentarily but there still could be seen two human figures.

Vekse Church No. 2

To the north of today's Vekse settlement, there are four different churches along the north wall of the Koramaz Valley. Called Vekse Church No 2 by us, this is a good example of the adaptation of a relatively large rock-cut church to the natural form of the rock body. There are two round arched niches on the east of the nave measuring 3.8 × 6 m, supported by a single column. The main apse is connected to the lateral apse by a passage to the west. There is a simple templon wall in front of both apses (fig. 18, fig. 19). The total distance between this church, which has no fresco remains insight, and Vekse Church No 3 on the same slope, is about 200 m.

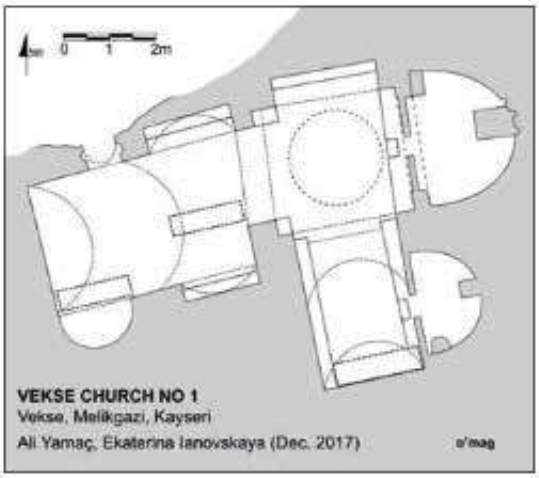

Fig. 17 – Plan of Vekse Church No. 1 (drawn A. Yamaç & E. Ianovskaya).

Fig. 17 – Pianta della Chiesa n. 1 di Vekse (grafica Yamaç & E. Ianovskaya).

Fig. 18 – Nave of Vekse Church No. 2, looking from west towards east (photo A.E. Keskin).

Fig. 18 – Navata della Chiesa n. 2 di Vekse, guardando da ovest verso est (foto A.E. Keskin).

Vekse Church No. 5

This is the last structure to the east on the northern wall of Vekse. This church, which is located in the middle of the rock wall, on top of the slope, is entered through a rock-carved courtyard that has been excavated neatly and has niches on its walls. On both walls of this 7.5 m long church, there are three large niches with rectangular plan and arches. There is an altar carved into the rock body on the east wall of the horseshoe apse. The purpose of the room, which was dug in the southeast direction inside the church with a nearly square plan and a ventilation shaft in the centre of the ceiling, is uncertain. There is no niche on the walls and the floor is filled with debris fallen from the ceiling (fig. 20).

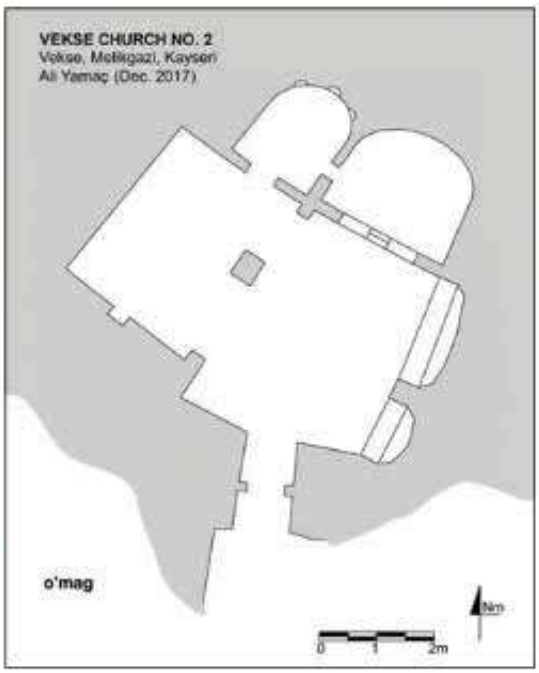

Fig. 19 – Plan of Vekse Church No. 2 (drawn A. Yamaç).

Fig. 19 – Pianta della Chiesa n. 2 di Vekse (grafica A. Yamaç).

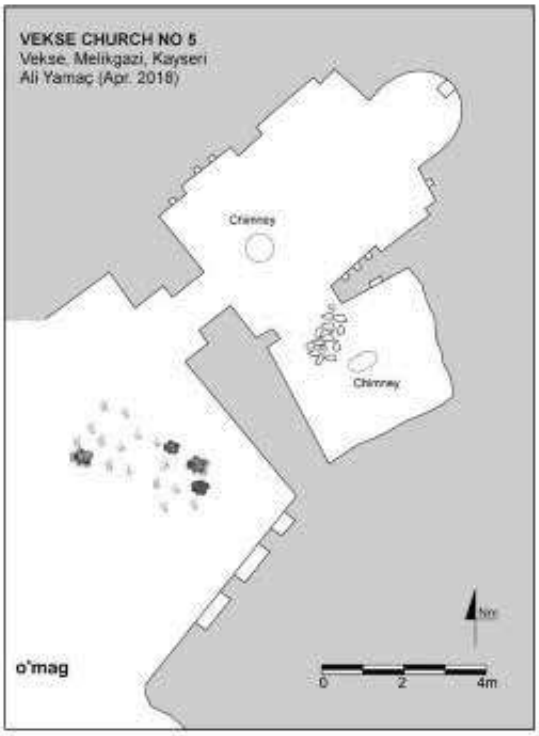

Fig. 20 – Plan of Vekse Church No. 5 (drawn A. Yamaç).
Fig. 20 – Pianta della Chiesa n. 5 di Vekse (grafica A. Yamaç).

Ispıdın Village

This is the last western village of Koramaz Valley. In accordance with the Ottoman registrations, in 1500 population census, there were 19 dwellings in total and 15 of these dwellings were stated to be Christians. In the 1520 population census, the number of houses increased to 35 and the number of Christian houses was 23 (Inbaşı, 1993). In the village, there are 14 different rock-cut churches on both walls of Koramaz Valley (fig. 21). All these churches are scattered to different parts of the valley. Apart from 3-4 small rock-cut dwellings, the lack of cliff settlements is as interesting as the excessive number of churches in such a small village. In a village with 19 houses in total in 1500, it is hard to explain the existence of 14 different rock-cut churches approximately 500 years even before this date. All these 14 churches numbered by us are approximately in similar sizes and are small structures with the main axis of approximately 6-7 m. Apart from one church, all other churches have a horseshoe apse. In three churches, there is windowed templon carved into the main rock between the apse and the nave.

Ispıdın Church No. 1

This small rock church, located on the rocky ridge next to the bridge that crosses the Koramaz Valley in the southwest of Ispıdın Village, was the only frescoed church we have come across in Kayseri. We say "it was" because the intense destruction by illicit diggers that

Fig. 21 – Distribution of 14 churches around Ispıdın Village (after Google Earth-elaboration A. Yamaç)).
Fig. 21 – Distribuzione delle 14 chiese rupestri attorno al villaggio di Ispıdın (da Google Earth-elaborazione A. Yamaç).

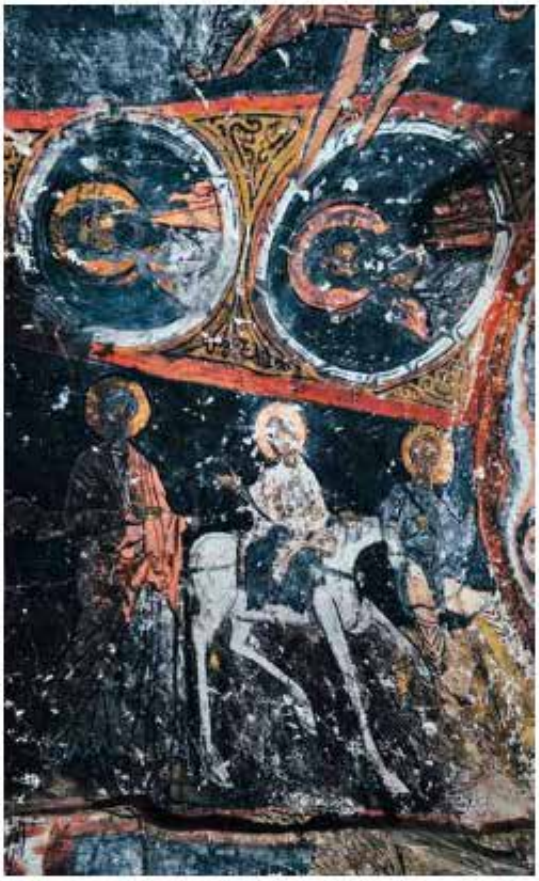

Fig. 22 – Ispıdın Church No. 1 (photo R. Straub).
Fig. 22 – Chiesa n. 1 di Ispidin (foto R. Straub).

Fig. 23 – Ispıdın Church No. 1: detail (photo R. Straub).
Fig. 23 – Chiesa n. 1 di Ispidın: particolare (foto R. Straub).

we have observed in this church only in the last year is incredible. Most of the frescoes described in Karakaya's article published in 2013 and dated 11th to 13th centuries are now unrecognizable (fig. 22, fig. 23). The church has an irregular rectangular plan and there is a small narthex in the north (fig. 24). The central section where the cross arms meet is square-shaped and covered with a dome that is crossed by pendants. The cross arms, which are rectangular and covered with barrel-vaults, differ in size. The church has northeast and northwest corner rooms. In the east of the cross arm forming the bema, there is a half-round apse and a prothesis in the northeast (Karakaya, 2013; Straub, Yazlık, & Yamaç, 2019).

Ispıdın Churches No. 2, 3 and 4

To the north of Ispıdın Church No 1, on the rocky slope opposite the bridge, there are three small churches, which are separated by 10-15 m and are very similar to each other in terms of architecture. The church number 2 in the west direction, like the other two, is in the northwest-southeast direction and has an amorphous rectangular plan. The ceiling is barrel-vaulted

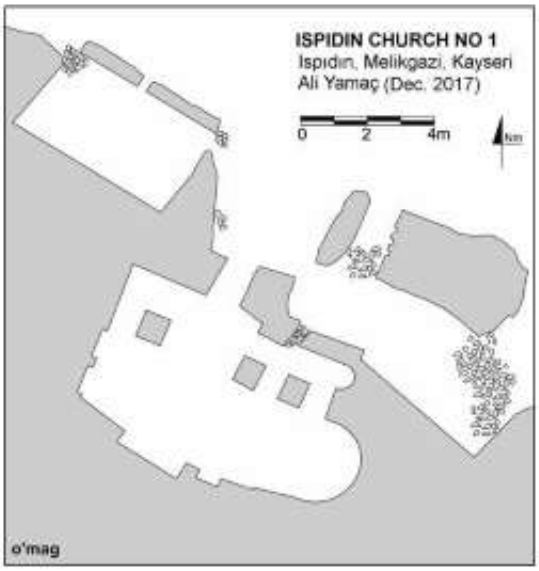

Fig. 24 – Plan of Ispıdın Church No. 1 (drawn A. Yamaç).
Fig. 24 – Pianta della Chiesa n. 1 di Ispıdın (grafica A. Yamaç).

and the naos is full of debris due to illicit digging in front of the horseshoe-shaped apse. Numerous small niches partly on the walls and on the architrave and the chimney in front of the entrance show that the church was once changed to a dovecote.

From this church to the southeast, Ispıdın Church No 3 is located on the same rocky ridge. Unlike the church no 2, there is a nartex in front of the western entrance of this building, which was later turned into a dovecote. The church has an entrance from both the south and the narthex. There is a rectangular niche with round arches on both walls of the naos. Ispıdın Church No 4 is located 15 m southeast of Ispıdın Church No 3, along with its narthex with a very smooth architecture. The building, like the other two churches, has a semi-circular apse and a barrel-vaulted ceiling (fig. 25).

Ispıdın Church No. 5

The church is entered through a door on the rocky slope facing south and to the valley. The building has a rectangular plan measuring 7.5 × 2.5 m in the north-west-southeast direction. The ceiling of the building has a barrel-vault, and there are four square-shaped, round-arched niches and a transept lined side by side on the north wall of the naos. As the rock block in the southern part of the church was too thin to allow a

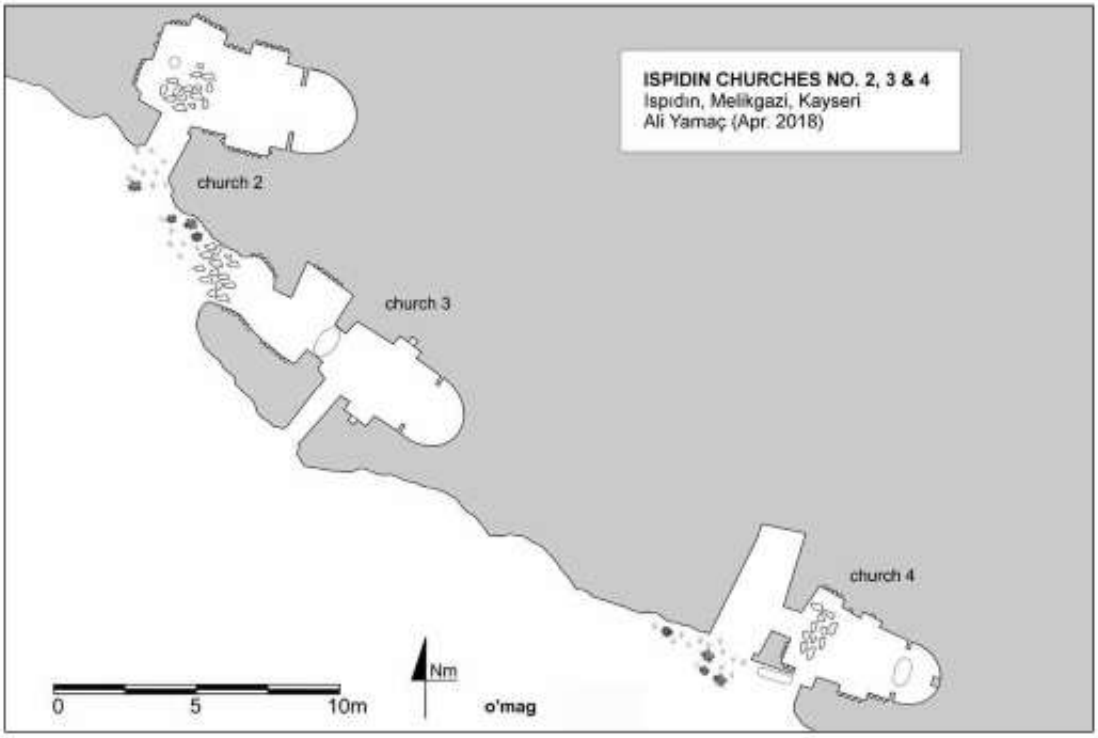

Fig. 25 – Plan of Ispıdın Churches No. 2, 3 and 4 (drawn A. Yamaç).
Fig. 25 – Planimetrie delle Chiese n. 2, 3 e 4 di Ispıdın (grafica A. Yamaç).

Fig. 26 – Ispıdın Church No. 5 (photo A.E. Keskin).
Fig. 26 – Chiesa n. 5 di Ispıdın (foto A.E. Keskin).

Fig. 27 – Ispıdın Church No. 12 (photo D. Albov).
Fig. 27 – Chiesa n. 12 di Ispıdın (foto D. Albov).

transept arm to be excavated here, just like Vekse Church No.1 only one arm of the transept was made. The only feature of this small church, which has no fresco today, is the templon wall with windows that separates the apse and the nave. (fig. 26).

Ispıdın Church No. 12

Located on the eastern end of Ispıdın, 20 m above Church No. 7, this building is another frescoed church in the region. Although a few fragments of these frescoes remain, the few human motifs that can be detected are remarkable. This building, which can be regarded as one of the largest churches in the region with its dimensions of 3.5 × 8.5 m, has a barrel-vault, a semi-circular apse and has a very elaborate architecture and workmanship. The altar on the east wall of the apse is carved into the rock body. The function of the room measuring 3.5 × 4 m, which is connected to the church with a large entrance from the south and which has been possibly excavated in the same period, is uncertain. There is a *mihrab*-like niche on the south wall of this room, the southwestern corner of which has collapsed (fig. 27, fig. 28).

Fig. 28 – Plan of Ispıdın Church No. 12 (drawn A. Yamaç).
Fig. 28 – Pianta della Chiesa n. 12 di Ispıdın (grafica A. Yamaç).

Acknowledgement

We've been working together for more than six years and during this period "Kayseri Underground Structures Inventory Project" reached an unbelievable level. It would be impossible without his dedicated attitude and extraordinary efforts. So, it is a pleasure to express our sincere gratitude to Prof. Osman Özsoy, Kayseri Coordinator of ÇEKÜL Foundation.

Bibliography

Aydar E., Schmitt A., Çubukçu H., Akın L., Ersoy O., Şen E., Atıcı G., 2012, *Correlation of ignimbrites in the central Anatolian volcanic province using zircon and plagioclase ages and zircon compositions*, in Journal of Volcanology and Geothermal Research, 213-214, pp. 83-97.

Durukan M., 2012, *Kappadokia'da, Argaios Dağı Çevresinde Hellenistik-Roma Dönemi Mezarları ve Ölü Kültü (Graber und Totenkult In Der Hellenistisch-Römischen Zeit In Der Umgebung Des Argaios In Kapadokien)*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Istanbul.

Gilli E., 2017, *From columbaria to dovecotes: two thousand years of use of cave dwellings in Ağımas (Kayseri, Turkey)*, in Proceedings International Congress of Speleology in Artificial Cavities 'Hypogea 2017', Cappadocia, Turkey, 6/10 March 2017, Urgup, pp. 446-453.

Gilli E., Yamaç A., in press. *More than four thousands years of underground solutions in Cappadocia (Turkey)*, in Proceedings AFTES - Association Française des Tunnels et de l'Espace Souterrain, 15th International Congress, 2017, Paris.

Inbaşı M., 1993. *16. Yüzyıl Başlarında Kayseri*. Kayseri, pp. 107-111.

Innocenti F., Mazzuoli R., Pasquarè G., Radicati Di Brozolo F., Villari L., 1975, *The Neogene calcalkaline volcanism of Central Anatolia: geochronological data on Kayseri - Nigde area*, in Geology Magazine, 112.

Karakaya N., 2013, *Ispıdın Kaya Kilisesi*, in Kayseri Ansiklopedisi, Vol. 3, Kayseri Ulusal Yayınevi, p. 248.

Karakaya N., 2014, *Kayseri'nin Gesi Beldesi, Küçük Bününgüz (Subaşı) Köyü ile Ağımas Vadisi'ndeki Bizans Dönemine ait* Sivil - Zirai Kaya Yapıları, in Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 9/10, pp. 335-358.

Lamesa A., 2011, *Détermination des intervenants lors de chantiers d'églises rupestres en Cappadoce médiévale (VIIe-XIIIe siècle): méthodes d'analyses croisées*, in L. J. a. G. J.-P. (Ed.), Carrières et construction V, Paris, pp. 177-190.

Mitchell S., 2018, *Cappadocia*, in O. Nicholson (Ed.), The Oxford Dictionary of Late Antiquity. Oxford University Press, p. 279.

Ramsay W., 1890, *The Historical Geography of Asia Minor*. London, John Murray.

Sen E., Kürkçüoğlu B., Aydar E., Gourgaud A., Vincent P., 2003, *Volcanological evolution of Mount Erciyes stratovolcano and origin of the Velibaba Tepe ignimbrite (Central Anatolia, Turkey)*, in Journal of Volcanology and Geothermal Research, 125, pp. 225-246.

Straub R., Yazlık B., Yamaç A., 2019, *Die Untergrund-Christen - Isbidin Kaya Kilisesi, eine stark gefahrdete Hohlenkirche in Kappadokien*, in Mitteilungen des Verbandes der Deutschen Höhlen und Karstforscher, 65, pp. 25-29.

Yamaç A., in press. *Cliff Dwellings of Koramaz Valley (Kayseri – Turkey)*, in Proceedings 4. MESS - Middle East Speleology Symposium, October 2018, Antalya.

Yamaç A., Tok E., 2015, *An Architect's Underground City*, in Opera Ipogea, Journal of Speleology in Artificial Cavities, 1/2015, Società Speleologica Italiana, Bologna, pp. 37-46.

Yazlık B., 2019, *Koramaz Vadisi Columbarium Mezarları*, in Turkish Studies "Historical Analysis", 14 (3), International Balkan University, Skopje/Ankara, pp. 669-733.

OPERA IPOGEA
Journal of Speleology in Artificial Cavities
2 / 2019
ISSN 1970-9692
Rivista della Società Speleologica Italiana
Commissione Nazionale Cavità Artificiali

Büyük Bürüngüz Underground Shelter (Kayseri – Turkey)

Il rifugio sotterraneo di Büyük Bürüngüz (Kayseri – Turchia)

Ali Yamaç[1]

Abstract

Despite being the capital of Cappadocia during ancient times, no comprehensive scientific research has been carried out until now in terms of the rock-cut architecture in Kayseri. To fill this deficiency we, as OBRUK Cave Research Group, have started to work for the "Kayseri Underground Structures Inventory Project" in January 2014. This project, carried out based on a triple protocol with Foundation for the Protection and Promotion of the Environment and Cultural Heritage (ÇEKÜL) and Kayseri Metropolitan Municipality, includes the research, survey, mapping and documentation of all the underground structures located in Kayseri territory. This project, covering the entire province with 17,500 sq km area and ongoing for six years, has become very significant and important currently, which was not expected in the beginning, with 46 Byzantine rock-cut churches, 33 underground shelters, 3 underground aqueducts, 10 Assyrian tin mines and 2 cliff-dwelled villages explored, researched and inventoried for the first time by OBRUK Team. The most valuable part of this project carried out in various areas in Kayseri is Koramaz Valley. During our works and studies carried out in Koramaz Valley, the biggest underground shelter explored until now in Kayseri has been found. Different from the touristic well-known Derinkuyu and Kaymaklı underground shelters of Cappadocia, this underground shelter, which has not been dug as different levels and entirely continues horizontally, extends beneath the entire Büyük Bürüngüz Village like a cobweb. In this article, this long and interesting underground shelter, with a total length of 1,273 m and with 27 millstone doors, is explained.

Keywords: Koramaz Valley, Büyük Bürüngüz, Kayseri, Underground shelter.

Riassunto

Benché nei tempi antichi Kayseri sia stata la capitale della Cappadocia, sino ad oggi sulle sue architetture rupestri non è ancora stata condotta una indagine scientifica completa. Per colmare questa lacuna, da gennaio 2014, il Gruppo Ricerche Speleologiche OBRUK ha dato inizio alla realizzazione del "Kayseri Underground Structures Inventory Project". Il progetto, basato su un triplo protocollo con la "Foundation for the Protection and Promotion of the Environment and Cultural Heritage (ÇEKÜL)" e con la "Kayseri Metropolitan Municipality", prevede l'individuazione, l'esplorazione, la mappatura e la documentazione di tutte le strutture sotterranee collocate nell'area di Kayseri. Le indagini, in corso da sei anni sull'intero territorio della provincia, su una superficie di 17.500 kmq, attualmente sono risultate più consistenti e significative di quanto ci si aspettava all'inizio: infatti, dal Gruppo OBRUK sono stati per la prima volta esplorati, documentati e inventariati innumerevoli siti inediti costituiti da 46 chiese rupestri bizantine, 33 rifugi sotterranei, 3 acquedotti ipogei, 10 miniere di stagno assire, 2 villaggi a parete. Il settore più rilevante del progetto, tra le diverse zone indagate sul territorio di Kayseri, corrisponde alla valle di Koramaz. Nel corso delle nostre ricerche condotte in questa valle è stato individuato il più esteso rifugio sotterraneo sino ad oggi esplorata in Kayseri. A differenza del rifugi sotterranei di Derinkuyu e Kaymaklı, ben noti in Cappadocia e aperti al pubblico, questo insediamento ipogeo non è stato scavato su differenti livelli, ma si estende completamente in orizzontale, formando una ragnatela sotto l'intero villaggio di Büyük Bürüngüz. Nel presente articolo viene descritto questo interessante reticolo sotterraneo, lungo in totale 1.273 m e dotato di 27 porte-macine.

Parole chiave: Valle di Koramaz, Büyük Bürüngüz, Kayseri, rifugio sotterraneo.

Introduction

The different natural formations of Cappadocia and numerous rock-dwelled structures dug in these formations, especially the rock-cut Byzantine churches, both have drawn the attention of numerous travelers starting from approximately 300 years ago and have been subject to various researches and scientific works and studies. These works and studies, started for the frescoes in numerous rock-cut churches found in the

[1] OBRUK Cave Research Group; Açıkhava Apt. 16/7, Nişantaşı, Istanbul, Turkey, ayamac@gmail.com

area, have expanded to other rock-cut structures. Today, from the underground shelters to the hydraulic structures and from the dovecotes even to the rock-cut apiaries of the area, there are hundreds of different scholarly works and studies.

At this point, it will be useful to decide: though the area where all these works and studies are being carried out is named Cappadocia, nearly all investigations have been realized in Nevşehir – Ürgüp – Göreme triangle and, we note, this area is a very small part of the ancient Cappadocia. This region, mentioned in numerous historical sources since Herodotus, during the Roman and the Byzantine empires, was a province of these relevant empires. Significant changes were made in the formation of this province during both empires. For example, in Tabula Peutingeriana, the original of which dates back to 1st century AD, we can see how big the said province was. As stated by various scholars, such as W. M. Ramsay, in AD 314 Cappadocia was the largest province of the Roman Empire (Ramsay, 1890). In AD 371, the western part of this province was named *Cappadocia Prima*, with its capital being *Caesarea*, today Kayseri (Mitchell, 2018). During the Late Roman and Byzantine empires this area, known as *Cappadocia Province*, was a region with at least 50,000 sq km covering almost all Aksaray, Nevşehir and Kayseri and even a part of Kırşehir, Yozgat and Niğde provinces of Turkey of today. Despite this fact known, the touristic and scholar attraction of the rock-cut churches full of frescoes located in Nevşehir – Ürgüp – Göreme triangle, has led to the mistake of the acceptance of this very small area as the entire "Cappadocia", while Kayseri, just like in its neighbor "Touristic Cappadocia", has numerous rock-cut structures, cliff-dwellings, and underground settlements. Kayseri was named "*Mazaca*" from the Hattians to Strabo, and it was changed in "*Caesarea*" in the honor of Caesar Augustus in AD 14. During the 3rd century, it was the largest city of Central Anatolia with a population of 400,000 (Baydur, 1970).

The volcanic activity, which had started in the region approximately 10 million years ago and continued until the historical ages, has pilled pyroclastic rocks with an enormous thickness on the surface. These rocks, covering almost the entire Kayseri region, are mostly porous like tuff and ignimbrite. Both the elevations on the north of Kayseri and wide plateau on the south of Kayseri are completely covered by these volcanic rock deposits. The amount of pyroclastic deposits shows significant differences regionally and is known to reach a thickness of 400 m in the north of Kayseri. Though it is hard to believe that these eruptions continued until the historical ages, as a result of a radiometric age determination carried out recently, it is understood that the activity of the main caldera of Erciyes Mountain continued until 150,000 to 200,000 years ago; after this period, the caldera blocked and its activities after the blockage continued until 2,000 years ago from the lateral cracks (Alici Sen *et al.*, 2004).

When the volcanic rock covering the entire area was first started to be dug, and when the inhabitants started to use the underground as their dwellings, is unknown. The continuous usage of the rock-hewn structures for thousands of years has made such an archaeological exploration impossible. The earliest dated rock-hewn structures encountered in Cappadocia are probably the rock-cut graves. There are Roman tombs carved in rocks in Nevşehir / Mazıköy and south of Kayseri, and especially Ayşepınar and Yeniköy. On the other hand, numerous other Roman rock-cut graves close to the settlements have been changed in the time in accordance with different purposes. From the Roman to Byzantine empires, the variety of the underground and rock-cut structures was incredible. The structures carved in the rocks of the area are not limited only to houses, barns, dovecotes, graves, and churches; there are also monasteries, shelters, aqueducts, cisterns, and even apiaries, and these rock-cut structures observed in different parts of Kayseri have been continuously used until today.

Koramaz Valley

There is an elevation difference of 700-800 m between the plain where Kayseri is located and mountains located 30 km east of this plain; consequently each creek flowing down these slopes has formed its valley by eroding the soft pyroclastic rocks. East of Kayseri there are six different basins eroded by these streams flowing down from the high hills; in the rock sides of these valleys there are structures carved by the inhabitants dwelling in the area for hundreds, or even more for thousands of years. The biggest of these six basins is Koramaz Valley (fig. 1). In this 16 km long valley there are in total seven different villages. From west to east, these are Büyük Bürüngüz, Üskübü, Küçük Bürüngüz, Ağırnas, Dimitre, Vekse, and Isbıdın. Both the interior and surrounding of these seven villages, located on the slopes of Koramaz Valley, are full of structures carved in rocks. Though it is very hard to date these structures due to their continuous usage, the experts have dated some of the rock-cut churches in the valley to the 10th and 11th centuries. On the other hand, it is a generally accepted assumption that the underground shelters on Koramaz Valley have been dug between the 7th and 10th centuries by the Christians living in the region as a protection against the Arab raids. Beyond all these, the experts examining the rock-cut structures near Ağırnas have stated that, though these structures have changed over time due to different usages, by taking into consideration the entrance decoration and interior architecture, the first purpose of excavating some structures can be attributed to Roman graves. To sum up, it is possible to say that the background of all these structures carved in rocks on Koramaz Valley dates back to at least 2,000 years ago and probably to even older times (Yamaç, 2017; Yamaç, in press).

In total 476 different rock-cut structures have been researched and surveyed by our team until today in

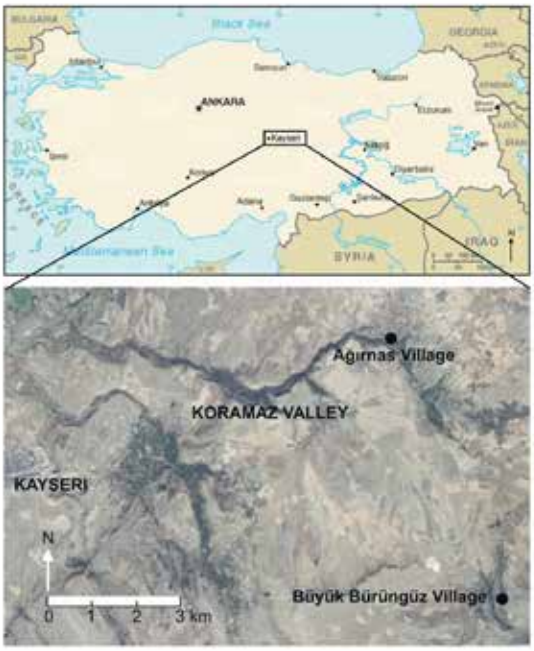

Fig. 1 – Location map showing Kayseri, Koramaz Valley and Büyük Bürüngüz Village (Google Maps and Google Earth).

Fig. 1 – Mappa con la localizzazione di Kayseri, Valle di Koramaz e villaggio di Büyük Bürüngüz (Google Maps e Google Earth).

Koramaz Valley and there are 42 rock-cut churches and 11 underground shelters among these structures. Though most of the other rock-cut structures surveyed were houses, dovecotes, and barns, it is considered that at least 18 of the cavities on the valley have been dug as Roman rock-cut graves and 16 as *Columbarium* (Gilli, 2017, Yazlik, 2019). Koramaz Valley is the only known example in Kayseri area containing this number of rock-cut structures with such a rich historical background.

Büyük Bürüngüz Underground Shelter

Büyük Bürüngüz Village, 22 km east of Kayseri, located at the starting point of Koramaz Valley and on the slopes of İvriz Mountain (1858 m a.s.l.), has always been the biggest settlement of the valley (fig. 2). According to the Ottoman registrations belonging to AD 1500, there were 99 houses in the village (Inbaşi, 1993). Different from the other six villages in Koramaz Valley, there is no cliff settlement around Büyük Bürüngüz. During our works carried out on the basin, as a result of our visits to this village, we have been informed about the existence of an underground shelter accessible from the gardens of the houses. We note that there are defensive structures similar to this in various settlements of Cappadocia. These singular structures, dug beneath the houses, have been connected as a result of the growth of the village and formed a defence network extending beneath the entire inhabited area. Derinkuyu and Kaymaklı underground shelters,

Fig. 2 – Büyük Bürüngüz Village from west towards east. On the background İvriz Mountain (1858 m a.s.l.) can be seen (photo B. Yazlık).

Fig. 2 – Villaggio di Büyük Bürüngüz, vista da ovest verso est. Sullo sfondo si staglia il monte İvriz (1858 m s.l.m.) (foto B. Yazlık).

Fig. 3 – Cavers in the small streets of Büyük Bürüngüz Village (photo A.E. Keskin).
Fig. 3 – Speleologi in una stradina del villaggio di Büyük Bürüngüz (foto A.E. Keskin).

located 70 km southeast of Kayseri, have been formed as a result of the connection of individual defence systems devoloped on several underneath storeys (Bixio, 2012). Likewise, beneath Ağırnas Village, located six km northwest of Büyük Bürüngüz Village, there is an enormous underground shelter extending beneath the entire village (Yamaç and Tok, 2015).

During our Kayseri works and studies carried out for years, we have previously explored and surveyed numerous underground shelters. Some of these were small defence structures. On the other hand, as a strange contradiction, the other underground shelters which are big and impressive in terms of the architecture such as Doğanlı, Fatinler, and Kuşcağız were far away from all settlements (Yamaç and Tok, 2016). And it was not possible to research properly the underground shelter beneath Ağırnas because the parts beneath the houses were continued to be used

Fig. 4 – Storage rooms after the entrance of the first underground shelter (photo A.E. Keskin).
Fig. 4 – Magazzino presso l'ingresso [1] del primo rifugio sotterraneo (foto A.E. Keskin).

as warehouses – storages and the connection tunnels were closed to prevent passing.

Our Büyük Bürüngüz Underground Shelter adventure started at the storage room beneath the yard of the first house that had opened its doors to us (fig. 3). This structure (first underground shelter), the entrance of which (entrance [1]) started with a stone masonry tunnel, continues with eight consecutive storages and the floors of most chambers are partially full of debris falling from the ceiling. The millstone door on the floor of the second chamber is nonfunctional. Likewise, the tunnel on the north wall of the third chamber ends after 16 m (fig. 4). The main underground shelter starts after the eight storage. Interestingly, the millstone door of the first chamber in the underground shelter is defending towards the continuation of the tunnel. Probably, the chambers currently appearing as storage rooms, at the entrance should have been expanded after the previous defence structure and turned into a warehouse. The second chamber had a bidirectional defence, both towards the entrance and continuation of the tunnel, with a double millstone door: this device is currently out of place but its "operations room" is apparent. The defence towards the inner passages proves the interconnection of the tunnels with the other houses (fig. 5). This second chamber mentioned should be a redoubt, i.e. a "last defence room", defending against the enemies that might come from both directions. The redoubts, frequently encountered in Cappadocian underground shelters, are almost always the last chamber. On the other hand, the occurrence of this chamber right at the beginning of a tunnel in this underground shelter encountered for the first time. Another tunnel continuing towards east from this chamber, after another "operations room" without a millstone door, reaches an underground storage with a barrel roof, frequently encountered in the area, and opens to the surface beneath another house (entrance [3]). There are two blocked side tunnels in this east branch (fig. 6). The main tunnel continuing towards the southeast, after two side branches, reaches another millstone door defending towards the entrance. The last part of the underground shelter, due to the net-like tunnels, most of which are blocked with excavations, completely looks like a maze. Though from time to time these types of tunnels are dug to confuse the enemies, without opening the blocked galleries it is not possible to understand its reality. On the other hand, the defence of at least three millstone doors towards the continuation of the tunnel even in this last part shows us that the underground shelter continues after this last point and might lead to the opinion that there are different entrances from the south side of the structure (fig. 7, fig. 8 and fig. 9).

Fig. 5 – Towards the second part of the first underground shelter, with small chambers (photo A.E. Keskin).
Fig. 5 – Piccoli vani sul percorso verso la seconda parte del primo rifugio sotterraneo (foto A.E. Keskin).

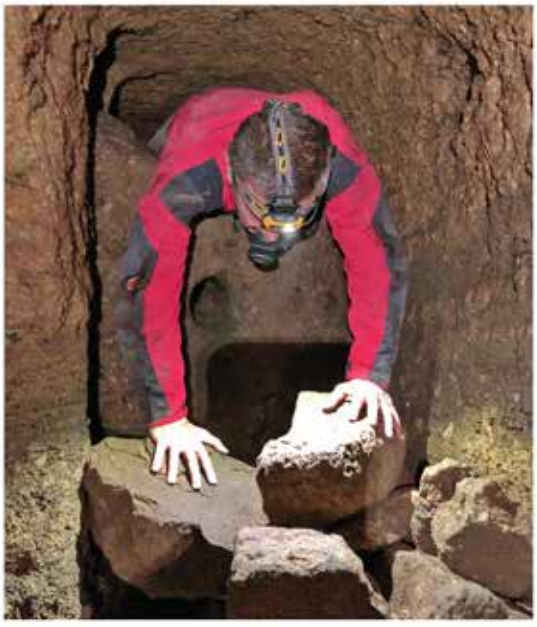

Fig. 6 – Some tunnels were blocked by debris and broken millstones and really difficult to pass (photo A.E. Keskin).
Fig. 6 – Alcuni cunicoli, occlusi da detriti e frammenti di macine, risultano molto difficoltosi da percorrere (foto A.E. Keskin).

After this first research carried out in Büyük Bürüngüz Village, the door of another house was opened and we went underground once again from another yard. The entrance [2] of this second underground shelter is close to the first structure studied and similar to it: in fact it starts with underground storage rooms as well. Despite the solid structure of the first basement went down by stairs, there are severe ceiling collapses in the second, third and fourth warehouses. At this part, the floor of the upper house is partially collapsing. The underground shelter tunnel starts in the south of the last warehouse which is relatively solid. The width of this tunnel continuing for 41 m is steadily 65 cm. The first millstone door encountered in the tunnel defends towards the entrance. The side tunnel, continuing towards east four metres after this millstone door, is blocked after another millstone door. Two more millstone doors are protecting the entrances in the quadruple chamber system reached by the main tunnel. After the last chamber, there is another room, with an "operations room" which defends towards the continuation of the tunnel. The tunnel, continuing towards the southeast from this point, is blocked after three small chambers. The other tunnel continuing towards west from the same chamber is 54 m (fig. 10) and the room, almost in the middle of the tunnel and on the side branch towards the east, is protected with double millstone doors defending both towards the entrance and exit. The other millstone door in the last chamber of the tunnel, protecting the chamber towards the

Fig. 7 – The chamber in the middle of the first underground shelter with several small rooms (photo A.E. Keskin).
Fig. 7 – Camera nel centro del primo rifugio sotterraneo su cui si affacciano diversi piccoli vani (foto A.E. Keskin).

Fig. 8 – Surveying the tunnel after one of the last millstones towards the end of the first underground shelter (photo B. Yazlık).
Fig. 8 – Esecuzione del rilievo topografico del cunicolo dopo una delle ultime macine all'estremità del primo rifugio sotterraneo (foto B. Yazlık).

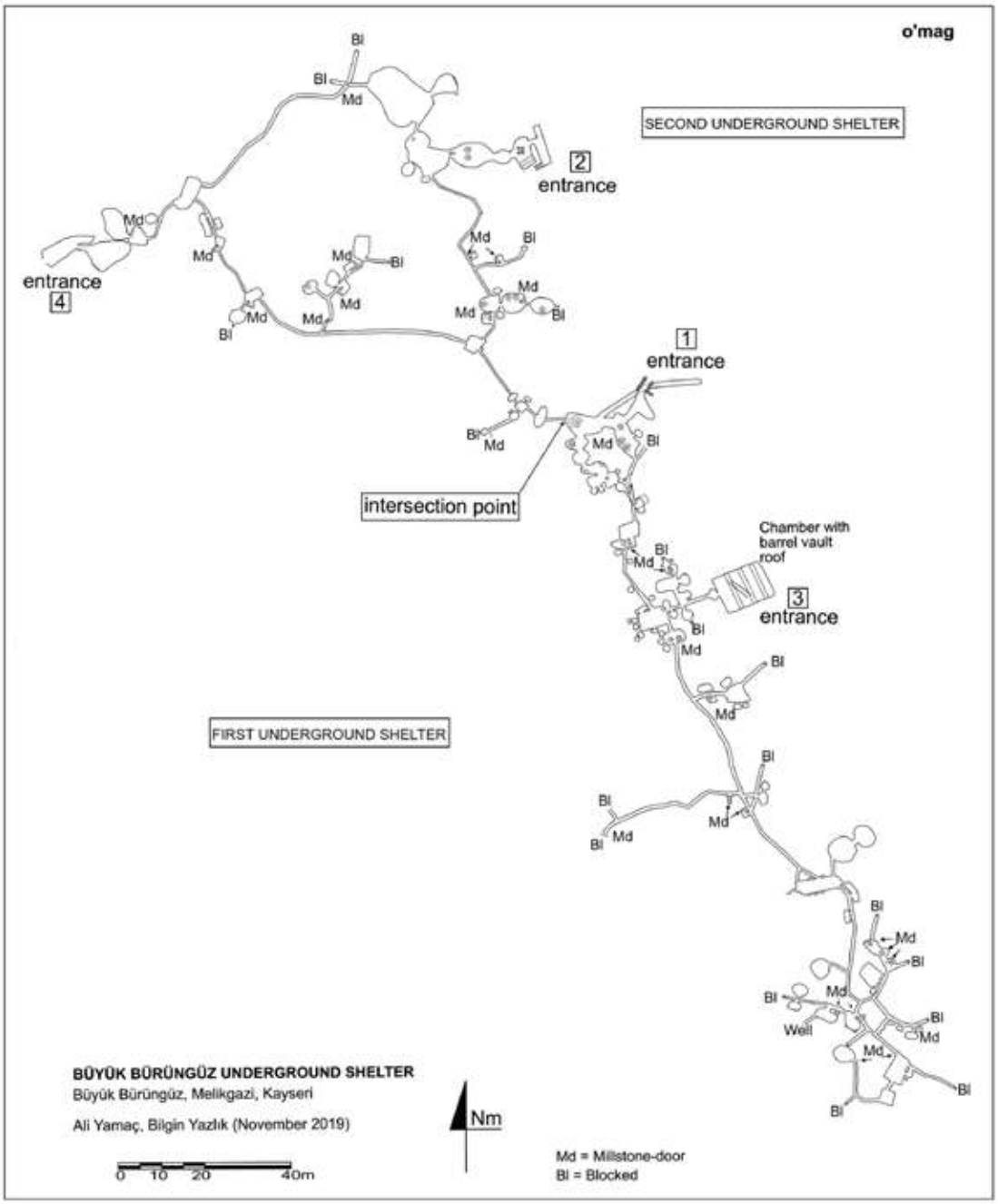

Fig. 9 – Plan of Büyük Büründüz Underground Shelter (drawing A. Yamaç, B. Yazlık).
Fig. 9 – Pianta del Rifugio Sotterraneo di Büyük Büründüz (grafica A. Yamaç, B. Yazlık).

west tunnel, is the biggest we have encountered until now in entire Kayseri area, with a diameter of 1.85 m and thickness of 40 cm. The interesting thing is that, just like other various millstone doors in these two underground shelters, this millstone door has been carved from a rock different from that of the structure. Both underground shelters have been entirely dug in a porous ignimbrite containing large volcanic rock pieces. However, the rocks of some millstone doors in the structure are harder and nonporous. The tun-

Fig. 10 – A tunnel in the second underground shelter (photo A.E. Keskin).
Fig. 10 – Una delle gallerie del secondo rifugio sotterraneo (foto A.E. Keskin).

nel turning towards the north in the continuation of the chamber protected with this huge millstone door is closed 18 m further by another millstone door. A branch turning west in the continuation of the tunnel is opened to the surface after four big storages (entrance [4]). However, the main tunnel, without any chamber and side tunnel, continues towards the east for another 44 m and, after making a very big circle, connects to the chamber at the entrance of this underground shelter (fig. 11, fig. 12, fig. 13, fig. 14).

Fig. 11 – Surveying a side branch in the second underground shelter (photo A.E. Keskin).
Fig. 11 – Rilievo topografico di un settore laterale del secondo rifugio sotterraneo (foto A.E. Keskin).

Fig. 12 – Most tunnels of second underground shelter are tighter than the first one (photo A.E. Keskin).
Fig. 12 – La maggior parte dei cunicoli del secondo rifugio sotterraneo sono più angusti di quelli del primo (foto A.E. Keskin).

Fig. 13 – A small chamber in the second underground shelter (photo A.E. Keskin).
Fig. 13 – Piccolo vano nel secondo rifugio sotterraneo (foto A.E. Keskin)

Fig. 14 – Surveying another small chamber in the second underground shelter. Floor is covered with dried mud due to leaking water (photo A.E. Keskin).
Fig. 14 – Rilievo di un altro piccolo vano nel secondo rifugi sotterraneo. Il pavimento è ricoperto da fango secco dovuto a infiltrazioni d'acqua (foto A.E. Keskin).

As a result, we had surveyed and mapped two different underground shelters beneath Büyük Bürüngüz Village. The first one was 701 m and the second one was 572 m. Apart from the entrances used during our surveys, we had found two more points opening to the surface. Therefore, we have four different GPS coordinates. When we located the map coordinates to Google Earth, we had realized that these two underground shelters intersect at a point. When we investigated these intersection points on-site, we realized that they were blocked with debris in both underground shelters. First, we started to dug and open the pile of soil in the first structure and after a while, we reached a gap. Afterward, we went into the other structure and found the same gap and connected these two underground shelters. Thus, the total length of this underground defence system reached 1,273 m. This is the longest underground shelter measured until now in Kayseri area, and 27 millstone doors determined in total in this defence structure is another record. On the other hand, we are aware that the underground network measured and mapped until now covers a small part of Büyük Bürüngüz Village; 23 different blocked tunnels prove that probably extends beneath the entire village. With the opening of the blocked tunnels or explorations of different entrances, there is the certainty that Büyük Bürüngüz Underground Shelter will be much more longer than its current length.

Acknowledgement

We've been working together for more than six years and during this period "Kayseri Underground Structures Inventory Project" reached an unbelievable level. It would be impossible without his dedicated attitude and extraordinary efforts. So, it is a pleasure to express our sincere gratitude to Prof. Osman Özsoy, Kayseri Coordinator of ÇEKÜL Foundation.

References

Alici Sen P., Temel A. & Gourgaurd A., 2004, Petrogenetic modelling of Quaternary post-collisional volcanism: A case study of central and eastern Anatolia. *Geological Magazine,* 141, pp. 81-98.

Baydur N., 1970, *Kültepe (Kaneš) ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmala.* Istanbul Universitesi Edebiyat Fakültesi, Istanbul.

Bixio R., 2012, *Cappadocia: Schede dei siti sotterranei / Records of the underground sites.* British Archaological Records No. 2413. Archaeopress, Oxford.

Gilli E., 2017, From columbaria to dovecotes: two thousand years of use of cave dwellings in Ağırnas (Kayseri, Turkey). Proceedings Congress *HYPOGEA 2017.* Urgup, pp. 446-453.

Inbaşi M., 1993, *16. Yüzyıl Başlarında Kayseri* (*Kayseri by the Beginning of 16th Century*). Kayseri.

Mitchell S., 2018, Cappadocia. *In* Nicholson O. (ed.), *The Oxford Dictionary of Late Antiquity.* Oxford University Press, Oxford, pp. 290-291

Ramsay W., 1890, *The Historical Geography of Asia Minor.* John Murray, London.

Yamaç A., 2017, Underground Settlements and Cave Dwellings of Agirnas Village, Kayseri (Southeast Turkey). Proceedings Congress *HYPOGEA 2017.* Urgup, pp. 306-310.

Yamaç A., in press, Cliff Dwellings of Koramaz Valley (Kayseri – Turkey). *4. MESS Symposium 2018,* Antalya.

Yamaç A. & Tok E., 2015, An Architect's Underground Shelter. *Opera Ipogea 1/2015.* Società Speleologica Italiana, Bologna, pp. 37-46.

Yamaç A. & Tok E., 2016, Doganli Underground Shelter (Capadocia – Turkey). *Opera Ipogea 2/2016.* Società Speleologica Italiana, Bologna, pp. 61-66.

Yazlik B., 2019, Koramaz Vadisi Columbarium Mezarlari. *Turkish Studies,* 14, pp. 669-733.

ISSN:2667-5552

Volume 14 Issue 3 / 2019

Volume 14/3 2019

TURKISH STUDIES

INTERNATIONAL ACADEMIC JOURNALS

HISTORICAL ANALYSIS

TURKISH STUDIES

HISTORICAL ANALYSIS

INTERNATIONAL BALKAN UNIVERSITY

ibu.edu.mk

Turkish Studies
Historical Analysis
Volume 14 Issue 3, 2019, p. 669-733
DOI: 10.29228/TurkishStudies.30269
ISSN: 2667-5552
Skopje/MACEDONIA-Ankara/TURKEY

INTERNATIONAL BALKAN UNIVERSITY
EXCELLENCE FOR THE FUTURE
IBU.EDU.MK

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info/Makale Bilgisi

Received/Geliş: 19.08.2019 Accepted/Kabul: 30.09.2019

Report Dates/Rapor Tarihleri: Referee 1 (28.09.2019)-Referee 2 (28.09.2019)

This article was checked by intihal.net.

KORAMAZ VADİSİ COLUMBARIUM MEZARLARI

Bilgin YAZLIK*

ÖZ

Kayseri, Anadolu'nun merkez noktası sayılacak bir konumda, Erciyes Dağı eteklerinde kurulu önemli bir şehirdir. Kayseri, Kültepe'den günümüze kadar her dönemde önemli ticaret yollarının kavşak noktası olmuştur. Kayseri, Roma Dönemi'nde de cazibesini korumuş ve önemli bir merkez haline gelmiştir. Roma'dan günümüze kadar ulaşan anıt mezarlar, sur kalıntıları ve tapınak kalıntıları Roma'nın Kayseri'de gerçekleştirdiği imar hareketinin önemini göstermektedir. Kremasyon, Roma'da kabul görmüş önemli bir defin geleneğidir. Bu gelenek bir dönem columbarium mezar adı ile bilinen toplu mezarlar kullanılarak yaygınlaşmıştır. Columbarium mezarlar, belirli bir halk sınıfına hizmet veren toplu defin alanlarıdır. Koramaz Vadisi, Kayseri şehir merkezinin yaklaşık yirmi kilometre kuzey doğusunda yer alan, içerisinde çok sayıda kaya mezar, kaya kilise ve yaşam devam eden köyler barındıran on iki kilometre uzunluğa sahip bir deprem kırığı oluşumudur. Bu çalışma kapsamında Koramaz Vadisi'nde bulunan yirmi bir adet columbarium mezar ve üç adet de güvercinlik incelenmiştir. Çalışmanın ilk kısmında Kayseri'nin genel tarihi anlatılmakta ardından Koramaz Vadisi'nden bahsedilmektedir. Daha sonra Roma Dönemi cenaze defin yöntemleri incelenmekte, özellikle kremasyon defin ve columbarium mezarları ele alınmaktadır. Güvercinlikler ile columbarium mezarlar sıkça karıştırılmaktadır, columbarium mezarların neredeyse tamamının sonradan güvercinliğe dönüştürülmüş olmaları bunda önemli bir etkendir. Dolayısı ile sonuç kısmında çalışmaya konu olan Koramaz Vadisi columbarium mezarları detaylı olarak incelenmekte, güvercinlikler ile farkları ortaya açıkça konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Columbarium, Columbarium Mezar, Güvercinlik, Kremasyon, Koramaz.

* Öğr. Gör. Erciyes Üniversitesi, E-posta: bilgin@erciyes.edu.tr

COLUMBARIM TOMBS OF KORAMAZ VALLEY

ABSTRACT

Kayseri is an important city located at the foot of Mount Erciyes, which is considered to be the center point of Anatolia. Kayseri has been the crossroads of important trade routes in all periods from Kültepe to the present day. Kayseri, has retained its charm during the Roman period and has become an important center. The monumental tombs, city walls and temple ruins dating from Rome to the present day show the importance of the Roman architectural movement in Kayseri. Cremation is an important burial tradition accepted in Rome. This tradition was popularized by mass tombs known as columbarium tombs. Columbarium tombs are mass burial sites that serve a particular public group. Koramaz Valley is a twelve kilometers long earthquake fracture which is located about twenty kilometers to the north east of Kayseri city center and contains many rock tombs, cave churches and villages in which life continues. Twenty-one columbarium tombs and three dovecotes in Koramaz Valley were investigated. In the first part of the study, general history of Kayseri is explained and then Koramaz Valley is mentioned. Later, Roman funeral burial methods are examined, especially cremation burials and columbarium tombs are discussed. Dovecotes and columbarium tombs are often confused, with the fact that almost all of the columbarium tombs were later converted into dovecotes. Consequently, the columbarium tombs of the Koramaz Valley, which are the subject of the study, are examined in detail and the differences between the columbarium tombs and the dovecotes are clearly revealed.

STRUCTURED ABSTRACT

The first settlement known in Kayseri is located on the Kültepe mound (Kulakoğlu, 2010). It is known to be founded by Kanesh. Today it is an important archaeological excavation area and it is located 3 km west of Koramaz Valley which is the subject of this work. Following Kanesh; Hittite, Phrygian, Persian, Cappadocia Kingdom, Roman, Byzantine, Danishmend, Mongols, Seljuk and Ottoman domination and Republic of Turkey was continuing with the aforementioned sequence in Kayseri (Erkiletlioğlu, 1993). Kayseri is a very big and important city with a population of four hundred thousand before the Roman period. City, M.S. 17 became a province of Rome and Roman rule continued until 395. After the division of Rome into east and west, Kayseri came under Byzantine (Eastern Roman) rule. Kayseri has been a very important and sacred city for Rome especially due to the existence of Mount Erciyes. Kayseri's present name was designated Caesarea (pronounced Kaisaria), referring to the famous emperor Julius Caesar during the Roman period. Today, there are tumulus tombs, fountains, temples and castle fortifications from the Roman period in Kayseri. In the last period of Rome, which has pagan beliefs, Christianity raids occurred and Kayseri was affected by these raids. When Rome was divided, Kayseri became a very important center for Christianity. It is also known that Basileius and Gregorius lived in Kayseri during these dates (Erkiletlioğlu, 2018). During the Roman period, many temples such as Zeus Poliouchos Temple, Apollo Potros

Temple, Tyche Temple, Serapis Temple, Argios Temple were built in Kayseri (Erkiletlioğlu, 1993). Today some ruins thought to belong to these Roman temples can be seen around Koramaz Valley.

Koramaz Valley is an earthquake fracture with a length of approximately 12 km which is located within the borders of Melikgazi district of Kayseri. The name Koramaz appears in the Ottoman Archives (devletarsivleri.gov.tr, 2019) for the first time in the documents. It is known that the name Koramaz belongs to a sub-administrative unit of the period, that the Koramaz sub-district is attached to Kayseri sanjak and that it has villages attached to it. At the beginning of the 16th century, there are 34 villages connected to Koramaz Sub-district. The mountain, which is 1.900 meters high, is located to the east of Koramaz Valley and is named Koramaz Mountain. Within the Koramaz Valley, from east to west; Büyük Bürüngüz (Ulu Bürüngüz), Subaşı (Üsgübü), Küçük Bürüngüz (Kiçi Bürüngüz), Ağırnas, Turan (Dimitre), Vekse, Bağpınar (Isbıdın) villages are located and life continues. Koramaz Valley attracts attention not only with its historical wealth but also with its natural wealth. The scenic hiking trails in the valley (Kayseri Yürüyüş Rotaları ve Turizm Keşif Rehberi, 2014) have recently received increasing attention.

It is seen that inhumation and cremation were applied together in the early periods in Rome. Roman twelve tablet laws prohibited the burial of the dead into the city. The major reason for this is the prevention of epidemics that can be transmitted from the dead body to healthy bodies. For this reason, cemeteries were built out of the city during the Roman period (Civelek, 2007). In the cremation burial tradition, the dead body was put on ceremony and burned on a pile of rectangular wood with trappings. The entire body was nonflammable and about 2.5-4 kg of non-combustible bones remained, the remaining ash was collected and filled into terracotta vessels called urne or ostothek.

Due to increasing burial costs and capacity, Roman society began to use the method of preserving urns in mass grave niches carved underground or in rock during the Augustan period. The structures built for this purpose are called columbarium tomb. This new tradition was adopted by modern organizations that manage community and funeral expenses and developed funeral insurance-derived functions in which the deceased would be dignified and buried alone in a tomb with a beautiful ceremony (Borbonus, 2014).

The word columba means Latin pigeon, while the columbarium was used as a dovecote in Roman times. Columbaria is the plural of the word columbarium. The word columbarium is actually the name given to each niche within the tomb of the columbarium (Gilli, 2017). The reason why Romans call these monumental mass graves as dovecote is undoubtedly the fact that the structures are quite similar to dovecotes. Even today, it is very difficult and technical to distinguish between a dovecote and a columbarium tomb, which is clearly evidence of why the Romans used the name. This, in other words, the fact that columbariums have been used for many years as a dovecote, and that the first function is not known by the public, has caused the columbariums to have suffered relatively less treasure destruction until today.

To avoid confusion of dovecotes and columbariums, the term columbarium tomb is used (Borbonus, 2014). Columbarium tombs are

not only visually unique, but also the first known mass graves of Rome to provide mass burial services to biological families and residents of the same house (Borbonus, 2014).

The first detection of columbarium tombs in Koramaz Valley was made by Eric Gilli. However, Gilli's work is merely a preliminary fixation and contains general statements. When the rock carved structures in the Koramaz Valley are examined as a whole, it is seen that the structures change function continuously. For example, a rock tomb built as a rock tomb during the Roman period turned into a cave church, or a structure used as a columbarium tomb after the loss of its function naturally used as a dovecote (Picture 25). In another scenario, the columbarium tomb was later transformed into a place for must production (Figure 36). There are studies in the literature where structures in the region are considered as dovecote (Karakaya, 2014).

Columbarium tombs, although the first purpose of the mass burial area in time with the Roman invasion of Christianity in Rome, the cremation tradition was abandoned, the buildings remained dysfunctional, the chimneys opened to the ceilings and continued to use these modifications as a dovecote.

In this work, a total of 21 columbarium tombs in the Koramaz Valley were identified and analyzed. Columbarium tombs are known to have been converted into dovecotes over time and are often confused with dovecotes. In this work, the differences between dovecotes and columbarium tombs were clearly revealed and Koramaz Valley columbarium tombs were introduced. It is predicted that columbarium tombs can be found both in different parts of Koramaz Valley and in different valleys in Kayseri.

Detailed and advanced research and archaeological excavations in the region will provide more detailed information about the history of the columbarium tombs mentioned in this work. With the help of archaeological materials such as urne and ash remains to be found in the columbarium tombs, the claims in this work can be confirmed and exact dating will be possible.

Keywords: Columbarium, Columbarium Tomb, Dovecote, Cremation, Koramaz.

Kayseri Tarihi

Kayseri'de bilinen ilk yerleşimlerden biri de Kültepe'dir ve kazılarda Eski Tunç Çağı'nın erken dönemlerine kadar inilmiştir (Kulakoğlu, 2010). Kültepe höyüğü bugün önemli bir arkeolojik kazı alanıdır ve bu çalışmaya da konu olan Koramaz Vadisi'nin 3 km batısında yer almaktadır. Kaneş'i takiben Kayseri'de Hitit, Frig, Pers, Kapadokya Krallığı, Roma, Bizans, Danişmend, Moğol, Selçuklu, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti egemenliği anılan sıra ile süregelmiştir (Erkiletlioğlu, 1993). Kayseri, Roma egemenliğinden önce 400 bin nüfusa sahip oldukça büyük ve önemli bir şehirdir. Şehir, M.S. 17 tarihinde Roma'nın bir ili haline gelmiştir ve Roma egemenliği 395 yılına kadar devam etmiştir. Roma'nın doğu ve batı olarak ikiye bölünmesinin ardından Kayseri, Bizans (Doğu Roma) yönetimi altına girmiştir. Kayseri, özellikle Erciyes Dağı'nın varlığı nedeni ile Roma için oldukça önemli ve kutsal bir şehir olmuştur. Kayseri'nin bugünkü adı Roma yönetimi döneminde ünlü imparator Julius Caesar'a atfen Caesarea (okunuşu Kaisaria) olarak belirlenmiştir. Kayseri'de bugün Roma

Dönemi'nden kalma tümülüs mezarlar, çeşmeler, tapınaklar, kale sur duvarları kalıntıları bulunmaktadır. Pagan inanışa sahip olan Roma'nın son dönemlerinde Hristiyanlık akınları oluşmuş ve bu akınlardan Kayseri de etkilenmiştir. Roma'nın bölündüğü tarihte Kayseri Hristiyanlık için çok önemli bir merkez haline gelmiştir. Bu tarihlerde Basileius ve Gregorius'un Kayseri'de ikamet ettiği de bilinmektedir (Erkiletlioğlu, 2018). Roma Dönemi'nde Kayseri'de Zeus Poliouchos Tapınağı, Apollon Potros Tapınağı, Tyche Tapınağı, Serapis Tapınağı, Argios Tapınağı gibi çok sayıda tapınak inşa edilmiştir (Erkiletlioğlu, 1993), bugün bu Roma tapınaklarına ait olduğu düşünülen bazı kalıntılar Koramaz Vadisi civarında yer yer görülebilmektedir.

Koramaz Vadisi

Koramaz Vadisi, Kayseri ili Melikgazi ilçesi sınırları içerisinde yer alan yaklaşık 12 km uzunluğa sahip bir deprem kırığı oluşumudur. Koramaz adı belgelerde ilk defa karşımıza Osmanlı Devlet Arşivlerinde (devletarsivleri.gov.tr, 2019) çıkmaktadır, Koramaz adının dönemin alt yönetim birimlerinden biri olan bir nahiyeye ait olduğu, Koramaz nahiyesinin Kayseri sancağına bağlı olduğu ve kendisine bağlı karyelerinin (köylerinin) olduğu bilinmektedir. 16. yüzyıl başlarında Koramaz Nahiyesine bağlı 34 köy bulunmaktadır (altı çizili olanlar bugün Koramaz Vadisi içerisinde yer almaktadır): Ulu Bürüngüz, Gergeme, Bâlâ Gesi, Merse, Vâniye, İspile, Mancusun, Kamber, Barsama, Salkuma, Tölös, Efkere, Nize, Darsıyak, Sarımsaklı, Dimitre, Germir, Tavlusun, Cırlavuk, Vekse, Gesi, Üskübi, Kiçi Bürüngüz, Ağırnas, Sultanhanı, Palas, Selasire, Kala-i Hıristo, Kırıf, Kozla, Giryat, Sağarak, Şavalak, Canbaz (Cömert, 2008). Koramaz Vadisi'nin doğusunda yer alan 1.900 metre yüksekliğe sahip dağın adı da Koramaz Dağı'dır. Koramaz Vadisi'nin içerisinde bugün doğudan batıya doğru; Büyük Bürüngüz (Ulu Bürüngüz), Subaşı (Üsgübü), Küçük Bürüngüz (Kiçi Bürüngüz), Ağırnas, Turan (Dimitre), Vekse, Bağpınar (Isbıdın) köyleri yer almakta ve yaşam süregelmektedir. Koramaz Vadisi sadece tarihi zenginliği ile değil aynı zamanda doğal zenginliği ile de dikkat çekmektedir. Vadi içerisinde yer alan doğal yürüyüş parkurları (Kayseri Yürüyüş Rotaları ve Turizm Keşif Rehberi, 2014) son zamanlarda artan bir ilgi görmektedir. Resim 1'de Koramaz Vadisi ana hattı ve vadi içerisinde yaşam devam eden 7 mahalle (köy) gösterilmektedir.

Resim 1: Koramaz Vadisi ve Yerleşim Yerleri

Strabon Kayseri'ye gerçekleştirdiği ziyarette şehri Eusebia ve Mazaka isimleri ile anmakta, bugünkü Kayseri şehir merkezinin kurulu bulunduğu ovayı bataklık olarak tanımlamakta ve halkın ovaya kıyasla yüksekte kalan bölgelerde yaşadığını anlatmaktadır (Strabon, 2012) . Bu bakış açısıyla

rakımı şehir merkezinden ortalamada 300 metre fazla olan Koramaz Vadisi'nde o dönemde de yerleşim olduğu iddia edilebilir. Koramaz Vadisi'nin batısında yer alan Kültepe höyüğü de dikkate alındığında binlerce yıldır sürekli iskân gördüğü düşünülebilir. Vadinin Bizans Dönemi'nde de önemli bir merkez olduğu, şehri doğuya bağlayan yolların bir bölümünün buradan geçtiği bilinmektedir. Dönemin önemli Bizans yollarından biri de Sivas yoluna paralel olarak Gesi bölgesi içerisinden geçmekte idi. Gesi[1], Bizans Dönemi'nde "Kase" bazı kaynaklara göre (Moravcsik ve Jenkins, 1967) "Kasi" olarak adlandırılmaktaydı. VI. Leon Dönemi'nde (886-912) Gesi (Kase), daha önceden Kapadokya Askeri Bölgesinde iken (Theme), Charsianon Askeri Bölgesi (Theme)'ne eklenmiş ve Kayseri ile birlikte Charsianon adlı yeni Askeri Bölgeye dâhil olmuştur. 20. yüzyılın başlarında bölgede yaşayan Rumlar tarafından bölgeye "Nea Kassiane" denilmekteydi, bugün bölgeye Gesi denilmektedir. Kısa bir dönem için de olsa bölgedeki Gesi garnizonu, kendi bölgesinde güvenlik zafiyeti bulunduğu için Pınarbaşı Piskoposuna ev sahipliği yapmıştır.

Bahse konu Bizans yolu, Gesi'den sonra kuzey doğu istikametinde devam etmekte ve 6 km sonra Antik Piskoposluk Şehri olan Aragena'ya ulaşmaktadır, Aragena bugün Ağırnas olarak bilinmektedir. Mandae, bugün bir köy olan Üsgübü (Ağırnas'ın 2 km güneyindedir)'deki manastırın adıdır. Bu manastırda Ağırnas piskoposu ikamet ederdi. Bugün Üsgübü olan köyün adı sonraları "Skupi" ve daha önce de "Episkope" kelimelerinden türemiştir (Hild, 1977), bugün köyde hala piskoposluk görüntüsü göze çarpmaktadır. Mandae manastırına bağlı The Forty Martyrs Kilisesi Üsgübü'de yer almakta idi. Bu kilise söylenenlere göre tamamen yıkılmış ve ilkokul yapılırken taşları kullanılmıştır. Kilisenin kalıntıları bugün köyün kuzeyindeki bir tepede yer almaktadır. Yol, Ağırnas'tan sonra Kuzey Doğu istikametinde eski adı ile Sarmısaklı'ya bugünkü adı ile Bünyan'a yönelir (Honigmann, 1935). Koramaz Vadisi'nin Bizans Dönemi'nde de yol güzergâhında yer alması sebebi ile oldukça önemli olduğu açıkça görülmektedir. Resim 2'de Koramaz Vadisi'nden geçen Bizans hatta öncesinde Roma yolunun tahmini güzergâhı gösterilmektedir.

Resim 2: Koramaz Vadisi İçinden Geçen Bizans Yolunun Tahmini Güzergâhı ve Eski Yer Adları

[1] Kase (Gesi) Pınarbaşı (Ariaratheia) ile Kayseri (Kaisareia) arasında bulunan bir yerleşim yeri. Hild, kitabında bu yerin bugün Kayseri'nin 13 km kuzey doğusunda yer alan, çeşitli antik kalıntılar barındıran ve Gesi olarak bilinen yerleşim yeri olduğunu iddia etmektedir. Eğer bu iddia doğru ise antik isim bugün yerel isim olarak yaşamaya devam etmektedir. Pınarbaşı ile Gesi arasındaki mesafe bir piskopos tarafından yönetilmek için oldukça fazladır, Hild iddiasını güçlendirmek için Pınarbaşı Piskoposunun güvenlik nedeni ile Gesi'ye yerleştiğini iddia eder(Zgusta, 1984).

Koramaz Vadisi'nde içerisinde yer alan fresklerden, nişlerden ve yapılış şekillerinden yola çıkarak Bizans Dönemi'ne tarihlenen şu ana kadar tespit edilmiş toplamda 40 adet kaya kilise bulunmaktadır. Bunlardan içerisinde yer alan freskleri en iyi korunmuş ve günümüze kadar ulaşabilmiş en önemli kilise daha önce N. Karakaya tarafından Isbıdın Kaya Kilisesi[2] olarak takdim edilmiş kilisedir. Kilise tahmini XI-XIII. yüzyıllar arasına tarihlenmektedir (Karakaya, 2013), (Straub vd., 2019). Bu kiliseye ilave olarak bugünkü adı ile Subaşı (Üsgübü) köyünde yer alan bir kaya oyma manastır da dikkat çekmektedir (Karakaya, 2014). Kaya oyma kiliselere ilave olarak günümüze kadar ulaşabilmiş iki adet de büyük kilise bulunmaktadır. Bunlar Vekse Rum Kilisesi ve 1857 yılında inşa edilmiş Ağırnas Kilisesi'dir (Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri, 2008).

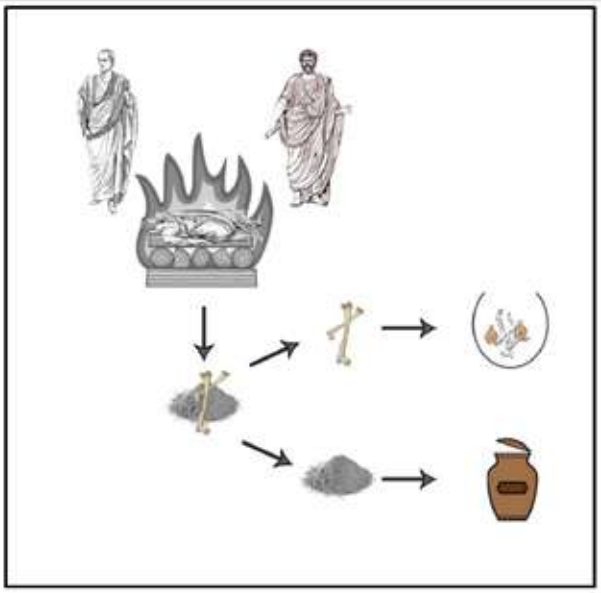
Koramaz Vadisi'nin yerel adı ile Akbin Deresi olarak bilinen bölgesinde karşımıza çıkan kaya mezarlar, arkosolium mezarlar, columbarium mezarlar, vadinin üst kısmında yer alan platoda yer alan inhumasyon amaçlı khamosorion tipi kaya lahitleri vadinin Roma Dönemi'nden başlamak üzere Bizans Dönemi'nde de bir mezarlık olarak kullanıldığını göstermektedir (Resim 23). Vadide yer alan anıtsal tasarıma sahip mezar kapıları dikkatle incelendiğinde yapıların Roma Dönemi mimari unsurlarını içerdiği benzerlerine kıyasla rahatlıkla görülebilmektedir (Resim 10, 24, 25, 26). Vadiyi merkeze oturtup 5 km yarıçaplı bir daire çizildiğinde içerisinde kalan Kültepe, Höngele, Aydos, Kazlar, Andon adları ile bilinen bugün terkedilmiş ve sadece yüzeysel kalıntılar barındıran antik yerleşkelerin Roma ya da daha önceki dönemlerde aktif yaşam barındırdıkları rahatlıkla iddia edilebilir. Roma Dönemi'nde mezarlıkların hastalık oluşturma endişesi ile yerleşim yerlerinin hemen dışında yapılmaları geleneği göz önüne alındığında Koramaz Vadisi'nin tüm bu antik yerleşkelerin ortak mezarlığı olduğu düşünülebilir. Vadinin çevresinde ve içinde karşımıza çıkan kağnı yolları da bu iddiayı aslında teyit etmektedir (Resim 22). Tüm bunlara ilave olarak vadinin üst kısmında yer alan platoda 5 km'lik yarıçap içerisinde 14 adet tümülüs rahatlıkla gözlemlenebilmektedir.

Roma Dönemi Ölü Gömme Gelenekleri, Kremasyon Gömü ve Columbarium Mezarlar

Roma Dönemi'nde yaşam sonrasında hayatın devam ettiğine inanılırdı, bu nedenle doğum nasıl kutlanıyorsa ölüm de öyle kutlanılmaktaydı ve cenaze törenleri Roma'da oldukça önemli ritüeller barındırmaktaydı. Roma bu konuda oldukça tutucu bir geleneğe sahiptir. Roma'da sosyal statü ile cenaze töreni ve hatta defin yeri bile değişebilmektedir. Elit cenaze merasimleri ile elit olmayan grubun cenaze merasimleri arasındaki farklılaşma, ekonomik nedenler ile toplu gömülmenin elit olmayan gruplara ait bir gelenek olarak zaruri kabulüne gitmiştir. Ölünün defin işlemleri ise dönemden döneme değişmekle birlikte gömme geleneği olarak inhumasyon (toprak altına gömmek), kremasyon (ateşle yakma), doğaya terk ve mumyalama yöntemlerinin kullanıldığı bilinmektedir (Civelek, 2007). Roma'da erken dönemlerde inhumasyon ve kremasyonun birlikte uygulandığı görülmektedir. Roma on iki tablet kanunları ölünün şehrin içine gömülmesini yasaklamıştır. Bunun en büyük nedeni ölü bedenden sağlıklı bedenlere bulaşabilecek salgın hastalıkların önlenmesidir. Bu nedenle Roma Dönemi'nde mezarlıklar şehrin dışına yapılmıştır (Civelek, 2007). Roma'da kremasyon gömme tekniği milattan önce 4. yüzyılda başlamış ve milattan sonra 3. yüzyılda terkedilmiş bir gelenektir[3]. Kremasyon gömme geleneğinde, ölü beden ziynet eşyaları ile birlikte dikdörtgen şeklinde hazırlanmış odun yığını üzerine törenle konulur ve yakılırdı. Bedenin tamamı yanmaz ve yaklaşık 2,5-4 kg ağırlığında yanmayan kemikler kalırdı, geriye kalan kül ise toplanarak urne ya da ostothek adı verilen kaplara doldurulurdu. Kremasyon gömme geleneği Resim 3'te gösterilmiştir.

[2] Duvar resimleri XI-XIII. yüzyıllara tarihlenmektedir. Kilise, Ispıdın (Bağpınar) köyünü içine alan vadide, köyün batısında, vadinin güney yamacında yer alır. Kilise batısında bulunduğu Ispıdın köyüne 3 km mesafededir. Yol seviyesinden 15 m kadar yükseklikteki yamaca oyularak yapılmıştır (Karakaya, 2013).

[3] Kremasyon gömü Demir Çağı'nda da görülmektedir (Yiğitpaşa, 2010, 2011).

Resim 3: Kremasyon Süreci

Urneler (ya da urna) kapaklı ya da kapaksız olabildiği gibi, camdan, metalden ya da mermerden de yapılabilmekteydi. Bazı urnelerin üzerinde ölünün kimliğinin yazılı olduğu alanlar da bulunmaktaydı (Akkurnaz, 2016), (Yiğitpaşa 2010, 2011). Kül dolu urne daha sonra mezar odasına ya da columbarium mezarında yer alan urne nişine konulurdu veya isteğe göre gömülürdü, yanmayan kemikler ise yine mezar odasındaki silolarda saklanırdı (Resim 19). Mumyalama ise bedenin onurlandırılması manasına gelmektedir ve görece maliyetli bir defin tekniğidir, bu nedenle de varlıklı kişiler haricinde halk arasında uygulanmamıştır (Civelek, 2007).

Kremasyon neticesinde ölüden arta kalan küllerin doldurulduğu urnelerin ölüye gösterilen saygı gereği muhafazası önemli bir konudur. Bunun için mezar kazmak, külü inhumasyonda olduğu gibi toprak altına gömmek oldukça masraflı bir yöntem olmaktadır. Nüfusun arttığı, mezarlık alanlarının dolmaya başladığı göz önüne alınırsa toplu olarak defin yapılabilecek çözüm arayışlarının gayet doğal olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Roma'da, gittikçe büyüyen devasa kentleşme neticesinde, geleneksel mezarlıklar tıka basa dolmuş, yüksek miktarda cenaze ve defin işlemi yapılan büyük şehirlerde aynı gömü çukuruna birden fazla bireyin gömülmesi, hatta bazen aynı gömü çukurunun definler üst üste gelecek şekilde birkaç kez kullanılması olağan karşılanır hale gelmişti (Borbonus, 2014).

Roma toplumu, artan defin maliyetleri ve kapasite doluluğu nedenleri ile Augustus Dönemi'nde yer altına ya da kaya içlerine oyulan toplu mezar nişlerinde urnelerin muhafaza edilmesi yöntemini kullanmaya başlamışlardır. Bu amaç için yapılmış olan yapılara columbarium mezar denilmektedir. Bu yeni gelenek toplum ve cenaze masraflarını yöneten modern organizasyonlar tarafından benimsenmiş ve ölen kişilerin onurlu bir biçimde, güzel bir tören ile tek başına bir mezara gömüleceği cenaze sigortası türevi fonksiyonlar geliştirmişlerdir (Borbonus, 2014).

Columbarium Mezarlar

Columba kelimesi Latince güvercin anlamına gelmektedir, columbarium ise Roma Dönemi'nde güvercin yuvası manasında kullanılmıştır. Columbaria ise columbarium kelimesinin çoğuludur. Columbarium kelimesi aslında columbarium mezarı içerisinde yer alan her bir nişe verilen addır (Gilli, 2017). Romalıların bu anıtsal toplu mezarları güvercin yuvası olarak adlandırmalarının hiç şüphesiz nedeni yapıların esasında güvercinliğe oldukça önemli biçimde benziyor olmalarıdır. Bugün bile bir güvercinlik ile columbarium mezarın ayırt edilmesi oldukça zor ve teknik bir konudur, Romalıların bu ismi neden kullandıklarının aslında açıkça da kanıtıdır. Bu durum, yani columbariumların güvercinlik olarak uzun yıllar kullanılmış olması ve ilk fonksiyonunun halk tarafından bilinmiyor olması columbariumların günümüze kadar görece daha az defineci tahribatına uğramasına vesile olmuştur. Güvercin beslenen yapılar ile columbariumların karıştırılmaması için columbarium mezarı ifadesi kullanılmaktadır (Borbonus, 2014). Columbarium mezarlar sadece görsel olarak benzersiz olmakla kalmayıp, biyolojik ailelere ve aynı evde ikamet eden kişilere toplu defin hizmetleri sağlanan Roma'nın bilinen ilk organize toplu mezarlarıdırlar (Borbonus, 2014).

Columbarium mezarlar, ölü yâd etme ihtiyaçları sonucu ortaya çıkmış benzersiz yapılar olup, hitap ettiği kesimin toplumsal durumuna dair ipuçları da sunmaktadırlar. Columbarium mezarlar duvarlarına işlenmiş çok sayıda mezar nişleri nedeni ile günümüze kadar çok yıpranmış olarak ulaşmış olsalar dahi diğer mezar yapılarından bu nişler sayesinde kolayca ayırt edilebilmektedirler. Columbarium kelimesi aslında Roma Dönemi yazılı kaynaklarında devasa güvercinlikler içerisindeki barınma nişi olarak yer almaktadır, mezar abidesi olarak kullanımına delil ise Roma Dönemi'nden kalma mezar tabelası kayıtlarıdır. Bu kayıtlarda her bir nişin kime ait olduğu görülebilmektedir. Columbarium mezarlarda sadece küller değil aynı zamanda yakılmış insan bedeninden kalan kemik parçaları da yer depolarında (silo) saklanmakta, küller ise iç duvara oyulmuş mezar nişlerinde özel topraktan yapılmış kaplarda saklanmakta idi (Resim 42), (Borbonus, 2014). Aşağıda yer alan Resim 4'de Roma Dönemi'ne tarihlenen büyük ve önemli bir columbarium mezarı görülmektedir.

Resim 4: Livia Columbarium Mezarı Doğu Duvarı (Borbonus, 2014)

Columbarium mezarlar kapıları kapalı, toplu defin anıtlarıdır. Bu yapıların iç duvarlarına kazılmış olan mezar nişlerine yakılmış olan ölünün külleri bir toprak kap içerisine yerleştirilerek dizilirdi. Columbarium mezarlar, elit olmayan Roma vatandaşlarının, genellikle de kölelerin ve aristokrat evlerinde hizmet eden sonradan özgürleşmiş kölelerin küllerinin saklandığı toplu mezar alanlarıdır. Şurası kesindir ki columbarium mezar sakinleri, elit sınıftan ve Roma politik elitleri sınıfından değillerdir. Columbarium mezarların inşasının elit olmayan kitleden bir yönetici tarafından ya da aristokrat liderlerce yönetildiği bilinmektedir. Columbarium mezarlar büyük kitlelerin kullandığı bir defin ortamı olamazlar, çünkü bulundukları bölgelerdeki sayıları o bölgede yaşayan tüm insanları kapsayacak kadar çok değildir. Bunun yerine belirli bir zümrenin örneğin elit toplumun çalıştırdığı işçilerin defin yeri olabilirler (Borbonus, 2014). Toplu defin mezar anıtı sayesinde kitleler sosyal olarak bir etkileşim içerisine girmektedirler. Bireyler, aileler veya arkadaşlık grupları bu vesile ile bir araya gelmişler ve sosyal topluluklar oluşturmuşlardır (Borbonus, 2014). Roma'da elit olmayan sınıf hakkında maalesef gerçekçi bir yazılı kaynak bulunmamaktadır, bunun yerine elitler tarafından yazılmış abartılı ve klişe bilgiler bulunmaktadır. Bundan dolayı, tarihi değerine rağmen ne yazık ki columbarium mezarlar hakkında teferruatlı bir bilgi kaynaklarda yer almamaktadır. Bunun altında yatan nedenler; kalıntıların kötü durumda olması, tipolojik farklılıklar barındırması ve geleneksel arkeoloji anlayışının elit kültüre odaklanmış olması olarak sıralanabilir. Columbarium mezarların tarihlendirilmesi genellikle mümkün olamamaktadır. Bunun temel nedeni bu yapıların inşa edilirken oldukça kalitesiz bir işçilikle inşa edilmiş olmaları ve urne kaplarının ya da ölü hediyelerinin yeteri kadar ele geçmemiş olmasıdır (Borbonus, 2014). Tüm bu durumun neticesi olarak columbarium mezarların varlığının değeri yeterince bilinememiştir. Aşağıda yer alan Resim 5'de oldukça tahrip olmuş bir columbarium mezar görülmektedir.

Resim 5: Sepulcrum Scipionum Yakınındaki Columbarium Mezarı (Borbonus, 2014)

Roma'nın kentsel nüfusunda, toplu organizasyon ve gömülme, sınıfsal ayrılıkların ortaya çıkarabileceği problemlere bir nebze de olsa çözüm yönünde destek sağlamıştır. Birlikte olma ve yardımlaşma atmosferi sayesinde insanlar arasındaki dayanışma artmakta ve sosyal şikâyetler baskılanmaktadır. Columbarium mezarlar bu dayanışmanın fiziksel tezahürü olarak Augustus Dönemi'nde ortaya çıkmışlardır. Columbarium mezarların bulunduğu çevreden izole edilmiş bir

biçimde inşa edilmiş olmaları tipik bir Augustus Dönemi anlayışını yansıtmaktadır. Columbarium mezarların yer altında inşa edilmiş olmaları, onların toplu defin bölümlerinin çevredeki yerleşimlerden tam izolasyonunu mümkün kılmıştır (Borbonus, 2014). Columbarium mezarların ilk yapılmaya başlandığı dönem olan Augustus Dönemi'nin sonlarında, yapıların basit bir biçimde inşa edildiği görülmektedir. Augustus Dönemi sonrası yapılan columbarium mezarların daha ileri fonksiyonlar kazandığı, Tiberian sonrası yapılan columbarium mezarların ise toprak üstü columbarium mezarlara evrildiği görülmektedir (Borbonus, 2014). Yer altı columbarium mezarlar, Augustus Dönemi'nde ortaya çıkmış benzersiz yapılar olup, bir ya da iki nesil boyunca yapılagelmişlerdir. Columbarium mezarlar mimari tasarım olarak gömü nişlerinin benzer veya eşit şekil ve büyüklükte yapıldığı yapılardır. Bu sayede her bir nişe yerleştirilen kişiler görsel olarak aynı seviyede bulunmaktadırlar. Defin nişlerinin bağımsız birer niş olarak kazılmış olmaları onları birbirinden bağımsız kılmamaktadır. Arka arkaya dizilmiş, tekrarlanan nişler sonsuz bir birliktelik hissini tüm columbarium mezar içerisine görsel olarak yaymaktadır. Tüm columbarium mezarların orijinal kapasitelerinin, kullanım sürelerinin ve ortalama ölüm oranının kestirimi ile nüfus büyüklüğünü hesaplamak mümkün olabilir. Columbarium mezarlarının mimari tasarımları kendilerine has bir karakteristiğe sahiptir ve benzersizdir, bununla birlikte toplu defin organizasyonları da yine columbarium mezarlarla birlikte ortaya çıkmış ve sadece buralarda uygulanmıştır. Columbarium mezarların genellikle collegia adıyla bilinen bir organizasyon tarafından idare edildiği bilinmektedir. Sosyal kulüpler olarak da değerlendirilebilecek collegiaların en önemli fonksiyonu defin işlemleri idi (Borbonus, 2014). Columbarium mezarlar yılın belirli günlerinde ölülerin akrabaları tarafından ziyaret edilirdi, Resim 6'da bir columbarium mezarda gerçekleşen ziyaret resmedilmiştir.

Resim 6: Louis Hector Leroux Sanatsal Columbarium Çizimi, Roma Appian Yolundaki Columbarium Mezarda Anne ve Oğlu, Musee de la Princerie, 1878.

Her bir urne nişinin genellikle pişmiş topraktan yapılmış, ağzı kapatılmış ve genellikle iki tane ölü külü saklama kabı (urne) içerdiği bilinmektedir. Nişlerin miktarı, bölgede yaşayan elit olmayan toplumun ölüm ve defin kapasitesine dair bir fikir verebilmektedir. Columbarium mezar duvarlarındaki mezar nişleri bir ila on arasında değişen sıralar halinde kazılırdı, bu nişler bazı örneklerde üçgen şeklinde olabilmektedir ve her bir niş bir ila altı arasında değişen toprak kap içerebilmektedir (Resim 14, 41), (Borbonus, 2014).

Columbarium mezarların genellikle Roma'ya giden anayolların yakınlarında inşa edildikleri bilinmektedir. Columbarium mezarlar her ne kadar yer altında inşa edilmiş olsalar da, ana yoldan saparak columbarium mezarlara ulaşmaya çalışan bir ziyaretçinin bu yapıları fark edebileceği kadar dışarıdan görünen bir kısımları da var idi. Ziyaretçi, dışarıdan gördüğü yapılar ile hangi columbarium mezarın kendi ailesine ait olduğunu bilebiliyordu. Columbarium mezarların kilitlenebilir bir kapıları bulunuyordu. Çevreyle olan görsel bağımsızlık, yerleşim yerlerinden fark edilmeyen yapılarının aksine columbarium mezarların içi tam bir kitlesel tören alanıdır. Roma Dönemi anıtsal mezarlar, içinde yatan kişinin şanına uygun şekilde gösterişli yapılırlardı, ancak gözden ırak columbarium mezarlarda böyle bir kaygı bulunmamakta ve görsel açıdan oldukça sade olmaktadırlar. Columbarium mezarların yapılış şekilleri incelendiğinde minimum maliyetle maksimum kapasite hedeflendiği anlaşılmaktadır (Borbonus, 2014).

Columbarium mezarların çevreden izole yapıları sayesinde, hem mahrem hem de toplu ölüm yâd etme alanı özellikleri taşırlar. Columbarium mezarlar, sakinlerinin ölüm ya da doğum günlerinde ya dini tatil günlerinde (parentalia) ziyaretçi akınına uğrarlardı. Her ne kadar ziyaretçileri olsa da yer altında olmaları, çevreden izole olmaları nedeni ile görece ziyaretçi sayıları hep düşük olmuştur. Bu günlerde columbarium mezarlara genellikle güller bırakılırken, günümüze kadar ulaşan pişmiş topraktan yapılmış lambalar da bulunmuştur. Bu lambaların ölünün columbarium mezar gibi karanlık ortama yolunu bulabilmesi inancına dayanılarak hediye edildiği bilinmektedir. Lambalar şayet yeterli alan varsa nişlerin içerisine yoksa nişlerin önüne veya sütunlara yakılarak dizilirlerdi, ortamda bir huşu oluşturup gelen kitleyi teskin ederdi. Bu özel günlerde ayrıca columbarium mezarların dışından bir tünel içerisinden (libasyon oluğu) defin alanına şarap döküldüğü de bilinmektedir (Resim 18), (Borbonus, 2014).

Columbarium mezarların bir anda ortaya çıktıklarını düşünmek doğru değildir, görünüm benzerlikleri dikkate alındığında columbarium mezarların bir yapıdan esinlendiği düşünülebilir. Etrüsklere ait olduğu öne sürülen columbarium mezarlar, kayadan kesilmiş dairesel yapılardır ve içlerinde kare ya da üçgen formlu, çok sayıda düzensiz nişler bulunur. Etrüsklere tarihlendirilen bu yapılar kentlerden uzakta, erişimi zor olan alanlarda çok sayıda bulunmaktadırlar (Borbonus, 2014). Resim 7'de İtalya'da yer alan ve Etrüskler tarafından yapıldığı bilinen columbarium mezarından bir görsel yer almaktadır.

Resim 7: Etrüsk Columbarium Mezar Örneği, Güney Toskana, İtalya.

Bazı columbarium mezarların kendi içerisinde çok sayıda iç odaya sahip olduğu, bu odaların kapılarının zamanında kapalı olduğu anlaşılmaktadır, bu odaların aileler veya farklı gruplar için oluşturulmuş özel columbarium mezar iç odaları olduğu düşünülmektedir (Borbonus, 2014).

Bilinmektedir ki columbarium mezar sakinleri defin, kremasyon ve cenaze töreni gibi harcamalar için columbarium mezar yönetimine bir miktar para ödemekte idi. Columbarium mezarlarda mezar nişlerinin altına bir plaka üzerinde kişinin bilgileri yazılmakta, bazı columbarium mezarlarda ise kişinin ismi doğrudan urne üzerinde yazılmaktaydı. Bazı önemli columbarium mezar sakinleri ise bunun da ötesinde bazı şahsi malzemelerini de columbarium mezara koydurabiliyordu. Columbarium mezara defnedilen her bir insan, kremasyon sonrası kalan küllerin içine konulduğu pişmiş topraktan yapılmış kapların depolanabildiği bir urne nişine sahip olmakta idi. Bununla birlikte columbarium mezar sakinlerinin columbarium mezarda urne nişi kazmalarına da müsaade edilmekteydi. Columbarium mezar inşa eden ve yöneten merkezler, tüm columbarium mezar sakinlerinin eşit hizmet almasını ve eşit muamele görmesini garanti altına alıyorlardı. Pratikte columbarium mezara gömülecek olan kişilere yer tahsisi tamamen rastgele yapılmamakta idi, örneğin bir columbarium mezar yönetimi çekiliş düzenleyerek şanslı kişiye altı tane yer seçme hakkı vermiştir. Bunun da ötesinde bazı columbarium mezar yönetimleri iyi yerleri parayla satmıştır (Borbonus, 2014).

Columbarium mezarlar, Roma'nın son dönemlerinde Hristiyanlık akımlarının artması ile sona eren kremasyon geleneği ardından kullanım dışı kalmışlardır. Bazı columbarium mezarlar ise inhumasyon gömü için kullanılacak şekilde adapte edilmişlerdir, bunun için columbarium mezarların zeminlerine ve duvarlarına geniş defin nişleri ya da çukurları kazılmış veya nişler genişletilerek birleştirilmiş ve beden sığacak hale getirilmişlerdir (Resim 17), (Borbonus, 2014).

Koramaz Vadisi Columbarium Mezarları

Bu çalışmada Koramaz Vadisi içerisinde bulunan Ağırnas Mahallesi sınırları içerisinde kalan yerelde Akbin Deresi olarak adlandırılan bölgede yoğunlaşan ama tüm vadi içerisinde dağılmış olarak bulunan toplam 21 adet columbarium mezar olduğu düşünülen insan eli ile kayaya oyulmuş yapılar incelenmiştir. Bu yapıların 18 tanesinin tek bir bölgede bitişik olarak yapıldıkları görülmektedir. Fakat vadi içerisine dağılan 3 tane farklı konumda columbarium mezar da bu çalışmada incelenmiştir, bu durum aslında olası yeni columbarium mezarların ortaya çıkarılabileceğini göstermektedir. Resim 8'de columbarium mezarların Koramaz Vadisi içerisindeki dağılımı görülmektedir. C5, C6 ve C7 columbarium mezarlarının geriye kalan 18 columbarium mezardan uzakta konumlandığı görülmektedir. Bu columbarium mezarların çevresinde yapılacak detaylı araştırmaları takiben yeni columbarium mezarların bulunabileceği düşünülmektedir. Resim 9'da ise Resim 8'de konumları detaylı olarak görülemeyen 18 columbarium mezar ayrıca gösterilmektedir.

Resim 8: Koramaz Vadisi Columbarium Mezarları

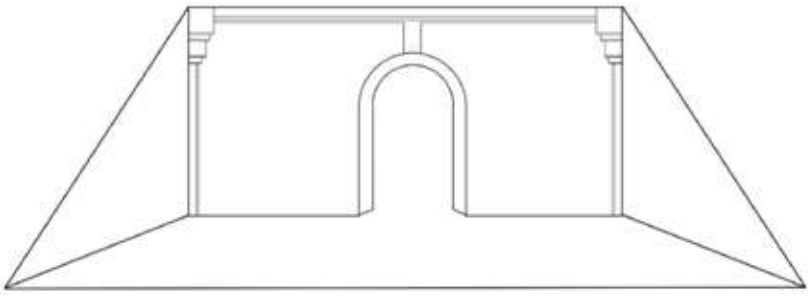

Resim 9: Koramaz Vadisi Columbarium Mezarları (Akbin Bölgesi)

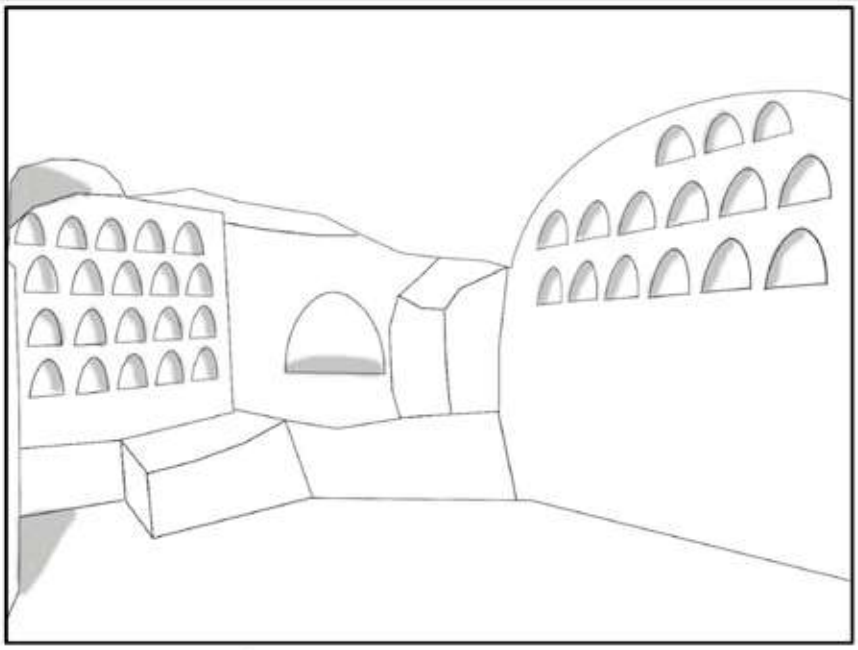
Koramaz Vadisi'nde yer alan columbarium mezarlara dair ilk tespit Eric Gilli tarafından gerçekleştirilmiştir. Ancak Gilli'nin çalışması sadece bir ön tespitten ibarettir ve genel ifadeler içermektedir (Gilli, 2017). Koramaz Vadisi'ndeki kaya oyma yapılar bir bütün olarak incelendiğinde aslında yapıların zamanla sürekli fonksiyon değiştirdiği görülmektedir. Örneğin Roma Dönemi'nde kaya mezar olarak yapılmış bir kaya mezarın zamanla kiliseye dönüştüğü ya da columbarium mezar olarak kullanılmış bir yapının fonksiyonunu yitirdikten sonra zamanla doğal olarak güvercinlik olarak kullanıldığı durumlar söz konusu olmuştur (Resim 25). Bir diğer senaryoda ise columbarium mezar sonradan şıra haneye dönüştürülmüştür (Resim 36). Bölgede yer alan yapıların güvercinlik olarak ele alındığı çalışmalar literatürde mevcuttur (Karakaya, 2014).

Columbarium mezarların ilk yapılış amaçları her ne kadar toplu defin alanları olsa da zamanla Roma'da Hristiyanlık akınları ile birlikte kremasyon geleneği terk edilince yapılar fonksiyonsuz kalmışlardır, insanlar bu yapıları tavanlarına açtıkları bacalar ve çeşitli modifikasyonlar ile güvercinlik olarak kullanmaya devam etmişlerdir.

Bazı columbarium mezarların zemininde inhumasyon gömülme için defin çukurları açıldığı görülmektedir. Koramaz Vadisi'ndeki columbarium mezarların sağlam olarak günümüze kadar ulaşabilmiş olanlarında ortak bir kapı mimarisi kullanılmıştır. Vadideki birçok columbarium mezarın giriş kısmı yol çalışmaları ve doğal korozyon nedeni ile yok olmuştur (Resim 27). Columbarium mezarın girişinde dikdörtgen planlı bir odaya ulaşılmaktadır, bu odanın fonksiyonu bilinmemekle birlikte anıt mezarın tören odası olabileceği düşünülmektedir (Resim 11). Bu odadan geçilen başka bir kapı ile columbarium mezar odasına ulaşılmaktadır. Bu mimari anlayışın aslında tüm columbarium mezarlar için ortak olduğu iddia edilebilir, zira karşılama odası olmadan doğrudan girilen columbarium mezarların giriş kısımların yıkılmış olduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca vadi içerisinde yer alan columbarium mezarların tamamı ya kubbeli ya da dikdörtgen planlı mimaride inşa edilmişlerdir. Columbarium mezarların tamamında benzer mimari yaklaşım tespit edilmiştir. Bu durum göz önüne alındığında Koramaz Vadisi'ndeki tüm columbarium mezarların ortak bir mimari anlayışla inşa edildikleri iddia edilebilir. Resim 10'da kapısı günümüze kadar ulaşabilmiş columbarium mezarların bazılarında görülen ortak kapı mimarisi gösterilmiştir.

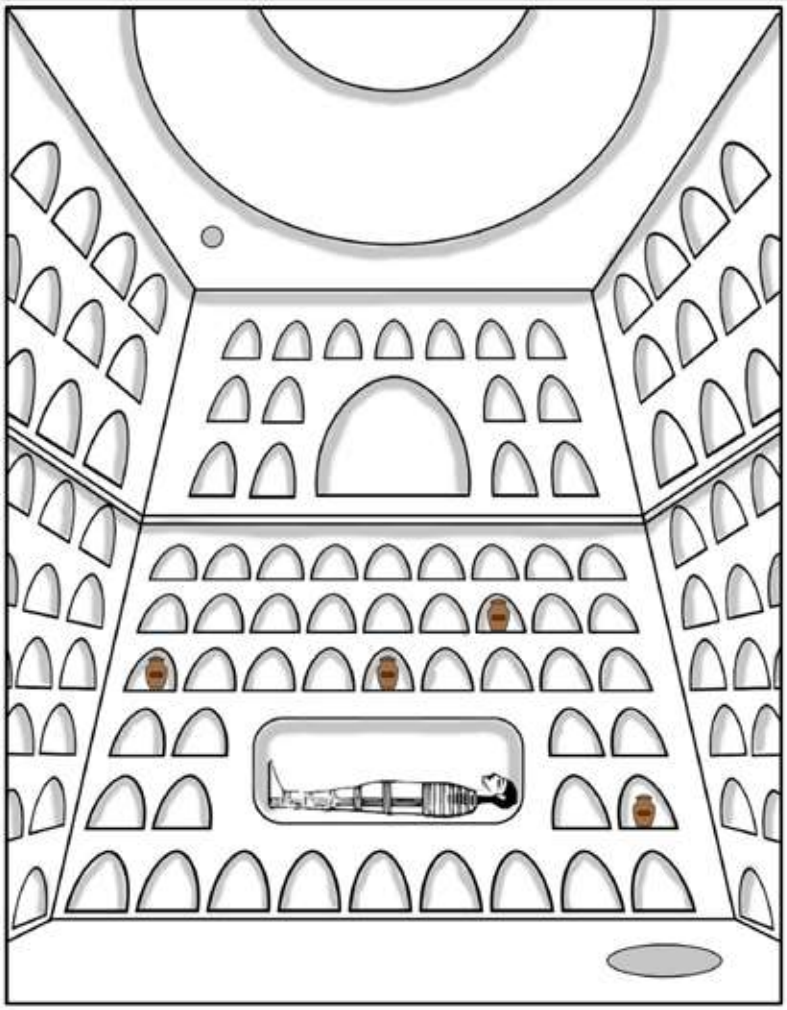

Resim 10: Koramaz Vadisi Columbarium Mezarı Örnek Giriş Kapısı (Resim 26'dan Esinlenerek Çizilmiştir)

Resim 11: Bir Oda İçerisinden Kapısı Kırılmış Columbarium Mezar Odası (Resim 48)

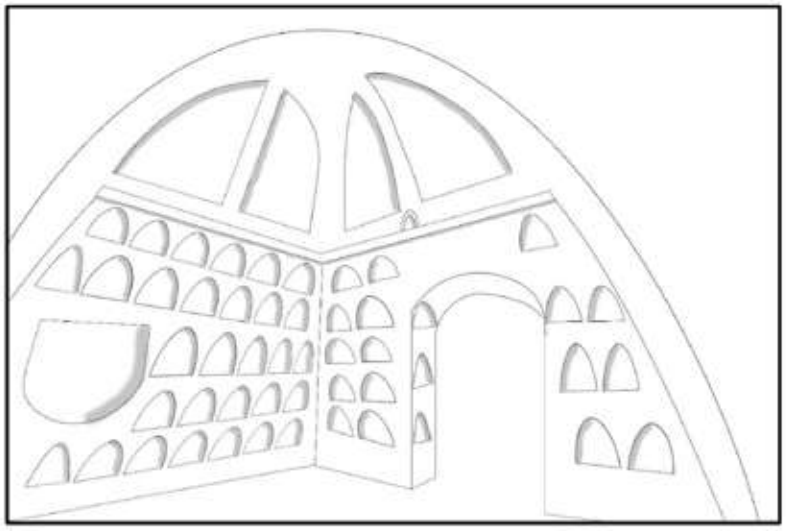
Bazı columbarium mezarların içerisinde nişlerin birleştirildiği, inhumasyon ya da mumyalama için geniş nişler oluşturulduğu da görülmüştür. Resim 12'de bu duruma örnek bir illüstrasyon yer almaktadır.

Resim 12: Nişlerin Birleştirilerek İnhumasyon ya da Mumyalama Türü Ölü Gömme İçin Yeniden Düzenlenmesine Dair Örnek (Resim 37)

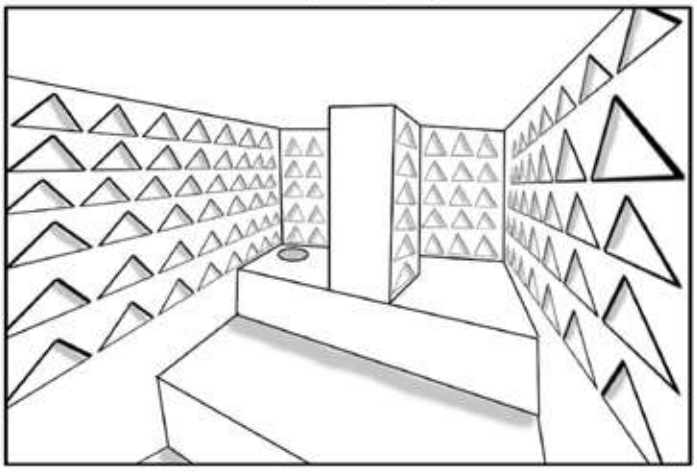
Bazı columbarium mezarların daha sonra kilise ya da şıra hane olarak da kullanıldığı görülmüştür (Resim 36). Bazı columbarium mezarlara ise sonradan nişler eklendiği özensiz işçilikten anlaşılabilmektedir (Resim 52). Zemini moloz ile örtülü olmayan tüm Columbariumlar Mezarlarda silolar göze çarpmıştır, bu siloların sayısı bazı columbarium mezarlarda altıya kadar (Columbarium C8) ulaşmaktadır, yapılacak kazı ve araştırmalar ile aslında zeminlerde çok daha fazla sayıda siloya ulaşılacağı aşikârdır (Resim 42, 49). Koramaz Vadisi'ndeki columbarium mezarların büyük çoğunluğunun tavanında sonradan kırılarak açıldığı açıkça görülen güvercinlik bacaları yer almaktadır (Resim 47, 50, 52, 56). Güvercinlik bacalarında kullanılan taşlar yine vadinin üstünde yer alan platoda yer alan taş ocakların kesilerek getirilmiştir. Ancak bazı columbarium mezarlarda baca bulunmamaktadır (Resim 36, 39, 60). Bu durum aslında tüm columbarium mezarların güvercinliğe

dönüştürülmediğini göstermektedir. Columbarium mezar odası içeriden incelendiğinde, anıtsal bir yapıya yakışacak şekilde oldukça özenli bir işçilikle inşa edildiği görülmektedir, fakat bacaların bu kadar özenle yapılmış yapının tavanının merkezinde dahi olmamaları, kırılarak açılmış olmaları bu bacaların sonradan açıldıklarını bariz bir biçimde teyit etmektedir (Resim 41, 52). Resim 13'de yer alan illüstrasyon Resim 52'de gösterilen fotoğrafa aittir ve tavana doğru daralarak yükselen nişler oldukça etkileyici bir tarz oluşturmaktadır.

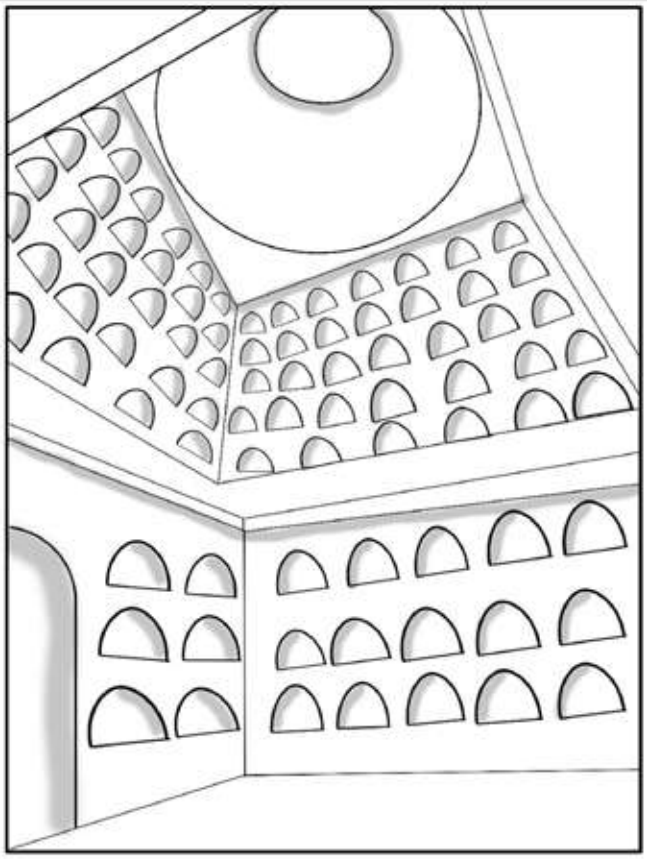

Resim 13: Örnek Bir Columbarium Mezar Odası İçi (Resim 52)

Koramaz Vadisi columbarium mezarlarının içerisinde yer alan nişlerin üçgen ya da yarım elips formunda kazıldığı görülmektedir. Resim 52'de yarım elips formda nişler yer alırken Resim 42'de üçgen formlu nişler görünmektedir. Resim 42'nin illüstrasyonu aşağıda yer alan Resim 14'de gösterilmektedir.

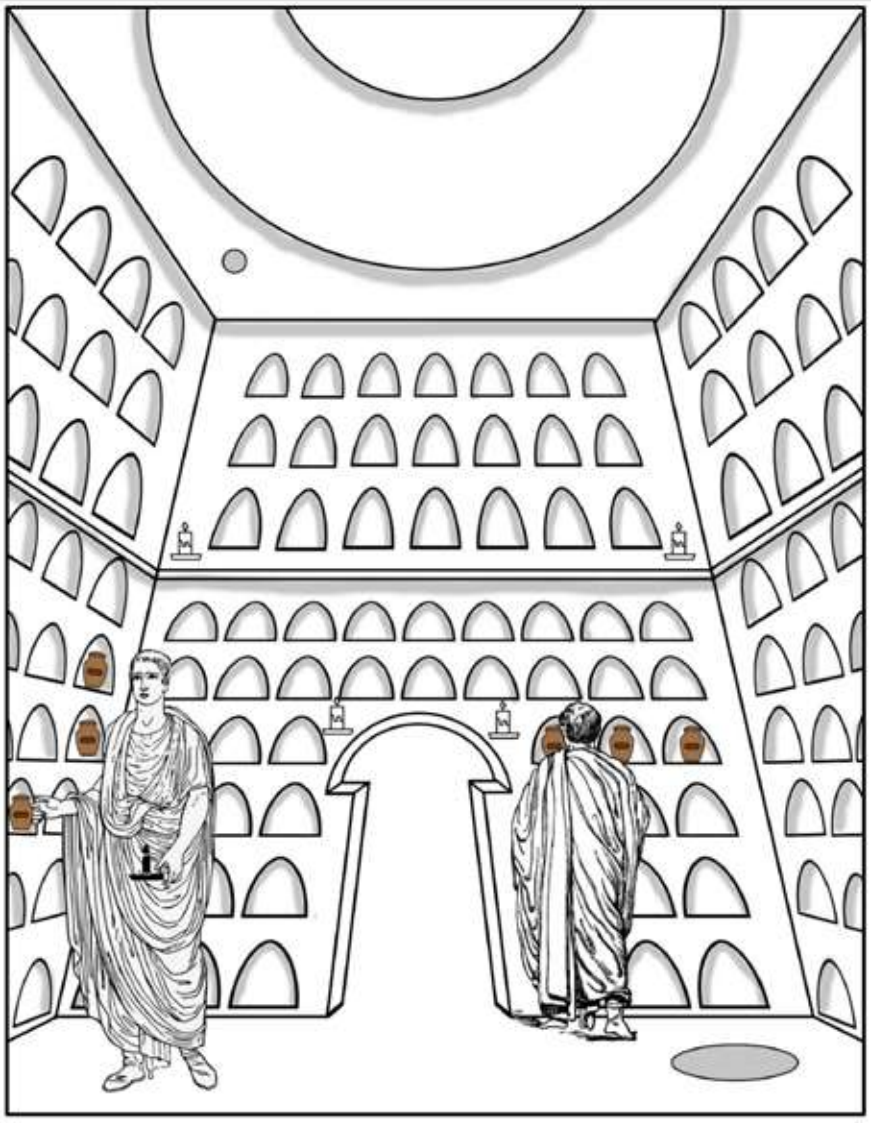

Resim 14: Üçgen Nişli Bir Columbarium Mezarı (Resim 42)

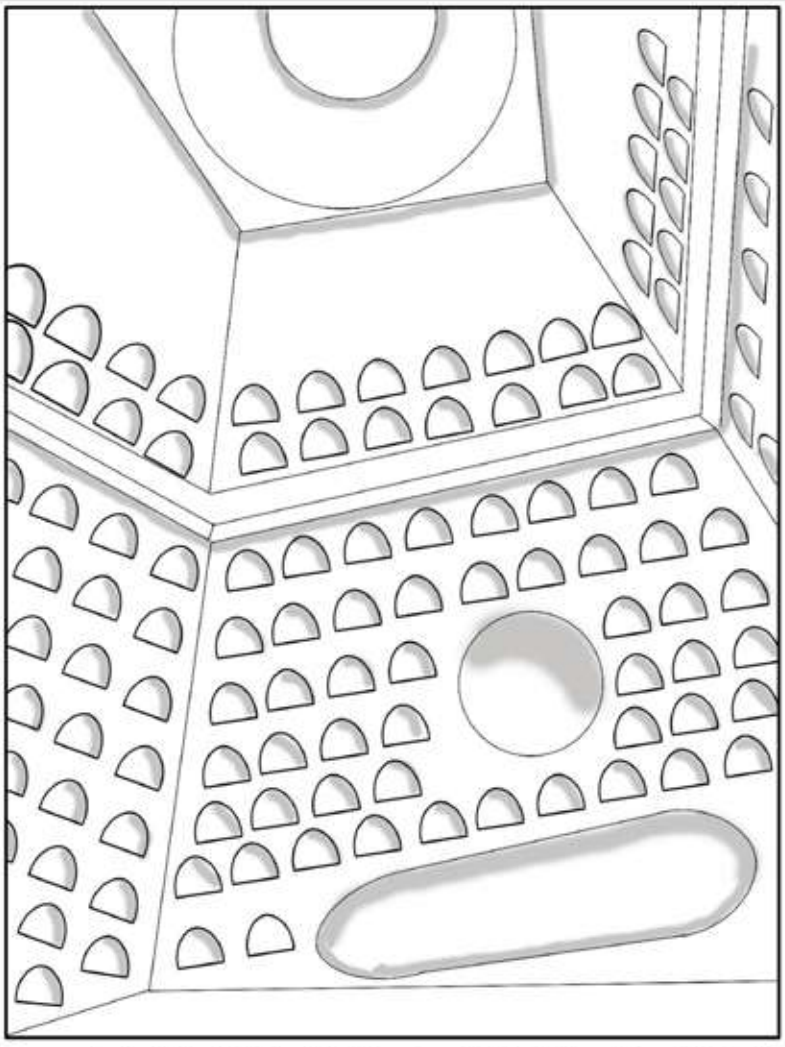

Resim 15: Örnek Bir Columbarium Mezarı (Resim 54)

Koramaz Vadisi columbarium mezarlarında libasyon oluğu da bulunmaktadır (Resim 41). Ortalama 10 cm çapında olan bu ince ve uzun oluklar, dışarıdan doğrudan columbarium mezarın içine açılmaktadır. Bu bacaların özellikle ölüleri anma günlerinde ölülerin sevdikleri tarafından ölülere sevdikleri şaraptan ikram etmek için kullanıldıkları bilinmektedir (Resim 18), (Borbonus, 2014). Bazı columbarium mezarlarda bu bacalardan iki tane bulunduğu (C2 Columbarium) görülmüştür.

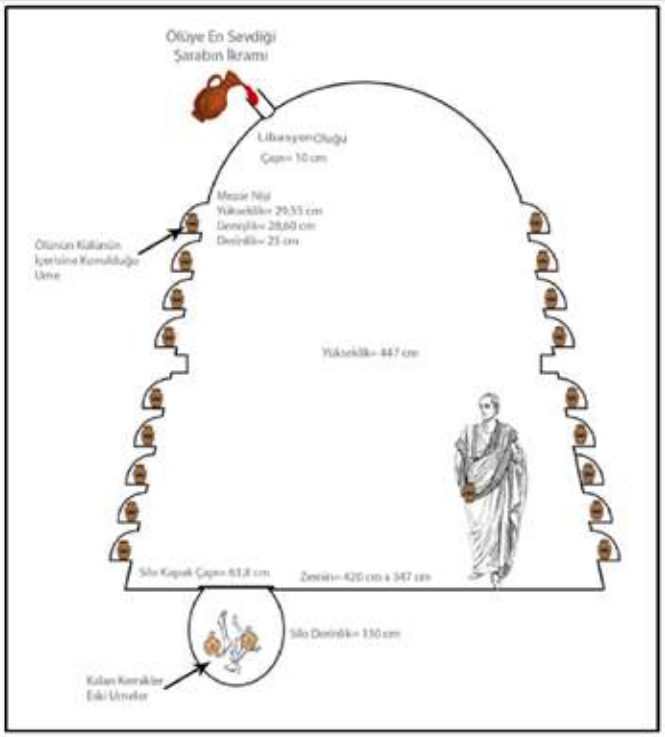

Resim 16: Örnek Bir Columbarium Mezarı İçi

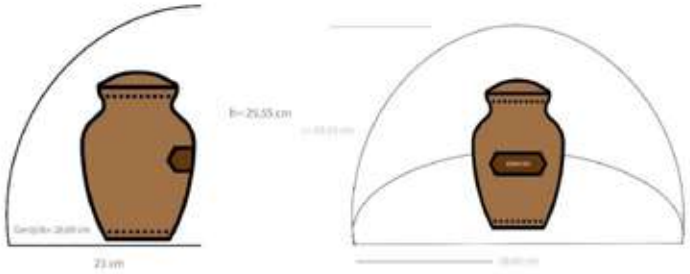

Resim 17: Farklı Türden Nişler Barındıran Bir Columbarium Mezarı (Resim 32)

Çalışmaya konu olan 21 adet columbarium mezarın detaylı ölçüm ve tanılama bilgileri ek 3'de sunulmaktadır. Ancak ortalamalar göz önüne alındığında Koramaz Vadisi'ndeki columbarium mezarların tarifi şöyle yapılabilir: Columbarium mezar odası ortalama zemin ölçüleri "420x347 cm" dir. Odaların ortalama yüksekliği 447 cm'dir. Her bir columbarium mezar odasında ortalama 144 adet columbarium urne nişi bulunmaktadır. Tüm columbarium mezarlarda silo ve libasyon oluğu bulunmaktadır. Zeminde yer alan siloların kapak çapları ortalama 63,8 cm olup derinlikleri ortalama 150 cm'dir. Giriş kapıları ortalama "106x188(yükseklik) cm" ölçüsündedir. Mezar nişlerinin ortalama genişliği 28,60 cm olup yükseklikleri 29,55 cm'dir.

Resim 18: Koramaz Vadisi Columbarium Mezarı Örneği

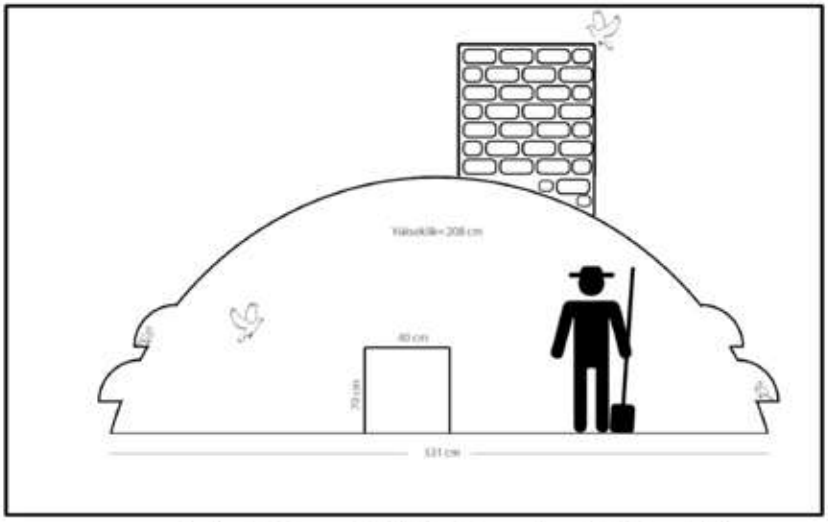

Resim 19: Urne ve Columbarium Urne Nişi

Güvercinlikler ve Columbarium Mezarlar Arasındaki Farklar

Kayseri'de yüzlerce yıldır güvercin yetiştiriciliği yapıldığı bilinmektedir. Güvercin, yüksek verimli gübresi ile her zaman çiftçiler için değerli olmuştur. Güvercin, Roma'da da Bizans'ta da kutsal bir hayvan olarak görülmüştür. X. yüzyılda Bizans'ta yazılan Geoponica adlı yirmi kitaplık koleksiyonda güvercin yetiştiriciliği diye de bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölümde; güvercinliğin nasıl inşa edilmesi gerektiği örnek bir tasarım ile ele alınmakta, özellikle yabani hayvanların erişmesine engel

olacak bir noktada yapılmasının gerekli olduğu, kapısının çok küçük yapılmasının gerektiği, içerisine nadiren insanın girmesi gerektiği, içerisine güvercinler için su içecek küvetler yapılması gerektiği anlatılmaktadır. Hatta bazı hastalıkların tedavisinde yavru güvercinlerden istifade edildiği yine bu kitapta anlatılmaktadır (Owen, 1806). Büyükmıhçı çalışmasında Gesi bölgesinde yer alan güvercinliklerin daha önce kilise ya da manastır olarak kullanılan yapıların dönüştürülmesi ile yapıldıklarını gözlemlemiştir (Büyükmıhçı, 2006). Yine Büyükmıhçı çalışmasında güvercinlik kapılarının bir insanın rahatça girip çıkabilmesi için oldukça dar olduğunu bildirmektedir. Kayseri'nin önemli bir güherçile üretim merkezi olduğu bilinmektedir. Güvercin gübresinden elde edilen Güherçile adlı kimyasal madde barut yapımında kullanılmıştır. Güherçile Osmanlı için o kadar önemlidir ki Güherçile Nazırlığı kurulmuştur (Hülagü, 2001). Kayseri'nin zaten geçmişten gelen bir columbarium mezar envanterine sahip olması ve bunların kolayca güvercinliğe dönüştürülebilmeleri hiç şüphesiz Kayseri'nin güherçile üretiminde avantaj elde etmesini sağlamıştır.

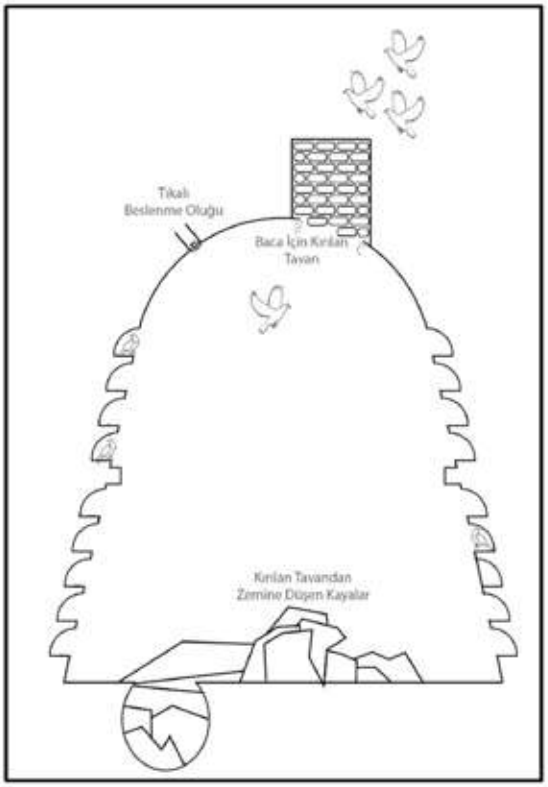

Resim 20: Koramaz Vadisi'nde Bulunan Örnek Bir Güvercinlik

Yukarıda da detayları ile anlatılan gerekçeler ile columbarium mezarların güvercinlikler ile karıştırılması oldukça olasıdır. Koramaz Vadisi'nde orijinal fonksiyon olarak güvercinlik şeklinde inşa edilmiş yapılar da bulunmaktadır ki bu yapılar ile columbarium mezarlar kıyaslandığında bariz farklılıklar göze çarpmaktadır. Güvercinliklerin giriş kapıları yabani hayvanların girmemesi için oldukça küçük yapılmaktadır, bununla beraber güvercinliklerin tavan yükseklikleri columbarium mezarlara kıyasla daha kısadır, ayrıca güvercinlik nişleri çok özensiz bir işçilikle yapılmışlardır. Oysa columbarium mezarların, gösterişli giriş kapıları, görece yüksek tavanları ve ince işçilikle oyulmuş iç mekân ve nişleri bulunmaktadır (Resim 68). Fakat bugün herhangi bir columbarium mezarı incelendiğinde yapı kolayca güvercinlik zannedilebilir zira columbarium mezarların hemen hemen tamamı tavanlarında sonradan açıldığı çok açık görülen, içindeki zarif işçiliği bozarak özensizce kırılarak açıldığı anlaşılan ve merkezde olmayan baca delikleri ile güvercinlik olarak kullanılmışlardır. Columbarium mezarların kapıları ise örülerek daraltılmış güvercinliğe uygun hale getirilmiştir.

Columbarium mezar nişleri güvercinlik nişlerine kıyasla oldukça düzgün biçimde ve dizilimde kazılmışlardır. Ayrıca columbarium mezarların iç mekânları bariz bir biçimde anıtsal mimari anlayışı ile yapılmışlardır. Güvercinliklerde ise doğal olarak yüksek maliyetli işçilikten kaçınılmış ve zaten ihtiyaç da olmadığı üzere özensiz bir iç tasarım ortaya çıkmıştır. Bazı columbarium mezarların

tavanlarında ve duvarlarında süsleme amaçlı nişler görülmüştür. Bu nişlerin duvarların köşelerinden başlayıp tavanın merkezinde birleştikleri ve itina ile yapıldıkları görülmektedir.

Resim 21: Sonradan Güvercinliğe Dönüştürülen Örnek Bir Columbarium Mezar

Koramaz Vadisi'nde yer alan ve orijinal fonksiyonu güvercinlik olduğu açıkça belli olan üç adet örnek yapı da kıyaslama yapılabilmesi adına bu çalışmada değerlendirilmiştir. Söz konusu üç adet güvercinlik Vekse ve Küçük Bürüngüz köyü sınırları içerisinde yer almaktadır. Bu güvercinliklerin tamamında benzer bir mimari söz konusudur. Tüm güvercinliklerin giriş kapısı oldukça dardır ve ortalama ölçüsü "42,5x72,5 cm" dir. Burada dikkat edilirse columbarium mezar kapıları bir insanın rahatça girebileceği ölçülerde inşa edilmiş iken güvercinlik kapısında ancak sürünerek içeri girilebilmektedir, bunun en önemli nedeni yabani hayvanların güvercinlikten uzak tutulmasıdır. Güvercinliklerin ortalama tavan yüksekliğinin 156 cm olduğu ölçülmüştür, columbarium mezarlarda 447 cm'lik bir tavan yüksekliği söz konusudur. Güvercinliklerin her birinde ortalama 50 adet tünek yer almakta iken columbarium mezarlarda bu sayı 144'dür. Güvercinliklerin içi özensiz ve düşük maliyetli bir işçilikle oyulmuştur, tünekler ve iç mimari işin tabiatı gereği oldukça özensizdir. Columbarium mezarlarda güvercinliklerde görülmeyen zemine gömülü silolar çok sayıda bulunmaktadır. Tüm bu hususlar göz önünde bulundurularak ilk fonksiyonu güvercinlik olan bir yapı ile sonradan güvercinliğe dönüştürülmüş columbarium mezar yapısı ayırt edilebilmektedir.

Sonuç

Kayseri'nin Erken Tunç Çağı'ndan günümüze kadar sürekli iskân gördüğü, bir dönem de Roma yönetiminde bulunduğu bilinmektedir. Kayseri şehir merkezinin 20 km kuzey doğusunda yer alan Koramaz Vadisi 12 km uzunluğu ve Roma'ya kadar uzanan geçmişi ile Türkiye'nin en önemli vadilerinden birisidir. Bu vadi içerisinde yer alan çok sayıda Bizans Dönemi'ne tarihlenen kaya kilise ve Roma Dönemi'ne tarihlenen kaya mezar bölgenin tarihi derinliğine ve önemine işaret etmektedir. Nitekim vadinin Bizans Dönemi'nde önemli yolların üzerinde bulunduğu da bilinmektedir. Bu çalışmada Koramaz Vadisi'nde yer alan toplam 21 adet columbarium mezarın tespiti ve teknik incelemesi yapılmıştır. Columbarium mezarların zamanla güvercinliğe dönüştürüldükleri bilinmekte ve sıklıkla güvercinlikle karıştırılmaktadırlar, bu çalışmada güvercinlik ile columbarium mezarlar arasındaki farklar da açık bir biçimde ortaya konulmuş ve Koramaz Vadisi columbarium mezarları takdim edilmiştir.

Bu çalışmaya konu olan yirmi bir adet columbarium mezar detaylı olarak ölçülmüş ve ek 3'de detaylarıyla takdim edilmiştir. Yapılan ölçümlerden elde edilen ortalama veriler ışığında Koramaz Vadisi'ndeki columbarium mezarları şu şekilde tarif etmek mümkündür: Columbarium mezar odası'nın zemininin ortalama ölçüsü "420x347 cm" dir. Mezar odalarının ortalama yüksekliği 447 cm'dir. Her bir columbarium mezar odasında ortalama 144 adet columbarium urne nişi bulunmaktadır. Columbarium mezarların tamamında silo ve libasyon olukları bulunmaktadır. Zeminde yer alan siloların kapak çapları ortalama 63,8 cm olup derinlikleri ortalama 150 cm'dir. Giriş kapıları ortalama "106x188(yükseklik) cm" ölçüsündedir. Urne nişlerinin ortalama genişliği 28,60 cm olup yükseklikleri 29,55 cm'dir.

Çalışma kapsamında incelenen üç adet güvercinliğin giriş kapılarının ortalama "42,5x72,5 cm" olduğu tespit edilmiştir. Bu giriş kapısı columbarium mezar kapılarına göre oldukça dardır. Güvercinliklerin ortalama tavan yüksekliği 156 cm'dir, columbarium mezarlar ile kıyaslanacak olursa bu tavan yüksekliği oldukça düşük kalmaktadır. Güvercinliklerin her birinde ortalama 50 adet tünek bulunmasına rağmen columbarium mezarlarda ortalama 144 adet urne nişi yer almaktadır.

Bölgede yapılacak ileri araştırmalar, arkeolojik kazılar bu çalışmada bahsedilen columbarium mezarların geçmişine dair daha net bilgileri sunacaktır. Columbarium mezarların içerisinde bulunacak urne parçaları, kül kalıntıları gibi arkeolojik malzemeler ile bu çalışmadaki iddialar teyit edilebilecek ve tam tarihlendirme yapılması da mümkün olacaktır. Yapılacak ileri araştırmalar ile hem Koramaz Vadisi'nin farklı kesimlerinde hem de Kayseri'deki farklı vadiler içerisinde columbarium mezarların bulunabileceği ön görülmektedir.

Ek 1. Fotoğraflar

Resim 22: Vadi İçerisinde Sıkça Görülen Kağnı Tekerlerinin Aşındırdığı Yol İzi

Resim 23: Columbarium Mezarların Yakınında Bulunan Khamosorion Tipi Kaya Mezarlar

Resim 24: Roma Dönemi'ne Ait Olduğu Düşünülen Anıt Mezar Giriş Kapısı

Resim 25: Roma Dönemi'ne Ait Olduğu Düşünülen Anıt Mezar Giriş Kapısı (Sonrada Kiliseye Dönüştürülmüştür)

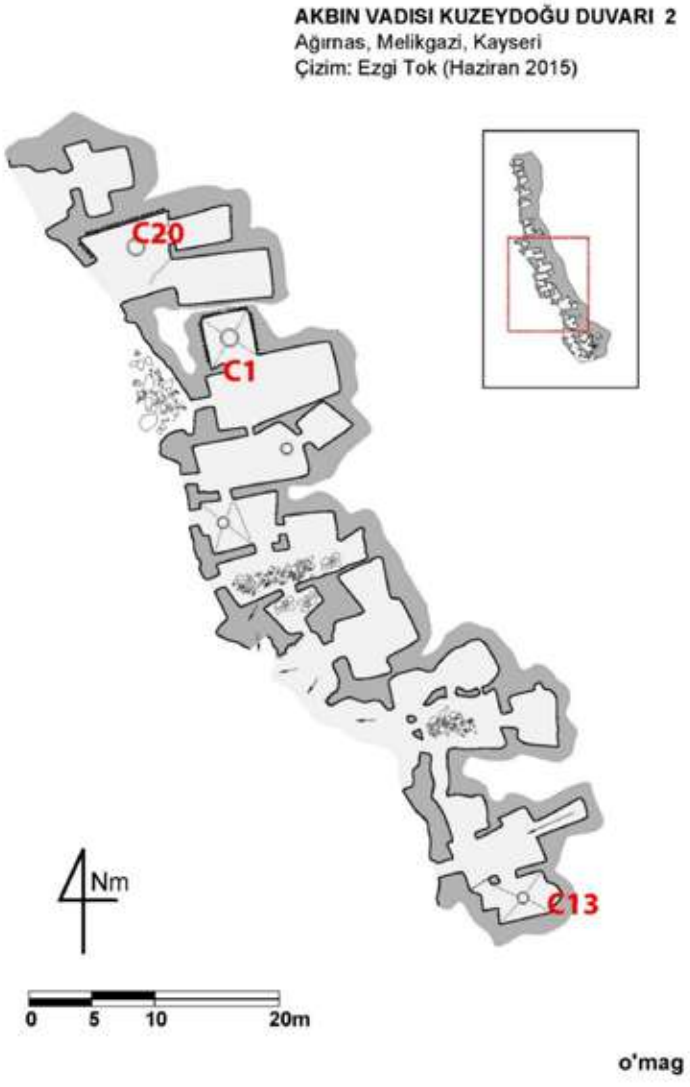

Resim 26: Tipik Bir Koramaz Vadisi Columbarium Mezar Giriş Kapısı

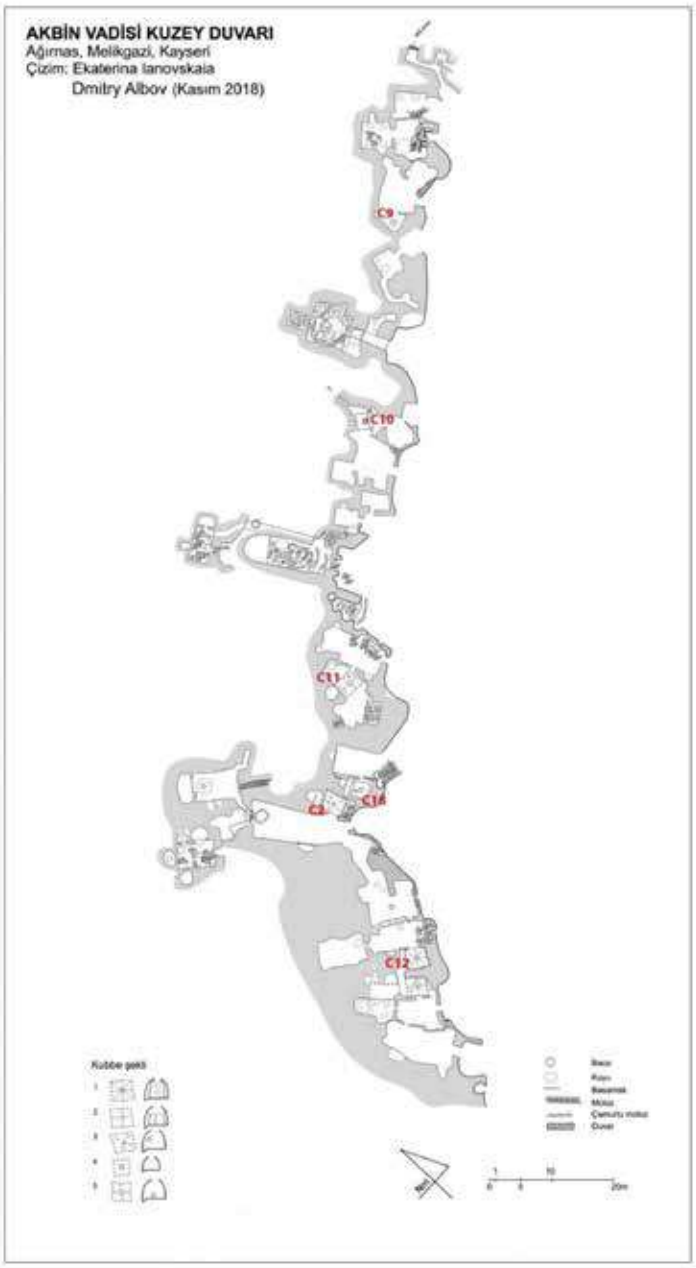

Resim 27: Koramaz Vadisi Columbarium Mezarları Genel Görünüm

Ek 2. Koramaz Vadisi Columbarium Mezar Haritaları

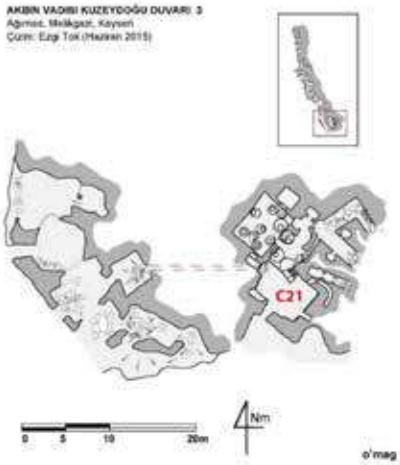
Resim 28: Koramaz Vadisi Columbarium Mezarlarının Haritası (1, 13, 20) (Kayseri Yer Altı Yapıları Envanteri, İkinci Ara Rapor (2015))

Resim 29: Koramaz Vadisi Columbarium Mezarlarının Haritası (2, 9, 10, 11, 12, 18) (Kayseri Yer Altı Yapıları Envanteri, İkinci Ara Rapor (2015))

Resim 30: Koramaz Vadisi Columbarium Mezarlarının Haritası (14, 15, 16, 17, 19) (Kayseri Yer Altı Yapıları Envanteri, İkinci Ara Rapor (2015))

Resim 31: Koramaz Vadisi Columbarium Mezarları Haritası (21) (Kayseri Yer Altı Yapıları Envanteri, İkinci Ara Rapor (2015))

Ek 3. Koramaz Vadisi Columbarium Mezarları

Kodu	**C1**
Konumu	Akbin Deresi, Öküz İni Mevkii
Açıklamalar	Yapı, vadi yamacının yumuşak tüf kayaları içerisine girilecek şekilde oyulmuştur. Giriş kapısı yol çalışmaları esnasında çökmüş yapının, mevcut giriş kapısı aslında bir iç oda kapısıdır. 100 cm genişliğinde ve 212 cm yüksekliğindeki giriş kapısının çevresinde süslemeler göze çarpmaktadır, kapı batıya bakmaktadır. Bu kapının ardında dikdörtgen planlı, "1030x383 cm" ölçülerinde tavanı işlemeli ve duvarları az sayıda urne nişi barındıran bir oda bulunmaktadır. Bu oda sonradan ahır olarak kullanılmak maksadı ile yakın zamanda genişletilmiştir. Giriş kapısından içeri girdikten sonra hemen sağda giriş kapısı ölçülerinde, yukarısı yarım daire şeklinde olan dikdörtgen ve bir kısmı kırılmış bir kapı bulunmaktadır. Bu kapı zemini "393x571 cm" ölçülerinde kubbesel mimariye sahip bir columbarium mezar odasına açılmaktadır. Duvarlarında 200 civarında urne nişi yer almaktadır, bu nişler oldukça yıpranmış durumdadır, genel olarak üçgen ya da yarım daire formunda kazılmışlardır ve ortalama "20x20 cm" ölçülerindedirler. Bazı nişlerin zaman içerisinde birleştirilerek dikdörtgen ya da oval şeklinde büyütüldüğü görülmektedir. Bu alanların ölülerden kalan eşyaların, kemiklerin ya da ölülere getirilen hediyelerin saklandığı alanlar olduğu ön görülebilir. Zeminden yukarıya doğru daralan bir yapıya sahip olan bu yapının tavanı kubbe şeklindedir. Kubbenin görece daha işçilikli yapılmış olduğu ve kıyasla pürüzsüz bir zemine sahip olduğu görülmektedir. Zeminden tavana doğru ilerlerken yapıyı yatayda ikiye bölen 10 cm kalınlığında bir niş göze çarpmaktadır. Tavan yüksekliği 571 cm olup tavanda merkezde olmayan, kırılma usulü ile açılmış olan 70 cm civarından bir baca deliği bulunmaktadır. Baca deliğinin zeminin yukarısında yer alan kısmı ise sonradan taşlarla örülerek baca haline getirilmiştir. Bu baca deliklerine bölgedeki tüm columbarium mezar yapılarında rastlanmaktadır. Bacaların merkezde olmaması, düzensiz bir biçimde kırılarak açılmış olması bu bacaların sonradan açıldıklarına işaret etmektedir. Yapının zemininde yaklaşık 60 cm kapak ağız genişliğine sahip bir yer altı deposu (silo) bulunmaktadır, buranın yaklaşık 120 cm civarında bir derinliğe sahip olduğu düşünülmektedir (şu an dibi toprak ile dolu durumdadır). Bu depoların yanmamış insan kemiklerinin ve atıl hale gelmiş kül kaplarının depolanması maksadı ile kullanıldığı tahmin edilmektedir. Yapı içerisinde irili ufaklı çok sayıda seramik parçası görülebilmektedir. Bu yapının kuzey duvarının bitişiğinde bir dikdörtgen oda daha bulunmaktadır. Bu odada üçgen şeklinde mezar nişleri yer almaktadır. Yapı şu anda hayvan barınağı olarak kullanılmaktadır. Bu yapının birkaç odadan oluşan bir columbarium mezar olduğu açıktır.

Resim 32: C1 Columbarium Mezarı İçi

Kodu	**C2**
Konumu	Akbin Deresi, Öküz İni Mevkii
Açıklama	Yapı, vadi yamacının yumuşak tüf kayaları içerisine girilecek şekilde oyulmuştur. Giriş kapısı yol çalışmaları esnasında çökmüş yapının, mevcut giriş kapısı aslında bir iç oda kapısıdır. 104 cm genişliğinde ve 178 cm yüksekliğindeki giriş kapısının çevresinde süslemeler ve rastgele oyulmuş mezar nişleri göze çarpmaktadır, kapı güneye bakmaktadır. Bu kapının ardında dikdörtgen planlı, yaklaşık "1460x450 cm" ölçülerinde bir oda bulunmaktadır. Giriş kapısından içeri girdikten sonra hemen sağda giriş kapısı ölçülerinde, yukarısı yarım daire şeklinde olan dikdörtgen bir kapı bulunmaktadır. Bu kapı zemini "305x290 cm" ölçülerinde kubbesel mimariye sahip bir columbarium mezar odasına açılmaktadır. Duvarlarında 70 civarında urne nişi yer almaktadır, bu nişler genel olarak düzgün üçgen formunda kazılmışlardır ve ortalama "28x24 cm" ölçülerindedirler. Odanın iki duvarının yaklaşık 1 metre derinliğinde yarım daire şeklinde genişletildiği görülmektedir, bu girinti içerisinde yine çok sayıda urne nişi yer almaktadır, ayrıca nişler içerisinde bir tane de "120x120 cm" ölçülerinde geniş bir niş yer almaktadır. Zeminden

yukarıya doğru daralan bir yapıya sahip olan bu yapının tavanı kubbe şeklindedir. Kubbenin görece daha işçilikli yapılmış olduğu, simetrik toplam dört adet "40x60 cm" ölçülerinde niş barındırdığı ve kıyasla pürüzsüz bir zemine sahip olduğu görülmektedir. Zeminden tavana doğru ilerlerken yapıyı yatayda ikiye bölen, zeminden 287 cm yukarıda yer alan ve 10 cm kalınlığında bir niş göze çarpmaktadır. Tavan yüksekliği 497 cm olup tavanda merkezde olmayan, kırılma usulü ile açılmış olan 70 cm çapında bir baca deliği bulunmaktadır. Yapı içerisinde bir zemin deposu bulunamamıştır, zemin yıkılmış kaya parçaları dile doludur. Yapı içerisinde irili ufaklı çok sayıda seramik parçası görülebilmektedir. Yapının tavan bölümünde 10 cm ve 20 cm çapında iki adet dışa bağlantı sağlayan libasyon oluğu bulunmaktadır. Bu bacaların columbarium mezar odası içerisine şarap akıtmak için kullanıldığı tahmin edilmektedir.

Resim 33: C2 Columbarium Mezarı Giriş Kapısı

Resim 34: C2 Columbarium Mezarı İçi

Kodu	**C3**
Konumu	Akbin Deresi, Öküz İni Mevkii Güneyi
Açıklama	Yapı, vadi yamacının yumuşak tüf kayaları içerisine girilecek şekilde oyulmuştur. Yapının giriş kapısı toprak altındadır, tavana yakın bir bölgesi çökmüştür ve buradan yapıya girilmektedir. Yapının kapısı kuzeye bakmakta olup, toprak altından göründüğü kadarı ile çevresi işlemeli bir kapıdır. Yapı "895x361 cm" ölçülerinde dikdörtgen planlı bir oda şeklinde kazılmıştır. Yapının güney duvarı bölgesinde dikdörtgen bir girinti yer almaktadır. Girintinin tabanı sonradan havuz şeklinde oyulmuştur. Yapı incelendiğinde bu havuzun bir kanalla daha küçük bir havuza dar bir kanal ile bağlandığı görülmektedir. Başta columbarium mezar olarak kullanılan yapının sonradan şıra haneye dönüştürüldüğü sonradan yapılan havuzlardan anlaşılmaktadır. Duvarlarında 75 civarında urne nişi yer almaktadır, bu nişler oldukça yıpranmış durumdadır, genel olarak yıpranmış kare ve yarım daire formunda kazılmışlardır ve ortalama "30x25 cm" ölçülerindedirler. Yapı içerisinde yerden 50 cm yükseklikte duvarda "180x30 cm" genişliğinde büyük bir niş daha görülmektedir. Yapıda 100 cm çapında bir baca kırığı bulunmaktadır. Yapı içerisinde bir zemin deposu bulunamamıştır, zemin yıkılmış kaya parçaları dile doludur. Yapı içerisinde irili ufaklı çok sayıda seramik parçası görülebilmektedir. Yapının tavan yüksekliği 310 cm'dir.

Resim 35: C3 Columbarium Mezarı İçi

Resim 36: C3 Columbarium Mezarı İçi

Kodu	**C4**
Konumu	Akbin Deresi, Öküz İni Mevkii Güneyi
Açıklama	Yapı, vadi yamacının yumuşak tüf kayaları içerisine girilecek şekilde oyulmuştur. Giriş kapısının büyük kısmı toprak altındadır. Giriş kapısına yaklaşık ikişer metre mesafede üçgen formunda ve üç metre uzunluğunda azalan yükseklikli iki duvar ile oluşturulmuş bir açık hava giriş holü bulunmaktadır. Bu giriş bölümü, kutsal bir mekâna giriş yapıldığı hissini uyandırmaktadır. Sadece birkaç columbarium mezarı örneğinde ayakta kalmış bu giriş kısmı holünün aslında tüm columbarium mezarlarda var olduğunu düşünebiliriz. Bugün yıkılmış giriş kapılarının çevresinde bu duvarların izlerine rastlamak mümkündür. Toprak altındaki kısmı da dahil olmak üzere yaklaşık 105 cm genişliğinde ve 160 cm yüksekliğindeki üst kısmı yarım daire şeklindeki giriş kapısının çevresinde süslemeler göze çarpmaktadır, kapı kuzeye bakmaktadır. Bu kapının ardında dikdörtgen planlı, yaklaşık "600x400 cm" ölçülerinde tavanı işlemeli ve duvarları az sayıda urne nişi barındıran bir oda bulunmaktadır. Duvarlarda hayvan beslemek için uzun ve geniş kanallar oyulduğu görülmektedir. Giriş kapısından içeri girdikten sonra hemen sağda giriş kapısı ölçülerine benzer ölçülerde yukarısı yarım daire şeklinde olan dikdörtgen ve bir kısmı kırılmış bir kapı daha bulunmaktadır. Bu kapı zemini "370x370 cm" ölçülerinde kubbesel mimariye sahip bir columbarium mezar odasına açılmaktadır. Duvarlarında 175 civarında urne nişi yer almaktadır, bu nişler oldukça yıpranmış durumdadır, genel olarak yarım daire formunda kazılmışlardır ve ortalama "26x23 cm" ölçülerindedirler. Mezar nişleri ortasında "250x100 cm" ölçülerinde dikdörtgen bir niş dikkati çekmektedir. Bununla birlikte bir tane de 50 cm taban 50 cm yükseklik ölçüsüne sahip bir yarım daire şeklinde niş de yer almaktadır. Buraların ölülerden kalan eşyaların, kemiklerin, belki de mumyalanmış bedenlerin ya da ölülere getirilen hediyelerin saklandığı alanlar olduğu ön görülebilir. Zeminden yukarıya doğru daralan bir yapıya sahip olan bu yapının tavanı kubbe şeklindedir. Zeminden tavana doğru ilerlerken yapıyı yatayda ikiye bölen 10 cm kalınlığında bir niş göze çarpmaktadır. Tavan yüksekliği 480 cm olup tavanda merkezde olmayan, kırılma usulü ile açılmış olan 70 cm çapında bir baca deliği bulunmaktadır. Yine tavan bölgesinde yaklaşık 10 cm çapında dar bir tünel bulunmaktadır, bu tünel dışarıya bağlanmaktadır. Kubbe şeklindeki bu columbarium mezar odasının doğusunda tavanı basık bir oda daha bulunmaktadır, bu odanın da duvarları tamamen mezar nişleri ile doludur. Bu iki yapı birbirleri ile duvar genişliğindeki açıklık ile bağlı durumdadırlar. Tavanı basık odadan dar bir kapı ile girişteki geniş odaya bağlantı vardır. Yapı içerisinde içi molozla dolu durumda olan bir de yer altı deposu bulunmaktadır.

Resim 37: C4 Columbarium Mezarı İçi

Resim 38: C4 Columbarium Mezarı Tavanı

Kodu	**C5**
Konumu	Yusuf Tepesi Yamacı, Turan
Açıklama	Yapı, vadi yamacının yumuşak tüf kayaları içerisine girilecek şekilde oyulmuştur. Giriş kapısının büyük kısmı toprak altındadır. Giriş kapısına yaklaşık ikişer metre mesafede üçgen formunda ve üç metre uzunluğunda azalan yükseklikli iki duvar ile oluşturulmuş bir açık hava giriş holü bulunmaktadır. Bu giriş bölümü, kutsal bir mekâna giriş yapıldığı hissini uyandırmaktadır. Toprak altındaki kısmı da dahil olmak üzere yaklaşık 106 cm genişliğinde ve 160 cm yüksekliğindeki üst kısmı yarım daire şeklindeki giriş kapısının çevresinde süslemeler göze çarpmaktadır, kapı batıya bakmaktadır. Bu kapının ardında dikdörtgen planlı, yaklaşık "678x267 cm" ölçülerinde tavanı işlemeli ve duvarları çok sayıda urne nişi barındıran bir oda bulunmaktadır. Odanın tavanı yarım daire şeklinde ince işçilikle oyulmuştur. Bu odanın duvarlarında 120 civarında urne nişi yer almaktadır, bu nişler oldukça yıpranmış durumdadır, genel olarak yarım daire formunda kazılmışlardır ve ortalama "35x30 cm" ölçülerindedirler. Odanın güney kısmında doğu ve batı yönlerinde karşılıklı iki adet yarım daire şeklinde girinti vardır. Bu girintilerin içerisi de yine mezar nişleri barındırmaktadır. Tavan yüksekliği 312 cm olup tavanda merkezde olmayan, kırılma usulü ile açılmış olan 100 cm çapında bir baca deliği bulunmaktadır. Bu deliğin yüzeydeki kısmına yığma taş ile baca örülüdür. Yine tavan bölgesinde yaklaşık 10 cm çapında dar bir tünel bulunmaktadır, bu tünel dışarıya bağlanmaktadır.

Resim 39: C5 Columbarium Mezar İçi

Resim 40: C5 Columbarium Mezarı Giriş Kapısı ve Üstüne Eklenen Baca

Kodu	**C6**
Konumu	Vekse'den Vadiye İniş Yolu Batısı
Açıklama	Vadinin eğimli yamacının kuzeye bakan kısmına kazılmış olan bu yapının, sonradan kırılarak açıldığı anlaşılan bozuk formlu bir kapısı ve penceresi bulunmaktadır. Yapı içerisine girildikten sonra "500x311 cm" ölçülerinde giderek yükselen zemine sahip bir oda karşılamaktadır. Bu odanın zemini yaklaşık birer metre aralıkla ellişer santimlik iki basamak barındırmaktadır. Tavan yapının sonuna doğru iyice basıklaşmaktadır. Bu yapıda diğerlerinden farklı olarak bir kolon bulunmaktadır. Kolonun yüzeyleri de dahil olmak üzere yapının tamamı düzgün üçgen formlu mezar nişleri ile kaplıdır. Mezar nişlerinin "28x26 cm" olduğu görülmektedir. Tavanın en yüksek olduğu noktada 320 cm olduğu ölçülmüştür. Yaklaşık 200 adet urne nişi bu yapının içerisinde yer almaktadır. Yapı içerisindeki kolonun bir yüzünde kökboyası kalıntıları göze çarpmaktadır. Yapının zemininde 47 cm çapında kapak genişliği ve 120 cm derinliği olan bir yer altı deposu bulunmaktadır. Yapının güney batı köşesinde 86 cm çapında bir baca kırığı yer almaktadır. Yapı içerisinde bir tane de dışarıyla bağlantılı 10 cm'lik dar tünel bulunmaktadır. Bu yapının içerisindeki mezar nişleri benzerlerine kıyasla oldukça iyi durumdadır.

Resim 41: C6 Columbarium Mezarı İçi[4]

Resim 42: C6 Columbarium Mezarı İçi (Silo Zeminde)

[4] Fotoğraf: Reiner Straub

Kodu	**C7**
Konumu	Isbıdın Köyü Doğu Çift Apsisli Kilise Bitişiği
Açıklama	Vadinin eğimli yamacının güneye bakan yamacına kazılmış olan bu yapıya dışarıdan bakınca iki kapı görülmektedir. Bu kapıların ikisi de dikdörtgen kesimli ve yukarıdan yarım daire nişli kapılardır. Kapılardan doğudaki çift apsisli bir kiliseye açılırken batıdaki columbarium mezara açılmaktadır. Kapı "127x180 cm" ölçülerinde olup tavanı yarım daire şeklinde dikdörtgen planlı "1030x405" cm ölçülerinde büyük bir odaya açılmaktadır. Giriş kapısının açıldığı odanın sonunda yer alan "125x180 cm" ebatlı düzgün kapı göze çarpmaktadır. Bu oda içerisine girildiğinde kubbesel mimariye sahip bir columbarium mezar bulunmaktadır. "433x459 cm" taban ölçüsüne sahip bu yapının, yüksekliği 652 cm'dir, oldukça yüksek olan bu yapı ihtişamlı durmaktadır. Kubbenin merkezinin yaklaşık 236 cm altından yatay bir niş kubbe boyunca geçmektedir. Yapı içerisinde büyük çoğunluğu su etkisiyle erimiş halde yarım daire formlu "29x28 cm" boyutlarında mezar nişleri yer almaktadır. Bu yapıda tavana yakın noktada bir de küçük bir oyma oda bulunmaktadır. Yaklaşık 250 adet urne nişi barındıran bu yapının zemininde 85 cm ağız çapı olan bir yer altı deposu da bulunmaktadır, bu deponun aşağıda bir başka odaya açıldığı ama girişin çok dar olduğu görüşmüştür. Yapının tavanında merkezde olmayan, kırıldığı çok belli olan 100 cm çapında bir baca deliği bulunmaktadır. Bu delik dışarıdan baca olarak örülmüştür. Yapının tavan kısmında yaklaşık 10 cm çapında dışarıya bağlanan dar bir tünel bulunmaktadır.

Resim 43: C7 Columbarium Mezarı Tavanı

Resim 44: C7 Columbarium Mezarı Girişi

Kodu	**C8**
Konumu	Akbin Deresi, Öküz İni Mevkii
Açıklama	Tavanı yarım daire şeklinde oyulmuş bir oda şeklinde tasarlanmış bu yapının giriş kapısı yıkılmıştır. Yapı vadi yamacına oyulmuştur ve giriş kapısı güneye bakmaktadır. Ana giriş kapısı "305x208" cm ölçülerinde bir odaya açılmakta ve girişin batısında yer alan bugün yıkılmış olan ikinci kapı ile columbarium mezar odasına varılmaktadır. Oda içerisinde bulunan nişler genellikle üçgen formda oyulmuştur ve "33x32 cm" ölçülerindedir. Oda "787x255 cm" ölçülerinde olup tavan yüksekliği 276 cm'dir. Yapının yaklaşık 50 adet urne nişi barındırdığı görülmüştür. Yapının kuzey tarafında dairesel küçük bir oda daha bulunmaktadır. Bu columbarium mezarda farklı olarak bir sıra nişin daha büyük ve belli bir çizgisel niş ile ayrılarak yapıldığı görülmektedir. Bu yapının içerisinde kapak çapları yaklaşık 75 cm olan 6 adet yer altı deposu bulunmaktadır.

Resim 45: C8 Columbarium Mezarı İçi

Resim 46: C8 Columbarium Mezarı Girişi

Kodu	**C9**
Konumu	Akbin Deresi, Öküz İni Mevkii
Açıklama	Vadi yamacına oyulmuş bu yapıya yol çalışması sırasında yıkılmış bir girişin ardından varılan "580x331 cm" ölçülerindeki dikdörtgen planlı bir odanın içerisinden varılmaktadır. "310x312 cm" taban genişliğine sahip kubbesel yapıdaki bu columbarium mezarın tavan yüksekliği 590 cm'dir. Tavan 330 cm yükseklikte iken bir boğum barındırmaktadır, bu boğumdan sonra yapı tekrar genişten dara doğru kubbeye dönüşmektedir. Bu boğumun altı da üstü de mezar nişleri ile bezelidir. Sayıları 100 kadar olan bu mezar nişlerinin "28x32 cm" olduğu ölçülmüştür. Yapının tavanında merkezde olmayan kırık şeklinde 100 cm çapında bir baca yer almaktadır. Bacanın yukarıdaki kısmında herhangi örme bir baca görülmemiştir. Bu yapının önünde ve yukarısında kaya oyma mezarlar bulunmaktadır.

Resim 47: C9 Columbarium Mezarı İçi

Resim 48: C9 Columbarium Mezarı Giriş Odası

Kodu	**C10**
Konumu	Akbin Deresi, Öküz İni Mevkii
Açıklama	Vadi yamacına oyulmuş yapının giriş kapısı yıkılmıştır, iç oda kapısı olduğu anlaşılan ikinci bir kapı ile girilen oldukça hasar görmüş "545x656 cm" ölçülerindeki dikdörtgen planlı bir odanın içinde ise iki kapı bulunmaktadır. Kuzeydeki kapı bir başka odaya açılırken kuzey doğudaki kapı columbarium mezara ulaşmaktadır. Bu yapıda diğerlerinden farklı olarak iki katlı bir yapı görülmektedir. Genel anlamda kubbesel formda olan yapının içerisinde üstüne çıkılabilen ve yerden yaklaşık 250 cm yukarıda bulunan balkon benzeri bir alan bulunmaktadır. Burada 52 cm kapak ağız genişliği olan bir yer altı deposu ve genişçe bir urne nişi bulunmaktadır. Yapının taban genişliği "235x334 cm" olup tavan yüksekliği 539 cm'dir. Mezar nişleri oldukça bozulmuş ve yarım daire formunda olup "24x31 cm" ölçülerine sahiptir. Yaklaşık 50 adet urne nişi bulunmaktadır. Kırık şeklinde açılmış olan bacanın ise çapı yaklaşık 100 cm'dir. Bu yapı oldukça yıpranmış durumdadır.

Resim 49: C10 Columbarium Mezarı İçi (Silo Zeminde)

Resim 50: C10 Columbarium Mezarı İçi

Kodu	**C11**
Konumu	Akbin Deresi, Öküz İni Mevkii
Açıklama	Vadinin güneye bakan yamacına oyulmuş bu yapının giriş kapısı yıkılmış durumdadır, mevcut giriş kapısı bir iç oda kapısı olmalıdır. Bu kapıdan girince benzerlerinde olduğu gibi "973x468 cm" ölçülerinde dikdörtgen planlı genişçe bir oda ile karşılaşılmaktadır. Odanın batı duvarında yer alan ikinci ve çevresi nişlerle süslü bir kapının ardından columbarium mezara ulaşılmaktadır. Bu kapı "82x191 cm" ölçülerine sahiptir. Kubbesel tasarıma sahip yapının taban ölçüleri "373x363 cm" olup tavan yüksekliği 558 cm'dir. Bu columbarium mezarda farklı olarak küçük mezar nişleri bulunmamaktadır. Bunun yerine yarım daire şekilli 60 cm çaplı küçük odacıklar bulunmaktadır. Bu odacıkların bir kısmı yerden 302 cm yukarıda bulunan yatay nişin üzerinde yer almaktadır. Yaklaşık 10 kadar bu biçimde urne nişi bulunmaktadır. Kırılma yolu ile açılan bacasının çapı ise yaklaşık 50 cm'dir.

Resim 51: C11 Columbarium Mezarı Giriş Odasına Açılan İç Kapı

Kodu	**C12**
Konumu	Akbin Deresi, Öküz İni Mevkii
Açıklama	Giriş kısmı yol çalışmaları esnasında yıkılmış olan bu yapının girişinin aslında oldukça heybetli olduğu kalıntılardan anlaşılmaktadır. Yoldan üç metre yüksekte bulunan "95x43 cm" ölçülerindeki yıkık giriş kapısının ardında "623x376 cm" ölçülerinde bir oda bulunmaktadır. Bu odanın içerisinde toplam üç kapı bulunmaktadır. Kapılardan ikisi küçük odalara açılırken doğuda olan kapı kubbeli bir odaya açılmaktadır. Bu kubbeli odada "123x223 cm" genişliğinde bir iç kapı yer almaktadır. Bu kapıdan girilerek columbarium mezar odasına varılmaktadır. Bu odanın taban ölçüleri "312x418 cm" olup tavan yüksekliği 455 cm'dir. Kubbesel yapıdaki bu columbarium mezar oldukça estetik bir formdadır ve oldukça iyi korunmuştur. Tavanın merkezinden zemine doğru inerken yatayda 10 cm genişliğinde bir ayrım nişi bulunmaktadır, bu niş zeminden 383 cm yukarıdadır. Bu niş ile tavanın merkezi arasında birbirlerine eşit mesafeli yaklaşık 10 cm genişliğinde 8 adet dikey niş bulunmaktadır. Bu nişlerin iki adedinin yatay niş ile kesişme noktasında ters "U" şeklinde oyma süsleme bulunmaktadır. Yapının içerisinde yaklaşık 150 adet urne nişi yer almaktadır, bu nişler ortalama "32x35 cm" ölçülerine sahiptir. Yapının içerisinde ağız çapı 60 cm olan bir adet yer altı deposu bulunmaktadır. Sonradan kırıldığı anlaşılan 50 cm çapında bir adet baca deliği tavanda yer almaktadır. Mezar nişleri arasında bir adet de 90 cm çapında büyük bir niş yer almaktadır. Bu columbarium mezar benzerleri içerisinde estetik ve korunmuşluk açısında en değerli olanıdır. Columbarium mezarın doğusunda bir kapı ile bağlı içerisinde yer altı depoları bulunan bir oda daha vardır.

Resim 52: C12 Columbarium Mezarı İçi[5]

[5] Fotoğraf: Reiner Straub

Resim 53: C12 Columbarium Mezarı İçi

Kodu	**C13**
Konumu	Akbin Deresi, Öküz İni Mevkii
Açıklama	Girişi toprak altında kalan ve kısmen korunmuş olan bu yapının, girişinde alçalan üçgen duvarlarla çevrili bir hol bulunmaktadır, bu hol vadideki farklı columbarium mezarlarda da bulunmaktadır, girişi yıkılmış yapıların da buna benzer bir girişe sahip oldukları düşünülmektedir. Toprak altındaki giriş kapısının üstündeki dar alandan "672x398 cm" ölçülerinde bir odaya ulaşılmaktadır, odanın tavanları ustalıkla işlidir. Bu odanın içerisinde "116x214 cm" ölçülerinde bir iç kapı yer almaktadır. Bu iç kapıdan columbarium mezar odasına varılmaktadır. Kubbesel forma sahip olan bu yapının kubbe formu benzerlerinden farklıdır ve kubbenin üst kısmı üçgen prizma formundan dairesel forma dönüşmektedir. Kubbesel yapının zemin alanı "333x303 cm" ölçülerine sahip olup

tavan yüksekliği 614 cm'dir. Zeminden 263 cm yukarıda bir niş yer almaktadır ve bu niş yatayda yapıyı ikiye bölmektedir. İçerisinde 300 civarında urne nişi barındıran yapıdaki mezar nişleri ortalama "23x25 cm" ölçüsüne sahiptir. Yapının içerisinde karşılıklı iki adet yarım daire şeklinde girinti vardır. Yapının tavanında sonradan kırılarak açılan 60 cm çapında bir baca deliği vardır. Bu yapı kubbe yapısı ile diğer yapılardan ayrılmaktadır.

Resim 54: C13 Columbarium Mezarı Tavanı

Resim 55: C13 Columbarium Mezarı Giriş Odası Tavanı

Kodu	**C14**
Konumu	Akbin Deresi, Öküz İni Mevkii
Açıklama	Ana giriş kapısının ardından tavanı yarım daire şekilli "737x294 cm" ölçülerinde dikdörtgen planlı bir odaya varılmaktadır. Bu odanın içerisinde kırılmış vaziyette bir iç kapı yer almaktadır. Bu kapıdan geçilerek görece küçük bir columbarium mezar odasına varılmaktadır. Bu yapının zemin ölçüleri "227x201 cm" dir. Kubbesel formdaki yapı oldukça hasar görmüştür. Yapının tavan yüksekliği 360 cm'dir, yerden 257 cm yukarıda yere paralel 10 cm kalınlığında bir niş yer almaktadır. Yapının duvarlarında yaklaşık 100 adet ortalama "28x35 cm" ölçülerinde urne nişi bulunmaktadır. Yapının tavanında merkezde olmayan 50 cm çapında kırık şeklinde baca bulunmaktadır. Bu columbarium mezar diğer örneklere kıyasla küçük ve oldukça yıpranmıştır.

Resim 56: C14 Columbarium Mezarı İçi

Resim 57: C14 Columbarium Mezarı İçi

Kodu	**C15**
Konumu	Akbin Deresi, Öküz İni Mevkii
Açıklama	Giriş kapısı toprak altında kalmıştır. Ana giriş kapısının ardından tavanı yarım daire şekilli "718x300 cm" ölçülerinde dikdörtgen planlı bir odaya varılmaktadır. Odanın içerisinde az sayıda urne nişi yer almaktadır. Bu odanın içerisinde kırılmış vaziyette bir iç kapı yer almaktadır. Bu kapıdan geçilerek görece küçük bir columbarium mezar odasına varılmaktadır. Bu yapının zemin ölçüleri "225x198 cm" dir. Kubbesel formdaki yapı oldukça hasar görmüştür. Yapının tavan yüksekliği 365 cm'dir, yerden 250 cm yukarıda yere paralel 10 cm kalınlığında bir niş yer almaktadır. Yapının duvarlarında yaklaşık 100 adet ortalama "29x34 cm" ölçülerinde urne nişi bulunmaktadır. Yapının tavanında merkezde olmayan 50 cm çapında kırık şeklinde baca bulunmaktadır. Bu columbarium mezar diğer örneklere kıyasla küçük ve oldukça yıpranmıştır.

Resim 58: C15 Columbarium Mezarı İçi

Resim 59: C15 Columbarium Mezarı İçi

Kodu	**C16**
Konumu	Akbin Deresi, Öküz İni Mevkii
Açıklama	Girişi oldukça hasar görmüştür ve toprak altındadır. Yapı "570x390 cm" ölçülerinde oda şeklindedir, tavan yüksekliği ise 255 cm'dir. İçerisinde "32x35 cm" ölçülerinde yaklaşık 250 adet urne nişi bulunmaktadır. Girişi kapısından sonra doğrudan columbarium mezar odasına varılmaktadır. Tavanda nişlerle süsleme bulunmaktadır. Mezar nişleri genelde üçgen formunda olup birkaç nişin birleşimi oluşturulmuş yarım daire şeklinde büyükçe nişler de yer almaktadır.

Resim 60: C16 Columbarium Mezarı İçi

Kodu	**C17**
Konumu	Akbin Deresi, Öküz İni Mevkii
Açıklama	Girişi oldukça hasar görmüştür ve toprak altındadır. Yapı "484x324 cm" ölçülerinde oda şeklindedir, tavan yüksekliği ise 250 cm'dir. İçerisinde "33x34 cm" ölçülerinde yaklaşık 250 adet urne nişi bulunmaktadır. Girişi kapısından sonra doğrudan columbarium mezar odasına varılmaktadır. Tavanda nişlerle süsleme bulunmaktadır. Mezar nişleri genelde üçgen formunda olup birkaç nişin birleşimi oluşturulmuş yarım daire şeklinde büyükçe nişler de yer almaktadır. Bu büyük nişlerin içerisine ise daha küçük boyutlu nişlerin kazıldığı da görülmektedir.

Resim 61: C17 Columbarium Mezarı İçi (Niş İçinde Niş)

Kodu	**C18**
Konumu	Akbin Deresi, Öküz İni Mevkii
Açıklama	Tamamen çökmüş ve kayalar ile kapanmış bir girişin arkasında yer alan bu columbarium mezar, emsallerine kıyasla giriş odasındaki mezar nişlerinin çeşitliliği ile farklılaşmaktadır. Girişte yer alan "362x793 cm" ölçüsündeki dikdörtgen planlı odanın duvarlarında yaklaşık 100 kadar "30x37 cm" ölçülerinde urne nişi yer almaktadır. Odanın batı duvarında yer alan columbarium mezar giriş kapısının "95x172 cm" olduğu görülmektedir. Kapının üst kısmı yarım daire şeklinde yuvarlanmıştır ve oldukça ince işçiliklidir. Columbarium mezarın içerisinde kuzey duvarının yukarı kısmında "90x50 cm" ölçüsünde ilave bir mezar odası yer almaktadır. Bu columbarium mezarda yatay niş üstünde yani kubbeye yakın alanda urne nişi bulunmamaktadır. Columbarium mezarın tavan yüksekliği 440 cm'dir ve tavanında bacası bulunmayan 60 cm çapında bir baca kırığı vardır. Columbarium mezardaki mezar nişleri ise "30x32 cm" boyutlarındadır.

Resim 62: C18 Columbarium Mezarı İçi

Resim 63: C18 Columbarium Mezarı İç Kapısı

Kodu	**C19**
Konumu	Akbin Deresi, Öküz İni Mevkii
Açıklama	Yıkılmış bir kapının ardından doğrudan ulaşılan bu columbarium mezarın ön odasının zaman içerisinde yok olduğu tahmin edilebilir. "450x365 cm" taban ölçülerine sahip olan bu columbarium mezarın tavan yüksekliği 566 cm'dir. Yerden tavana doğru ilerlerken "244x492 cm" de birer tane 10 cm genişlikli yatay doğru şeklinde niş bulunmaktadır.

Columbarium mezarın tavanında 50 cm genişliğinde kırık bir baca çıkışı vardır. Yapıda 150 civarında urne nişi bulunmakta olup bunların "25x27 cm" ölçüsünde olduğu görülmektedir. Yapının doğusunda iki tane iç mezar odası yer almaktadır, yine yapının güneyinde tavanı ince işçilikli nişlerle bezeli bir oda daha bulunmaktadır. Bu columbarium mezarın tavanında emsallerinden farklı olarak karşılıklı 4 adet "60x80 cm" ölçülerinde yarım daire şeklinde süsleme amaçlı yapılmış ince işçilikli derin olmayan niş yer almaktadır. Columbarium mezara güneyden girilen kapı son derece ince işçilikli ve estetik açıdan değerlidir.

Resim 64: C19 Columbarium Mezarı İçi

Kodu	**C20**
Konumu	Akbin Deresi, Öküz İni Mevkii
Açıklama	Tamamen yok olmuş bir girişin kuzeyinde yer alan bu kubbe tipli columbarium mezar oldukça yıpranmıştır. Columbarium mezarın zemin ölçüleri "291x266 cm" olup aslında oldukça küçük bir columbarium mezardır. İçerisinde "30x32 cm" ölçülerinde yaklaşık 150 adet urne nişi yer almaktadır. Yapının tavan yüksekliği 542 cm olup girişinin bir kısmı

tamamen yıkılmıştır. Bu columbarium mezarın doğu tarafında oval bir giriş ile ulaşılan ikinci bir oda daha bulunmaktadır. Bu odanın tavanları ince işçilikli nişlere sahiptir ve duvarlarında mezar nişleri yer almaktadır.

Resim 65: C20 Columbarium Mezarı İçi

Kodu	**C21**
Konumu	Akbin Deresi, Öküz İni Mevkii
Açıklama	Oda tipli ve iki katlı bu yapının içerisinde 200 civarında urne nişi yer almaktadır. Ayrıca bu yapının ana odasının ve yan odalarının içerisinde toplamda 11 adet yer altı depo bulunmaktadır. 50 cm çapında bir baca kırığı 445 cm yükseliğindeki tavanında yer almaktadır. Yapının içerisinde ikinci kat olarak adlandırılan alan aslında asma bir kattır ve buranın batısında bir oda daha bulunmaktadır. "85x207 cm" ölçüsünde bir ana giriş kapısı bulunan bu yapının ana giriş odası "342x560 cm" ölçülerindedir.

Resim 66: C21 Columbarium Mezarı İçi

Ek 4. Koramaz Vadisi Güvercinlikleri

Kodu	**D1**
Konumu	Vekse, Güvercinlik Havzası
Açıklama	Bu havzada 15 civarında güvercinlik yer almaktadır. Tamamının ortak özelliği genel anlamda "40x70 cm" ölçüsünde dar bir zemin kapısına sahip olmaları, içerisindeki kaya oyma işçiliğinin özensiz olmasıdır. Bu yapıya "40x75 cm" ölçüsüne sahip dar bir kapıdan sürünerek girilmektedir. Yapı elips formunda özensiz bir işçilikle oyulmuştur. "673x459 cm" ölçülerine sahiptir. Yapının baca giriş çapı yaklaşık 83 cm'dir. Baca deliğinin yüzey noktasında taşla örme bir baca bulunmaktadır. İçerisinde 50 kadar tünek bulunmaktadır ve tünekler "43x40 cm" ölçüsündedir. Tavan yüksekliği ise 227 cm'dir. Yapı içerisinde süsleme amaçlı niş gibi ince işçilik bulunmamaktadır.

Resim 67: D1 Güvercinlik İçi

Kodu	**D2**
Konumu	Vekse, Güvercinlik Havzası
Açıklama	Bu yapıya "45x70 cm" ölçüsüne sahip dar bir kapıdan sürünerek girilmektedir. Yapı elips formunda özensiz bir işçilikle oyulmuştur. "392x544 cm" ölçülerine sahiptir. Yapının baca giriş çapı yaklaşık 80 cm'dir. Baca deliğinin yüzey noktasında taşla örme bir baca bulunmaktadır. İçerisinde 50 kadar tünek bulunmaktadır ve tünekler "41x33 cm" ölçüsündedir. Tavan yüksekliği ise 227 cm'dir. Yapı içerisinde süsleme amaçlı niş gibi ince işçilik bulunmamaktadır.

Resim 68: D2 Güvercinlik İçi

Kodu	**D3**
Konumu	Küçük Bürüngüz, Tümülüs Altı
Açıklama	Bu yapının kapısı tamamen çökmüş durumdadır, ancak komşu yapılara bakılınca dar ve zeminden bir kapıdan girildiği anlaşılmaktadır. Yapı elips formunda özensiz bir işçilikle oyulmuştur. "529x486 cm" ölçülerine sahiptir. Yapının baca giriş çapı yaklaşık 83 cm'dir. Baca deliğinin yüzey noktasında taşla örme bir baca bulunmaktadır. İçerisinde 50 kadar tünek bulunmaktadır ve tünekler "28x21 cm" ölçüsündedir. Tavan yüksekliği ise 205 cm'dir. Yapı içerisinde estetik amaçlı ince işçilikli nişler bulunmamaktadır.

Resim 69: D3 Güvercinlik İçi

Resim 70: D3 Güvercinlik Bacası

Teşekkürler

Bu çalışmayı gerçekleştirirken her an yanımda olan, motive eden, metinleri okuyan, görselleri inceleyen ve yol gösteren Prof. Dr. Osman ÖZSOY'a, çalışma süresince çektiğim fotoğrafları ve öne sürdüğüm tezleri inceleyerek görüş bildiren Dorian Borbonus'a, çalışmanın esin kaynağı olan Prof. Dr. Eric Gilli'ye, haritalama, ölçüm ve analiz konularında yol gösteren Ali Yamaç'a, bazı fotoğraflarını kullandığım Reiner Straub'a, Koramaz Vadisi kitabı yazarı ve bu çalışmanın yol göstericisi Hüseyin Cömert'e, yerel rehberler Ahmet Bektaş, Hacı Kaya ve Mehmet Bilim'e, ölçümlerde destek veren Harun Karakoç'a, çizimlerde ilham veren Tamara Tanbay'a ve en önemlisi onlara ayırmam gereken zamanı esirgeyerek bu çalışmaya aktarmama müsaade eden başta eşim Egemen Yazlık olmak üzere tüm aileme teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

Akkurnaz, F. (2016). *Eski Yunan Kapları ve İşlevleri*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi.

Borbonus, D. (2014). *Columbarium Tombs and Collective Identity in Augustan Rome*. Cambridge University Press.

Büyükmıhçı, G. (2006). "19. Yüzyıl Anadolu'sundan Günümüze Yansıyan Özgün Bir Tarımsal Ticaret Yapısı: Güvercinlikler". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*. Sayı: 2006/2. 97-119.

Civelek, A. (2007). "Roma Cenaze Törenleri ve Gömme Gelenekleri". *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, Sayı: 124. 71-80.

Cömert, H. (2008). *Koramaz Vadisi*. Ağırnas Belediyesi Yayını.

Demirel, E. (2014). *Kayseri Yürüyüş Rotaları ve Turizm Keşif Rehberi*. Kayseri Valiliği Yayını.

Erkiletlioğlu, H. (1993). *Kayseri Tarihi*. Kayseri Valiliği İl Kültür Müdürlüğü.

Erkiletlioğlu, H. (2018). "Kayseri'de Sürgün Bir Roma İmparatoru". *Kayseri Şehir Dergisi*. 04/2018. 27-31.

Gilli, E. (2017). "From Columbaria to Dovecotes: Two Thousand Years of Use of Cave Dwellings in Ağırnas (Kayseri, Turkey)". *Proceedings Of International Congress Of Speleology In Artificial Cavities - Cappadocia*. Hypogea 2017. 446-453

Hild, F. (1977). *Das Byzantinische Strassensystem In Kappadokien*. Verlag Der Österreichischen Akademi Der Wissenschaften.

Honigmann, E. (1935). *Die Ostgrenze Des Byzantinischen Reiches*. De L'Institut Oriental.

Hülagü, M. (2001). "Osmanlı Devleti'nde Güherçile Üretimi Ve Kayseri Güherçile Fabrikası". *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Sayı: 11, 73-93.

Karakaya, N. (2013). *Kayseri Ansiklopedisi*. Cilt III. Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Karakaya, N. (2014). "Kayseri'nin Gesi Beldesi, Küçük Bürüngüz (Subaşı) Köyü ile Ağırnas Vadisi'ndeki Bizans Dönemine Ait Sivil-Zirai Kaya Yapıları". *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Sayı: 9/10. 335-358.

Kulakoğlu, F. (2010). *Anadolu'nun Önsözü Kültepe Kaniş-Karumu*. Kayseri Büyükşehir Belediyesi.

Moravcsik ve Jenkins. (1967). *Constantine Porphyrogenitus De Administrando Imperio*. Center for Byzantine Studies Harvard University.

Osmanlı Devlet Arşivi, devletarsivleri.gov.tr, Hicri 14.10.1018 (Görülme Tarihi: 15/08/2019).

Owen, T. (1806). *Geoponica, Agricultural Pursuits*. Playhouse-Yard, Blackfriars.

Özbek, Y. ve Arslan, C.(2008). *Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri*. Cilt I. Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayını.

Strabon. (2012). *Geographika*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Straub, R. Yamaç, A. ve Yazlık, B. (2019). "Die Untergrund-Christen - Isbidin Kaya Kilisesi, eine stark gefahrdete Hohlenkirche in Kappadokien ". *Mitteilungen des Verbandes der Deutschen Höhlen- und Karstforscher e.V. 65(1+2):*25-29.

Yiğitpaşa, D., "Urartu Ölü Gömme Gelenekleri ve Ölümle İlgili Ritüeller", Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, XXV, 2010, 177-202.

Yiğitpaşa, D., "Van/Altıntepe Urartu Nekropolü Sunu Kapları", Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, XXVI, 2011, 111-153.

Zgusta, L. (1984). *Kleinasiatische Ortsnamen*. Carl Winter – Universitatsverlag.

Kayseri Yer Altı Yapıları Envanteri, İkinci Ara Rapor (2015). Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayını.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
СПЕЛЕОЛОГИЯ И СПЕЛЕСТОЛОГИЯ **№ 1 / 2022**
SPELEOLOGY AND SPELESTOLOGY ISSN 2713-0290
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL

Главный редактор: А.А. Гунько, gunko.a@mail.ru
Ответственный секретарь: Ю.А. Долотов, dolotov@yandex.ru

Редакционная коллегия:
Ш.Р. Абдуллин (Владивосток, РФ), Г.Н. Амеличев (Симферополь, РФ), В.Ю. Байбиков (Москва, РФ), Н.А. Бахтадзе (Тбилиси, Грузия), Р. Биксио (Генуя, Италия), С.И. Болысов (Москва, РФ), А.М. Гайфутдинов (Наб. Челны, РФ), Т.В. Гайфутдинова (Наб. Челны, РФ), Д.И. Гаршин (Ступино, Моск. обл., РФ), И.В. Головачев (Астрахань, РФ), О.Г. Гунько (Воронеж, РФ), А.С. Гусев (Москва, РФ), Ю.В. Дублянский (Инсбрук, Австрия), В.С. Житенев (Москва, РФ), Б. Зиссу (Иерусалим, Израиль), Л.В. Киракосян (Ереван, Армения), А.М. Клементьев (Иркутск, РФ), А.Г. Коваль (Санкт-Петербург, РФ), С.К. Кондратьева (Воронеж, РФ), П.А. Косинцев (Екатеринбург, РФ), А.А. Лукашов (Москва, РФ), Б.Р. Мавлюдов (Москва, РФ), В.А. Неходцев (Москва, РФ), Д.М. Палатов (Москва, РФ), М. Паризе (Бари, Италия), Ю.В. Полева (Волгоград, РФ), С.С. Потапов (Миасс, Челяб. обл., РФ), В.В. Степкин (Павловск, Воронеж. обл., РФ), М.П. Тиунов (Владивосток, РФ), И.С. Турбанов (Борок, Ярослав. обл., РФ), А.Г. Филиппов (Эйрдри, Альберта, Канада), Е.А. Цурихин (Екатеринбург, РФ), О.Я. Червяцова (Иргизлы, Башкортостан, РФ), Е.С. Чертопруд (Москва, РФ), Е.В. Шаврина (Пинега, Архангел. обл., РФ), С.М. Шагинян (Ереван, Армения), А.Л. Шелепин (Москва, РФ)
Вёрстка: А.В. Некратова

Editor-in-Chief: A.A. Gunko, gunko.a@mail.ru
Executive Secretary: Yu.A. Dolotov, dolotov@yandex.ru

Editorial Board:
Sh.R. Abdullin (Vladivostok, Russia), G.N. Amelichev (Simferopol, Russia), V.Yu. Baibikov (Moscow, Russia), N.A. Bakhtadze (Tbilisi, Georgia), R. Bixio (Genova, Italy), S.I. Bolysov (Moscow, Russia), A.M. Gaifutdinov (Nab. Chelny, Russia), T.V. Gaifutdinova (Nab. Chelny, Russia), D.I. Garshin (Stupino, Moscow region, Russia), I.V. Golovachev (Astrakhan, Russia), O.G. Gunko (Voronezh, Russia), A.S. Gusev (Moscow, Russia), Yu.V. Dublyansky (Innsbruck, Austria), V.S. Zhitenev (Moscow, Russia), B. Zissu (Jerusalem, Israel), L.V. Kirakosyan (Yerevan, Armenia), A.M. Klementiev (Irkutsk, Russia), A.G. Koval (Saint Petersburg, Russia), S.K. Kondratyeva (Voronezh, Russia), P.A. Kosincev (Ekaterinburg, Russia), A.A. Lukashov (Moscow, Russia), B.R. Mavlyudov (Moscow, Russia), V.A. Nekhodtsev (Moscow, Russia), D.M. Palatov (Moscow, Russia), M. Parise (Bari, Italy), Yu.V. Poleva (Volgograd, Russia), S.S. Potapov (Miass, Chelyabinsk region, Russia), V.V. Stepkin (Pavlovsk, Voronezh region, Russia), M.P. Tiunov (Vladivostok, Russia), I.S. Turbanov (Borok, Yaroslavl region, Russia), A.G. Filippov (Airdrie, Alberta, Canada), E.A. Tsurikhin (Ekaterinburg, Russia), O.Ya. Chervyatsova (Irgizli, Bashkortostan, Russia), E.S. Chertoprud (Moscow, Russia), E.V. Shavrina (Pinega, Arhangelsk region, Russia), S.M. Shaginyan (Yerevan, Armenia), A.L. Shelepin (Moscow, Russia)
Design: A.V. Nekratova

Издаётся с 2021 г. Периодичность: 3 раза в год.
На обложке: масляные лампы из пещеры Теомим, Израиль (фото Б. Зиссу)
Учредитель и издатель: ФГБОУ ВО «Набережночелнинский государственный педагогический университет»
Адрес редакции: 423806, Республика Татарстан, г. Набережные Челны, ул. им. Низаметдинова Р.М., 28
Отпечатано в типографии: ООО ИПЦ «Научная книга», 394026, Воронеж, Московский пр-т, 11/5, тел.: +7(473)220-57-15

Publisher, founders: Federal State Budgetary Educational Institution of Higher Education «Naberezhnye Chelny State Pedagogical University»
Editorial office: 423806, Russian Federation, Tatarstan Republic, Naberezhnye Chelny, Nizametdinov st., 28
Printed at the printing-office of OOO Publishing and printing center "Nauchnaya kniga", 394026, Voronezh, Moskovsky prospect, 11/5, tel .: +7 (473) 220-57-15

© ФГБОУ ВО «Набережночелнинский государственный педагогический университет», 2022

УДК 904:726.[821+832](560.432) | Научная статья

КОЛУМБАРНЫЕ ГРОБНИЦЫ КОРАМАЗСКОЙ ДОЛИНЫ

Б. Язлик
Университет Хаджи Бекташа Вели, Каппадокия, Невшехир, Турция, bilginyazlik@nevsehir.edu.tr

Город Кайсери, расположенный в предгорьях вулканической группы Эрджияс — один из важнейших городов центральной части Анатолии. Со времён хеттского поселения Канеш и до наших дней в Кайсери пересекаются важные торговые пути. Таким образом, уже в период римского владычества Кайсери стал одним из главных центров региона. Монументальные погребальные комплексы, руины стен и храмов, сохранившиеся до наших дней, дают нам возможность оценить размах и масштабы реконструкции города, проводимой при римлянах. Кремация — важнейшая традиция погребения, привнесённая из Рима. В течение некоторого времени она была широко распространена и привела к сооружению крупных погребальных комплексов, известных как колумбарии. Колумбарии являются местами массового захоронения определённого класса людей.

Корамазская долина (также известная под местным названием Акбин) имеет длину около 12 км и заложена по разлому, образовавшемуся в результате землетрясения. Она расположена приблизительно в 20 км к северо-востоку от центра Кайсери. В Корамазской долине находится множество скальных сооружений: захоронений, христианских церквей, и даже до сих пор действующих пещерных поселений. В рамках данного исследования авторы осмотрели 21 колумбарий и три голубятни, расположенные в Корамазской долине. В первой части статьи приводится история города Кайсери вместе с описанием Корамазской долины. Далее описываются древнеримские методы погребения, особое внимание уделяется практике кремации и сооружению колумбариев. Авторы отдельно указывают на то, что колумбарии можно легко спутать с голубятнями. Это усугубляется и тем, что практически все колумбарии были позже перестроены в голубятни. В заключительной части статьи колумбарии Корамазской долины описываются подробно, особое внимание уделяется их характерным отличиям от сооружений, изначально выработанных как голубятни.

Ключевые слова: *колумбарий, гробница, голубятня, Корамазская долина*

UDC 904:726.[821+832](560.432) | Original Article

COLUMBARIUM TOMBS OF THE KORAMAZ VALLEY

B. Yazlik
Nevsehir Haci Bektas Veli University, Cappadocia, Nevsehir, Turkey

Kayseri, established on the foothills of Mount Erciyes, is an important city located in the area that can be regarded as the central point of Anatolia. From the time of Kanesh's settlement until today, Kayseri has always been the crossroads of important trade routes.

By the times of the Roman period Kayseri had become one of the most important centers of the region. Monumental tombs, wall ruins, and temple ruins, which have survived till the present day, show the scale of the reconstruction activity that was carried out in Kayseri by Rome. Cremation was an important burial tradition that came from Rome. For some period, this tradition became widespread with the use of mass graves known as columbarium tombs. Columbarium tombs were collective burial areas, which served to particular classes of people.

The Koramaz Valley is an earthquake fracture formation with its length of approximately 12 km. It is located in about twenty kilometers northeast of Kayseri city center and contains many rock-carved structures: tombs, Christian churches and still inhabited villages. Within the scope of this study, we have examined 21 columbarium tombs and 3 dovecotes located in the Koramaz Valley. In the first chapter, the general history of Kayseri is illustrated and then the Koramaz Valley is described. Thereafter, burial methods of the Roman period are examined, especially practices of cremation and columbarium tombs constructing are discussed. We point out that dovecotes are often confused with columbarium tombs. The fact that almost all of the columbarium tombs were later transformed into dovecotes is a decise factor in this misunderstanding. Therefore, in the conclusive part, the Koramaz Valley columbarium tombs, which are the subject of this study, are examined in detail, and their differences with the dovecotes are clearly highlighted.

Keywords: *columbarium, columbarium tombs, dovecote, cremation, the Koramaz*

The history of Kayseri

One of the first known settlements in Kayseri is Kultepe. Based on its excavations, it has already existed by the early periods of the Old Bronze Age [15]. Kultepe settlement is an important excavation site today and is located in 3 km to the west of the Koramaz Valley, which is the subject of this study. Following Kanesh, the sovereignty

© Yazlik B., 2022

of Hittite, Phrygian, Persian, Cappadocia Kingdom, Roman, Byzantine, Danishmend, Mongolian, Seljuk, Ottoman, and Turkish Republic held on in the mentioned order [7]. Kayseri is a big and important city which had a population of 400 thousand before the Roman Empire. It became a city of Rome in AD 17 and the sovereignty of Rome continued until 395. After the Roman Empire divided into two parts, Kayseri went under the rule of Byzantine (East Roman Empire). Especially due to the existence of Mount Erciyes, Kayseri has used to be an important city for Rome. The current name of Kayseri was derived from Caesarea (the pronunciation in Turkish: Kaisaria) referring to Julius Caesar, who was the famous Roman emperor. Today in Kayseri, can be found remains of tumulus tombs, fountains, temples, and castle walls dated by the Roman period. In the last period of Rome, which had pagan

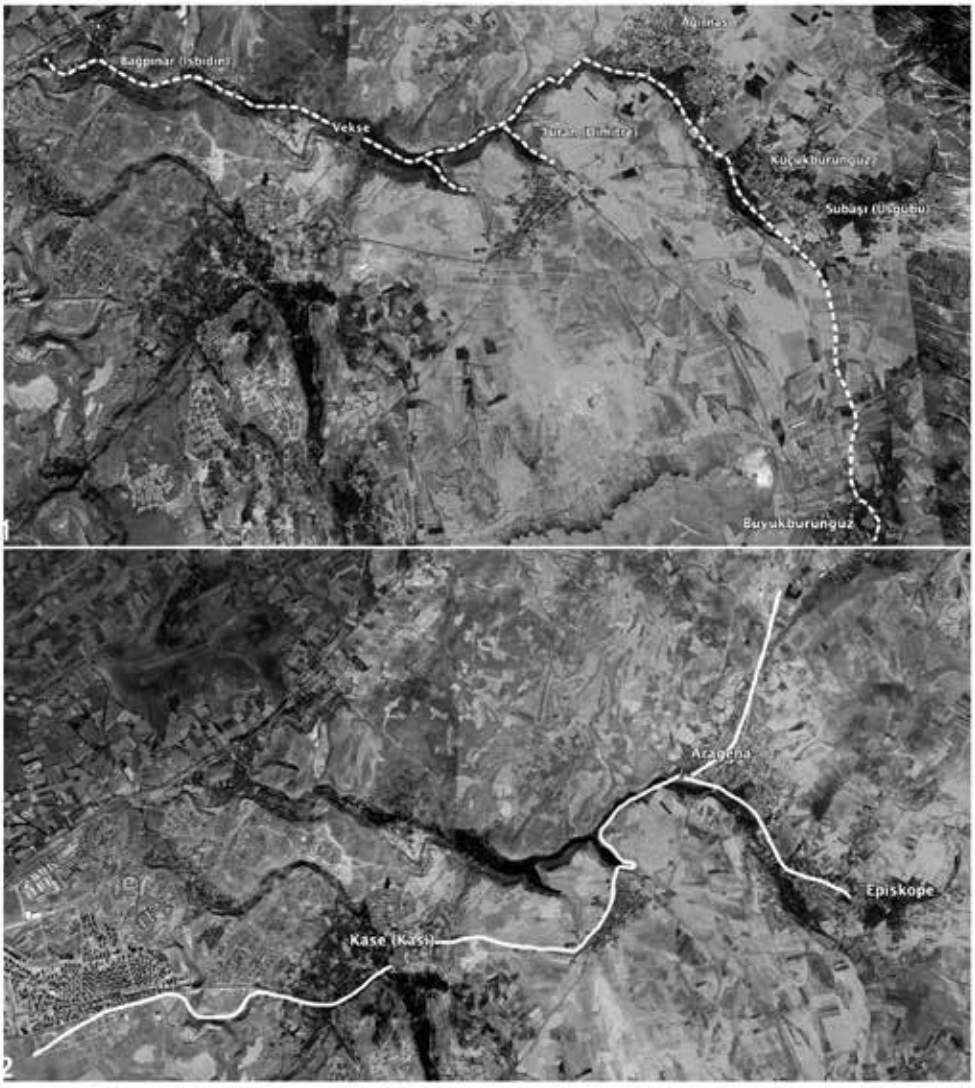

Fig. 1. 1 – The Koramaz Valley and its settlements; 2 – the estimated route of the Byzantine road passing through the Koramaz Valley and the names of old places (based on the Google Earth map)

Рис. 1. 1 – Корамазская долина и поселения, находящиеся в ней; 2 – приблизительная трасса византийской дороги, проходившей по Корамазской долине, и названия местностей византийского времени (на основе спутникового снимка Google Earth)

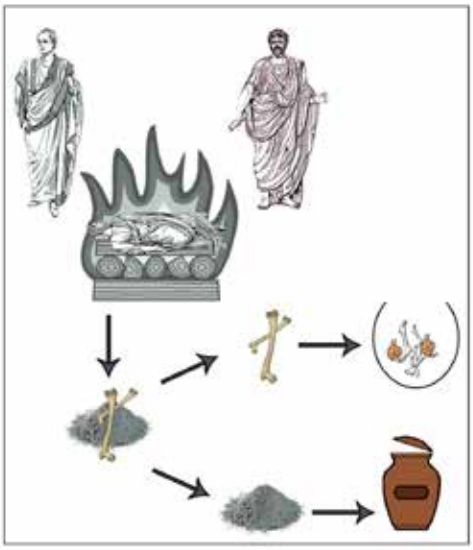

Fig. 2. A schematic illustration of cremation process

Рис. 2. Схема процесса кремации

beliefs, Christianity movements were formed, and Kayseri was also affected by these movements. At the time of the Roman Empire division, Kayseri became an important center for Christianity. It is also known that the two Fathers of the Church Basil and Gregorius lived in Kayseri in those times [8]. In the Roman period, many temples such as Zeus Poliouchos Temple, Apollon Patras Temple, Tyche Temple, Serapis Temple and Argios Temple were built in Kayseri [7]. Today, some of the remains which are thought to belong to these Roman temples can be seen in the Koramaz Valley.

The Koramaz valley

The Koramaz Valley is an earthquake fracture formation that has a length of approximately 12 km and is located within the borders of Melikgazi district of Kayseri. The name of Koramaz appears for the first time in documents in the Ottoman State Archives [17]. It is known that the name of Koramaz belonged to a township which was one of the lower management units of this period. It is also known that Koramaz township is connected to the Kayseri sanjak and has its karyes (villages) which are connected to itself. The mountain with a height of 1,900 meters in the east of the Koramaz Valley is also called Mt. Koramaz. Today in the Koramaz Valley, from the east to the west, there are Büyük Bürüngüz (Ulu Bürüngüz), Subaşı (Üsgübü), Küçük Bürüngüz (Kiçi Bürüngüz), Ağırnas, Turan (Dimitre), Vekse, Bağpınar (Isbıdın) villages and life goes on there. The Koramaz Valley catches the attention not only with its historical richness but also with its natural wealth. The natural walking

Fig. 3. The East Wall of Livia Columbarium Tomb

Рис. 3. Восточная стена колумбария, Ливия

tracks of the valley [6] have become rather popular recently. The Koramaz Vally main line and inhabited settlements are shown in fig. 1/1.

In his visit to Kayseri, Strabon mentioned the city with the names of Eusebia and Mazaka, described the plain where the modern Kayseri city center is located as a bog and explained that the people lived in areas that were higher than the plain [20]. From this point of view, it can be supposed that there was a settlement in the Koramaz Valley in that period situated in 300 meters higher than the city center. Considering the Kultepe Mound, which was located in the west of the Koramaz Valley, it can be thought that the valley has been inhabited continuously for thousands of years.

It is also known that the valley was an important center in Byzantine period and some of the roads, connecting the city with the East, passed here. One of the important Byzantine roads of the period passed through Gesi region in parallel with the Sivas road. Gesi[1], called "Kase" in Byzantine Period, and according to some sources [16] "Kasi"

[1] Kase (Gesi) is a settlement located between Pınarbaşı (Ariaratheia) and Kayseri (Kaisareia). In his book, Hild claims that this place is today a settlement known as Gesi, which is located in 13 km north-east of Kayseri, containing various ancient ruins. If this claim is true, today, the ancient name continues to live as a local name. The distance between Pınarbaşı and Gesi is too big to be managed by a bishop, to strengthen his claim, Hild claims that the bishop of Pınarbaşı settled in Gesi for security reasons [24].

too. Gesi (Kase) belonged to the Cappadocia Military District (Theme) during the VI. Leon period (886–912); then it was included to the Charsianon Military District (Theme) and joined the new Military District called Charsianon with Kayseri. In the early 20th century, the region was called "Nea Kassiane" by the Greeks, who settled in the region, but today the region is called Gesi. For a short period, the Gesi garrison hosted the Pinarbasi Bishop because of the security weakness in its region.

The mentioned Byzantine road continued in the north-east direction after Gesi and after 6 km reached the ancient episcopal city of Aragena. Today, Aragena is known as Ağırnas. Mandae is the name of the monastery in Usgubu, which is also a village today (situated in 2 km south of Ağırnas). The bishop of Agirnas lived in this monastery. The name of the village, which is Usgubu (Subasi) today, was derived from firstly "Episkope" then "Skupi" [10]. The Forty Martyrs Church, which is bound up with the Mandae Monastery, was in the Usgubu. According to the rumors, this church was completely destroyed and the stones of the church were used for constructing a school. The ruins of the church are on a hill to the north of the modern village. After Ağırnas, in the North-East direction, the road headed towards Bünyan known as Sarmısaklı in the past [11]. It is clearly seen that the Koramaz Valley was important because it housed the road route during the Byzantine period. The estimated route of the Byzantine road (and also the probable previous Roman road) which passed through the Koramaz valley is shown in fig. 1/2.

While looking at frescos, niches, and the way how they were made, it is found ot that there are a total of 40 rock-carved churches dated by the Byzantine period identified so far. One of them is the most important church, because its frescoes are the best preserved ones and it has survived until today. This church was presented as Isbıdın Rock-Carved Church by N. Karakaya. The church is supposed to be built between the 11th and 13th centuries [13,

Fig. 4. Columbarium Tombs of The Koramaz Valley (from Google Earth)

Рис. 4. Колумбарии Корамазской долины (по данным Google Earth)

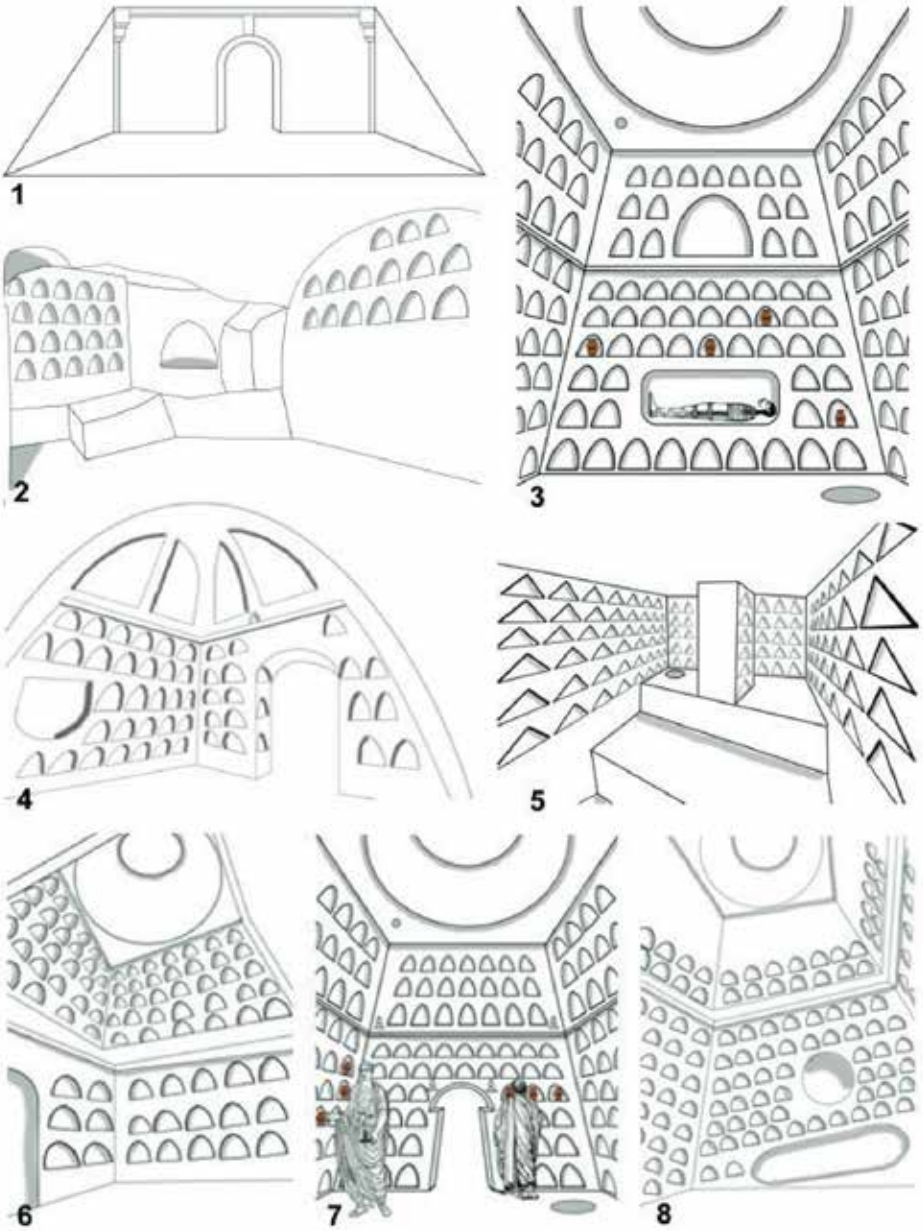

Fig. 5. 1 – An entrance door of a columbarium tomb of the the Koramaz Valley; 2 – the interior of a columbarium tomb room with a broken door; 3 – an example of a combination of niches for cinerary urns with larger niches for inhumation or mummification; 4 – half ellipse-shaped niches inside a columbarium tomb room; 5 – a columbarium tomb with triangle niches; 6 – a drawing of a columbarium tomb from the Koramaz Valley; 7 – a columbarium with a feeding hole on the ceiling and the mouth of the storage on the floor; 8 – a columbarium tomb with niches of different shape and function

Рис. 5. 1 – Портал входа в колумбарий Корамазской долины; 2 – внутреннее пространство колумбария «Комната со сломанной дверью»; 3 – пример сочетания ниш для установки урн с крупными нишами, предназначенными для размещения тел или мумий; 4 – полуэллиптические ниши в помещении колумбария; 5 – колумбарий с треугольными нишами; 6 – изображение колумбария Корамазской долины; 7 – колумбарий с жертвенным отверстием в потолке и устьем кладовой ямы в полу; 8 – колумбарий с нишами различной конфигурации и функционала

21]. In addition to this church, a rock-carved monastery in Subaşı (Üsgübü) village also draws attention [14]. In addition to the rock-carved churches, there are two large churches that have survived until today. These are Vekse Greek Church and Ağırnas Church built in 1857.

Rock-carved tombs in the Koramaz Valley also known as the Akbin Valley wich is its local name, columbarium tombs and rock-carved tombs for inhumation are located on the plateau at the top of the valley (fig. 2); all of these show that the valley was used as a cemetery during the Byzantine period since the Roman period. When the Koramaz valley monumental designed tomb doors (fig. 5/1, 10/3, 10/4, 10/5), were examined carefully, compared to the similar structures it was easily found out that the structures contained the Roman period architecture. If one place the valley to the center of a circle with a radius of 5 km, it would cover ancient settlements, known as Kültepe, Höngel, Aydos, Kazlar, Andon, abandoned today and containing only superficial remains. It can be claimed that these ancient settlements harbored active life during the Roman or earlier periods. Considering the tradition of building cemeteries just outside the settlements in the Roman period to avoid diseases, it can be thought that the Koramaz Valley was the common cemetery of all these ancient settlements. Tumbrel roads and tracks of roads (fig. 10/1) in and around the Valley, confirm this claim. In addition to all of these, at least 14 tumuluscan be easily observed within a 5 km radius from the plateau, which is located at the top of the valley.

The Roman period funeral — burial traditions, cremation — burial traditions and columbarium tombs

In the Roman period, it was believed that life continues after death, so one's death was celebrated just like one's birth. In Rome, funeral ceremonies included very important rituals. From this point of view, Rome had very conservative traditions. In Rome, funeral and even burial places depended on the person's social status. Mass burial became a tradition for non-elite people due to economic reasons. Although the burial procedures changed from period to period, it is known that the methods of inhumation (burying under ground), cremation (burning with fire), abandonment to nature and mummification are used as a burial tradition [4]. In the early periods of Rome, inhumation and cremation seem to be used together. The twelve tablet laws of Rome forbade the burial of the dead in the city. The main reason for this was to prevent the citizens from epidemic diseases that could be caused by the decomposition of dead bodies. That is why the cemeteries were organized outside the city in Rome [4]. In Rome, the cremation burial technique was a tradition[2], which was started in the 4th century BC and was abandoned in the 3rd century AD. According to the cremation burial tradition, the deceased was put on a rectangular pile of wood with a ceremony and was burned together with his/her jewelry. The entire body could not be burn completely, so bones weighing about 2.5–4 kgs always remained. The ashes were collected and placed into pots called urns. The cremation burial tradition scheme is shown in fig. 2.

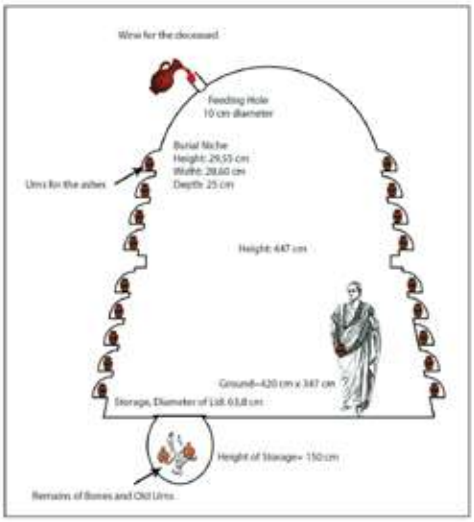

Fig. 6. A schematic section of a combarium tomb in the Koramaz Valley

Рис. 6. Схематичное сечение типичного колумбария Корамазской долины

The urns could be in the form of jars, with or without lids, they could be made of glass, metal or marble. On the top of some urns, there was a place to write the identity of deceased [1, 22, 23]. The urn full of ash was placed in the burial chamber or in the burial niche in the columbarium tomb (fig. 7) or was buried optionally, and the non-burned bones were kept in silos in the burial chamber. Mummification means honoring the body and is a relatively costly burial technique. For this reason, it was not applied among the folk except wealthy people [4].

The preservation of the urns, full of ashes of the cremated ones, was an important issue due to the respect that was payed to the dead. Digging a grave and burying every urn under the ground as in inhumation seems a very expensive method. Considering that the population had increased, and the cemetery areas started to fill up, the Romans began to search for solutions how to bury collec-

[2] Cremation was also used in the Iron Age [22, 23].

tively. In Rome, as a result of the urbanization level increasing, traditional cemeteries were overcrowded. In large cities, where large numbers of funerals and burials were carried out, it was normal for more than one person to be buried in a single coffin and to bury the coffins in stacks [2].

During the Augustan period, because of increasing burial costs and the shortage of cemeteries, the Roman society started to use the method of preserving urns in multiple niches carved in walls of underground chambers or in rocks. The structures, which were specially built for this purpose, are called columbarium tombs. This new tradition has been adopted by the community and modern organizations that manage funeral expenses. The functions such as funeral insurance have been developed, where the deceased can be buried alone in a grave with a beautiful ceremony [2].

Columbarium tombs

The word "columba" means "a pigeon" in Latin. Columbaria were used as dovecotes in the Roman period. The word "columbarium" actually means the name given to each niche in the columbarium tomb [9]. The reason why the Romans called these monumental mass graves so is that the structures essentially resemble dovecotes. Even today, it is a very difficult and technical issue to distinguish between dovecotes and columbarium tombs. The fact that columbaria were used as dovecotes for many years and their first function was forgotten by the folk conducted toward the columbaria to be destroyed relatively less by treasure hunters. To not confuse the columbariums and the structures where pigeons are feeding, the columbarium tomb expression is used [2]. Not just unique visually, columbarium tombs are the first known organized mass graves in Rome, where mass burial services are provided to biological families and the households of the same house [2].

Columbarium tombs are unique structures that emerged as a result of the need to honor the deceased, and they also give clues about the social situation of the section they are addressing. Columbarium tombs have survived until today in a very worn state because of the grave niches that are engraved on their walls. Nevertheless, thanks to these niches, they can be easily distinguished from other burial structures. In the written sources of the Roman period, the word columbarium is actually used in the meaning of a sheltered niche in gigantic dovecotes. The tomb sign registries from the Roman and Ostia periods are the evidence of these structures usage as grave monuments. In these registries, it can be seen which niches be-

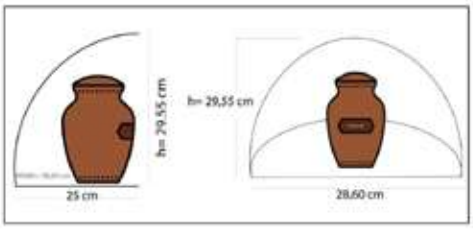

Fig. 7. A niche of a columbarium with an urn

Рис. 7. Ниша колумбария с урной

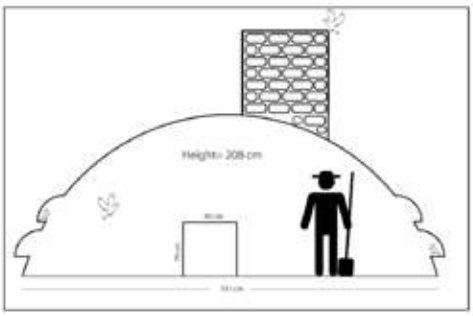

Fig. 8. A typical dovecote

Рис. 8. Типичная голубятня

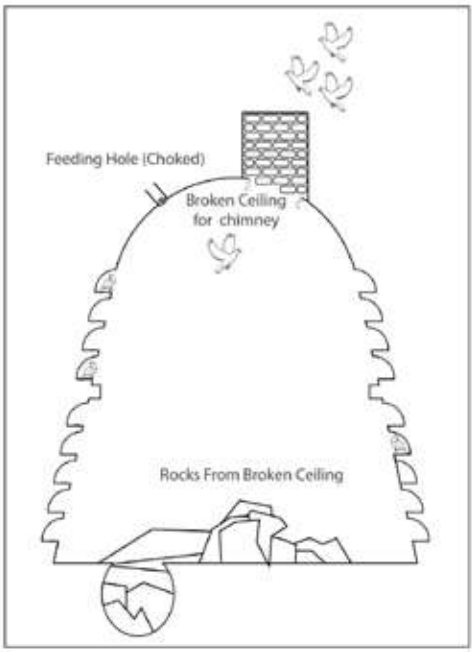

Fig. 9. An example of a columbarium tomb converted into a dovecote

Рис. 9. Пример колумбария, реконструированного в голубятню

Fig. 10. 1 – The traces engraved in the road by wagons wheels, often visible in the valley; 2 – the rock-carved tombs near the columbarium tombs; 3 – the roman period mausoleum entrance door; 4 – the entrance door to the roman mausoleum (transformed into a church later); 5 – a typical entrance door of a columbarium tomb in the Koramaz Valley; 6 – the general view of the Koramaz Valley columbarium tombs

Рис. 10. 1 – Колеи, проточенные в полотне дороги тележными колёсами, часто наблюдаемые в долине; 2 – скальные погребения, расположенные недалеко от колумбариев; 3 – входной портал римского мавзолея; 4 – входной портал римского мавзолея (позже перестроенного в церковь); 5 – типичный вход в колумбарий Корамазской долины; 6 – общий вид на колумбарии Корамазской долины

longed to who. In columbarium tombs, not only ashes but also bone pieces remained from the cremated body were stored in ground storages (silos). The ashes were kept in special clay pots, in the tomb niches carved in the inner wall [2]. In fig. 3 below, a Roman period large and important columbarium tomb is shown.

It is known that each burial niche contained two ashes storage containers (urns), which were usually made of terracotta and sealed. The number of niches can give an idea of the death and burial capacity of the non-elite community that inhabited the region. The grave niches on columbarium tomb walls were carved in rows ranging from one to ten. These niches could be in the shape of a triangle in some examples (fig. 5/5).

Thanks to the isolated structures of the columbarium tombs, they have both intimate and collective death remember area properties. It is also known that on these special days, wine was poured into the burial area through a special tunnel (feeding groove) (fig. 6) [2].

The columbarium tombs came out of use along with the cremation tradition, which was ended with the increase of Christianity in the last period of Rome. Some of the columbarium tombs were adapted to be used for inhumation. For this purpose, large burial areas were dug in the floors and walls of the columbarium tombs or the niches were enlarged and combined (fig. 5/8), and they started to accommodate the bodies [2].

The Koramaz valley columbarium tombs

In this study, rock structures that were carved by human hands, which are thought to be 21 columbarium tombs, are mostly placed in Ağırnas neighbourhood / the Akbin Valley in the Koramaz Valley, were investigated. It is seen that 18 of these structures were built adjacent in a single

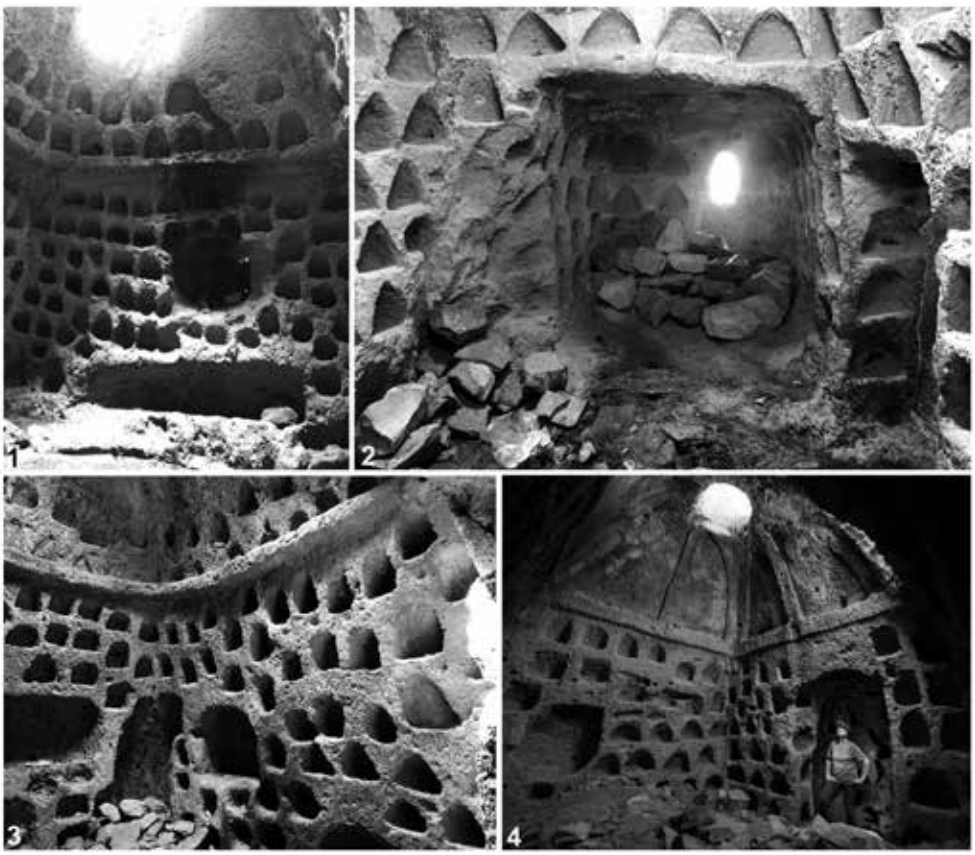

Fig. 11. 1 – Inside the C1 Columbarium Tomb; 2 – Inside the C2 Columbarium Tomb; 3 – Inside the C4 Columbarium Tomb; 4 – Inside of C12 Columbarium Tomb (photo by Reiner Straub)

Рис. 11. 1 – Внутри колумбария С1; 2 – внутри колумбария С2; 3 – внутри колумбария С4; 4 – внутри колумбария С12 (фото Р. Страуба)

area. However, 3 columbarium tombs in different locations scattered throughout the valley were also examined in this study. This situation shows that possible new columbarium tombs can be also discovered. In fig. 4/1, their distribution in the Koramaz Valley is shown. It is seen that the C5, C6 and C7 columbarium tombs are located far from the remaining 18 columbarium tombs. It is thought that new columbarium tombs can be found after detailed research around these already identified columbarium tombs.

18 columbarium tombs located out of fig. 4/1 borders are shown in fig. 4/2.

The first determination relative to the columbarium tombs in the Koramaz Valley was made by Eric Gilli. Unfortnatelly Gilli's study is just a predetermination and contains only general statements [9]. When rock-carved structures in the Koramaz Valley are examined as a whole, it is seen that they have constantly changed function over time. For example, sometimes a structure that was built as a rock-cut tomb in the Roman period turned into a church later (fig. 10/4) or a structure which was used as a columbarium tomb, after losing its function, was reconstructed into a dovecote. In another scenario, the columbarium tomb could be turned into a Şırahane (a grape mashing device). In the literature, there are studies where the structures of the region are considered as dovecotes [14].

Although firstly the columbarium tombs acted as mass burial areas, over time, with the abandoning of the cremation tradition by the Christianity movements in Rome, the structures became non-functional. People continued to use these structures as dovecotes with flues that they opened on their ceilings and with various modifications.

It is seen that burial chests were carved for inhumation on the floor of some of the columbarium tombs. Common door architecture was used in the extant examples in the Koramaz Valley. In many cases entrance parts of the tombs were destroyed due to road works and natural erosion (fig. 10/6). Next to the entrance of a columbarium tomb a rectangular room is usually situated (fig. 5/2). While the function of this room is unknown, it is thought that it can be the ceremony room of the tomb. The actual room of the columbarium is reached through another door of this first room. It can be claimed that this architectural understanding is common for all columbarium tombs, because it is observed that the entrances, which can be entered directly without a reception room, actually have been destroyed. Also, all of the columbarium tombs in the valley were built in either dome shaped or rectangular plan architecture style. Similar architectural

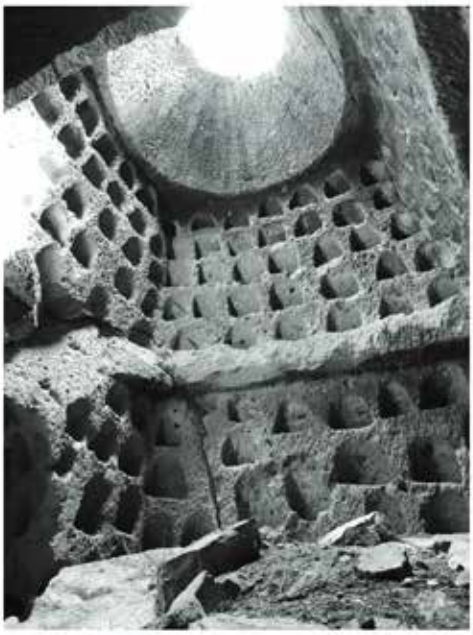

Fig. 12. Inside the C13 Columbarium Tomb

Рис. 12. Внутри колумбария С13

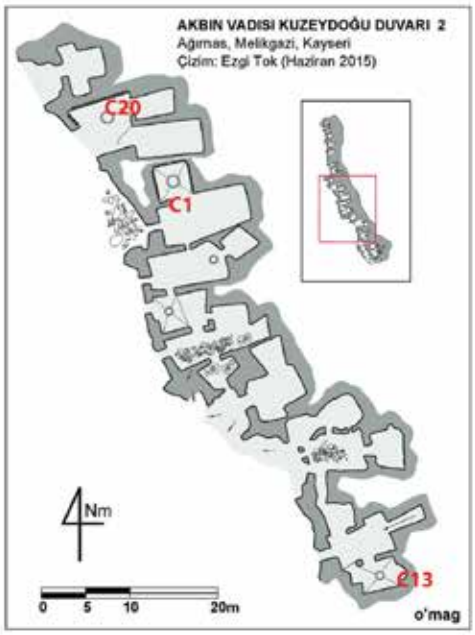

Fig. 13. A plan of the columbarium tombs C1-C13-C20 in the Koramaz (Akbin) Valley (surveyed by E. Tok)

Рис. 13. План колумбариев С1-С13-С20 в Корамазской долине (долине Акбин) (съёмка Э. Ток)

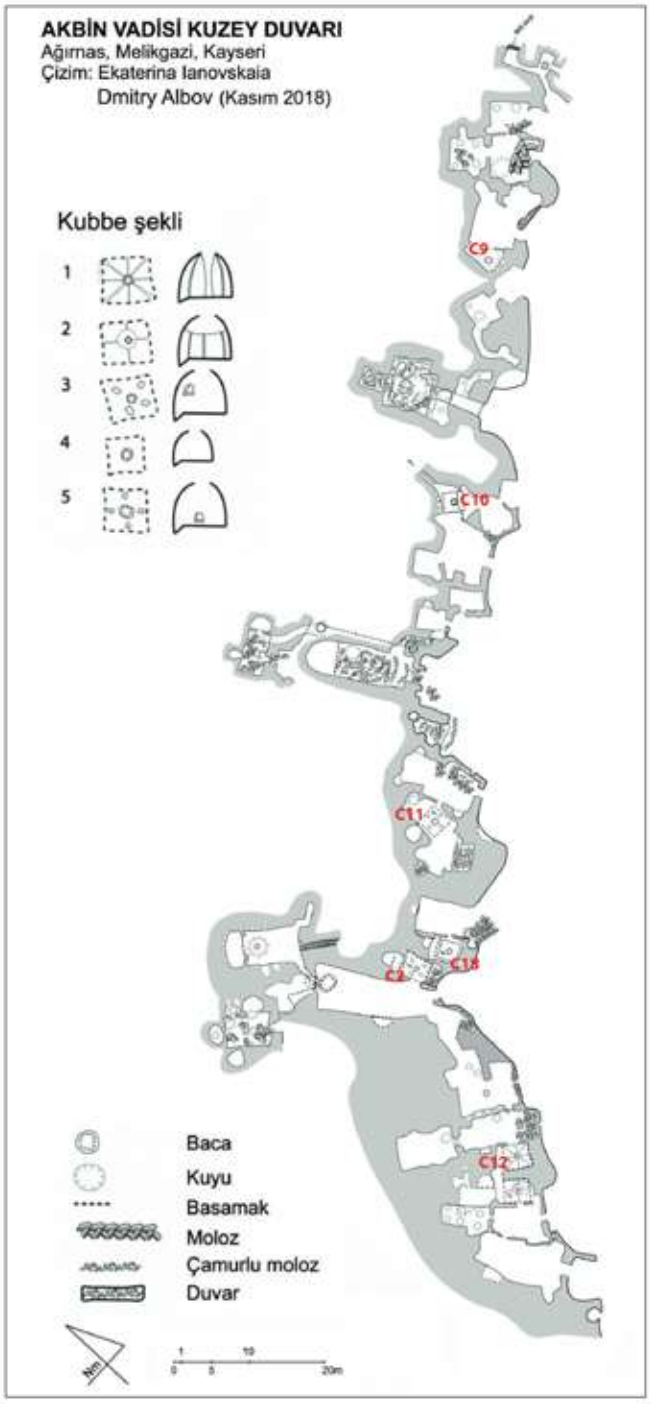

Fig. 14. A plan of the columbarium tombs C2-C9-C10-C11-C12-C18 in the Koramaz (Akbin) Valley (surveyed by E. Ianovskaia, D. Albov)

Рис. 14. План колумбариев C2-C9-C10-C11-C12-C18 в Корамазской долине (долине Акбин) (съёмка Е. Яновской, Д. Альбова)

understanding was determined in all of the columbarium tombs. Based on this, it can be claimed that all the columbarium tombs in the Koramaz Valley were built with a common architectural understanding. The common door architecture of some columbarium tombs, where the entrances remained until today is shown in fig. 5/1.

In some columbarium tombs, it is seen that niches were combined, and new large niches were created for inhumation or mummification. In fig. 5/3, there is an example that illustrates this situation.

It is seen that some columbarium tombs were used as churches or grape mashing devices later. With the poor workmanship, it can be understood that niches were added to some columbarium tombs later. Silos are observed in all columbarium tombs where floors are not covered with rubble. In some of them, the number of these silos reaches up to 6 (Columbarium C8). It is obvious that much more silos can be found on the ground with excavations and research. In the ceiling of most of the columbarium tombs in the Koramaz Valley, there are flight holes, obviously opened later. The stones used in dovecotes' flues were cut and brought from the quarries located on the plateau above the valley. But in some columbarium tombs, there is no flue. This situation shows that not all of the columbarium tombs were turned into dovecotes. When a columbarium tomb room is examined from the inside, it can be seen that it was built with incredibly careful workmanship worthy of a monumental structure. However, the fact that the flues are not even in the center of the ceiling and that they were opened by breaking it clearly confirms that these flues were opened later. The fig. 5/4 shows the niches

going up towards the ceiling, creating a very impressive style.

It is seen that the niches of the Koramaz Valley columbarium tombs were carved in the shape of a triangle or a half of an ellipse. Fig. 5/4 shows half ellipse-shaped niches and fig. 5/5 shows triangle-shaped ones.

In the Koramaz Valley columbarium tombs, there are also feeding holes. These thin and long flues, which have an average diameter of 10 cm, open directly into the room from the outside. It is known that, especially on memorial days, these holes were used by the relatives of the deceased to serve their favorite wine (fig. 6) [2]. It is seen that there are two of these holes (C2 columbarium) in some columbarium tombs.

Detailed measurement and identification information of the 21 columbarium tombs (fig. 13–16) examined in this study were recorded. However, considering the averages, the description of the columbarium tombs in the Koramaz Valley can be made as follows: the average floor measurements of a columbarium tomb room are 420×347 cm. The average height of the rooms is 447 cm. Each columbarium tomb room has about 144 niches. In every columbarium tombs, there are silos and feeding holes. The cover diameter of the silos on the ground is about 63,8 cm and their depth is about 150 cm. The entrance doors have a dimension of about 106×188 cm (height). The average width of the tomb niches is 28,60 cm and their height is 29,55 cm.

The differences between dovecotes and columbarium tombs

It is known that pigeon breeding has been performed in Kayseri for hundreds of years. With their highly productive fertilizer, pigeons have always been valuable for the farmers. A pigeon was a divine animal in both Rome and Byzantium. In the collection of twenty books, which are called Geoponica and were written in Byzantium in the 10th century, there is also a section called pigeon breeding. In this section, it is explained how the dovecotes should be built with an exemplary design, the door should be made small to prevent from wild animals, people should rarely enter it, and it is explained that water and drink tubs should be built for pigeons. It is also explained in this book that cicks are used in the treatment of some diseases [3]. Büyükmıhçı [12] observed in his study that the dovecotes, situated in Gesi region, were built by transforming structures that were previously used as churches or monasteries [12]. Also, Büyükmıhçı reports in his study that the dovecotes doors are too narrow for a person to enter and exit easily. It is known that Kayseri is an important niter production center [21]. The chemical substance called niter (Güherçile), which is obtained from pigeon fertilizer, was used in gunpowder production. Niter (Güherçile) was so important for the Ottoman Empire that the Niter Ministry was established. The fact that Kayseri already had a columbarium tomb inventory from the past and that they could be easily transformed into dovecotes provides Kayseri to gain an advantage in niter production.

For the reasons explained above, it is quite possible to confuse columbarium tombs with dovecotes. In the Koramaz Valley, there are also structures built as dovecotes originally. When these structures are compared with the columbarium tombs, the differences can be seen obviously. The entrance doors of the dovecotes are made very small to prevent from wild animals entering. Also, the ceiling heights of the dovecotes are lower compared to the columbarium tombs. In addition, the dovecote niches were not made carefully. However, columbarium tombs have flamboyant entrance doors, relatively high ceilings, and elaborately carved interiors and niches. But today, when examining any columbarium tomb, the structure can

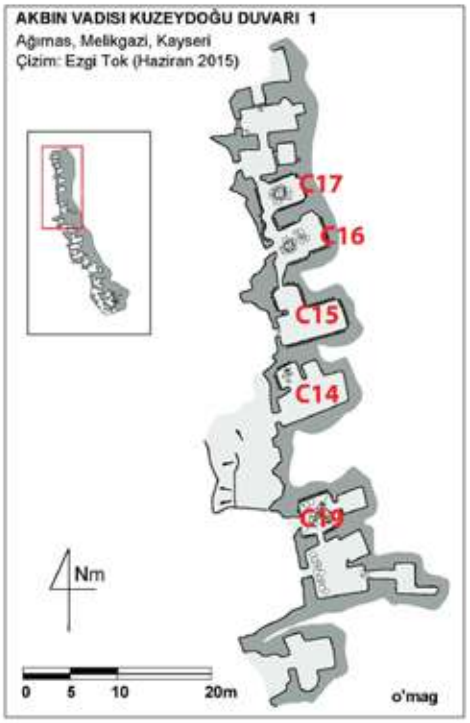

Fig. 15. A plan of the columbarium tombs C14-C15-C16-C17-C19 in the Koramaz (Akbin) Valley (surveyed by E. Tok)

Рис. 15. План колумбариев C14-C15-C16-C17-C19 в Корамазской (Акбин) долине (съемка Э. Ток)

easily be mistaken for a dovecote, because almost all of the columbarium tombs were used for breeding of pigeons: they have flues, which were opened later in ceilings by breaking the rock with poor workmanship, and also out of the center. The doors were narrowed by infilling with stones and became suitable for dovecotes.

Columbarium tomb niches were carved regularly compared to the niches of dovecotes. In addition, the interiors of columbarium tombs were clearly excavated with monumental architectural understanding. In dovecotes, naturally, high-cost labor is avoided, of course, as there was no need, so their interiors were designed poorly. On the ceilings and walls of some columbarium tombs, decorative niches are seen. It is seen that these niches start from the corners of the walls and run to the center of the ceiling: they are made with good workmanship.

Three sample structres in the Koramaz Valley originally constrcted as dovecotes, were also included to this study for comparison. These three dovecotes are located within the boundaries of Vekse and Küçük Büröngüz villages. The architecture of all these dovecotes is similar. The entrance doors of all dovecotes are very narrow, and their average size is 42,5×72,5 cm. If we pay attention, columbarium tomb doors are carved in dimensions for a person to easily enter, but through the dovecotes doors, a person can only enter crawling. The most important reason for this situation is the desire to keep wild animals away from the loft. It was measured that the average ceiling height of the dovecotes is 156 cm, but in columbarium tombs, the ceilings are 447 cm high. While there are about 50 perches in each pigeon loft, this number is 144 in columbarium tombs. The inside space of the dovecotes is carved with low-cost and poor workmanship, the perches and interior designs are rather sloppy naturally. In columbarium tombs, there are so many silos that are buried in the ground and not seen in dovecotes. Considering all these issues, the difference between a structure originally constrcted as a dovecote and a columbarium tomb, later transformed into a dovecote, can be clearly seen.

Conclusion

It is known that Kayseri has been inhabited continuously since the time of the Kanish people and was under Roman rule for a period. With its 12 km length and a history dating back to Rome, the Koramaz Valley, which is located 20 km northeast from the Kayseri city center, is one of the most important valleys of Turkey. Many rock-carved churches dated by the Byzantine period and rock-carved tombs dated by the Roman period located within this valley point to the historical depth and importance of the region. Thus, it is also known that the valley was located on important roads in the Byzantine period. In this study, a total of 21 columbarium tombs, which are located in the Koramaz Valley, were identified and technically investigated. Columbarium tombs are known to have been transformed into dovecotes in time and are often confused with them. In this study, the differences between dovecotes and columbarium tombs were also revealed in detail and 21 structures of the Koramaz Valley were measured in detail, recorded and presented with their peculiarities.

The 21 columbarium tombs examined in this study were measured and recorded. In the light of the average data obtained from the measurements made, the description of the columbarium tombs in the Koramaz Valley can be made as following: the average floor dimensions of a columbarium

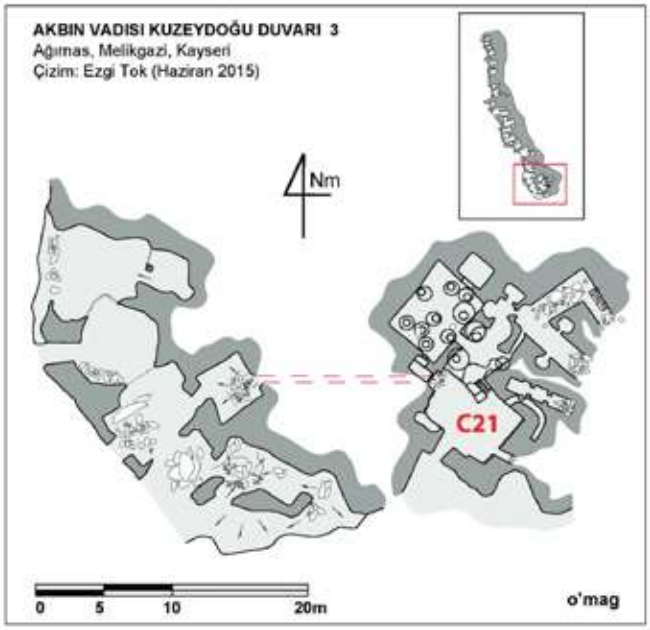

Fig. 16. A plan of the columbarium tombs C21 of the Koramaz (Akbin) Valley (surveyed by E. Tok)

Рис. 16. План колумбариев С21 в Корамазской (Акбин) долине (съёмка Э. Ток)

tomb room are 420×347 cm. The average height of the rooms is 447 cm. Each columbarium tomb room has about 144 niches. In every columbarium tomb, there are silos and feeding holes. The cover diameter of the silos on the ground is about 63,8 cm and their depth is about 150 cm. The entrance doors have a size of about 106 (width)×188 cm (height). The average width of the tomb niches is 28,60 cm and their height is 29,55 cm.

It was determined that the entrance doors of the three dovecotes, which were examined within the scope of the study, were about 42,5×72,5 cm. This entrance door is quite narrow compared to the doors of the columbarium tomb. The average ceiling height of the dovecotes is 156 cm. Compared to the columbarium tombs; this ceiling height is quite low. Although there are about 50 perches in each pigeonhole, there are about 144 tomb niches in columbarium tombs.

In the region, detailed and advanced research and archaeological excavations, which will be carried out by the experts, can provide clearer information about the past of the columbarium tombs that mentioned in this study. The claims proposed in this study can be confirmed with archaeological materials such as pieces of urns, ash remains that will be found in the columbarium tombs. Thus, it will be possible to make exact dating. With further research, it is estimated that columbarium tombs can be found both in different parts of the Koramaz Valley as well as in different valleys in the vicinity of Kayseri.

Acknowledgments

I would like to thank Prof. Dr. Osman ÖZSOY, who was always with me while carrying out this study, who motivated me, read the texts, examined the images and guided me; Dorian Borbonus for reviewing the photos that I took and the ones that I put forward during the study; Eric Gilli who inspired the work; Ali Yamaç for his guidance on mapping, measurement and analysis; Reiner Straub, whose several photos I used; Hüseyin Cömert, the author of the Koramaz Valley book (2018) and the guide of this study; the local guides Ahmet Bektaş, Hacı Kaya and Mehmet Bilim; Harun Karakoç, who supported me in the measurements; Tamara Tanbay, who inspired me in the drawings; and most importantly, I would like to thank my whole family, especially my wife Egemen Yazlık, who allowed me to transfer the time, that I have to spare for them, to this work.

References

1. Akkurnaz F. The Pots and Pans of The Ancient Greek and Roman and Their Functions, Postgraduate Thesis, Adnan Menderes University. 2016.

2. Borbonus D. Columbarium Tombs and Collective Identity in Augustan Rome. Cambridge University Press. 2014.

3. Büyükmıhçı G. The Dovecotes: An Authentic Agricultural Commercial Structure from 19th Century to Our Time. Erciyes University Journal of Social Sciences Institute. Issue 2006/2. P. 97–119.

4. Civelek A. Roman Funeral Ceremonies and Burial Traditions. Archeology and Art Magazine, 2007, Issue 124. P. 71–80.

5. Cömert H. The Koramaz Valley. Publication of Ağırnas Municipality. 2008.

6. Demirel E. Kayseri Walking Routes and Tourism Discovery Guide. Publication of Kayseri Governorship. 2014.

7. Erkiletlioğlu H. The History of Kayseri. Kayseri Governorship Provincial Directorate of Culture, 1993.

8. Erkiletlioğlu H. An Exile Emperor of Rome in Kayseri. Kayseri City Magazine. 04.2018. P. 27–31.

9. Gilli E. From Columbaria to Dovecotes: Two Thousand Years of Use of Cave Dwellings in Ağırnas (Kayseri, Turkey). Proceedings Of International Congress Of Speleology In Artificial Cavities – Cappadocia. Hypogea 2017. P. 446–453

10. Hild F. The Byzantine Road System In Cappadocia. Verlag Der Österreichischen Akademi Der Wissenschaften, 1977.

11. Honigmann E. The Eastern Frontier Of The Byzantine Empire. De L'Institut Oriental. 1935.

12. Hülagü M. Niter Production in the Ottoman Empire and Kayseri Niter Factory. Journal of the Institute of Social Sciences. 2001. Issue 11. P. 73–93.

13. Karakaya N. Kayseri Encyclopedia. Vol III. The Cultural Publications of Kayseri Metropolitan Municipality. 2013.

14. Karakaya N. Byzantine Civil- Agricultural Rock-Hewn Structures In The Subası Village Of Kucukburunguz, In The Vicinity Of Gesi And Ağırnas Valley In Kayseri. Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic. 2014. Issue 9/10. P. 335–358.

15. Kulakoğlu F. Anadolu'nun Önsözü Kültepe Kaniş-Karumu. Kayseri Metropolitan Municipality. 2010.

16. Moravcsik ve Jenkins, Constantine Porphyrogenitus De Administrando Imperio. Center for Byzantine Studies Harvard University. 1967.

17. Ottoman State Archives, Available: devletarsivleri.gov.tr, Hicri 14.10.1018 (Online, August 15, 2019).

18. Owen T. Geoponica, Agricultural Pursuits. Playhouse-Yard, Blackfriars. 1806.

19. Ozbek Y., Arslan C. Immovable Cultural Heritage Inventory. Vol I. The Publication of Kayseri Metropolitan Municipality. 2008.

20. Strabon, Geographika, Arcehology and Art Publications. 2012.

21. Straub R., Yamaç A., Yazlık B. Die Untergrund-Christen – Isbidin Kaya Kilisesi, eine stark gefahrdete Hohlenkirche in Kappadokien. Mitteilungen des Verbandes der Deutschen Höhlen- und Karstforschere. Vol. 65 (1+2). P. 25–29. 2019.

22. Yiğitpaşa D. Tradition Of Entobing And Rituals Related With Deathin Urartian. Atatürk University, Journal of the Institute of Fine Arts, 2010, XXV. P. 177–202.

23. Yiğitpaşa D. The Serving Cups Of Urartian Necropolis in Van/Altıntepe. Atatürk University, Journal of the Institute of Fine Arts, 2011, XXVI. P. 111–153.

24. Zgusta L. Kleinasiatische Ortsnamen. Carl Winter – Universitatsverlag. 1984.

Jerusalem Journal of Archaeology

Vol. 3

Edited by Yinon Shivtiel

***Cover:** An opening of a burial cave from the Roman period. **Photo:** Boaz Langford*

An Open-Access Online Journal of the Institute of Archaeology
the Hebrew University of Jerusalem

JJAR

Some Interesting Underground Cities and Peculiar Underground Structures of Kayseri (Turkey)

Ali Yamaç

OBRUK Cave Research Group, ayamac@gmail.com

Abstract

Cappadocia, like many other parts of the world, is loaded with underground defense structures. The volcanic tuff, characteristic of the region, is easy to carve through and covers hundreds of square kilometers, thus providing favorable conditions for numerous underground defense structures. Consequently, almost every village in Cappadocia boasts at least one or more rock-cut structures. Although some are small and stand-alone structures, others constitute large and elaborate underground cities, including hundreds of meters-long tunnels and countless rooms. For more than seven years now, the OBRUK Cave Research Group has carried out the Underground Structures Inventory Project in Kayseri province. To date, 33 underground cities have been systematically explored and surveyed. This article begins with an introductory overview of the historical background and research of underground cities in Cappadocia and continues with an account of some of the most telling examples of these structures.

Keywords: underground shelter; cliff settlement; cave dwelling; Cappadocia

Ali Yamaç, 2022. Some Interesting Underground Cities and Peculiar Underground Structures of Kayseri (Turkey). Jerusalem Journal of Archaeology 3: 70–107.
ISSN: 2788-8819; https://doi.org/10.52486/01.00003.6; https://jjar.huji.ac.il

Introduction

People have been using the underground for thousands of years for hiding and protection. Besides their well-camouflaged entrances, these shelters have numerous rooms connected by intricate tunnels. They are furnished with traps and equipped with doors that cannot be opened from the outside, rendering these subterranean structures excellent defense centers against all types of attacks. Therefore, throughout the world, from Vietnam to France, one finds countless underground defense systems that are relevant today as they were thousands of years ago (Triolet and Triolet 1996; 2013).

Nevertheless, Cappadocia is the first place that comes to mind concerning underground defense structures, mainly due to the sheer number and size of sites it harbors. They are so large and elaborate that they have been dubbed *underground cities*. Derinkuyu Underground City in Nevşehir illustrates this well: It has five levels, and it is 1,880 m long and 55 m deep (Yamaç and Tok 2015b). It is predicted that this defense structure extends beneath the entire Derinkuyu Village, and its total length is much greater than currently known. Similarly, the part of Kaymaklı Underground City, located 11 kilometers north of Derinkuyu, which can be visited today, is but a fraction of its total length (Bixio 2012: 85–98).

Small or large, almost every village in Cappadocia has at least one, often several, underground cities. However, scientific research on these structures is still lacking. Presently, two comprehensive inventories have been compiled: *Cappadocia: Records of the Underground Sites* (Bixio 2012) and *The Archeological Settlements of Turkey* (www.tayproject.org) (Akyürek et al. 2015). While these inventories encompass more than 120 underground cities, systematic surveys and plans are available only for a handful.

Since there is so little research on the subject, controversy inevitably abounds. Even the term *underground city* is a matter of contention in the international academic community. How appropriate is it to apply the same designation to a case like Derinkuyu, which had begun as small, separate defense structures under dwellings and evolved into an extensive, interconnected, and elaborate underground system and to comparatively modest defense structures with a few rooms and very short tunnels?

Nevertheless, to date, the term *underground city* has been applied to all sorts of underground defense structures (Ayhan 2004; Gülyaz and Yenipınar 2007; Ousterhout 2017; Triolet and Triolet 1993; Yörükoğlu 1989). On the other hand, in his book, Roberto Bixio defends a distinction between two different groups, reserving the notion of *underground city* for large interconnected systems while designating comparatively small and isolated structures as *underground shelters* (Bixio 2012:18–19).

Although this distinction has its merits, it fails to capture significant lines of variability. In more than thirty underground complexes we have researched and surveyed so far, we noted, for example, that some are notable for their great horizontal breadth while others have a distinctive vertical emphasis. Furthermore, one can encounter enormous systems with a single entrance but also comparatively small systems connected to several separate houses on the surface. Therefore, we believe the conditions are not yet ripe to support the distinction between *underground shelters* and *underground cities* and, in order to avoid a contradiction in terms, will continue using *underground city* in a nondiscriminatory way for all these types of subterranean systems.

Chronology is another object of controversy, especially concerning the incipience of these underground cities. No historical record and archaeological finds pertain directly to the issue. All rock-cut systems in the region have been changed and reused for centuries, sometimes to this very day. Indeed, substantial underground cities such as Filiktepe, Göstesin, or Derinkuyu must have a long history (Bixio 2012:18–19). But, even so, archaeological excavations of these features produced few footholds.

Nevertheless, most scholars agree that all these Cappadocian underground cities were excavated by the local population, seeking refuge and security during the tumultuous and chaotic events of the 7th to11th centuries CE (Kempe 1988; Triolet and Triolet 1993; 2002). This began with the weakening of the Byzantine empire, recurrent attacks by the Sasanian Persians, and the eventual occupation and destruction of Caesarea in 611. Soon after, following the Sasanian civil war (628–632) and subsequent weakening of the empire, the region became a target of regular (practically annual) raids by Arabic armies, a condition that lasted until the 10th century CE. During the 11th century CE, the region faced the Seljuk Turks, who raided the area and destroyed Melitene in 1057 and Sebasteia in 1059. In 1067, they captured Caesarea, burnt it to the ground, and massacred all its residents, leaving the city deserted for the next half-century. In 1071, Byzantine Emperor Romanos IV was defeated in the Battle of Mantzikert, and the entire region came under Seljuk rule (Ash 2006; Hild and Restle 1981).

It is widely accepted that almost four centuries of continuous war and unrest caused the breakdown of civil and military order and massive population displacements throughout Cappadocia (Cooper and Decker 2012). Most of the population is presumed to have been Christian. This hypothesis is reinforced by the presence of churches in several underground cities, crosses engraved on the walls of most, and the exclusivity of Byzantine pottery in underground cities like Aydıntepe, Kavlaktepe, and Oymalı (Bilici 2002; Erkmen 1998; Faydalı

1992; 1993; Özkorucuklu 1991; Şahin 1993). Furthermore, churches' location at the entrances of the underground cities in Ağırnas and St. Mercurius and the existence of tunnels protected with millstone doors, leading deeper into the subterranean system, demonstrate that these churches have been used in peaceful times as well as a place of refuge during the raids (Yamaç 2017; Yamaç, Tok, and Filikci 2014).

1. Kayseri Underground Structures Inventory Project

This paper offers a brief account of the results of the Kayseri Underground Structures Inventory Project, which constitutes the first comprehensive scientific research of rock-cut architecture in the region. The project began in January 2014 and was conducted by the OBRUK Cave Research Group. Like other projects by OBRUK (e.g., Gaziantep), this project was based on the support of three bodies: the ÇEKÜL Foundation, the Kayseri Metropolitan Municipality, and the Ministry of Culture and Tourism.

The Kayseri Underground Structures Inventory Project covers the entire Kayseri Province of 17,500 km2 and includes the research, survey, mapping, and documentation of all underground structures in it (Figs. 1, 2). Still ongoing, it constitutes one of Turkey's and the world's most extensive underground-structure research projects, encompassing 46 Byzantine rock-cut churches, 39 underground cities, ten Assyrian tin mines, three underground aqueducts, and six different cliff settlements.

Fig. 1. Location map showing Kayseri Province (after Google Maps; adapted by A. Yamaç).

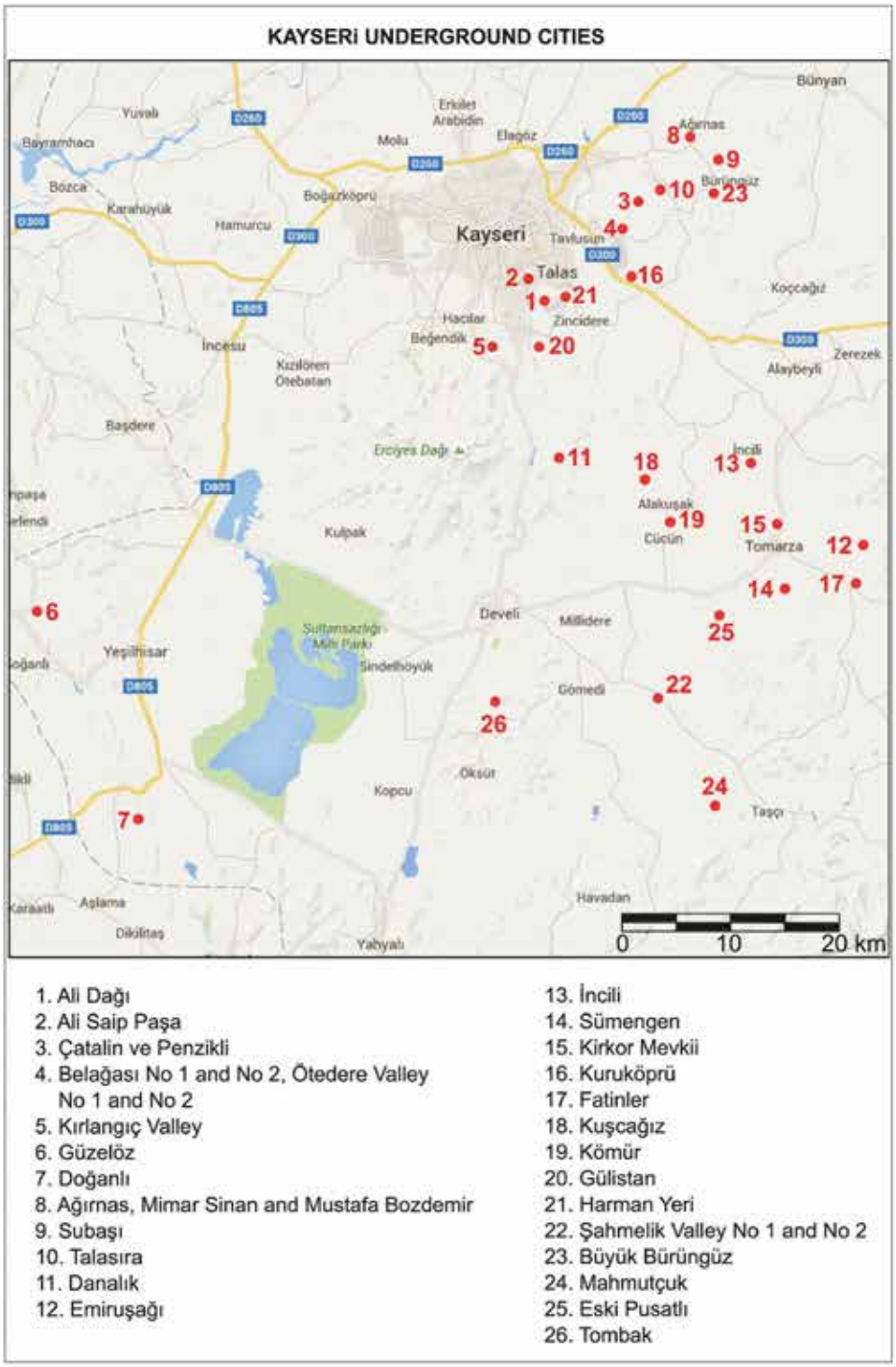

Fig. 2. Underground cities of Kayseri explored and surveyed by the OBRUK Cave Research Group (after Google Maps, adapted by A. Yamaç).

2. Underground Cities and Structures of Kayseri

The 39 underground cities explored, researched, and surveyed by the Kayseri Underground Structures Inventory Project produced at least three remarkable observations. The first is that at least six or seven have uncannily similar architecture, so much so that we joked that the same architect must have worked in all of these various locations. The second observation is the exact opposite: some underground cities are unique, idiosyncratic, and unparalleled in the region of Kayseri and Cappadocia as a whole. Notable examples include Ali Dağı, Ali Saip Paşa, Belağası No. 2, Harman Yeri, and Ötedere No. 1. The third and last observation is that, although widely perceived as underground defense systems, some subterranean complexes were produced with other purposes in mind (e.g., Kuruköprü, Tombak, and Şahmelik Western Rock Settlement).

To illustrate the diversity and peculiarity of the rock-cut structures at Kayseri, I review below a selection of 16 underground structures.

2.1. Büyük Bürüngüz Underground City (Figs. 3, 4)

The village of Büyük Bürüngüz is located 22 km east of Kayseri (Fig. 2:23) on the fringes of the Koramaz Valley. It has always been the largest settlement in the valley and, according to the Ottoman records, comprised 99 houses in 1500 CE (Inbaşı 1993). Unlike the other villages in the area, no rock-cut structures or cliff settlements were observed around Büyük Bürüngüz. However, in the course of our visits to the village, we were made aware of an underground city that can be accessed through the house gardens.

Our exploration of the Büyük Bürüngüz Underground City began from a subterranean storage room entered from a house garden still inhabited today (Entrance No. 1). It begins with a stone-carved tunnel leading to eight storage rooms (Fig. 3), beyond which is the main underground city (Fig. 4). Interestingly, a millstone door installed in the first room blocks movement from the deeper tunnel, suggesting that, originally, this was the component being defended. The second room had a double millstone door that could work both ways: towards the first room and the entrance or towards the inner part of the underground system.

Fig. 3. Büyük Bürüngüz underground city, the tunnels and chambers just after Entrance No.1 (Photo by A.E.Keskin).

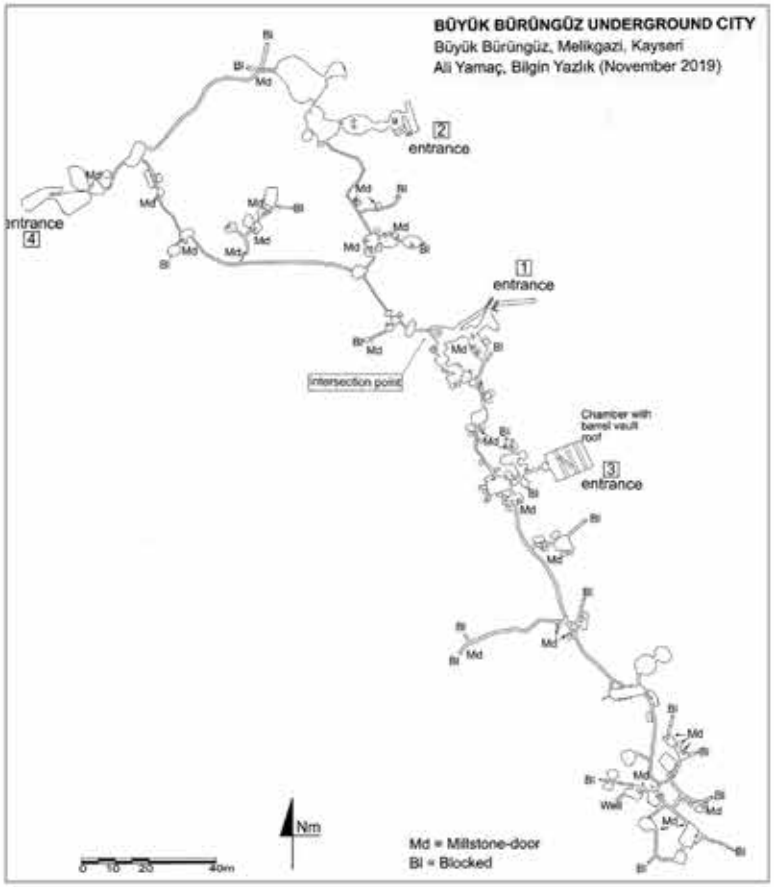

Fig. 4. Plan of Büyük Bürüngüz underground city (Drawn by A. Yamaç and B. Yazlık).

The defense mechanism facing the inner tunnels suggests that they connect with other houses. The second room (the one with the double millstone door) was probably a redoubt against enemies coming from both directions. This redoubt is at variance with patterns observed elsewhere in Cappadocia, where redoubts are regularly positioned at systems' deep extremities. The underground city of Büyük Bürüngüz constitutes the first instance of a redoubt recorded at the beginning of a tunnel.

Later, we found another entrance nearby (Entrance No. 2) that leads into a complex of four interconnected rooms. A 41 m-long tunnel heads from the complex south. One millstone door defended it against intrusions from the entrance, while two other millstone doors protected the rooms against encroachments from the inner tunnels. A second 54 m-long tunnel continues from the complex west. Near its end is a millstone door; it is the largest encountered in the entire Kayseri region: 1.85 m in diameter and 0.4 m thick.

Initially, we thought that beneath Büyük Bürüngüz were two different underground cities: one 701 m long and the other 572 m long. However, after discovering two more entrances and acquiring enough spatial anchors for the plans, we realized that these underground cities were connected, intersecting at a specific point. This location was blocked with rubble, which we subsequently cleared. Thus, the Büyük Bürüngüz underground defense system is, in total, 1,273 m long (Fig.4) and has 27 millstone doors, rendering it the longest and most elaborately defended underground city presently known in the Kayseri province. Notwithstanding, 23 blocked tunnels in this system indicate that the mapped and studied sections are but a fraction of the entire system that probably extends under the entire village.

2.2. Mimar Sinan Underground City (Figs. 5, 6)

Mimar Sinan (Sinan the Architect) is the most celebrated architect of the Ottoman Empire. He is responsible for ca. 400 buildings of historical and cultural value, the largest number attributed to any single architect, and, of these, 196 still stand today (Akın and Crane 2006). At the age of 70, Sinan had finished constructing the Süleymaniye Mosque in the name of Sultan Suleiman the Magnificent. Located in Istanbul, on a hill overlooking the Golden Horn, this building is one of the most emblematic structures of the Ottoman Empire. Next, he built Selimiye Mosque in Edirne in the name of Sultan Selim II. This mosque is considered his most outstanding achievement and is today included among the UNESCO World Heritage Sites, along with the bridge he constructed over the Drina River, Bosnia (Kuban 2011).

This extraordinary artist, who lived during the reign of four Ottoman sultans and built structures for three, was born in the Ağırnas village in 1489 CE (Akın and Crane 2006; Necipoğlu 2011). The house where Sinan was born was restored and turned into a museum. Under it, an impressive and complex two-leveled underground city was discovered. Subsequently, several parts of this city were cleared under Prof. Metin Sözen (2004) and opened to the public. During these operations, it became apparent that the underground city covered the entire village, tying many houses together through an intricate web of underground structures. However, many homeowners have blocked these tunnels to prevent access into their homes from below.

The complex below Mimar Sinan's house is a double-story system covering a total area of 1,850 m2. It consists of four separate units, but it is evident they were once components of a single system. Four millstone doors, three of which were found *in situ* (Fig. 5), indicate that, through at least part of its history, the complex served a defensive purpose and is centuries old. Two of the millstone doors are gigantic, even according to Cappadocian standards, measuring 140 cm and 155 cm in diameter.

Fig. 5. A millstone in Unit 4 of Mimar Sinan Underground City (Photo by Ç. Çankırılı).

The four separate units we find in Mimar Sinan Underground City today (Fig. 6) are a consequence of structural changes introduced after defense concerns abated. Unit 1 is located under the museum house and can be accessed through a large room with a barrel vault roof, probably among the oldest structures in Ağırnas Village, dating from the middle ages (Sözen 1988). This unit stretches east under different rooms and neighboring houses to the east. Unit 2 is a small storage area accessed from under the stairs in the main museum building.

Depressions in the main room's floor, where jars were placed, indicate this structure's primary purpose. Unit 3 is a stand-alone storage area accessed from a narrow street beside the main building. Although it may have initially served as a living space connected with other underground structures, this function was evidently lost centuries ago when it was converted into a warehouse. Lastly, Unit 4 is the largest and most significant of the four—the one beneath Mimar Sinan's house. Its entrance is at the end of the same street mentioned above. It includes a room with a barrel-vaulted roof and furnaces south of the entrance, presumably an iron foundry. Via a narrow tunnel, the underground complex extends under other houses. The last chamber to the east was clogged with rubble stones. Some of the complex's deeper parts have not yet been cleared, while others are still being used by residents of neighboring houses.

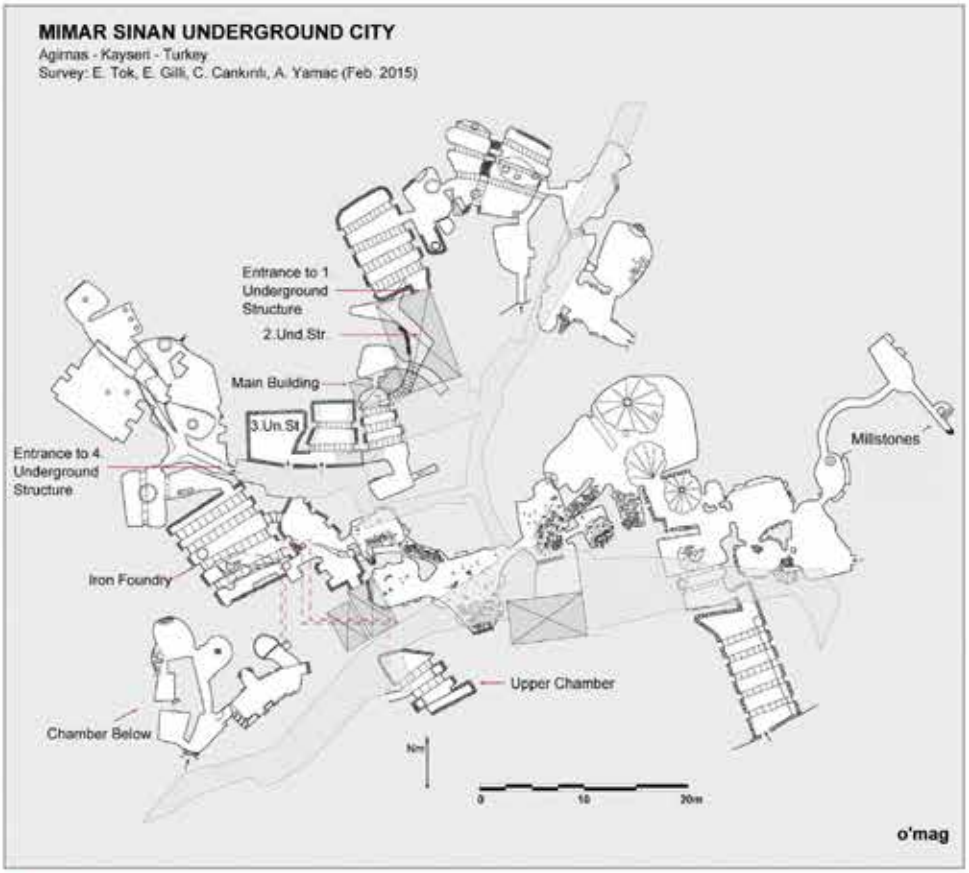

Fig. 6. Plan of Mimar Sinan underground city (Drawn by E. Tok, E. Gilli, Ç. Çankırılı, and A. Yamaç).

Later, we found additional parts of this once unified underground city under three more houses; they were blocked or featured closed tunnels. One of them had double millstone doors, and in another, ca. 450 m northeast of the Mimar Sinan underground city, three blocked tunnels were recorded. Therefore, we think that the Mimar Sinan underground city originally constituted an enormous underground defense complex that covered the entire village of Ağırnas, as was apparently the case in Büyük Bürüngüz as well (Yamaç and Tok 2015a).

2.3. Ağırnas Underground City (Figs. 7, 8)

Our expedition conducted the first comprehensive exploration and survey of this subterranean defense system, located 200 m south of Ağırnas (Fig. 2:8). It includes a large, carefully-hewn chamber, 24 × 4 m, accessed from the east (Fig. 7). Another entrance on the chamber's northeast was blocked, but the millstone door is still in place. The underground city's main tunnel is 60 m long; it extends southeast and adjoins 11 exceptionally large rooms (Fig. 8). A second blocked door is located near the tunnel's middle, and another big chamber with two adjoining rooms is located at the underground city's southeastern end. This chamber measures 11 × 5 m, manifests excellent artistry, and has an entrance from the northeast. Interestingly, it also has a millstone door that closes off the underground city's main tunnel (Fig. 8).

Fig. 7. One of the large chambers of Ağırnas underground city (Photo by Ç. Çankırılı).

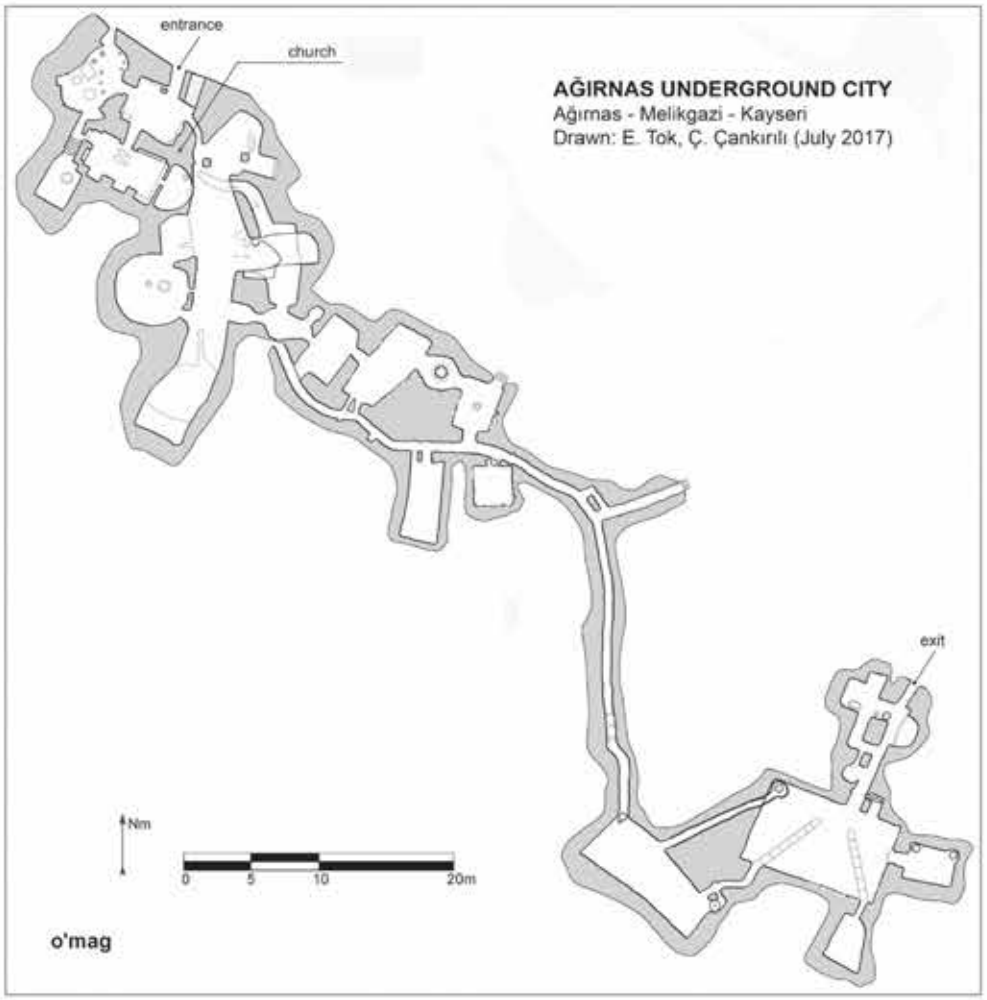

Fig. 8. Plan of Ağırnas underground city (Drawn by E. Tok and Ç. Çankırılı).

As noted above, for the Mimar Sinan underground city, an expansive subterranean complex extends beneath the entire village of Ağırnas. In this vein, the existence of a distinct underground city no more than 200 m away seems unlikely. Perhaps, a thousand years ago, another small settlement stood at this location, and its residents excavated their own defense system. On the other hand, however, it is improbable that a settlement located so close to the village would have disappeared completely.

Alternatively, the Ağırnas underground city may have operated as a religious complex independent of the village. Several unparalleled elements support this second theory. Firstly, there is a church at the entrance to the underground city, similar to the one in St. Mercurius (Yamaç, Tok, and Filikci 2014). Secondly,

a refectory is installed behind this church, including a rock-carved table and benches. Refectories of this sort, named trapeza (plural trapezai), are familiar Byzantine architectural features encountered in numerous rock-cut monasteries (Lucas 2003; Ousterhout 2010; Öztürk 2012). Lastly, a circular hall opposite the trapeza is likely to have operated as a kitchen: It is 5.5 m in diameter, has a high ceiling, a massive chimney, and a fireplace.

Thus, insofar as these elements constitute a refectory and a kitchen and noting the considerable size of many chambers, this underground city is probably best understood as a religious settlement and even a monastery.

2.4. Belağası Underground City No. 2 (Figs. 9, 10)

Belağası is the old Armenian village of Gesi on the outskirts of Ötedere Valley. It was founded in the 1600s and was part of the old Koramaz District. We surveyed and mapped a total of 28 abandoned rock-cut dwellings in this village. Some of them have 6–7 rooms. Two of the rock-cut dwellings in this village are connected to two different and long underground cities.

The system labeled *Belağası underground city no. 2* is accessed through the rear wall of a 12 × 9 m, rubble-filled rock-cut dwelling. Although there is no millstone door in the tunnel today, the door shaft on the wall is still observable. This rock-cut complex has a total of 52 rooms, most of them less than 1–2 m2 in area, arranged in a unique maze-like pattern to the right and left of the main tunnel (Fig. 10). Contrary to its moderate dimensions, Belağası is one of the underground cities with most rooms in Anatolia, including the impressive Derinkuyu and Kaymaklı underground cities (Bixio 2012: 85–98). Although some of the rooms may have constituted storage areas, the existence of so many of them in a village that has only 28 cave houses and another underground city nearby is still inexplicable.

Fig. 9. Some of Belağası Underground City No. 2's 52 small rooms, of which most are 1–2 m2 (Photo by A.E. Keskin).

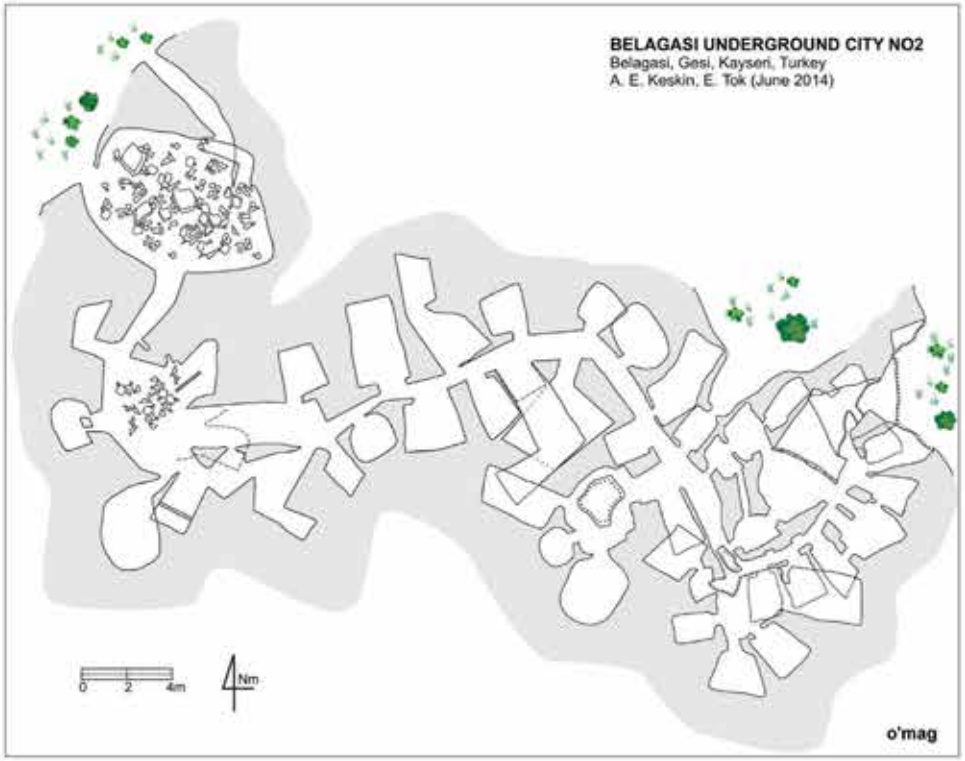

Fig. 10. Plan of Belağası Underground City No. 2 (Drawn by A.E. Keskin and E. Tok).

2.5. Ötedere Valley Underground City No. 1 (Figs. 11, 12)

The valley extending south of Belağası village, 7 km east of Kayseri, is known as Ötedere Valley. While unsettled today, two underground cities have been recorded there. The complex labeled *Ötedere Valley Underground City No. 1* is located on a steep rocky wall and is described by the locals as a lepers' hospital (Fig. 2:4). While it has many rooms with broad windows facing the valley, it also has substantial stone walls, 4–5 m high (Fig. 11).

Fig. 11. Façade of Ötedere Valley Underground City No.1. Note high walls at the upper right corner (Photo by A. Yamaç).

Even if the high stone walls are not defensive, the inner tunnels and two large millstone doors indicate that the complex's initial purpose was not to serve as a lepers' hospital. After the entrance room, two tunnels branch east and west (Fig. 12). The eastern tunnel has a millstone door at its entrance and is blocked with debris 3 m in. The western tunnel has a millstone door 3.5 m in; this millstone is 1.2 m in diameter and 0.26 m thick. Here, the system has a small northern branch consisting of several rooms with windows facing the valley. Another tunnel leads east through a 43° incline and staircase to a chamber on an upper level, whose facade is completely open to the valley.

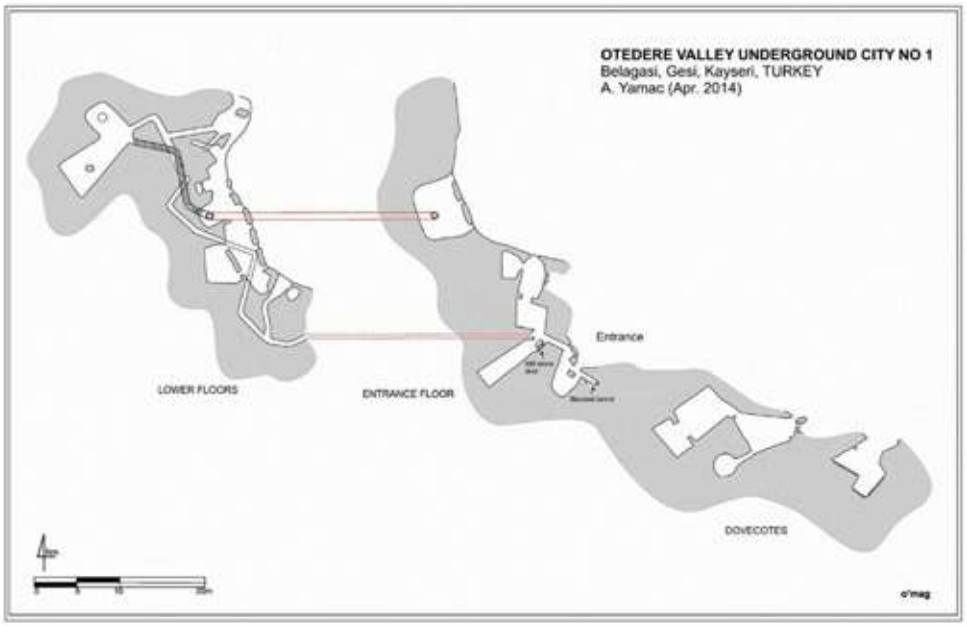

Fig. 12. Plan of Ötedere Valley Underground City No. 1 (Drawn by A.Yamaç).

This complex is unlike any other. Rooms open to the valley and broad windows imply that this rock-cut system was a place of habitation. However, underground passages, millstone doors, and a large windowless chamber on the lowest floor, descended by rock-cut stairs, suggest otherwise. Considered as a whole, perhaps this complex is best understood as an unfinished underground city that was later converted into a rock-cut settlement.

2.6. Doğanlı "Forty Steps" Underground City (Figs. 13, 14)

While widely discussed (Bixio 2012; Gülyaz and Yenipınar 2007; Yörükoğlu 1989), we are the first to offer a detailed survey and map of Doğanlı Underground City. One of its most distinguishing features is its position on an empty plateau, 2 km from the nearest settlement—Doğanlı Village. This is a curious situation: It is unlikely that, at times of crisis, the village's inhabitants would have sought refuge 2 km away. A more probable explanation is that an old settlement used to occupy the plateau, but no remains are left today.

Another oddity of Doğanlı is its main chamber (Fig.13). Accessed through a carved 38°-inclined staircase, this chamber is 500 m^2 in size and supported by 15 rock-cut columns, constituting the largest underground chamber recorded to date. Its closest parallels in Cappadocia are Kemer Oren (400 m^2) and Derinkuyu

(300 m^2), both thought to have been used as churches (Bixio 2012: 97). Furthermore, the chamber has 14 rock-carved cells separated by thin walls along its north and east sides. It is also equipped with a cistern, 3 × 2 × 2 m, containing perfectly clean water, a remarkable testimony of ancient architectural and engineering skills. Why Doğanlı Underground City would have needed a 500 m^2 chamber is a mystery.

Fig. 13. The main chamber of Doğanlı Underground City (Photo by A. Yamaç).

From the chamber, the subterranean system branches in three directions: east, north, and south (Fig. 14). The eastern branch consists of a tunnel blocked by debris. The northern branch comprises a 74 m-long tunnel blocked with debris. However, this northern branch has an additional limb leading up to the surface through a large room. The southern branch exits from the beginning of the stairs in the main entrance. It consists of a tunnel, four relatively large rooms, several small rooms, and a chapel. One of the small rooms had a collapsed ceiling that provided access to the surface. The chapel is located on the east side of the branch; it is tiny, 3 × 2 m, and seems to have never been reused. Apparently, all tunnel connections reaching the surface were protected by millstone doors. Although some of them are no longer in place, their presence is indicated by operation rooms that opened and closed the millstone doors and millstone door slots in the tunnel walls.

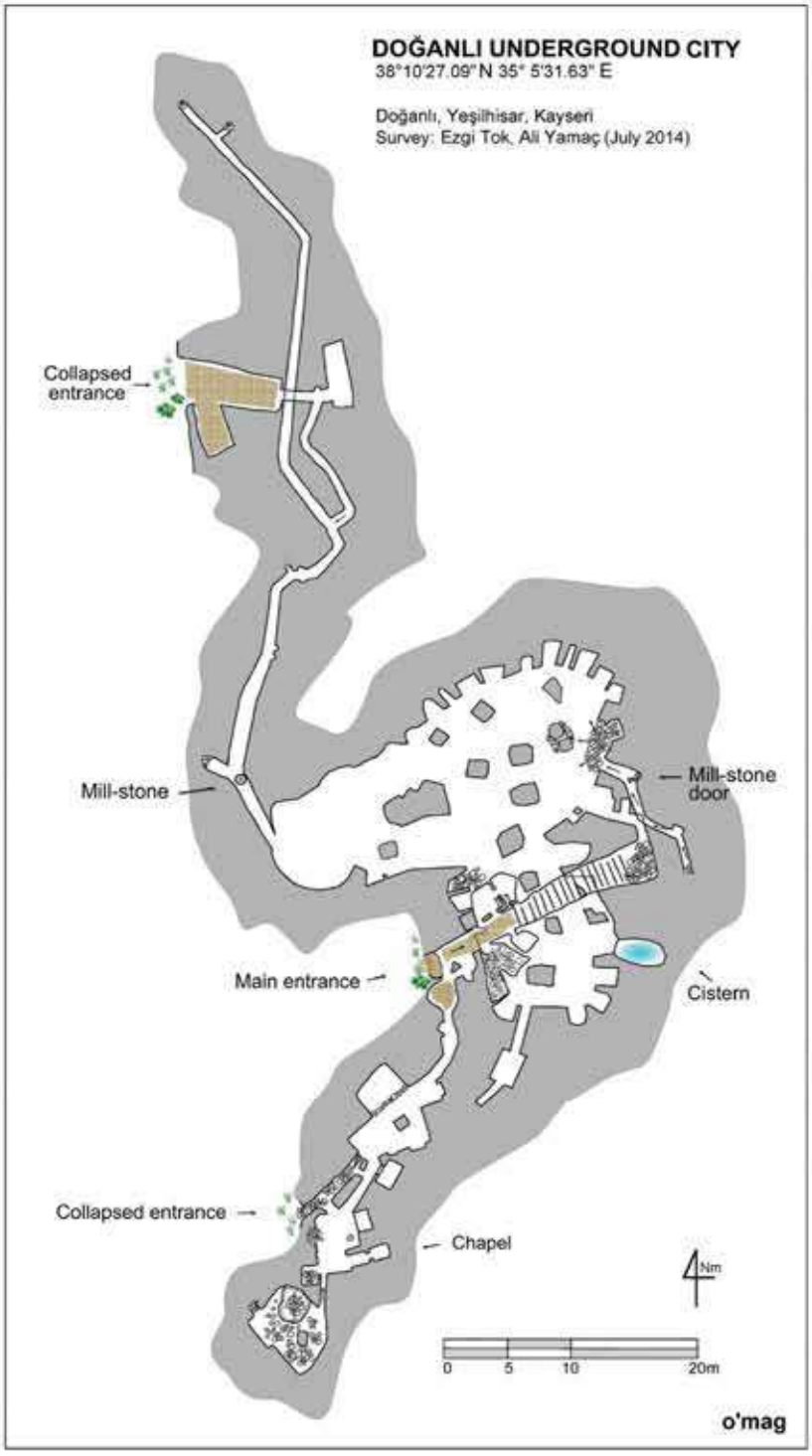

Fig. 14. Plan of Doğanlı Underground City (Drawn by E. Tok and A. Yamaç).

2.7. Talasıra Underground City (Figs. 15–17)

Talasıra is smaller than most underground cities. However, located on a plain between the villages of Güzelköy and Gürpınar, 15 km east of Kayseri (Fig. 2:10), it epitomizes the architectural appropriation of a small-scale natural formation for social needs. It capitalizes on an isolated tuff outcrop, 300 m in diameter, in an otherwise flat alluvial plain. The miners kept away from the outcrop's weaker and fractured parts in the west and focused on its southeastern section instead. Notably, the roofs of several rooms in the south collapsed and were subsequently converted into barns, perhaps long after they went out of their initial use.

The chamber on the northeastern side of the complex, located ca. 16 m north of the complex's center, is likely to have been part of the original system (Fig. 17). The site's northern part is completely destroyed by collapse. Two more tunnels offer access from this area; both have millstone doors and operation rooms. The city's middle section has another entrance also equipped with a millstone and an operation room. Altogether, 12 chambers were surveyed, almost all of which are equipped with silos.

Fig. 15. A millstone at Talasıra Underground City (Photo by A.E. Keskin).

Fig. 16. A rock-cut dwelling at the entrance to Talasıra Underground City (Photo by A.E. Keskin).

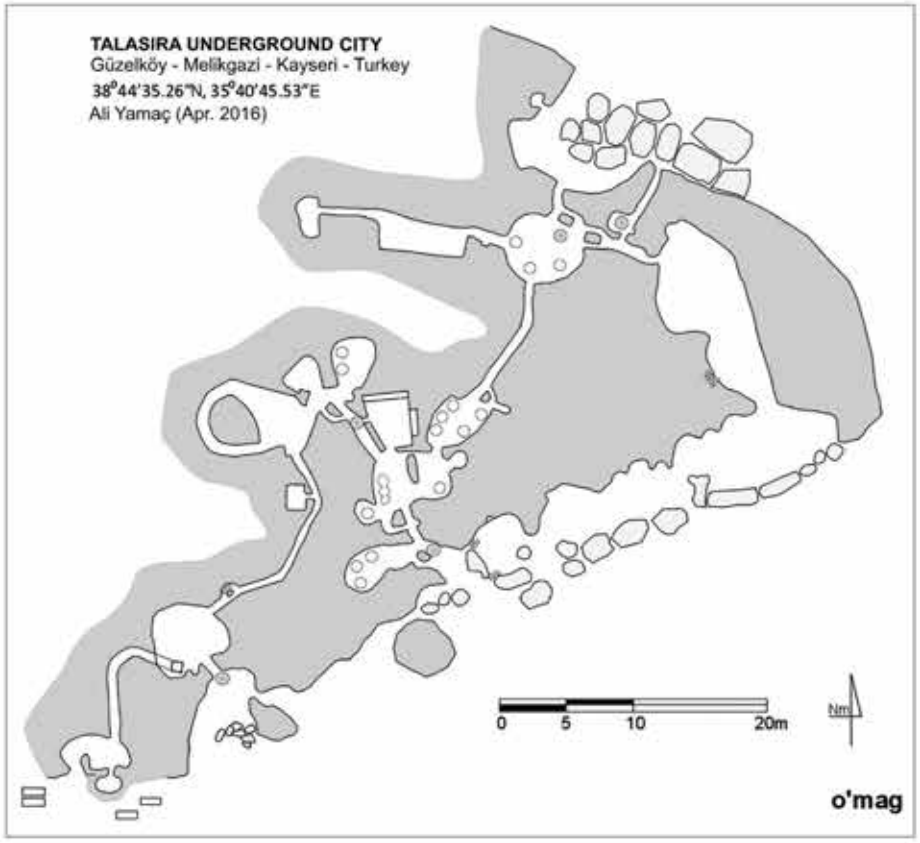

Fig. 17. Plan of Talasıra Underground City (Drawn by A. Yamaç).

Talasıra has peculiarly short and curved tunnels that begin and end in the same chamber. Similar tunnels were also recorded in the lowest level of Derinkuyu, and they seem functionally redundant. While they may have served as traps, we are inclined to consider them a particular quarrying method designed to expand the chamber by removing the rock block encircled by the tunnel.

Six millstone doors were documented in this small subterranean defense system. However, only one was in situ in the southeast tunnel. Several cave dwellings were observed in the area south of the underground city; however, they were partially collapsed and have been abandoned for a long time. Another interesting observation is the occurrence of graves south and east of the outcrop. We identified 22 graves, all looted, but the number is likely to have been higher.

2.8. Kuşcağız Underground City (Figs. 18, 19)

Kuşcağız Underground City is located in a valley, 3 km east of Kuşcağız Village, Tomarza District (Fig. 2:18), and it is one of the longest underground cities we have surveyed in the Kayseri region. It is 485 m long and has four different entrances on the side facing the valley. Due to heavy talus, it is impossible to determine the size of the cliff settlement. However, it is notable that numerous rock-cut tomb structures are observed in the valley walls, at least some of which date to the Roman and Byzantine periods, implicating that Kuşcağız was dug in a distinctly funerary area.

Fig. 18. Surveying a tunnel in Kuşcağız Underground City (Photo by A.E. Keskin).

From north to south, the underground city is 105 m long, and all four entrances are protected with millstone doors. The system has ten chambers, of which some are impressive. For instance, the chamber located after the second entrance to the north is a level lower than the entrance and measures 13 × 7 m. Another room in the northern part of the complex has 11 silos and must have functioned as a storage chamber. Another noteworthy observation is that while tunnels in the south reached dead-ends, two tunnels leading north were found blocked with debris. Roman and Byzantine-period ruins on the surface demonstrate the valley's archaeological significance, calling for more comprehensive surveys.

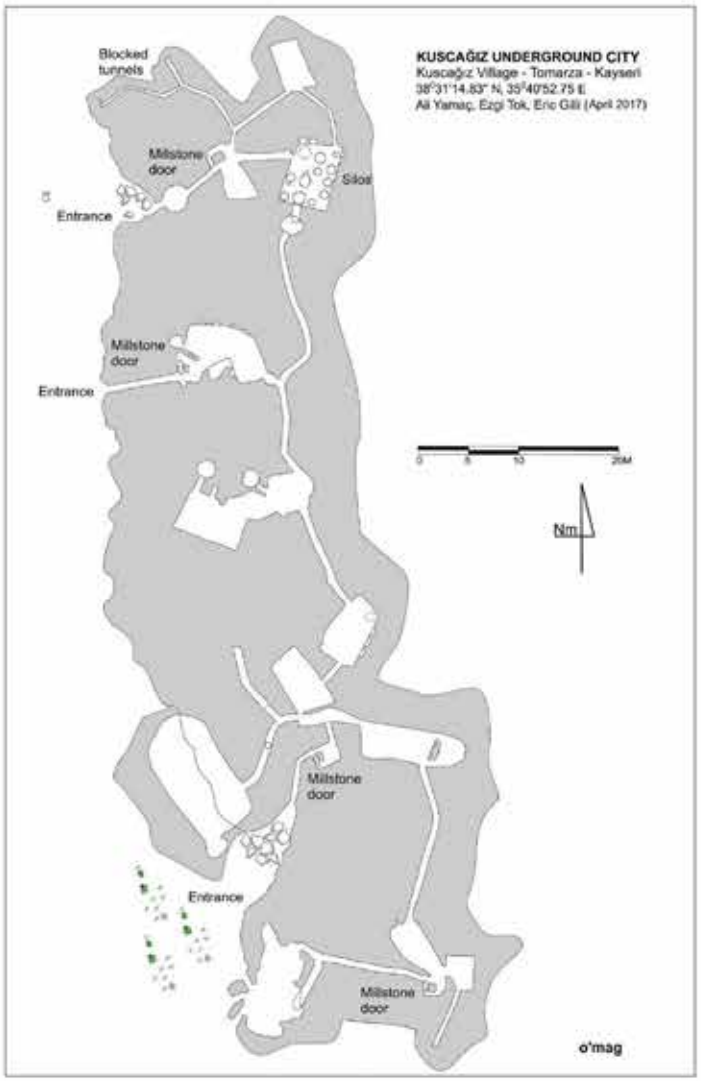

Fig. 19. Plan of Kuşcağız Underground City (Drawn by A. Yamaç, E. Tok, and E. Gilli).

2.9. Eski Pusatlı Underground City (Figs. 20, 21)

Locally known as *Old Pusatlı Village*, this underground city is located on a plain beside a rocky ridge, 2 km north of Pusatlı Village in the Tomarza District (Fig. 2:25). The striking feature of this subterranean complex is that it was excavated into the flat plain before the cliff instead of into the cliff walls, as is usually the case. It also demonstrates extraordinary workmanship, including a digging technique superior to any other noted in Tomarza, even across Kayseri.

Eski Pusatlı Underground City has two levels. The upper level has four interconnected chambers and four entrances, only one of which is still accessible. It comprises a shaft and a narrow inclined tunnel protected by a millstone door and originates on the lower floor. The lower level has four chambers east of the entrance and a westbound tunnel leading to four other large chambers. Two millstone doors defend the tunnel, one of which (3 m from the entrance) has no operation room.

Fig. 20. Surveying in front of a millstone door at Eski Pusatlı Underground City (Photo by A.E. Keskin).

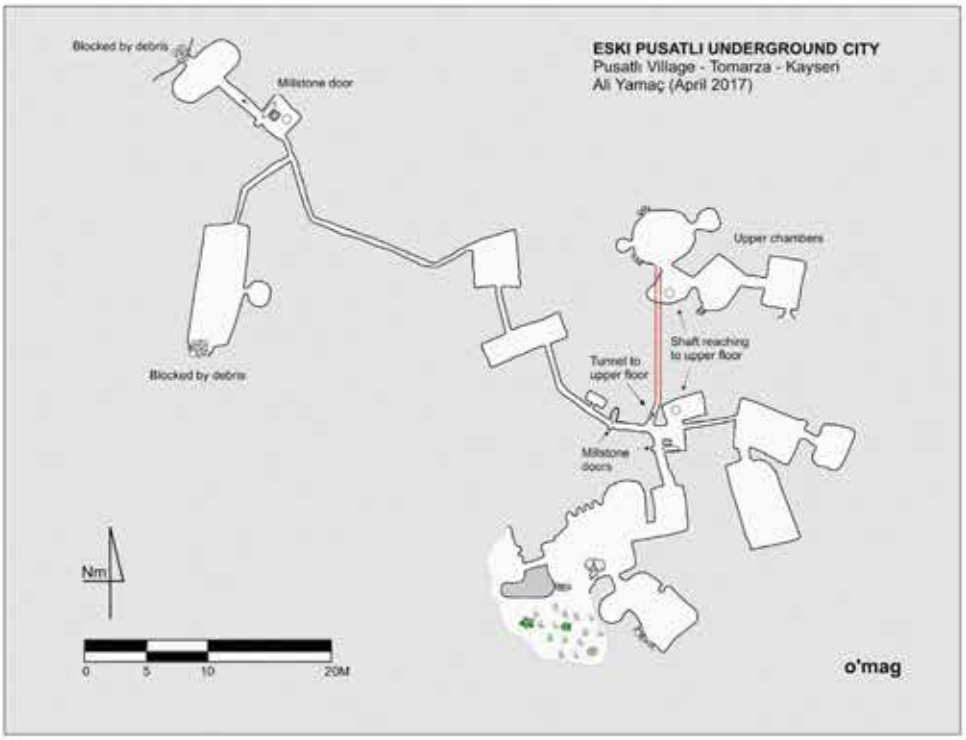

Fig. 21. Plan of Eski Pusatlı Underground City (Drawn by E. Tok and A. Yamaç).

2.10. Ali Dağı underground city (Figs. 22, 23)

This underground structure is located on the slope of Ali Dağı (Mount Ali), 12 km from the Kayseri city center (Fig. 2:1), and it is an architectural oddity on all accounts. A preliminary sketch plan was produced by Yörükoğlu (Yörükoğlu 1989: 21) but criticized by Bixio (2012: 53): "… the network of tunnels, as seen from the graphics, appears preposterous and, above all, unjustified. A topographic survey is expected to … change the plan."

Two years after Bixio's critique, we conducted a systematic survey of the site and found that it consists of two principal branches with a total length of 528 m: an eastern branch and a western branch. The eastern branch comprises long and winding tunnels that terminate with dead-ends. The western branch is more elaborate and has three principal components, none suitable for refuge at a time of crisis: a large chamber, a 180 m-long tunnel, and a cistern. It is unclear why a cistern would require a tunnel of such length. Another notable peculiarity is the southwest-oriented bifurcation where the tunnel creates a ring, approximately

mid-way to the cistern. This bifurcation appears to have been abandoned quite early. To the north of today's exist are three small rooms. They were built to serve as a warehouse, a kitchen, and a church, but since then had been converted into dovecotes with windows opening to the outside.

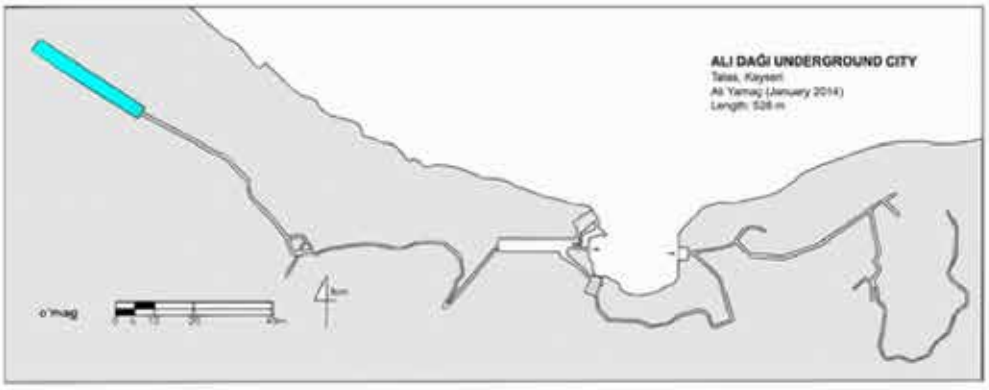

Fig. 22. Plan of Ali Dağı Underground City (Drawn by A. Yamaç).

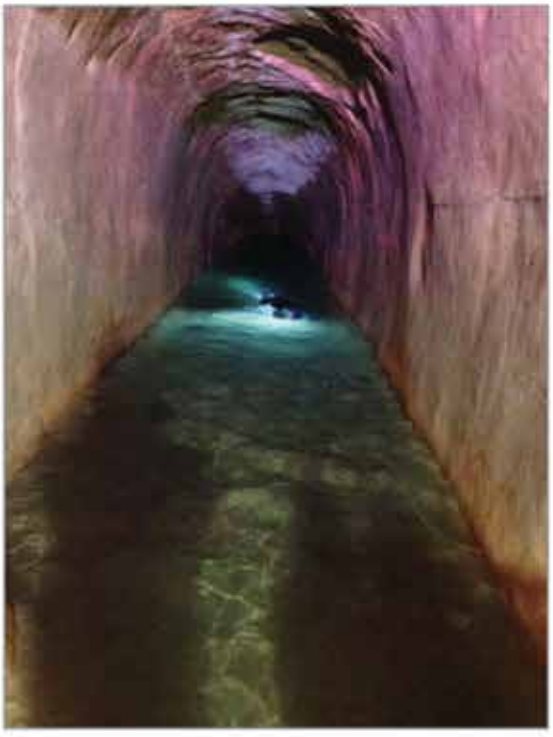

Fig. 23. Cistern of Ali Dağı Underground City (Photo by A.Yamaç).

2.11. Ali Saip Paşa Underground City (Figs. 24, 25)

This underground complex is located in Talas District, Kayseri (Fig. 2:2). It is open to the public and was undergoing restoration when we conducted our research. It is accessed through the basement of a 19th-century house and consists of a single 916 m-long tunnel, 60–90 cm wide and 1.5–2.1 m high, with an abrupt end. Interestingly, the tunnel's last 50 m features a V-vaulted ceiling, the like of which was recorded in no other underground city or tunnel. Additionally, there are some indications of galleries north of the entrance. These, however, are clogged or collapsed and have not yet been excavated and explored.

If Ali Saip Paşa is indeed an underground city, its main components have not yet been discovered and should be sought in the clogged galleries near the entrance. The absence of stone doors and bifurcations in the tunnel suggests it was intended to serve as an escape tunnel.

Fig. 24. Inside the tunnel of Ali Saip Paşa Underground City (Photo by A. Yamaç).

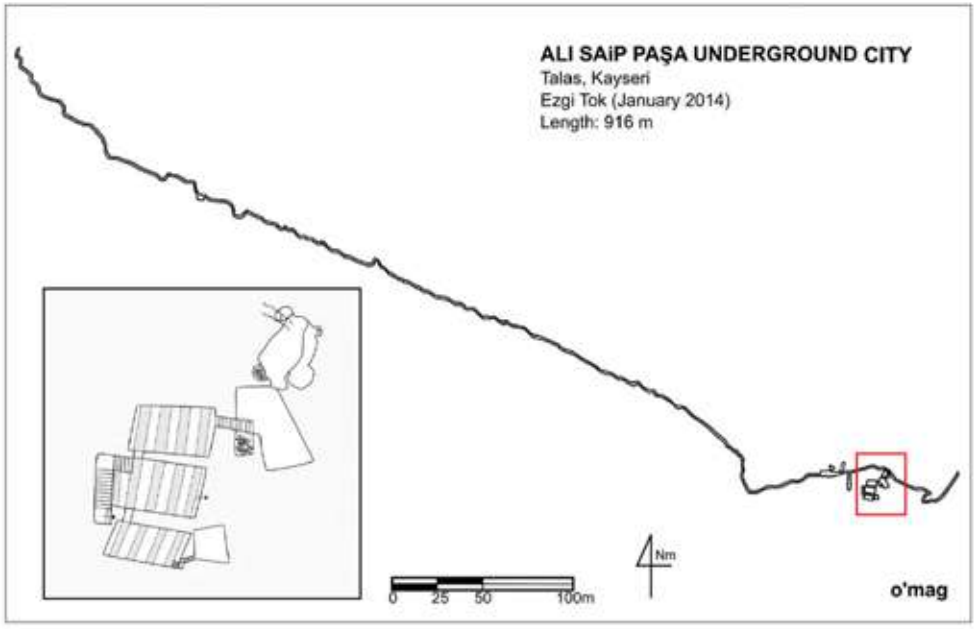

Fig. 25. Plan of Ali Saip Paşa Underground City (Drawn by E. Tok).

2.12. Kırlangıç Valley Underground City (Figs. 26, 27)

Kırlangıç Valley Underground City is carved into the western wall of Kırlangıç Valley, one of Kayseri's major natural attractions. It is located on the road from Kayseri to Erciyes Mountain, ca. 1 km north of the Hisarcık District (Fig. 2:5). It is extraordinary on two accounts: It has a five-story structure, and its entire front is open to the valley (Fig. 26).

In total, the complex is 505 m long and 56 m high. The upper three floors are accessible from the slope and are notable for their expansive halls and living spaces. The fourth floor is reached via a steep flight of stairs, and its rooms are comparatively small, while the bottom floor has no rooms but only a blocked tunnel that presumably reached the valley bottom. Perhaps, it connects with a tunnel observed at the level of the stream.

The absence of millstone doors and the broad windows open to the valley on most floors suggests that this complex was a settlement, not an underground city of refuge. However, it is also unlike other rock settlements known in the Kayseri area: It is relatively difficult to access (reached via a steep slope), its first hall is large enough to fulfill public functions, and the hall on the floor below is furnished with six carefully carved adjoining rooms.

Fig. 26. Entrance of Kırlangıç Valley Underground City (Photo by A. Yamaç).

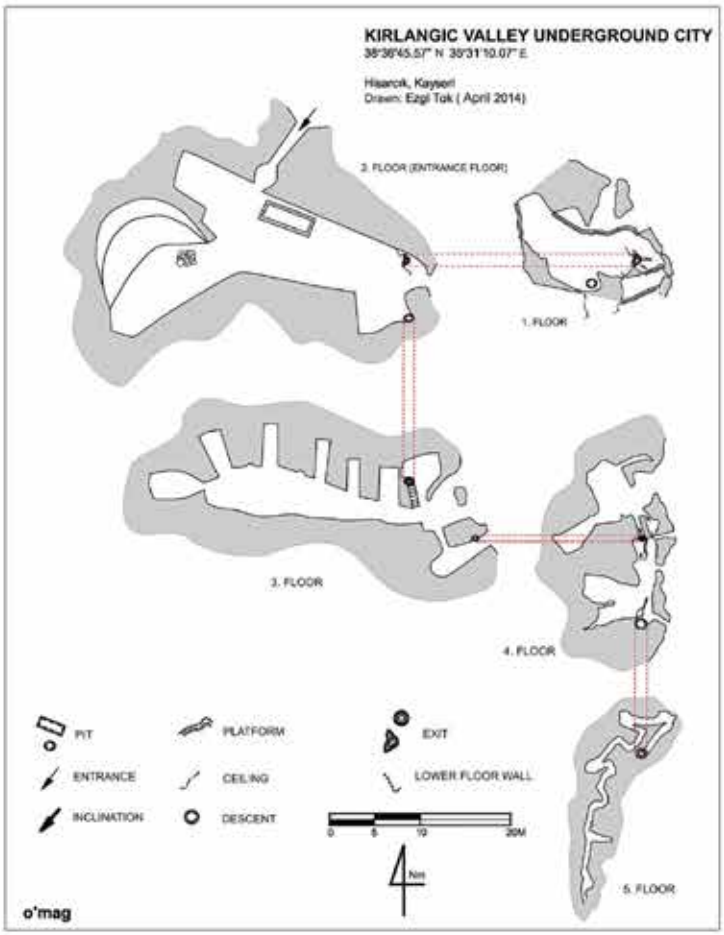

Fig. 27. Plan of Kırlangıç Valley underground city (Drawn by E. Tok).

2.13. Harman Yeri Underground City (Fig. 28)

Throughout Anatolia, from Phrygia in the west to the Urartu Highlands in the east, one encounters deep cisterns equipped with broad rock-carved staircases. One such rock-cut cistern located in a small valley to the east of Kayseri's Talas District was converted with great effort into one of Anatolia's most architecturally distinct underground cities (Fig. 2:21). It consists of two components. The first is the 32 m-deep cistern and its spacious gallery of stairs, 1.5–2.0 m wide and 2 m high. The second component consists of a defensive tunnel and chambers cut from the gallery's wall and protected with a millstone door. Three additional small rooms quarried along the gallery leading to the cistern are attributed to this component, as is the deliberate sealing of the gallery's main entrance.

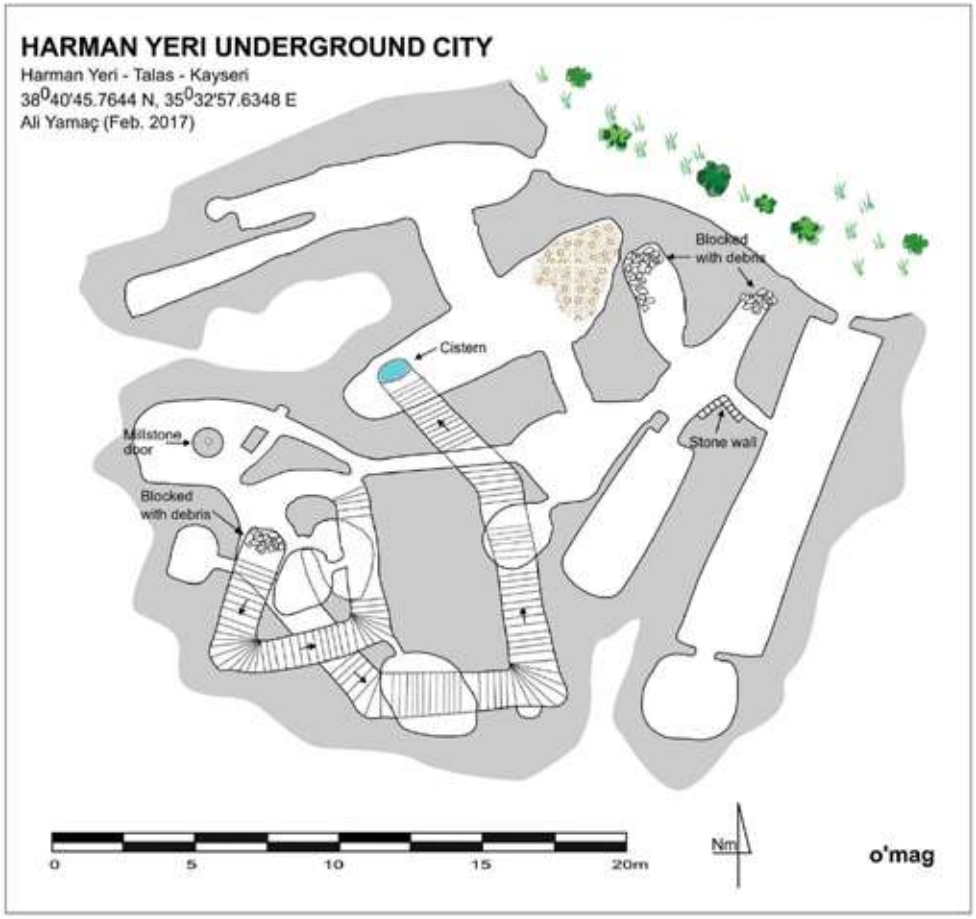

Fig. 28. Plan of Harman Yeri Underground City (Drawn by A. Yamaç).

2.14. Kuruköprü Underground Structure (Figs. 29–31)

Kuruköprü (Dry Bridge) in Talas District takes its name from the aqueduct located next to the district's main road (Fig. 2:16). It is widely believed that both before the aqueduct was built and after it went out of use, water was carried to ancient Kayseri by underground channels, although none have been identified to date. Either way, this basaltic area features one of the most interesting and strange underground structures in all of Turkey. It consists of a north-south oriented tunnel, 265 m long, 0.7 m wide, and 1.4 m high (Fig. 29). It is accessible from two locations, both extremities terminate in a cul-de-sac, six bifurcations branch from the tunnel westward (four are blocked), and no defensive doors have been observed. Interestingly, another parallel channel was detected due to local subsidences or breaks in the wall (Fig. 30). While this second channel is too narrow to be surveyed, it seems natural, extending both north and south beyond the artificial tunnel.

Fig. 29. Plan of Kuruköprü Underground Structure (Drawn by A. Yamaç).

Fig. 30. Natural waterway parallel to Kuruköprü Underground Structure (Photo by A.E. Keskin).

Fig. 31. Artificial tunnel of Kuruköprü Underground Structure (Photo by A.E. Keskin).

2.15. Şahmelik Western Rock Settlement (Figs. 32, 33)

Şahmelik Valley is located ca. 2 km north of Şahmelik Village in Develi (Fig. 2:22); it enjoys comparatively broad beds of arable land and has rock settlements carved in its steep walls. The most impressive of these settlements is probably the one we labeled the *Western Rock Settlement*, excavated into the valley's northwest wall. The entrance is 7 m up the cliff wall, and hand and foot recesses for climbing are visible (Fig. 32). The entrance opens onto a 65 m2 hall consisting of four parts. The complex extends southwest, featuring a sequence of three relatively large rooms and three ancillary chambers. From the middle room, an 18 m-long tunnel branches to the northwest leading to a 12 m2 space with a silo in its north corner and a small indeterminate rock-carved feature in the south corner. Given the absence of windows or other means of ventilation, it is safe to reject the hypothesis that this feature was a hearth; alternatively, we may cautiously suggest it may have been a toilet. While this complex resembles other rock-cut dwellings, its relatively high position above the valley floor and the deep isolated room at the end of a long tunnel constitute notable exceptions. Perhaps, this was a station for a military garrison.

Fig. 32. View of Şahmelik Valley Western Rock Settlement's facade (Photo by A. Yamaç).

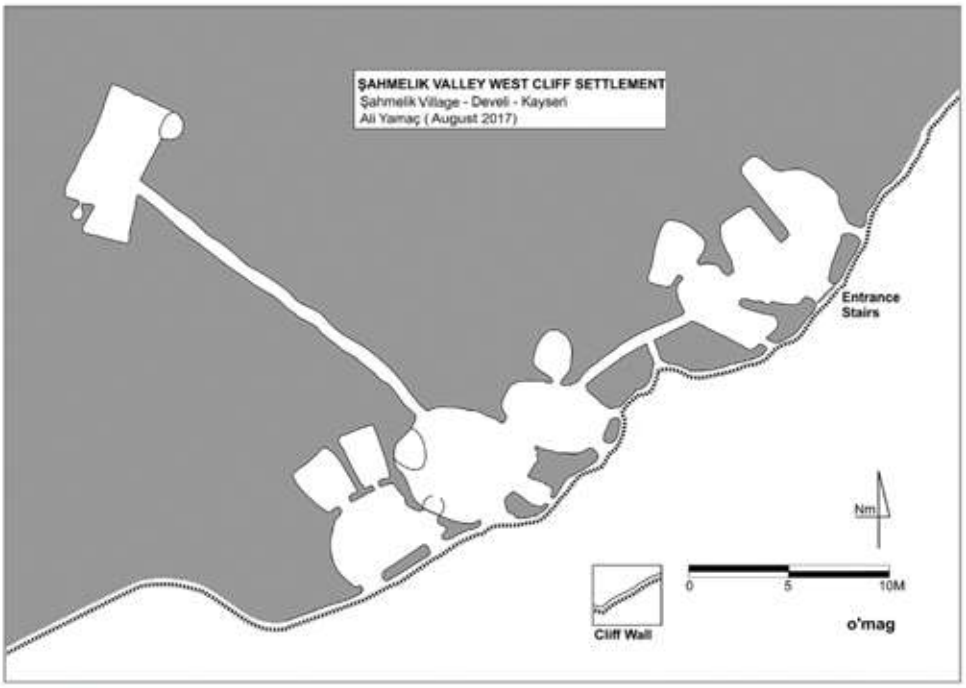

Fig. 33. Plan of Şahmelik Valley Western Rock Settlement (Drawn by A. Yamaç).

2.16. Tombak Cliff Settlement (Figs. 34, 35)

One km east of Tombak Village, a dense rock-cut settlement is observed in a rugged escarpment (Fig. 2:26). Most elements are houses and barns, while others are apparently silos and cisterns, suggesting this may have been where Tombak Village had begun. Among these components, occupying the lowest portion of the rocky wall, is an extraordinary two-level, seven-room structure known as the *Tombak Castle*. Out of the back wall of one of Tombak Castle's upper-level rooms extends a winding and descending northbound tunnel, 0.65–0.80 m wide and 89 m long. The elevation difference between the tunnel's ends is 6.5 m, and steps were installed in some sections to facilitate the passage.

Interestingly, although definitively dug for defensive purposes, no millstone doors, operation rooms, or traps were noted. Near its farther end, the tunnel transitions from the soft tuff rock formation to a relatively hard andesite breccia. At its end, the tunnel opens onto a room dug into the hard breccia. It is more than 100 m2 and has an irregular plan. Two columns support its ceiling, and two large silos are carved into the floor. In a large depression in the room's north wall, a blocked tunnel was recorded.

Fig. 34. General view of Tombak cliff settlement's facade (Photo by A. Yamaç).

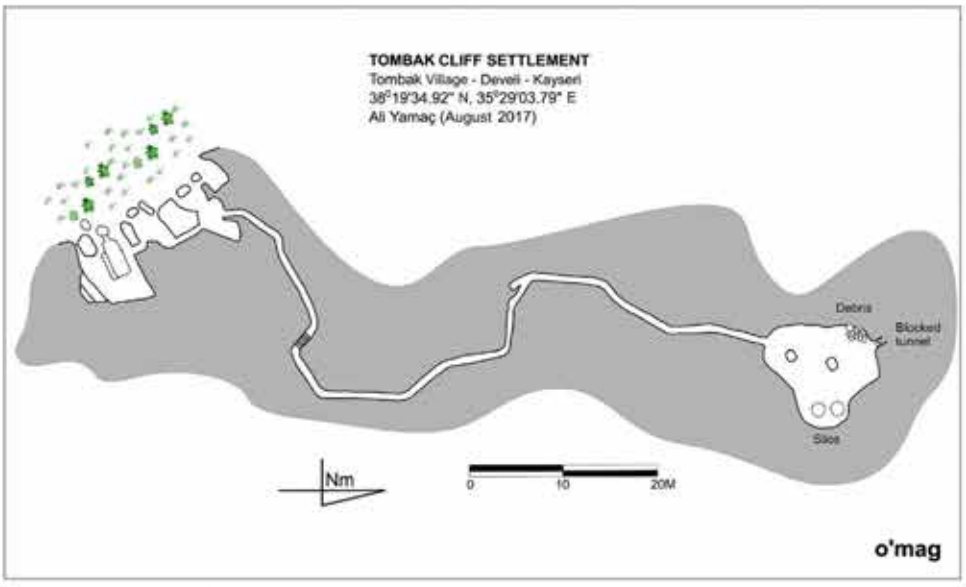

Fig. 35. Plan of Tombak cliff settlement (Drawn by A. Yamaç).

3. Discussion

While we stated in the introduction that all underground cities in Cappadocia were dug by local Christians between the 7th and 11th centuries CE for defense purposes, this is but an estimate based on limited data: the occasional engraved cross, several churches, and a handful of Byzantine pottery sherds. Since these structures are hidden defense shelters, historical evidence is naturally wanting, and alternative hypotheses arguing for much earlier inception dates are expected.

One such hypothesis was forwarded by Urban, one of the first researchers of underground cities in the region. He proposed that these defensive structures in Cappadocia date back to the 8th–7th centuries BCE (Urban 1973a; 1973b; 1973c). At this time, Cappadocia was a buffer zone between the Phrygian and Assyrian kingdoms. In principle, it was under Tabal rule, which was subservient to the Phrygian Kingdom. However, it is known that as Assyrian pressure mounted on the borders, Tabal kings would switch sides from time to time. Additionally, the Assyrians attacked Cappadocia on several occasions in 718 BCE and following years. Notably, the geopolitical strains on Cappadocia persisted also after the fall of the Assyrian Kingdom in 612 BCE, after which a conflict broke out between the Med and Lydia kingdoms (590–585 BCE; Sevin 1998). Recently, several studies voiced support for Urban's hypothesis, arguing that it cannot be ignored (Mora et al. 2020).

Another hypothesis dates the underground systems back to the 9th–8th centuries BCE, noting the proximity of Neo-Hittite inscriptions in Topada, Karaburna, and Sivasa to specific defense structures and their reference to military operations. According to this theory, the underground cities and refuges were dug by the region's Neo-Hittite residents for military and defense purposes (Mora et al. 2017; 2020).

Strictly speaking, any choice between the competing theories on the emergence of these defense structures must be firmly anchored in archaeological evidence. Unfortunately, for now, positive archaeological evidence only consists of crosses engraved on walls, churches, and a few Byzantine pottery sherds. Therefore, we provisionally argue that the underground cities are best dated to the Byzantine Empire between the 7th and 11th centuries CE.

4. Conclusion

Our ongoing research has effectively demonstrated the exceptional and often overwhelming diversity of the Cappadocian underground defense systems. It also underscored the architectural creativity and resourcefulness of the region's inhabitants. As monuments to a region's 400-year struggle for survival against repeated raids, Cappadocia's intricate subterranean systems embody humanist values beyond history and archaeology and, therefore, must be protected.

Acknowledgments

Eight years ago, when we started working together, none of us expected such results. Over the years, *Kayseri Underground Structures Inventory Project* proved uniquely important. It would have been impossible without the dedication and efforts of Prof. Osman Özsoy, Kayseri Coordinator of ÇEKÜL Foundation.

References

Akın, E. and Crane, H. 2006. *Sinan's Autobiographies: Five Sixteenth-Century Texts*. Leiden: Brill.

Akyürek, E., Çömezoğlu, Ö., Tiryaki, A., Yamaç, A., Karakaya, N., Mimiroğlu, M., Barut, F., Uyar, T., and Evcim, S. 2015. *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri 8: Bizans/Iç Anadolu*. Istanbul: Ege Yayınları

Ash, J. 2006. *A Byzantine Journey*. 2nd edition. London: Tauris Parke Paperbacks.

Ayhan, A. 2004. *Geological and Morphological Investigations of the Underground Cities of Cappadocia Using GIS*. M.A. Thesis, Middle East Technical University.

Bilici, M. 2002. Yeraltı Şehirleri Kazısı. Paper presented at the 13th Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazilari Sempozyumu, Ankara.

Bixio, R. 2012. *Cappadocia: Records of the Underground Sites*. BAR International Series 2413. Oxford: Archaeopress.

Cooper, E. and Decker, M. 2012. *Life and Society in Byzantine Cappadocia*. London: Palgrave Macmillan.

Erkmen, M. 1998. Aydıntepe Yeraltı Şehri Çalışmaları. Paper presented at the 9th Müze Kurtarma Kazıları Semineri, Ankara.

Faydalı, E. 1992. Kavlaktepe Yeraltı Şehri Kurtarma Kazısı. Paper presented at the 2nd Müze Kurtarma Kazıları Semineri, Ankara.

Faydalı, E. 1993. Kavlaktepe Yeraltı Şehri Kurtarma-Temizlik Kazısı. Paper presented at the 3rd Müze Kurtarma Kazıları Semineri, Ankara.

Gülyaz, M., and Yenipınar, H. 2007. *Underground Cities of Cappadocia*. Nevşehir: Dünya Kitap.

Hild, F. and Restle, M. 1981. *Kappadokien (Kappadokia, Charsianon, Sebasteia und Lykandos)*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenshaften.

Inbaşı, M. 1993. *16. Yüzyıl Başlarında Kayseri*. Kayseri: İl Kültür Müdürlüğü.

Kempe, D. 1988. *Living Underground: A History of Cave and Cliff Dwelling*. London: Herbert Press Ltd.

Kuban, D. 2011. *Sinan's Art and Selimiye*. Istanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Lucas, P. 2003. Les établissements monastiques de la basse vallée de Göreme et de ses abords. *Dossiers d'Archéologie* 283: 32–41.

Mora, C., Balza, M., Bixio, R., and De Pascale, A. 2017. A Link between "Ancient Words" and the "Underground World": Cappadocian Landscape, Rock-cut Structures and Textual Evidence from Hittite Documentation. Paper presented at HYPOGEA 2017: International Congress of Speleology in Artificial Caves, Cappadocia, Turkey.

Mora, C., Balza, M., Bixio, R., and De Pascale, A. 2020. Cappadocia, a "Hidden" Landscape: "Underground World" and Neo-Hittite Evidence. Paper presented at the 11th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East, Munich.

Necipoğlu, G. 2011. *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire*. London: Reaktion Books.

Ousterhout, R. 2010. Remembering the Dead in Byzantine Cappadocia: The Architectural Settings for Commemoration. Pp. 89–100 in *Architecture of Byzantium and Kievan Rus from the 9th to 12th Centuries*, ed. O. Ioannisian and D. Jolshin. Transactions of the State Hermitage Museum 53. St. Petersburg: The State Hermitage Publishers.

Ousterhout, R. 2017. *Visualizing Community: Art, Material Culture, and Settlement in Byzantine Cappadocia* . Washington DC: Harvard University Press.

Özkorucuklu, H. 1991. Aydıntepe Yeraltı Kenti. Paper presented at the 2nd Müze Kurtarma Kazıları Semineri, Ankara.

Öztürk, F. 2012. The Unusual Separation of Cappadocian Refectories and Kitchens: An Enigma of Architectural History. *METU JFA* 29/1: 153–169.

Sevin, V. 1998. MÖ I. Binyıl Demir Çağı: Krallığın Koruyucuları. Pp. 170–193 in *Kapadokya*, ed. M. Sözen. İstanbul: Ayhan Şahenk Foundation.

Sözen, M. 1988. *Sinan, Architect of Ages: Arts in the Age of Sinan*. Ankara: Ministry of Culture and Tourism of the Turkish Republic.

Sözen, M. 2004. *Mimar Sinan Evi Restorasyon Projesi*. Istanbul: ÇEKÜL.

Şahin, S. 1993. Özlüce Yeraltı Şehri. Paper presented at the 3rd Müze Kurtarma Kazıları Semineri, Ankara.

Triolet, J. and Triolet, L. 1993. *Les villes souterraines de Cappadoce*. Torcy: DMI édition.

Triolet, J. and Triolet, L. 1996. Deux conceptions du grand souterrain: refuge Villageois Hiermont (Picardie, France) et Sivasa (Cappadoce, Turquie). *Subterranean* 97: 2–10.

Triolet, J. and Triolet, L. 2002. L'organizzazione difensiva. Pp. 253–264 in *Cappadocia. Le città sotterranee*, ed. R. Bixio, V. Castellani, and C. Succhiarelli. Roma: Istituto Poligraficoe Zecca dello Stato.

Triolet, J. and Triolet, L. 2013. Underground Refuges and War Tunnels (France, Cappadocia, Afghanistan, Vietnam and Lebanon). *Opera Ipogea*, 15/1: 51–60

Urban, M. 1973a. Das Rätsel der unterirdischen Städte Südostanatoliens. Zweiter Teil: Geschichtlicher Rahmen und Deutungen. *Vorland* 7: 174–181.

Urban, M. 1973b. Das Rätsel der unterirdischen Städte Südostanatoliens. Erster Teil: Der Befund. *Vorland* 6: 150–153.

Urban, M. 1973c. Das Rätsel der unterirdischen Städte Südostanatoliens. Dritter Teil: Maginotlinie der Frühgeschichte. *Vorland* 8: 205–212.

Yamaç, A. 2017. *Underground Settlements and Cave Dwellings of Agirnas Village, Kayseri (Southeast Turkey)*. Paper presented at the HYPOGEA 2017: International Congress of Speleology in Artificial Caves, Cappadocia, Turkey.

Yamaç, A. and Tok, E. 2015a. An Architect's Underground City. *Opera Ipogea* 17/1: 37–46.

Yamaç, A. and Tok, E. 2015b. *Surveying Some of the Touristic Underground Cities of Cappadocia (Turkey)*. Paper presented at the HYPOGEA 2015: International Congress of Speleology in Artificial Caves, Rome, Italy.

Yamaç, A., Tok, E., and Filkci, B. 2014. St Mercurius Underground City of Saratli (Aksaray-Turkey). *Opera Ipgea* 16/2: 37–46.

Yörükoğlu, Ö. 1989. *Underground Cities in Cappadocia*. Ankara: Aşik Ofset.

